

X 237378

ÁDÁM MAGDA

Nagyhatalmak szorításában

AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA
UTÓDÁLLAMAI A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

TANULMÁNYOK

Budapest, 2014

A kötet megjelenését a
Nemzeti Kulturális Alap támogatta

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001163174

A kiadásért az Aura Kiadó igazgatója felel
Felelős szerkesztő: R. Keleti Éva
Borítóterv és tipográfia: Nemes Anita
Készült a Pannónia Nyomda Kft. nyomdájában

©Ádám Magda, 2014
Minden jog fenntartva

ISBN 978-963-7913-51-8

Budapest, 2014

237378

Zorkának

Ebben a kötetben válogatást olvashatnak a Kelet-Közép-Európáról szóló tanulmányaimból. A tárgy azonos, ezért lehetnek bennük átfedések, ámde az írások keletkezésének időpontja, a probléma megközelítésének módja, mélysége és műfaja különböző. Az évtizedeken át folytatott levéltári kutatások, az ennek során nyert tényanyag egyre újabb összefüggések feltárását tette lehetővé, és így a téma iránt érdeklődő olvasó számos kérdésben újszerű és sokoldalú képet kaphat az első világháború után megszülető Kelet-Közép-Európáról, két évtizedes fennállásának folyamatáról és tragikus végéről.

Szaktanulmányok és népszerű formában megírt cikkek egyaránt megtalálhatók a kötet írásai között, amelyek a történelmi folyamatokat globális összefüggéseikben vizsgálják. Ebben a folyamatban a térség létrejövő államai mellett jelentős szerepet kaptak a nagyhatalmak, amelyek politikájukkal, végül 1918 májusában egyértelmű döntésükkel hozzájárultak az Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolásához, és ezzel egy gazdaságilag és politikailag sebezhető térség kialakulásához.

AZ ÚJ HATÁROK LÉTREJÖTTE

Az első világháború győztes nagyhatalmai – konkrét közép-európai tervük nem lévén – sodródtak az eseményekkel. Komoly ingadozás után elfogadták kis szövetségeseik imperialista, határrevíziós törekvéseit, de meg is terhelték őket a kisebbségi problémával, melyeket azok a kisebbségek védelmére hozott rendelkezések ellenére sem voltak képesek kezelni. Ez a helyzet a végsőkig kiélezte a győztes utódállamok viszonyát a legyőzöttekkel, mindenekelőtt Magyarországgal.

A határok kérdésével az első világháborút lezáró ún. Párizs környéki békekonferencián három szinten foglalkoztak. A Legfelsőbb Tanácsban, a Nagykövetek Tanácsában és a később létrehozott határmegállapító bizottságokban. A konferencia már javában folyt, amikor a szervezők a határmegállapító bizottságok megalakítása mellett döntöttek. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a felső két fórum, amelynek tagjai alig ismerték a térséget, nem képesek megítélni az utódállamok vezetői által benyújtott területi követeléseket. Ezért februárban komoly szakemberekből álló, a térséget jól ismerő bizottságokat hoztak létre. Ezek a legalacsonyabb szinten működő fórumok csak tanácsadói joggal rendelkeztek, de végül mégis meghatározó szerepet játszottak a máig is érvényes határok kijelölésében. Javasataikat ugyanis a felső fórumok általában fenntartás nélkül fogadták el arra hivatkozva, hogy szakemberek döntöttek így, pedig az ún. „hiányos a térségismeret” is elegendő lehetett volna ahhoz, hogy felfigyeljenek a szaktanácsadók javaslatainak nagyfokú elfogultságára.

A határmegállapító bizottságokban komoly vita folyt. Kezdetben, különösen a kirívó esetekben, a tagok egy része nem kívánt lemondani az etnográfiai elvekről, erről tanúskodnak az amerikai, de részben a brit és az olasz képviselők javaslatai is. A bizottságokban azonban a francia álláspont dominált, ez pedig Franciaország kis

szövetségeinek a legyőzöttek rovására történő megerősítését tűzte ki célul. Végül ez az álláspont győzedelmeskedett. Ebben komoly szerepet játszottak a bizottságok elnökei, akik kivétel nélkül francia politikusok voltak. A viták során a szakemberek fokozatosan feladták álláspontjukat, és bizonyos jelentéktelen látszatengedményekért cserébe a francia javaslatot fogadták el. Ezt tették végül az amerikai delegátusok is, akik a legtovább szegültek szembe az etnikai elveket figyelmen kívül hagyó franciákkal.

A határokat kapkodva, sietve jelölték ki. A bizottság tagjai számára e munka elvégzéséhez rendkívül kevés idő állt rendelkezésre. Nem volt idejük konzultálni, egymástól teljesen elszigetelten dolgoztak. Vonatkozik ez a Magyarország határainak kijelölésével foglalkozó különálló határmegállapító bizottságokra is, akiknek három győztes utódállamot kellett kielégíteni döntésükkel. Ezt várták el tőlük a bizottságok francia elnökei. Tagjai, figyelmen kívül hagyva az általuk is hirdetett etnográfiai elveket, egymástól függetlenül igen jelentős területeket csatoltak el Magyarországtól. Azzal nyugtatták magukat, hogy csak annyi területet vettek el, amennyit még el lehet venni egy vesztesétől a győztes javára. Így vették el Magyarországtól területének kétharmadát, így került kisebbségi sorba három és fél millió magyar.

David Lloyd George angol miniszterelnök e veszélyre fel is hívta a figyelmet. „Soha nem lesz béke Közép-Európában – hangzott a miniszterelnök nyilatkozata –, ha a kis szövetségeseinket megterheljük nagyszámú kisebbséggel.”

A szakbizottságok által kijelölt, összességében mérhetetlenül igazságtalan határokat 1919 márciusának első felében, tehát még a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt alakították ki. Azokat három hónappal később júniusban szinte változatlanul hagyták jóvá a felső fórumokon. Egy évvel később, 1920. június 4-én a szerződést a trianoni nagy palotában alá is írták.

Közép-Európa másik vesztes állama, Ausztria határait viszonylag gyorsan és zökkenőmentesen jelölték ki, a bécsi kormány különösebb ellenállás nélkül tudomásul vette a szövetségeseik által támogatott csehszlovák kormány követelését a szudétánémet területre. Viszonylag békésen alakult ki az osztrák–olasz határ is, azonban a magyar–osztrák határ kialakításánál már komoly nehézségek jelentkeztek. A magyar kormány ugyanis az Ausztriának ítélt nyugat-magyarországi területet nem volt hajlandó kiüríteni és átadni. Fegyveresen ellenállt. A konfliktusnak a velencei egyezmény, illetve a soproni népszavazás vetett véget.

A győztes utódállamok közötti határok kijelölése sem volt könnyű. Bizonyos szempontból talán még nehezebben ment, hiszen itt nem alkalmazhatták „a vesztes fizessen” elvet. Komoly harc bontakozott ki a kis győztesek között. A legnagyobb csatát Csehszlovákia és Lengyelország vívta annak ellenére, hogy viszonylag kis területről, Kelet-Szlovákia egy részéről és Teshenről volt szó. A prágai kormány, noha fontosnak tartotta a terület Csehszlovákiához való csatolását, nem folyamodott a többi határnál alkalmazott *fait accompli*, azaz a megmászható tény módszeréhez. Óvatos volt, hiszen győztes államról volt szó, amelynek jó nyugati kapcsolatai, határozott politikai és katonai vezetői voltak. Ennek az lett a következménye, hogy

a varsói kormány előzte meg és állította kész helyzet elé az alakuló Csehszlovákiát. Váratlanul megszállták Kelet-Szlovákia jelentős területeit. Így a Monarchia idején a cseh királysághoz tartozó Teschen nagy részét is.

A terület stratégiai, gazdasági, közlekedési szempontból fontos volt az új csehszlovák államnak is. A kormány elhatározta tehát, hogy csapatai e területet alkalmas pillanatban újra birtokba veszik. A terv végrehajtására a lengyel–oroszl háború kínálta alkalmat. A visszavonuló lengyel hadsereg Varsó védelmével volt elfoglalva, tehát nem tudott ellenállni, amikor Prága ultimátumszerűen követelte a terület kiürítését. A határidő lejártá után, 1919 januárjában a külföldről hazaérkezett csehszlovák csapatokkal támadást intézett a lengyel hadsereg ellen. A hat napig tartó, „furcsa háborúnak” is nevezett hadműveletekben mindkét oldalon francia tisztek is szolgáltak, akik tehát egymás ellen harcoltak. A furcsa háború Csehszlovákia győzelmével végződött. A lengyel egységeket ugyanis sikerült kiszorítani a megszállt területről.

A szövetséges hatalmak elítélték Prága cselekedeteit, amelyek zavarták az épphogy összeülő békekonferencia munkáját. A helyzet komolysága miatt azonban kénytelenek voltak a két állam közötti demarkációs vonalat kijelölni. A vonal egyik felet sem elégítette ki. Mindkét fél folytatta harcát a nemzetközi ellenőrzés alá került területért.

Kelet-Szlovákia és Teschen ügyében Csehszlovákia győzött. Ennek azonban nagy ára volt. A két világháború közötti időszakban a lengyel–csehszlovák viszonyban folyamatos feszültségeket szült. Lengyelország sem mondott le a területről, várt az alkalmas pillanatra. Ez a pillanat 1938. szeptember 29-ét követően közvetlenül a Csehszlovákia felosztásáról rendelkező müncheni egyezmény után jött el, amikor a cselekvésre képes prágai kormány azonnal elfogadta a lengyel ultimátumot, s hozzájárult ahhoz, hogy a terület lengyel csapatok szállják meg.

1. A csehszlovák–román határ kijelölése sem volt konfliktusmentes. A két kormány között a tervezett párizsi magyarellenes együttműködés ellenére feszült volt a viszony. Az ellentétek forrása az volt, hogy Románia szeretett volna magának egy darabot a Csehszlovákiának ítélt Kárpátaljából kihalítani. Arra törekedett, hogy a csehszlovák–román határt Máramarosnál kissé nyugatabbra tolja ki. Beneš erről a Csehszlovákia számára stratégiai és gazdasági szempontból is fontos területről még potenciális szövetségese javára sem kívánt lemondani. Minden diplomáciai eszközt igénybe vett, hogy a román törekvést megakadályozza. Miután a nyugati hatalmak a cseh elképzelést támogatták, Brătianu kénytelen volt tervéről lemondani.
2. A szövetségeseik nem támogatták Prága és Belgrád követelését a nyugati korridor kialakítására, amely összekötötte volna Csehszlovákiát és Jugoszláviát. A két kormány annak biztos reményében, hogy ez a tervük is teljesülni fog, a még meg sem kapott területet egymás között kezdték felosztani. Az osztozkodáskor komoly konfliktusra került sor, az igények ellentmondtak egymásnak. Végül a szövetségeseik elutasították Beneš és Pašić erre vonatkozó követelését, az ügy nem is került a határmegállapító bizottság elé, amely pedig valószínűleg számukra kedvezően rendezte volna ezt a kérdést is.

VERSAILLES-BAN ÉLETKÉPTELEN KÖZÉP-EURÓPA SZÜLETETT

A térség gazdasági prosperitását politikai ellentétei tették lehetetlenné. A kis államok, politikai megfontolásból, lehetőleg kerültek az egymással való gazdasági együttműködést. A gazdasági kérdéseket politikai problémaként kezelték. Ennek következtében a korábban viszonylag jól működő gazdasági egység kezdett széthullani.

A győztes nagyhatalmak ezt a negatív folyamatot nem tudták megállítani. Egyrészt Nagy-Britannián kívül egyik sem volt képes pénzügyileg, s ezen keresztül gazdaságilag segítséget nyújtani a bajban lévő kis államoknak. Másrészt nem tudtak felvevőpiacot biztosítani a közép-európai államok agrártermékei számára, s végül, de nem utolsósorban a térséggel kapcsolatos ellentéteik gátolták a bajok orvoslására született elgondolások megvalósítását.

A térség Franciaország érdekszférájához tartozott, s a harmincas évek közepéig az ő politikai befolyása dominált. Ellenlábas mindvégig Olaszország volt, amelynek nem volt határozott dunai politikája, ingadozott, hol az egyik, hol pedig a másik oldalon találta magát, csak franciaellenességében volt következetes. Ha kellett, összefogott Angliával, amelyet Franciaországgal szemben sok kérdésben hasonló célok vezértek. Mivel Angliát politikailag a térség nem érdekelte, hozzájárult ahhoz, hogy a kérdéses terület a franciák érdekszférájához kerüljön. Gazdaságilag azonban fontos volt számára. Meg akarta menteni a háború előtti gazdasági pozícióit, és lehetőleg újakat is akart szerezni, megakadályozva ezzel, hogy Franciaország pozíciói túlságosan megerősödjének, valamint hogy a térségben feszülő ellentétek fegyveres konfliktussá fajuljanak.

A fentiek arra készítették Londont, hogy a napirenden lévő politikai kérdésekbe is beleszóljon. Beavatkozása sokszor meghatározó szerepet játszott a problémák eldöntésében. Pénzügyileg, s ennek révén gazdaságilag lépten-nyomon beavatkozott a térség politikai életébe, politikai felelősséget azonban nem volt hajlandó vállalni.

Franciaország nem nézhette tétlenül a francia érdekeket veszélyeztető angol és olasz politikát. A térség ugyanis stratégiai szempontból rendkívül fontos volt számára. Jelentősége tovább nőtt, amikor Anglia visszautasította a francia–német határt garantáló együttműködést.

Párizsban ezt követően fokozottabban kezdtek foglalkozni a keleti biztonsági rendszer kiépítésével, olyan befolyásuk alatt álló zóna létrehozásával, amely alkalmas lesz a francia érdekek védelmére a német és az orosz kérdésben, megakadályozva az angol–olasz franciaellenes törekvések megvalósítását.

A francia diplomácia vezetői, Millerand miniszterelnök és Paléologue külügyi főtitkár, röviddel Clemenceau bukását követően revideálni kívánták eddigi politikájukat, hogy a szétesett gazdasági egységet visszaállítsák. Ennek érdekében integrálni kívánták a szétdarabolt térséget, figyelmen kívül hagyva, hogy az adott utódállam győztes vagy legyőzött. Párizsban abból indultak ki, hogy a korábbi francia politika, amely csak a győztes utódállamokra támaszkodott, nem alkalmas arra, hogy Közép-Európát Franciaország számára biztosítsa. Ez a politika ugyanis gazdasági, földrajzi és stratégiai szempontból két igen fontos államot, Ausztriát és Magyarországot

szembeállította Franciaországgal, megkönnyítve az angol és olasz befolyás növekedését, perspektivikusan pedig mindkettőjüket Németország karjaiba kergetve.

A francia terv valamennyi kis államot össze kívánta fogni, különböző szinten, a preferenciától a vámunión keresztül (egy politikai integráció távoli tervként szerepelt.) Miután nyilvánvaló volt, hogy Ausztria és Magyarország nélkül a közép-európai rendezés nem valósítható meg, Párizs diplomáciai erőfeszítéseket tett a két állam megnyerésére. A Külügyminisztérium, a Que d'Orsay új vezetője, Paléologue figyelmét mindekelőtt Magyarországra összpontosította, Ausztria ugyanis könnyebb feladatnak látszott. (A győztes utódállamokkal szemben nem voltak területi követelései, velük a kapcsolata jó volt.) Magyarországgal más volt a helyzet. Ausztriától eltérően valamennyi szomszéddal ellenséges viszonyban volt, s csak olyan tárgyalásokban volt hajlandó részt venni, ahol a területi revízió és a magyar kisebbségi kérdés is napirenden szerepel. Magyarország megnyerése érdekében a francia külügyi főtitkár a magyar politikusok tudomására hozta, hogy a tervezett integrációban nekik szánta a központi szerepet, s hajlandók fontolóra venni egy részleges területi revíziót Csehszlovákiával szemben. A hírt Budapesten örömmel fogadták. Horthy és Teleki kész volt átállni a francia orientációra (mivel addig az angol orientációt részesítették előnyben), készek voltak a korábban Angliának ígért komoly gazdasági koncessziókat francia cégeknek átadni. A megegyezésről Párizsban és Budapesten titkos tárgyalások folytak.

A tárgyalások már hanyatló szakaszban voltak, amikor Európa-szerte bombaként robbant az a hír, hogy Franciaország és Magyarország titkos egyezményt kötött, amelynek értelmében a francia kormány gazdasági engedményekért hozzájárul a trianoni határok bizonyos revideálásához. A titkos egyezményről dokumentumot is sikerült produkálni, amelyet Beneš azonnal nyilvánosságra hozott, de a dokumentum hamisítványnak bizonyult.

Kitört a diplomáciai botrány. A csehszlovák külügyminiszter nemzetközi akciót indított a francia terv megghiúsítására. A cél érdekében együttműködött az angol és az olasz diplomatákkal, és a francia ellenzékkel, akik határozottan elítélték Millerand és Paléologue tervét. Ezzel párhuzamosan elérkezettnek látta az időt régi tervének, egy főleg Magyarország és a magyar revíziós törekvések, illetve Habsburg-restauráció ellen létrehozandó katonai és politikai szövetségnek a megvalósítására. Azonnal Belgrádba és Bukarestbe sietett.

A francia miniszterelnök, Millerand és külügyi főtitkára, Paléologue nem nézte tétlenül Beneš tevékenységét, amely keleti politikájuk ellen irányult. Konkrét diplomáciai lépéseket tettek, hogy akcióját megghiúsítsák. Prágába, Bukarestbe és Belgrádba küldött határozott hangvételű levelekben ítélték el a tervezett szövetséget: mert az – ahogy hangsúlyozták – két táborra, osztja a térséget, állandósítja a konfliktusok veszélyét, az elszigetelt Magyarországot pedig a Németországgal való együttműködésre kényszeríti.

A francia kormány tiltakozó lépései Jugoszláviát már nem tudták visszatartani a szövetséghez való csatlakozástól. 1920. július 24-én Pašić a Belgrádba érkező

Benešsel aláírta a Magyarország elleni politikai és katonai szövetséget. Katonai klauzulái védelmi és támadó háborúra vonatkoztak.

A kisantant magvát képező szerződéshez Románia azonban akkor még nem csatlakozott. Csak egy semmitmondó szóbeli megállapodásra volt hajlandó, amely lehetővé tette számára, hogy ne kerüljön szembe Franciaországgal, s ugyanakkor nyitva hagyja a kaput arra az esetre, ha az Anglia és Olaszország által támogatott Beneš törekvései mégis győzedelmeskednek. Románia csak akkor csatlakozott a kisantanthoz, amikor Párizsban nem sokkal később megbukott Millerand–Paléologue dunai politikája.

A Que d'Orsay élére a jó cseh és román kapcsolatokkal rendelkező Barthelot – Beneš személyes barátja – került. Hivatalba lépése után azonnal körtáviratban tudatta a francia külképviselet vezetőivel, hogy Franciaország eddigi politikáját megváltoztatva immáron a kisantanttal szimpatizál. Párizs az akarata ellen létrejött kisantant oldalára állt, s majdnem két évtizedig ott is maradt. Ez volt keleti politikájának a bázisa. Románia csak ezt követően, 1921 áprilisában, a Prágával és Belgráddal aláírt kétoldalú szerződéssel csatlakozott a kisantanthoz. (A politikai és katonai tömb 1929-ig csak ilyen kétoldalú szerződésekből állt.)

Ezzel a „dunai integráció avagy kisantant” alternatíva az utóbbi javára dőlt el. Ez azt jelentette, hogy három évvel a háború befejezése után Európában ismét létrejött egy politikai és katonai blokk, melynek létjogosultságát vitatták és vitatják ma is.

Ennek ellenére – Benešnek köszönhetően – a tömb európai tekintéllyel rendelkező, az európai politikába is beleszólni képes tényezővé vált, s a harmincas évek elejéig az is maradt. Olyan tényezővé, amely képes volt a térséggel kapcsolatos elképzeléseit sokszor a nagyhatalmak akarata ellenére is megvalósítani. Beneš, a tömb létrehozója, egy hamis premisszából indult ki, abból, hogy a térség békéjét Magyarország veszélyezteti, ezért mielőbb biztonsági láncsal körülni kell zárni. A kisantant létrehozásával és az Ausztriával 1921-ben megkötött szerződéssel ezt el is érte, a „veszélyes ellenséget” így módon gyűrűbe zárva. Beneš valójában egy irreális veszély ellen építette ki a térség biztonságát, miközben a valódi – német, orosz és olasz – veszély elleni védelemre nem gondolt. Így arra, sem, hogy a magyar veszélynek csak a fentiekkel összefüggésben van realitása. Beneš ugyan nem volt nagy stratégia, de azért ekkora tévedést nehéz feltételezni a mégiscsak tehetséges politikusról. Inkább arról lehet szó, hogy taktikai képességeiben bízva (ragyogó taktikus volt) abban reménykedett, hogy a világ majd elfogadja a magyar veszélyről hangoztatott nyilatkozatait.

Propagandája sikerrel járt. Nyugaton Csehszlovákiára s annak külügyminiszterére kezdtek úgy tekinteni, mint a térség stabilitásának és békéjének zálogára. A nyugat elismerésének tudatában Beneš egyre bátrabban kezdte építeni az elképzelt Közép-Európát. E cél érdekében igyekezett radikálisan felszámolni minden törekvést, amely ennek ellentmondott. Így például Románia és Jugoszlávia elgondolását is, hogy a kisantantot Lengyelország bevonásával szélesítsék ki, és kötelezettségei ne csak Magyarországra, hanem Oroszországra és Olaszországra is vonatkozzanak. (Az előbbiben Románia, az utóbbiban Jugoszlávia volt érdekelt.)

A KIRÁLYPUCCSOK SZEREPE A KISANTANT LÉTREJÖTTÉBEN

A tervezett Közép-Európa létrehozásához Beneš létfontosságúnak tartotta a Habsburg-kérdés megoldását. Ausztriában 1919-ben detronizálták a Habsburg–Lotharingai-házat, Magyarországon azonban a kérdés rendezetlen maradt. A trianoni béke nem rendelkezett erről. IV. Károly Bécsből távozása előtt levélben deklarálta, hogy királyi hatalmáról Magyarországon lemond, és a döntés jogát a Monarchia sorsáról a magyar nemzetre ruházza. Lemondása azonban a magyar jog szerint nem volt jogerős aktus. Ez azt jelentette, hogy IV. Károlynak, aki nem írta alá a trianoni békét, megvolt a lehetősége, hogy bármikor visszatérhessen a magyar trónra.

1921. március 26-án a lehetőségből valóság lett. A pünkösdi ünnepek alatt IV. Károly inkognitóban Szombathelyre érkezett azzal a szándékkal, hogy a magyar trónt elfoglalja. A királypártiak a helyzetet kedvezőnek ítélték. A burgenlandi válság bel- és külpolitikai kihatásai, a magyar legitimistáktól érkező biztató üzenetek, Briand francia miniszterelnök állítólagos titkos üzenete egy *fait á compli* tudomásul vételéről erősítették ezt a hiedelmet. Ebben nem inogtak meg akkor sem, amikor tudomást szereztek a királyhű magyar politikusok ingadozásairól, arról, hogy az akciót időszerűtlennek tartják. Mindez csak gyorsabb cselekvésre készítette őket. Nem mondtak le szándékukról, még akkor sem, amikor Teleki Pál magyar miniszterelnök, aki IV. Károly Szombathelyre érkezésekor „véletlenül” a környéken tartózkodott, megkísérelte lebeszélni a királyt az akció folytatásáról. Nehéz megállapítani, hogy ki kit győzött meg. Teleki, miután a király Briand támogatására is hivatkozott, megingott, s arra vállalkozott, hogy azonnal Budapestre indul, hogy előkészítse Horthyt a királlyal való találkozásra. Autója azonban útközben „véletlenül” defektet kapott, így IV. Károly a kormányzó legnagyobb meglepetésére váratlanul megjelent Budavárban.

Horthy, aki korábban kész volt (legalábbis szavakban) támogatni Károly Magyarországra vonatkozó tervét, most bel- és külpolitikai okokra hivatkozva (valójában részben személyes ambíciói miatt is) nem adta át a hatalmat, s kérte őt az ország azonnali elhagyására. Gratz külügyminiszter, a karlisták egyik legnagyobb támogatója azonnal kapcsolatba lépett a svájci kormánnyal, és kérte Károly visszafogadását, mert – ahogy érvelt – a közép-európai béke veszélyben van. A háborús veszély valóban előállt. A kisantant az esetet *casus bellinek* minősítette. Csehszlovákia és Jugoszlávia mozgósított, több hadosztályt hívott be. (Románia csak az erdélyi határ mentén csoportosította hadseregét.) A kisantant három budapesti képviselője közösen tiltakozott Horthynál, Telekinél és Gratznál Károly budapesti tartózkodása ellen, s azonnali eltávolítását követelték. Fenyegetőztek, hogy ellenkező esetben határozott lépésekre szánják el magukat. A magyar politikusok arra hivatkozva, hogy belpolitikai kérdéssről van szó, külföldi diplomatákkal erről nem akartak tárgyalni, de a magyar kormány kísérelte, hogy a problémát „belpolitikai kérdésként” kezelje, kudarcra végződött.

Ez ellen nemcsak a szomszédok, hanem a nyugati hatalmak is felléptek. Anglia, Olaszország és bizonyos ingadozások után Franciaország is tiltakozott Károly buda-

pesti tartózkodása ellen, s követelték eltávolítását. Ezzel egy időben erőteljes nyomást gyakoroltak a kisantra annak kardcsörtető politikája miatt. Ennek volt némi fékező hatása a háborús előkészületekre, de ez nem jelentette azt, hogy az akcióról lemondtak volna. „Ha az antant nem jön velük, megyünk az antant akarata ellenére” – hangzott az akció vezetőjének, Benešnek Belgrádba és Bukarestbe küldött üzenete.

A nyugati hatalmak az intervenciót mindenáron meg akarták akadályozni. Diplomáciájuk erős nyomást gyakorolt a magyar kormányra, követelve a Habsburg-kérdés azonnali megoldását. Április 1-jén a Magyar Nemzetgyűlés kimondta IV. Károly detronizálását.

Ebben a helyzetben IV. Károly kénytelen volt elhagyni Budapestet. Az országból azonban nem távozott. Szombathelyre ment, ahol még egy hétig maradt, élezve ezzel az épphogy konszolidációnak induló közép-európai békét.

Habsburg Károly detronizációja a szomszédokat nem elégítette ki. Követelték, hogy ez a Habsburg-ház valamennyi tagjára vonatkozzon. Beneš ultimátumot fogalmazott meg, amelyet a budapesti jugoszláv és román képviselőkkel közösen kellett volna átadni a magyar kormánynak. Románia ezt visszautasította, Jugoszlávia pedig húzta az időt.

A csehszlovák külügyminiszter úgy döntött, hogy szövetségesei nélkül és a nyugati hatalmak tiltása ellenére elküldi az ultimátumot. A „bátor” döntésben bizonyára szerepet játszhatott az a bizalmas információ, hogy IV. Károly és kísérete készen áll az ország elhagyására. Az ultimátum átadásával azonban még megvárta, amíg az exkirály átlépi a magyar-osztrák határt. Ezt követően Jugoszlávia és Románia is csatlakozott az ultimátumhoz. Diplomáciai lépésük nem a jelennek, hanem a jövőnek szólt. Figyelmeztetni kívánták a magyar kormányt: mindenre elszántak, hogy a Habsburg-restaurációt megakadályozzák.

IV. Károly Svájcba történő visszatéréseivel a válság nem oldódott meg. Csehszlovákia és Jugoszlávia nem szereltette le a behívott hadosztályokat, Románia pedig nem vonta vissza a magyar határnál összpontosított csapatait. A fenyegető helyzetet mindaddig fenn kívánták tartani, amíg a Habsburg-kérdés nem oldódik meg kielégítően.

Miután az exkirályt senki nem volt hajlandó befogadni, Hartensteinben maradt, ahol nyugodtan készülhetett az újabb trónfoglalásra. Az akciót mindenképpen a velencei békeszerződés gyakorlati megvalósítása előtt kívánták végrehajtani. Fontos volt, hogy az ostenburgi magyar zászlóalj kivonása előtt átlépjék a magyar határt, hiszen erre a katonai egységre alapozták kezdeti akciójukat.

Ezt a fontos szempontot nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Így érthető, hogy IV. Károly egy nappal az ostenburgi egység kivonulása előtt, október 21-én repülőgépen Dénesfalvára érkezett, majd Sopronba ment, ahol megalakította a kormányt, s az ott állomásozó és oldalára áttámaszkodó katonai alakulatokkal elindult a főváros felé. A minden részletében kidolgozott és egy nap alatt lebonyolítani szándékozott terv a meglepetésre épült. Ez kizárt minden tárgyalást a kormánnyal és a kormánnyal.

A magyar kormány a második trónfoglalási kísérletről október 22-én hajnalban értesült. Azonnal összehívták a minisztertanácsot, ahol döntöttek, arról, hogy

Károly király az uralkodói jog gyakorlását az 1920. évi I. törvénycikk értelmében nem veheti át, hogy ismét el kell hagynia az ország területét, és, hogy a kormány döntéséről azonnal tájékoztatni kell a szövetségesek budapesti képviselőit.

Mielőtt erre sor került volna, Fouché, Holler és Vinci felkereste Bánffy magyar külügyminisztert, s átadták neki a restaurációs kísérlet azonnali megszüntetését követelő jegyzéküket, majd felkeresték Horthyt, s a kormányaik nevében IV. Károly eltávolítását követelték. A kormányzó hangsúlyozta, hogy nem változtatta meg véleményét a Habsburg-restaurációról, s mindent megtesz, hogy a trónfoglalást megakadályozza.

A szövetséges hatalmak tiltakozásával majdnem egy időben a kisantra budapesti képviselői közösen tiltakoztak Bánffynál IV. Károly magyarországi tartózkodása ellen. Az esetet *casus bellinek* minősítették. A külügyminiszter tudatta velük a kormányzó azon elhatározását, hogy felveszi a harcot a Budapest felé közeledő IV. Károllyal. De ez nem elégítette ki a kisantrát. Hiszen nemcsak Károlyt akarták eltávolítani, hanem egyéb politikai és katonai céljaik is voltak. Ez derült ki a Beneš által készített akcióprogramból. Eszerint Károly győzelme esetén azonnal bevonulnak Magyarországra. Ha Horthy meg is védi pozícióját, a behívott hadosztályokat nem szerelik le addig, amíg egyéb követeléseik nem teljesülnek.

A magyar kormány mindent megtett, hogy az ellenállást megszervezze és Károlyt az ország elhagyására kényszerítse. Október 24-én Budapesttől 60 kilométerre Károlyt letartóztatták. Bekövetkezett az, amivel a kisantra mint lehetőséggel már eleve számolt, ezért Károly letartóztatásával a válság semmivel sem csökkent, sőt fokozódott. Ebben most is Beneš játszotta a főszerepet. Diplomáciai körökben megdöbbentést váltott ki minden realitást nélkülöző követeléssel, hogy az exkirályt szolgáltatassák ki Csehszlovákiának, valamint hogy a magyar kormány fizesse vissza a mobilizációs költségeiket.

A követelések elfogadására november 1. éjfélét jelölte meg. Ellenkező esetben a csehszlovák és a jugoszláv hadsereg átlépi a határt és megkezdí Magyarországot megszállását.

Bethlen magyar miniszterelnök még aznap reggel magához hívatta a szövetséges hatalmak budapesti képviselőit, és a külügyminiszter, valamint a honvédelmi miniszter jelenlétében felvázolta a kritikus helyzetet, amelyet a kilátásba helyezett csehszlovák és jugoszláv invázió jelent Magyarország számára. Ezzel az ország sorsát a szövetséges hatalmak kezébe helyezte.

A szövetséges hatalmak közép-európai háborútól tartva kétirányú diplomáciai tevékenységet fejtettek ki. Egyrészt energikus diplomáciai nyomást gyakoroltak a kisantra, figyelmeztetve őket politikájuk súlyos következményeire, másrészt a magyar kormánnytól követelték Károly exkirály és az egész Habsburg-ház azonnali trónfosztását. A nemzetgyűlés november 3-i ülése elé terjesztett törvényjavaslat kimondta V. Károly detronizációját és a *pragmatica sanctio* megszüntetését. A kisantra fő követeléseit tehát teljesítették: Habsburg-ház leszármazottja nem lehetett többé magyar király.

A válság alatt vezető szerepet játszó Beneš nemzetközi tekintélye megnőtt, közép-európai hatalma tovább erősödött.

KÍSÉRLET EURÓPA REKONSTRUKCIÓJÁRA

A háború óta eltelt idő nyilvánvalóvá tette, hogy a győztesek által megalkotott Európa súlyos ellentmondásokkal terhelt. Olyan ellentmondásokkal, amelyek nemcsak a kontinens politikai konszolidációját, hanem gazdasági talpraállítást és fellendülését is akadályozták. Kormányok, parlamentek, politikusok, tudósok keresték ebből a kiutat. E törekvések élén Lloyd George állt, aki már a párizsi békekonferencián is egy liberálisabb békéért szállt síkra. Miután Briand francia miniszterelnök támogatta Európa gazdasági rekonstrukciójára vonatkozó elképzeléseit, a cannes-i konferencián megállapodás született arról, hogy egy hónapon belül Genovában nemzetközi gazdasági konferenciát rendeznek, melyre meghívják Németországot, Szovjet-Oroszországot, Magyarországot és Ausztriát. Vagyis a veszteseket, akik a párizsi békekonferenciáról és az azt követő nemzetközi tanácskozásokból is ki voltak zárva. A konferenciát a győztes utódállamok részvétele nélkül kívánták lebonyolítani.

Így érthető, hogy miután Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia és Lengyelország kormánya tudomást szerzett a cannes-i döntésről, azonnal a legerélyesebben tiltakoztak az érdekeiket figyelmen kívül hagyó elképzelés ellen. Beneš ügyesen használta fel a történelem kínálta lehetőséget arra, hogy közép-európai pozícióit tovább erősítse az európai politikába újra aktívan beleszóljon. Törekvései kezdetben sikerrel jártak. A térség kis győzteseit hosszú diplomáciai erőfeszítés után sikerült meggyőznie arról, hogy az érdekeiket veszélyeztető cannes-i törekvések ellen össze kell fogniuk. A három állam, Románia, Jugoszlávia és végül Lengyelország is elfogadta Beneš együttműködésre vonatkozó javaslatát, sőt, ahhoz is hozzájárultak, hogy a csehszlovák miniszterelnök és külügyminiszter koordinátori szerepet töltsön be.

Ezt követően Beneš a nemzetközi fórumokon a térség vezetőjeként, egy 80 milliós tömb képviselőjeként lépett fel. A négy közép-európai állam nevében éles támadásokat intézett a cannes-i rezolúció ellen.

Akciójával támogatást nyújtott a francia jobboldali köröknek, amelyek a cannes-i politikát támogató Briand megbuktatására és ellenfele, Poincaré hatalomra segítésére törekedtek. Tervük sikerrel járt. Az Európa rekonstrukciójára vonatkozó terv hajója komoly léket kapott. Az angol-francia ellentétek ismét előtérbe kerültek. Lloyd George változatlanul a legyőzöttekkel való tárgyalásokhoz és Szovjet-Oroszország Európába történő bevonásához ragaszkodott. Poincaré, elődjétől eltérően, nem volt hajlandó olyan rendezésről tárgyalni, amely egyszerre vonatkozna a német és az orosz kérdésre is. Ezért a genfi konferencia bojkottálását helyezte kilátásba. Bejelentése nem kis riadalmat okozott a Beneš vezette közép-európai blokk tagjaiban. A versailles-i Európa védelme szempontjából létfontosságúnak tartották az angolokkal kibékült franciák részvételét a konferencián.

A csehszlovák külügyminiszter széles diplomáciai akciót indított, hogy elősegítse a francia-angol ellentétek elsimítását, meggyőzze mindkét nagyhatalmat arról, hogy az irányítása alatt álló közép-európai tömb államait nem lehet kihagyni az Európa rekonstrukciójára vonatkozó tárgyalásokból.

Először Millerand francia köztársasági elnökkel és Poincaré miniszterelnökkel tárgyalt. Mindkét politikust próbálta rávenni, hogy az orosz és a német kérdésben tegyenek bizonyos engedményeket, s ezzel segítsék elő az angolokkal megszakadt tárgyalások felújítását. A köztársasági elnök és a miniszterelnök gazdasági kérdésekben hajlandóak voltak bizonyos engedményeket tenni, Szovjet-Oroszország politikai elismeréséről azonban hallani sem akartak. A csehszlovák külügyminiszter ebben a tekintetben a francia nézettel értett egyet, ezért nem is erőltette az erre vonatkozó angol álláspont elfogadását. Sikernek könyvelte el, hogy mindkét államférfi hozzájárult: a győztes utódállamok egyenrangú partnerként vegyenek részt a genovai konferencián.

Párizsból Beneš egyenesen Londonba utazott, hogy közvetítsen a két nagyhatalom között. Nem voltak kételyei azonban afelől, hogy a francia kompromisszumok nem lesznek elegendőek az angolokkal való tárgyalások felújításához.

Ezért Lloyd George-dzal és a többi politikussal folytatott tárgyalásai során a franciákkal való tárgyalásai eredményét nem egészen pontosan foglalta össze. Eszerint a francia köztársasági elnököt és a miniszterelnököt sikerült meggyőznie arról, hogy Európa rekonstrukciója szempontjából Németországot és Szovjet-Oroszországot be kell vonni a gazdasági együttműködésbe, a szovjet-orosz kormány elismeréséről azonban nem hajlandóak tárgyalni. Az igazság ezzel szemben az volt, hogy Beneš, aki, mint említettük, a szovjetek elismerésének kérdésében a francia álláspontot képviselte, Párizsban erre a kérésre nem is fektetett hangsúlyt.

Ehelyett az angol miniszterelnököt próbálta meggyőzni arról, hogy mondjon le a szovjetek elismeréséről. Lloyd George azonban ebben hajthatatlannak mutatkozott. A politikailag elismert Szovjet-Oroszországot kívánta bevonni az európai gazdasági együttműködésbe, s erről már tárgyalt is Moszkvával. Miután Beneš felsorolta bizalmas információit arról, hogy a nagyon nehéz helyzetben lévő szovjet kormány politikai elismerése nélkül is kész részt venni az európai gazdasági együttműködésben, s biztosította tárgyalópartnerét arról, hogy jó moszkvai kapcsolataival ezt elő tudja segíteni, Lloyd George megingott. Elfogadta Beneš kompromisszumos megoldását, amely szerint Szovjet-Oroszország részvétele a tervezett konferencián nem jelenti a kormány elismerését. Ezzel elhárult az angol-francia tárgyalások folytatásának egyik legnagyobb akadály. Lloyd George Párizsba készült, hogy Poincaréval megvitassa a genovai konferenciát.

Beneš, akinek az angol miniszterelnökkel azt is sikerült elfogadtatnia, hogy a megrendezendő tanácskozáson a békekonferencia és a jóvátétel ügye nem képezheti vita tárgyát, győztesen indult vissza Párizsba. Az eredményekkel meg volt elégedve, hiszen úgy látta, hogy Csehszlovákia érdekeit maximálisan sikerült megvédenie. Nem zavarta, hogy azok nem mindenben estek egybe a kisantant szövetségesei és Lengyelország érdekeivel, pedig az ő nevükben is tárgyalt. Politikájának szerepe volt abban, hogy a tervezett közép-európai összefogás kudarcot vallott. Az említett közép-európai államok, miután megbízható információkat szereztek erről, nem bíztak tovább Beneš közvetítésében. Szkeptikusan fogadták az általa ajánlott közös platformot, amellyel Genovában védhették volna közös érdekeiket. Hosszas vita után csak

abban sikerült megállapodniuk, hogy a bizottságaikban a francia álláspontot fogják támogatni, és közösen szembeszállnak a vesztes államok és Oroszország politikai jellegű törekvéseivel.

MEGLEPETÉS GENOVÁBAN

1922. április 10-én Genovában 34 állam vezető politikusai vitatkoztak Európa sorsáról. A hat hétig tartó tanácskozás szervezeti formája a párizsi békekonferenciára hasonlított. Résztvevői a városban és a város környékén kaptak szállást. Különböző bizottságokban vitatták meg a napirendre tűzött kérdéseket. A konferencián, noha a meghívottak egyenrangú tagként voltak jelen, a vesztesek és Oroszország egyre jobban elszigetelődtek. Franciaország és kis szövetségesei taktikája folytán Lloyd George ezt a folyamatot nem tudta ellensúlyozni, mert nem volt elég határozott. Felemás módon képviselte a szovjetekkel kötendő egyezmény kérdését. Ebben a helyzetben a konferencián a merev taktikai álláspontot képviselő Poincaré kezdett dominálni. A Szovjet-Oroszország kérdésében korábban tett egyetlen kompromisszumos javaslatot is visszavonta. A gazdasági kapcsolatok felvételét most már komoly feltételekhez kötötte. Lengyelország, Románia és részben Jugoszlávia ebben támogatta. Beneš a francia és az angol álláspont között ingadozott, valójában az angol álláspont állt hozzá közelebb.

A konferencia menete, az ott uralkodó szellem arról tanúskodott, hogy Lloyd George elképzeléseivel szemben a legyőzötteket és Oroszországot másodrangúként kezelik. A két érintett nagyhatalom, Németország és Oroszország ennek véget vetett. A konferencián zajló különböző tárgyalásokat egy teljesen váratlan esemény zavarta meg. Olyan diplomáciai dráma zajlott le, amely nemcsak a genovai konferencián, hanem Európa két világháború közötti történetében is új helyzetet teremtett.

A genovai konferencia tárgyalásai alatt Rapallóban Szovjet-Oroszország és Németország megegyezésre jutott. A szerződő felek kölcsönösen lemondtak a háborúból eredő jóvátételi igényeikről. A szerződés kimondta a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását és gazdasági téren a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazását.

A hír bombaként robbant, hiszen ez a nyugati hatalmak és kis szövetségesei politikájának teljes kudarcát jelentette. Olyan folyamatot indított el, amelyet az európai politikában többé nem lehetett figyelmen kívül hagyni, amely intő jele volt annak, hogy egy vesztes államot nem lehet sokáig gazdasági és politikai elszigeteltségben tartani.

Rapallo engedékenyebbé tette a győztes nagy- és kis hatalmakat. Ez kihatott Közép-Európára, annak meghatározó szervezőjére, Eduard Benešre. Politikája szelídebb lett, erre készítették őt az ellene irányuló támadások. Támadták otthon lemondását követelve, mert a csaknem három hónapos diplomáciai küzdelme csúfos vereséggel végződött. Támadták nyugaton, Lloyd George, Poincaré és Csicserin azzal vádolták, hogy a közvetítés helyett több kapura játszott. Attól is lehetett tartani, hogy Bethlen – esetleg követve a példát – megegyezik Szovjet-Oroszországgal.

CSÖKKENNEK AZ UTÓDÁLLAMOK ELLENTÉTEI

Valamennyi utódállamnak komoly belpolitikai és gazdasági problémái voltak. A két vesztes, Magyarország és Ausztria – de különösen az előbbi – volt a legnehezebb helyzetben. A jelentős területek elcsatolása következtében az állam létfontosságú gazdasági területektől esett el. Az egyharmadára zsugorodott országba tömegesen érkeztek az elcsatolt területekről menekülő magyarok, akiket nehéz volt elhelyezni.

Mind Ausztria, mind pedig Magyarország gazdasága a csőd szélén állt. Kölcsönök nélkül egyikük sem lett volna képes úrrá lenni a nehézségeken.

Nem voltak sokkal jobb helyzetben az ún. győztes utódállamok sem. A tőke- és a piachiány őket is sújtotta.

Kereskedelmi kapcsolataik a mélyponton voltak. Kiépítésüket politikai szempontoknak rendelték alá. Görcsösen ragaszkodtak az új politikai határokhoz, amelyek gazdaságilag összefüggő területeken haladtak át. A helyzetet súlyosbította, hogy gazdasági okokból egymással sem tudtak szoros kereskedelmi kapcsolatokat kiépíteni. Egy ipari-agrár Csehszlovákia nem tudott felvevőpiacot biztosítani a két agrár-szövetségének, Jugoszláviának és Romániának. A helyzet enyhítésére tett kísérletek a cseh agrárkörök ellenállásán általában megbuktak.

Ezt a helyzetet használja fel Anglia (az egyetlen hitelezni képes hatalom) arra, hogy tárgyalóasztalhoz ültesse az egymással szembenálló feleket, és megkísérelje a Közép-Európa rekonstrukciójára vonatkozó tervét realizálni.

Miután a tervben Magyarország jelentős szerepet játszott, az angol külügyminisztérium, a Foreign Office komoly figyelmet fordított a teljes elszigetelésben lévő ország gazdasági és politikai támogatására. Franciaország, Olaszország és a kisan-tant ellenállásával szembeszállva támogatta Magyarország Népszövetségbe való felvételét, s a nemzetközi kölcsön odaítélését.

Mindkét kérdés körül nemzetközi diplomáciai küzdelem bontakozott ki. Miután Anglia támogatása önmagában nem volt elegendő, Bethlen kénytelen volt kérelmét egy évvel elhalasztani. Ez alatt a brit diplomáciának bizonyos kompromisszumok segítségével sikerült megnyerni Franciaországot és Olaszországot. Mindkét hatalom támogatni kezdte Magyarország népszövetségi tagságát. A magára maradt kisan-tantnak nem maradt más hátra, mint ugyanazt tenni. Annál is inkább, mert Anglia támogatására nekik is szükségük volt. Erejüket ezt követően a magyar népszövetségi kölcsön ellen koncentrálták. Ebben most is élvezték Franciaország és Olaszország támogatását. Párizs nem akarta gyengíteni a viszonyt keleti kisserővel, akiket éppen akkor szerződéssel is készült magához láncolni, Olaszország azonban gazdaságilag érdekelve volt a magyar kölcsönben, hiszen kölcsön híján Magyarország jóvátétel-fizetése késlekedést szenvedett volna, ez pedig érzékenyen érintette Rómát. A francia-olasz egyetértés azonban rövid életű volt, a Ruhr-vidék francia megszállása ismét szembeállította a két országot. Olaszország a brit álláspontot kezdte támogatni. Ennek ellenére a párizsi ülésen, ahol a magyar jóvátétel fizetésének elhalasz-

tását tárgyalták (ami feltétele volt a kölcsönnek), a brit és olasz álláspont vereséget szenvedett. Győzött tehát a franciák által támogatott kisantant.

Bethlen miniszterelnök London tanácsára csak egy fél évvel később fordult a Népszövetséghez a kölcsön ügyében.

Ez alatt az idő alatt a Foreign Office és a francia külügyminisztérium, a Tresery aktív tevékenységet fejtett ki, hogy az ellenoldalt visszakozásra kényszerítse, így Franciaországot bizonyos kompromisszumok árán sikerült az ügy számára megnyernie.

A kisantant azonban tovább is ellenezte a magyar kölcsönt, továbbra is határozottan szembehelyezkedett az angol állásponttal. Ezt követően London nyílt zsarolási politikára tért rá. A tőkehiányban szenvedő tagjaival közölte, hogy csak abban az esetben számíthatnak angol kölcsönre, ha Magyarországgal rendezik a viszonyukat, és ennek érdekében a tárgyalásokat kezdenek a magyar kormányval. Ezzel párhuzamosan nyomtatékkal felhívták Bethlen figyelmét a kisantanttal történő megegyezés szükségességére, kompromisszumok árán is. A magyar miniszterelnök, aki létfontosságúnak tartotta, hogy Magyarországot a versailles-i Európához kapcsolja, tisztában volt azzal, hogy az út oda csak a kisantanton keresztül vezet.

A közel fél évig tartó tárgyalások során mindkét fél engedményeket tett, Bethlen is jelentős kompromisszumra kényszerült mindhárom állammal, mert a kisantant ehhez ragaszkodott. A legkönnyebben Csehszlovákiával sikerült egyezsége jutni, s a legnehezebben Jugoszláviával. Az előbbi ugyanis nem érintette a magyar jóvátétel kérdése, az utóbbit viszont annál inkább. Belgrádot a jóvátétel halasztása érzékenyen érintette volna. Beneš, nem utolsósorban Angliára való tekintettel, erős nyomást gyakorolt a szövetségeseire a magyar kölcsönhöz való hozzájárulása érdekében. Miután Bethlen további kompromisszumot tett – kész volt ugyanis aláírni a kisantanttal olyan nyilatkozatot, amely elismeri a trianoni békeszerződést –, a kisantant mindhárom tagja hozzájárult a jóvátétel fizetésének elhalasztásához, továbbá ahhoz, hogy a Népszövetség bonyolítsa le a kölcsön folyósítását.

Az a tény, hogy a magyar kormány elfogadta követeléseik első pontját, azaz elfogadta az eddig jogilag ugyan érvényben lévő, de nyíltan támadott trianoni határokat, óriási erkölcsi jelentőségű volt a kisantant számára. Magyarországgal kapcsolatos ellenségeskedésük csökkent, készek voltak több politikai és jogi kérdésben megegyezni vele.

FRANCIAORSZÁG NEM HÁTRÁL

Anglia aktív gazdasági beavatkozása egyrészt elősegítette az itt élő államok közötti viszony ideiglenes normalizálását, másrészt aktivizálta Franciaország dunai politikáját. Párizs nem nézhetett tétlenül pozícióinak gyengítését, így érthető, hogy azok védelmében komoly lépéseket tett. Elérkezettnek látta az időt a térségre vonatkozó katonai és politikai koncepciójának megvalósítására. Keleti kis szövetségeseit katonai és politikai egyezményekkel kívánta magához láncolni. A francia–lengyel szerződéshez hasonlóan akart velük is kötni. Amíg Lengyelország esetében viszonylag

gyorsan, addig a kisantant tagjaival csak részben és csak hosszú procedúra után tudott megegyezni. Vonatkozott ez még Csehszlovákiára is, amely számára, a többi kisantant-szövetségeseitől eltérően, a francia ajánlat stratégiai szempontból nagyon nagy jelentőségű lett volna. Ennek ellenére a prágai kormány visszautasította a javasolt katonai egyezmény megkötését. Tette ezt két okból: a weimari Németországgal, amelyre vonatkozott volna a katonai egyezmény, jó volt a gazdasági és politikai kapcsolat. Ugyanakkor nem kívánta veszélyeztetni Angliával való viszonyát sem. London pedig határozottan ellenezte az ilyen szerződést.

Így 1924-ben Franciaország és Csehszlovákia között csak politikai egyezmény jött létre. A francia diplomácia nem tudta megvalósítani a katonai szerződésre vonatkozó tervét. A katonai kérdésben mindössze az történt, hogy Poincaré és Beneš egy levélváltásban rögzítette a két vezérkar együttműködésének a szükségességét. Ennek a „nesze semmi, fogd meg jól” diplomáciai lépésnek nem volt gyakorlati jelentősége, hiszen nem volt része a szerződésnek. A franciák azután a harmincas években, a csehszlovák válság idején a javaslatukra megszületett megállapodástól szabadulni akartak. Technikai okokra hivatkozva érvénytelennek nyilvánították a levélváltást.

Párizs eredeti terve szerint a Csehszlovákiával megkötött egyezmény után azonnal hasonlóan kötnek Romániával és Jugoszláviával. Ebben a vonatkozásban csak a húszas évek második felében sikerült az eredeti elképzeléseinek csak egy részét megvalósítani. Romániával 1926-ban, Jugoszláviával csak 1927-ben sikerült egy jelentősnek nem mondható politikai egyezményt aláírni. A német kérdés, amelyre a franciák koncentráltak, számukra földrajzi helyzetük miatt nem jelentette ugyanazt, mint Párizsban és Prágában. Viszont a tervezett egyezményeket ellenségesen fogadó Olaszország, Oroszország, valamint Anglia álláspontját nem volt ajánlatos figyelmen kívül hagyni.

LOCARNO KÖZÉP-EURÓPAI HATÁSA

Anglia pénzügyileg s ennek révén gazdaságilag is lépten-nyomon beavatkozott a térség életébe, politikai felelősséget azonban nem kívánt vállalni. Sőt, mindent elkövetett, hogy a többi nagyhatalom is hasonló álláspontot foglaljon el. Locarnóban ezt végül elérte.

Franciaország, miután a Strésemann-féle weimari Németországgal sikerült megegyeznie, vagyis a keleti határait biztosítani, elfogadta ezt a koncepciót. A britek aktív közreműködésével jött létre Locarnóban a 1925 decemberében aláírt ún. rajnai egyezmény, amely biztosította a békeszerződések által megállapított német–francia és német–belga határokat. Az egyezmény francia–német kompromisszum volt. Előnyös mindkét fél számára. Komoly hiányossága, hogy a garanciák – a britek által támogatott német elképzelésnek megfelelően – Németország keleti határait nem vonatkoztak.

Az Anglia és Olaszország által garantált egyezményt a nyugati közvélemény konszolidációként üdvözölte. Olyan eseményként, amely egy generáció számára biztosítja a békét. A Németországtól keletre eső államoknak érthetően más volt a véleményük.

Ennek azonban kevésbé adtak hangot. Alkalmazkodtak a helyzethez, s a franciák-tól kapott garanciákkal nyugtatták magukat. Párizs, hogy keleti szövetségeseit kien-gesztelje, különszerződéseket kötött Csehszlovákiával és Lengyelországgal, amelye-ket Briand Benešsel és Skrzynskivel Locarnóban parafált. E szerint ha Németország valamelyiket megtámadná, a Népszövetség 16. cikke értelmében kölcsönösen segítik egymást. E megállapodásnak semmi realitása nem volt, hiszen végrehajtása az egyre tehetetlenebbé vált Népszövetségen múlt. Locarno új helyzetet teremtett Közép-és Délkelet-Európában. Németország viszonya Csehszlovákiával megváltozott. Bár továbbra is fenntartotta a jószomszédi viszonyt, de már távolról sem kezelte egyen-rangú partnerként. Ausztria szintén távolodni kezdett Csehszlovákiától, s közeledni Németországhoz (az Anschluss-törekvések újra felélénkültek). Csehszlovákia köze-lebb került Lengyelországhoz, s teljes erővel támogatta a közép-európai Locarnóra vonatkozó elképzeléseket, amelyeket a kisantant szövetségesei is magukévá tettek. Eszerint Magyarország Németország példájára valamennyi szomszédal a locarnói egyezményhez hasonló szerződést köt.

A nyugati hatalmak által is helyeselt elképzelésnek azonban semmi realitása nem volt. Bethlen ugyan egyetértett a locarnói egyezménnyel, hiszen különbséget tett a nyugati és keleti határok között, arról azonban szó sem lehetett, hogy a népszövet-ségi kölcsön felvételénél elismerje a trianoni határokat és szerződésileg is garantálja őket. A kisantant megosztása érdekében ezt egy állammal, Jugoszláviával kapcsolat-ban lett volna kész megtenni.

AZ ERŐVISZONYOK VÁLTOZÁSA

A húszas évek utolsó negyedében Közép-Európában az erőviszonyok jelentős vál-tozásnak indultak. Olaszország egyre dinamikusabb politikát kezdett folytatni. Kihasználva, hogy Franciaország cserbenhagyta keleti szövetségeseit, jelentősen megerősítette a térségben lévő pozícióit. Noha befolyását mindenekelőtt az ún. legyő-zött államokban kívánta erősíteni, az új garanciák után néző kisantant tagjait is meg akarta nyerni. Ez a törekvése leginkább Romániánál, s legkevésbé Jugoszláviánál járt sikerrel. Jugoszláviához főleg taktikai okokból közeledett, abból a célból, hogy megza-varja a magyar-jugoszláv tárgyalásokat, amelyek, különösen Horthy mohácsi beszéde után, felgyorsultak.

A magyar-jugoszláv tárgyalásokat sikerült is megzavarni. Ebben Róma komoly szerepet játszott. Jugoszlávia kisantant szövetségesei ugyancsak aggódva figyel-ték a két ország közeledését. Prága keresztülvitte, hogy a három állam külügymi-niszterei döntést hozzanak, amelynek értelmében Jugoszlávia csak az esetben köt-het Magyarországgal bilaterális egyezményt, ha a magyar kormány ezzel egy időben Csehszlovákiával és Romániával is hasonlót köt. Ezzel megkönnyítették Bethlen dön-tését. Nem kellett választania Jugoszlávia és Olaszország között. De ha netán ilyen dilemma elé került volna, véleményem szerint egy pillanatig sem habozott volna az utóbbit választani. 1927 áprilisában Olaszországgal aláírta azt olasz-magyar barátsági

és döntőbíróági egyezményt. Ezzel a két ország politikai pozíciói a térségben jelentő-sen megerősödtek. Magyarország kikerült az addigi elszigeteltségből. Bátrabban kez-dett politizálni, nyíltan hirdetni a revízió szükségességét. Az ettől nem egészen füg-getlenül kibontakozó Rothemer-féle akció harsányan sürgette a trianoni határok meg-változtatását.

Beneš a helyzetet arra használta fel, hogy a kisantant átszervezésére vonatkozó régi tervet előbb a jugoszláv, majd a román kollégájával elfogadtassa. Hosszú küzdelem után 1929-ben a belgrádi kisantant-konferencián elfogadták azokat a reformokat, amelyek a szövetség szorosabbra fűzését voltak hivatva elősegíteni. A különböző időben és külön-böző időtartamra kötött bilaterális egyezmények lejáratát szinkronba hozták. Közös jegy-zőkönyvet írtak alá, amely az eddig csak bilaterális alapon létező szövetséget háromol-dalúvá változtatta. Határozatot hoztak a szorosabb katonai együttműködésről. Eszerint a vezérkarok évente tanácskozássra ülnek össze, ahol kidolgozzák a Magyarország elleni védelmi és támadó háborúra vonatkozó terveket. A kisantant megerősítése nem tudta ellensúlyozni az erőviszonyok hátrányukra meginduló átalakulását.

Ebbe a folyamatba egyre inkább beleszólt Németország is. Amíg a húszas évek köze-pén Stresemann a meglévő német gazdasági pozíciók megvédésére, addig most azok kiszélesítésére kezdett törekedni, sőt politikai jellegű kérdéseket is kezdett feszegetni. Nemzetközi fórumokon a német kisebbségek számára az egyezményekben biztosított jogok teljesítését s az egyezményeknek a kiszélesítését követelte. Ezzel Bethlen erre vonatkozó diplomáciai akcióit erősítette.

A Népszövetség hosszú vita után döntést hozott a kisebbségi szerződések megre-formálásáról. Ezek az intézkedések nagy nyugtalanságot váltottak ki az újonnan lét-rejött kisebbségi államokban. De miután a népszövetségi intézkedések nem tartal-maztak szankciókat azok megsértőivel szemben, a kisebbségek elnyomása folytatód-tott. A hiányos népszövetségi döntés azonban mégis arról tanúskodott, hogy az első világháború utáni szerződések sok helyen szükséges megváltoztatni.

Ezzel Olaszország mellett Anglia is egyre inkább egyetértett. Ha eddig gazdasági érdekeinek védelmében pénzügyileg és ezen keresztül politikailag állandóan beleszólt az események alakulásába, erősítve az adott rendszert, most a térség gazdaságilag is érdektelenné vált számára. Megkezdte a térségből való kivonulását, amelynek nem csak gazdasági, hanem politikai kihatásai is lettek.

A VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG KIHATÁSAI KELET-KÖZÉP-EURÓPÁRA

Az 1929-ben kitört világgazdasági válság különösen nagy pusztításokat végzett a labi-lis gazdasági és politikai viszonyokkal rendelkező Kelet-Közép-Európában. Valamennyi utódállamban a termelés visszaesésével párhuzamosan válságban került a pénzügyi és hitelélet. A nemezközi hitelrendszer megrendülése következtében beszűkültek a nyu-gati kölcsönök, ami az államháztartás egyensúlyának felborulásához vezetett. Az a tény, hogy a térségben a gazdasági kérdések változatlanul politikai problémaként jelentkeztek, csak súlyosbította és elnyújtotta a gazdasági válságot. A nyugati tervek, amelyek segíteni

kívántak a bajban lévő utódállamokon, politikai akadályokba ütköztek. Valamennyien, ugyan különböző okokból, szembehelyezkedtek a tervezett integrációval. Álláspontjuk csak az osztrák–német vámunió és a válság pusztító hatására változott meg. Beneš, aki eddig az integráció fő ellensége volt, most fő támogatója lett. Maga is tervet készített a térség integrálására, amelyben öt dunai állam: Csehszlovákia, Ausztria, Magyarország, Románia és Jugoszlávia gazdasági összefogását javasolta. Az érintett államok a tervet tárgyalási alapul sem fogadták el, és Beneš elképzeléseit Franciaországon kívül egyik nagyhatalom sem támogatta.

Elfogadták viszont az azzal majdnem egy időben (1930-ban) született Briand-féle integrációs elképzelést. A francia külügyminiszter terve valamennyi nyugati és közép-európai államot kívánta szövetségbe egyesíteni, vagyis létrehozni egy Európai Uniót. Célja a világgazdasági válság katasztrofális következményeinek ellensúlyozásán túl Németország féken tartása, valamint a többi nagyhatalom európai befolyásának a csökkentése volt. Amíg a nyugati hatalmak udvariasan visszautasították Briand elképzelését, addig a kelet-közép államok kisebb-nagyobb feltételekkel elfogadták. Azonban támogatásuk nem tudta ellensúlyozni a nagyhatalmak unióellenes politikáját. A realitásokkal nem számoló terv rövid idő múlva lekerült a tárgyalóasztalról. Erről Németország és Olaszország mellett Anglia is gondosodott.

Nem járt több sikerrel a beteg Kelet-Közép-Európa gyógyítására irányuló 1932-es Tardieu-terv sem. A francia miniszterelnök és külügyminiszter elképzelése az volt, hogy az öt dunai állam a nagyhatalmak kikapcsolásával preferenciális rendszer hozna létre. A tervnek nem voltak politikai vonatkozásai, az csak egy preferenciális együttműködésre korlátozódott. Tardieu elképzeléseit azonban csak két dunai állam: Csehszlovákia és Magyarország fogadta el. Az előbbi politikai és gazdasági, az utóbbi gazdasági megfontolásból. Ausztriának, Romániának és Jugoszláviának főleg gazdasági fenntartásai voltak az egész tervvel kapcsolatban. Németországnak az együttműködésből való kizárása ugyanis veszélyeztette a létfontosságú német piacot. Az utóbbi kettő negatív hozzáállásában szerepet játszott az a tény is, hogy, az agrár Magyarország jelentős szerepet kapott az együttműködésben.

A tervet azonban nem a dunai államok, hanem a nagyhatalmak: Németország, Olaszország és Anglia buktatta meg. A Tardieu-terv, akárcsak a harmincas évek elején lévő különböző integrációs elképzelések, fiaskót szenvedett. Ez szükségszerű volt az adott nemzetközi helyzetben, mivel Németország gazdasági kapcsolatai révén előretört a térségben, és mert Olaszország és Nagy-Britannia franciaellenes meggon- dolásból a tervek ellen lépett fel.

Az integrációs kísérletek bukása a német kormány keleti politikáját segítette. Ezen a téren komoly eredményeket azonban csak Hitler hatalomra kerülése után sikerült elérnie. Az 1933-ban megválasztott új kancellár lendületes, kockázatot is vállaló, konkrét politikai célokat szolgáló kereskedelmi kapcsolatok kiépítésébe kezdett. Különbséget tett az áldozatnak és a szövetségnek kiszemelt államok között. A döntést nem az adott államnak a párizsi békerendszerhez való viszonya hatá-

rozta meg, hiszen ez leszűkítette volna bázisát Magyarországra, amely fontos volt, de nem elégséges a térséggel kapcsolatos tervei megvalósításához. Ehhez szüksége volt Jugoszláviára és Romániára is. Mindhárom állammal 1934–1935 folyamán fontos kereskedelmi egyezményeket kötött, amelyek révén mindegyik exportjában és importjában Németország került az első helyre. E gazdasági sikernek természetesen komoly politikai következményei is voltak. Ennek kézzelfogható jelei rövidesen jelentkeztek mind a német, mind pedig a közép-európai államok politikájában. Németország egyre agresszívebben lépett fel politikai céljainak megvalósításáért, a német piactól függő három utódállam, eltérő fokon ugyan, de elfogadta ennek politikai következményeit is. Ezzel egy időben azonban mindegyik állam valamilyen ellensúlyról próbált gondoskodni. Vonatkozott ez még Magyarországra is, ahol pedig a német térhódítást, a revízió lehetősége miatt, kedvezően fogadták. Az 1934-ben Olaszországgal és Ausztriával aláírt római protokolloknak ugyanis németellenes tendenciái is voltak.

Jugoszlávia és Románia külpolitikájában pedig egy erős kettősséget idézett elő. Németországhoz közeledve sokáig nem mondtak le a versailles-i békerendszert védő kisantant- és francia szövetségről. Lavíroztak, két vasat tartottak a tűzben. Ez a politika azonban előbb Belgrádban, Stojadinović hatalomra kerülése, majd Bukarestben Titulescu bukása után kezdett háttérbe szorulni. Komoly politikai körök szívesen szabadultak volna már a nehéz nemzetközi helyzetbe kerülő kisantantbeli szövetségesüktől, Csehszlovákiától.

A csehszlovák kormány ebben a helyzetben erőfeszítéseket tett, hogy kapcsolatait Franciaországgal és a Szovjetunióval megerősítse, a két kisantantbeli szövetségesének a tömbből való kiválását megakadályozza, s Magyarországgal, lehetőleg Jugoszláviával és Romániával együtt, de ha szükséges, akkor nélkülük is megegyezzen.

E törekvéseinek a többségét azonban nem tudta megvalósítani. Franciaország óvatosan kezdte kezelni a csehszlovák kérdést. A veszélybe került országgal kapcsolatait nem erősíteni, hanem gyengíteni kívánta. A terhessé vált korábbi kötelezettségeitől lehetőleg szabadulni akart. Ezt tette a két vezérkar együttműködésére vonatkozó Poincaré-Beneš levélváltásban rögzített megállapodással is. Nem létező okokra hivatkozva a levélváltást érvénytelennek nyilvánította. Ugyanis francia politikai és katonai körökben is tért hódított az a téveszme, hogy Franciaország biztonsága érdekében Csehszlovákiáért nem szabad kockázatot vállalni. Ebben a kérdésben kezdtek igazodni Angliához. Beneš az adott helyzetből kiindulva, s a franciák tanácsára a Szovjetunió felé is fordult. Kész volt a francia-szovjet szerződéshez hasonló kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötni. A csehszlovák-szovjet egyezménybe azonban olyan záradékot iktattak be, amely szerint a két állam egymás iránti kötelezettsége csak az esetben lép életbe, ha az agresszió áldozatának Franciaország is segít. Működése tehát a bizonytalan francia segítségen múlt. Ezzel a megkötéssel mindkét állam saját érdekeit kívánta biztosítani. Beneš el akarta kerülni, hogy egymaga kerüljön kapcsolatba a szocialista állammal. Moszkva pedig el szeretne volna kerülni, hogy egyedül találja magát szembe Németországgal.

Az európai biztonsági rendszer megerősítésére megkötött francia–szovjet, csehszlovák–szovjet egyezménynek azonban nemcsak pozitív, hanem súlyos negatív következményei is voltak. Hitler arra hivatkozva, hogy Franciaország ezzel felrúgta az 1925-ben Németországgal megkötött locarnói egyezményt, Csehszlovákia pedig a bolsevizmus közép-európai betörését segítette elő, olyan lépésre szánta el magát, amely közelebb hozta a második világháború kitörését. 1936 márciusában megszállta a demilitarizált Rajna vidéket. Ez az esemény rendkívül nehéz helyzetet teremtett a közép-európai államok, mindenek előtt Csehszlovákia és Ausztria számára. A nyugati hatalmak az első világháború utáni békerendszer első nyílt felrúgását végül tudomásul vették, beérték egy tiltakozással.

Ebben a helyzetben Beneš, aki közben köztársasági elnök lett, fokozta erőfeszítéseit, hogy a kisantant szövetségeseit megőrizze, s a tömb további bomlását megakadályozza. Miután világos volt, hogy Belgrád és Bukarest távolodásának gazdasági okai is vannak, Beneš a csehszlovák agrárkörökkel szembeszállva szélesíteni próbálta a jugoszláv és román agrártermékek behozatalát. Az ilyen lépésekkel el lehetett érni kisebb eredményeket, ezek azonban nem tudták ellensúlyozni a kisantant gazdasági bázisának hiányából adódó ellentéteket.

A Hodža, az új csehszlovák miniszterelnök és külügyminiszter nevéhez fűződő terv, amely a nagyhatalmak kizárásával előbb gazdaságilag, majd politikailag kívánta egyesíteni az öt dunai államot, sem tudta megállítani ezt a szétesési folyamatot. Jugoszlávia és Románia egyértelműen szembehelyezkedtek az egész elképzeléssel, mert az a konkurens agrár-Magyarországot bevette az együttműködésbe, míg a számukra fontos piacot jelentő Németországot kizárta.

Több megértést mutattak a magyar–kisantant megegyezésére vonatkozó csehszlovák javaslattal szemben. A Magyarországgal való megegyezést mind Jugoszlávia, mind pedig Románia fontosnak tartotta. Ezt követelte tőlük tőlük Németország, s a vele kiegyező, hozzá alkalmazkodó Olaszország is. És ilyen javaslatokkal álltak elő a nyugati hatalmak, s ezt kérte tőlük egyre határozottabban Prága is.

Hogyan fogadták Budapesten a kisantant eddig nem tapasztalt megegyezési készségét? Darányi Kálmán, aki kormányzásának első időszakában sok szempontból módosította Gömbös bel- és külpolitikáját, megértéssel fogadta a kisantant közeledését, kész volt mindhárom állammal tárgyalni. A nyugati hatalmak is – akikkel szorosabb kapcsolatok kiépítésére törekedett – ezt kérték tőle. Darányi ezzel kívánta ellensúlyozni a német dominanciát, amely a Berlin–Róma-tengely létrejötte után a térségben tovább erősödött. Így kívánta jelezni a tengely mindkét hatalmának: amennyiben egymással versengve tovább is udvarolnak Jugoszláviának és Romániának, figyelmen kívül hagyva a magyar érdekeket, Magyarország előtt más út is nyitva áll, esetleg megegyezhet az egész kisantanttal. Figyelmen kívül hagyta Berlin „tanácsát”, hogy egyezzen meg Jugoszláviával, Romániával, hozzon létre egy *modus vivendi*-t, s minden erőt Csehszlovákia ellen koncentráljon. A magyar kormány

valójában nem kívánt a déli szomszédokkal megegyezni (a későbbi megbeszélések ezt egyértelműen bizonyítják).

Hosszú diplomáciai előkészületek után 1937 februárjában a kisantant-államok és a magyar állam képviselői tárgyalóasztalhoz ültek. A Genfben, Sinajában, majd Bledben zajló megbeszélések három kérdéskört érintettek: 1. a kölcsönös megnehtámadási egyezmény, 2. Magyarország fegyverkezési egyenjogúságának elismerése, 3. a magyar kisebbségek kérdése.

A napirenden lévő első két pontot a tárgyaló felek közösen vitatták meg. A harmadikról, a kisebbségi kérdéssel külön-külön tárgyaltak. Ehhez a procedúrához a magyar kormány, mint látni fogjuk, taktikai okokból következetesen ragaszkodott.

Az első két kérdésben, a megnehtámadási egyezményben és Magyarország fegyverkezési egyenjogúságának elismerésében a kisantant mindhárom államával megegyezett a magyar kormány. A harmadikban, a kisebbségi kérdésben csak Jugoszláviával és Romániával. Csehszlovákiával, miután tőle sokkal nagyobb engedmény követelt, mint a szövetségeseitől, nem tudott megállapodni. Prága annak ellenére, hogy a tárgyalás időben a Hitler által támogatott szudétánémetek vezetőinek már kész volt autonómiát is megadni, a magyaroknak nem volt hajlandó, csak azokat a kis engedményeket tenni, amelyeket a kisantant szövetségesei tettek Budapesten. Ezt azonban nem tartották elegendőnek, így az első két pontban mindhárom állammal történt megállapodását csak Jugoszlávia, és Románia viszonylatában tartotta érvényesnek. Ezért Bledben, a kisantant utolsó konferenciáján, csak a jugoszláv–magyar és a román–magyar egyezmény került parafálásra. De miután Belgrád és Bukarest a szerződés aláírását taktikai okokból Csehszlovákia csatlakozásától tette függővé, a bledi egyezmény soha nem lépett életbe. Jelentőségét mégis messzemenően túlértékelték mind a nyugati, mind pedig a tengelyhatalmak politikusai. Az előbbieket a dunai államok diplomáciai győzelméről cikkeztek, az utóbbiak támadták a magyar kormányt, hogy Bledben segített talpra állítani a kisantantot.

Kétségtelen, hogy az 1937 elején kezdődő kisantant–magyar megbeszélések hátterében németellenes tendenciák is húzódtak. Ez a jellege azonban az idő folyamán – Csehszlovákiát kivéve – egyre gyengült. Amíg az eredeti terv lényege az volt, hogy közösen ellensúlyozzák Németország dunai térhódítását, addig a bledi megállapodás mögött már ott húzódott az a törekvés, hogy a német támadások keresztútjában lévő Csehszlovákia feláldozásával védjék a békét.

Bled a magyar diplomácia győzelmét jelentette. Hiszen az a törekvése, hogy az északi szomszédokkal kötött megnehtámadási szerződéstől szabaduljon, sikerrel járt. Mert ha nem is tudta megvalósítani az eredeti elképzelését, mert Jugoszlávia és Románia húzta-halasztotta a nyugati hatalmakkal, a közvéleményre való tekintettel parafált bledi egyezmény aláírását, a rövidesen bekövetkező nemzetközi események hatására teljesen szembefordultak tegnapi szövetségükkel, s akárcsak a nyugati hatalmak, cserbenhagyták.

A bledi események München előestéjén zajlottak, amikor Csehszlovákia helyzete kilátástalanná vált. A nyugati hatalmak, amelyek az 1937-es májusi válság idején még kiálltak a köztársaság mellett, most Prágát vádolva a válság kirobbantásáért határozottan és következetesen kezdték képviselni az *appeasement*, azaz a megbékélés politikáját. Az Anschluss-szal és a csehszlovák válsággal kapcsolatos magatartásuk ezt már egyértelműen bizonyítja: a békét Ausztria és Csehszlovákia feláldozásával kívánták megvédeni. Az előbbinél formálisan ugyan még tiltakoztak Hitler agreszív lépése ellen, az utóbbinál már aktívan is részt vettek tervének megvalósításában.

A Prágára gyakorolt erős diplomáciai nyomással követelték a Hitler által támogatott szudétanémetek követeléseinek teljesítését. Ezek szeptember végén már az elszakadásukra s Németországhoz való csatlakozásukra vonatkoztak.

A magyar és a lengyel kisebbségek sorsának rendezését a német probléma megoldása utáni időre akarták halasztani. Erről értesítették mind a magyar, mind pedig a lengyel kormányt, arra kérve őket, hogy addig őrizték meg nyugalmukat. Ebben nem is annyira igazságérzetük, mint inkább az játszott szerepet, hogy biztosítani kívánták a München lebonyolításához szükséges konfliktusmentes helyzetet. A müncheni egyezményben, amely lényegében teljesítette a német követeléseket, a magyar és a lengyel kérdésre csak egy záradék utal, amely szerint az érdekelt feleknek közvetlen tárgyalásokon kell rendezniük vitájukat, s amennyiben ezek nem vezetnek eredményre, a kérdés az egyezményt aláíró négy nagyhatalom elé kerül. Lengyelország, figyelmen kívül hagyva e döntést, nem bocsátkozott tárgyalásokba, azonnal megszállta a követelt területet. Magyarország azonban nem követte Lengyelország példáját. Imrédy – Darányi utolsó hónapokban követett politikájától eltérően – ismét előtérbe helyezte a nyugati hatalmakkal való kapcsolatok erősítését. Ebben most már nemcsak gazdasági, hanem politikai szempontok is szerepet játszottak. Hiszen London és Párizs ígéretet tett arra, hogy a szudétanémet kérdés megoldása után sor kerül a magyar kisebbségek követeléseire is.

Imrédy azért sem követte a lengyel példát, mert Magyarország esetében sokkal nagyobb terület önkényes megszállásáról volt szó, amit a nyugati hatalmak egész bizonyosan nem vettek volna tudomásul, nem beszélve arról, hogy ezzel a lépéssel esetleg kiprovokálhatta volna Magyarország román-jugoszláv hátbatámadását. Noha ennek valószínűsége a tárgyalt időben már nagyon csekély volt.

A hadsereg távol tartásának törekvéseben az is szerepet játszott, hogy a magyar hírszerzés birtokában pontos információk voltak arról, hogy a német legfelsőbb katonai vezetés ellenzi Hitler Csehszlovákia elleni háborúját, azt korainak tartja.

A csehszlovák kérdésben követett magyar politika, amely nem kívánt alkalmazkodni Hitler terveihez, nagyfokú elégedetlenséget váltott ki Berlinben. A Führer véget akart vetni ennek a magatartásnak. Fenyegetőzve követelte a háborúban való magyar részvételt. Elérte, hogy a kiel-i tanácskozáson Horthy feladta a korábbi álláspontját, és vállalta a német támadáshoz való csatlakozást.

A magyar kormány ebben a helyzetben is azon munkálkodott, hogy Magyarország lehetőleg kimaradjon a német felső katonai vezetés által is ellenzett, fegyveres konfliktusból. Berlinnek azt javasolta, hogy Románia és Jugoszlávia bizonytalan magatartása miatt a magyar hadsereg háborúhoz való csatlakozására két héttel a német támadás után kerüljön sor. Azt remélve, hogy ez idő alatt kiderül: Csehszlovákia szövetségesei beavatkoznak-e a háborúba, vagy Hitlernek sikerül egy izolált háborúban legyőzni a köztársaságot. Az előbbi esetben távol maradtak volna, nem avatkoztak volna be a konfliktusba, az utóbbinál megszállták volna Szlovákiát és Kárpátalját.

München egész más irányt szabott az eseményeknek. Olyan irányt, amelyre szeptemberben már egyre inkább lehetett számítani. A nyugati hatalmak a háború elkerülése végett ugyanis elfogadták Hitler Csehszlovákiával kapcsolatos követeléseit, feláldozták a köztársaságot.

A magyar és a lengyel kisebbségről ígéreteikhez híven nem feledkeztek meg. A müncheni egyezményhez csatolt függelékben arra kötelezték az érdekelt feleket, hogy közvetlen tárgyalásokon rendezzék a problémákat, s amennyiben ezek nem vezetnek eredményre, a kérdés az egyezményt aláíró négy nagyhatalom elé kerül.

München után Csehszlovákia nagy átalakuláson ment keresztül: Beneš emigrációba kényszerült, utóda az öreg, jobboldali beállítottságú, semmilyen politikai gyakorlattal nem rendelkező Hácha lett, aki hatalomra segítette Berant, az Agrárpárt elnökét.

E változásokkal egy időben Csehszlovákia az Osztrák–Magyar Monarchia mintájára dualista állammá alakult. Zsolnán megalakult az autonóm szlovák kormány. Csak a külügy, a honvédelem és a pénzügy maradt közös Prágával. Kárpátalja autonómiát kapott, ugyancsak külön kormánnyal. A Csehszlovákiában végbemenő változások kedvezőtlenül hatottak a München által előírt magyar–csehszlovák tárgyalásokra. A tárgyalópartner most már Hitler bábja, Tiso volt, akit a prágai kormány megbízott a megbeszélések lefolytatásával. Tisztában voltak azzal, hogy az új elnök körömszakadtáig védeni fogja Szlovákia integritását. Ez be is következett. A komáromi tárgyalásokon a szlovák delegáció először területi engedményről egyáltalán nem volt hajlandó tárgyalni (a magyar követelések azokra a területekre vonatkoztak, amelyeken az 1910-i népszámlálási adatok alapján több mint ötven százalék volt a magyar lakosság aránya). A magyar kisebbség számára az állam keretein belül autonómiát ígért. Miután ezt a magyar delegáció visszautasította, felajánlották Csallóköz területét Pozsony és környéke nélkül, valamint Komárom városát. Később ugyan még több kisebb területi engedményt tettek, de miután ezek meg sem közelítették a magyar követeléseket, a magyar kormány befejezettnek nyilvánította a tárgyalásokat, s a kérdés rendezését a müncheni egyezmény értelmében a négy nagyhatalomtól kérte. A magyar diplomáciai lépést Berlinben és Rómában elítélték.

A csehszlovák kérdés megoldásába már nem kívánták bevonni a nyugati hatalmakat. Ebben maguk akartak dönteni. London és Párizs ez ellen nem is tiltakozott. Ellenkezőleg, tudatták mindkét nagyhatalommal, hogy a kérdés rendezésében többet nem kívánnak részt venni.

Így került sor az első bécsi döntésre, ahol a müncheni egyezmény aláírói közül csak ketten, Németország és Olaszország döntöttek a magyar–csehszlovák határról, a határokat lényegében etnográfiai elvek alapján húzták meg. A döntéssel azonban egyik fél sem volt megelégedve. Még a komoly területekkel gyarapodó magyar kormány sem. Hiszen Kárpátjának nagy része nem került vissza Magyarországhoz. E terület megszerzéséről Magyarország az első bécsi döntés után sem mondott le. Nem mondott le, mert ahogy ezt a külügyminiszter feljegyzésében olvasni lehet, „a Kárpátok gerincére való visszajutás a nemzet morális erőit és területi gyarapodáson messze túlmenően az ország megerősítését kívánja szolgálni”. A terület tehát geopolitikai szempontból is nagyon fontos volt Magyarország számára. Olyan területekről volt szó, amely összekötötte volna Magyarországot Lengyelországgal.

Látták azt a nyilvánvaló tény, hogy „amennyiben a kárpátukrán kérdést a németek a maguk javára fogják megoldani, úgy számolni kell avval, hogy az országot nyugaton, s északon körülvevő Német Birodalom maradéktalanul érdekkörébe fogja hajtani”. Ezt a maradéktalan kiszolgáltatottságot még az olyan németellenesnek nem mondható politikusok, mint Werth Henrik vezérkari főnök – a fenti sorok szerzője – sem akarta.

Hitler, aki korábban a magyar kormányoknak a Csehszlovákia elleni együttműködésért Kárpátját ígérte, most a stratégiai szempontból számára is fontos területekről nem kívánt Magyarország javára lemondani. Annál is kevésbé, mert a magyar politikusok a csehszlovák válság idején sokszor kéréseit figyelmen kívül hagyó magatartást tanúsítottak.

A Führer azzal is tisztában volt, hogy a magyar–lengyel közös határ, amelyért a magyar kormány küzd, németellenes tendenciákat is takar. Így érthető, hogy ennek létrejöttét meg akarta akadályozni. Nem is szólva arról, hogy a terület számára is fontos volt egyrészt a majdani ukrainai hódításaihoz, másrészt Románia zsarolásához. A Német Birodalom számára rendkívül fontos volt megszerezni a román olajat, Berlinben a kárpátjai kérdést is ennek szolgálatába kívánták állítani. Az erre vonatkozó német–román tárgyalások azt az ígéretet is tartalmazták, hogy az olajvezetékek Erdélyen, Kárpátján és Szlovákián keresztül vezetnek majd Németországba. Ez azt jelentette, hogy a Románia és Kárpátja elleni magyar revíziót nem támogatják.

A német diplomácia röviddel az első bécsi döntés után arra figyelmeztette a magyar kormányt, hogy ellenzi Kárpátja megmaradt részének megszállását. Olaszország, noha e kérdésben valójában a magyar és nem a német állásponttal értett egyet, a gyakorlatban egyre inkább kénytelen volt az utóbbihoz igazodni.

Budapesten a németek ellenzése és az olaszok bizonytalan magatartása ellenére úgy döntöttek, hogy megkísérlik az egész kárpátjai területet elfoglalni. A kockázatos lépés előtt tisztázni igyekeztek a különböző államok várható magatartását.

Az egész akciót arra építették, hogy Németország egy kész helyzetet mégis csak tudomásul vesz, s megelégszik egy diplomáciai tiltakozással. Olaszország magatartása bizonytalan, valószínűleg igazodik Németországhoz. A nyugati hatalmak és a Szovjetunió tudomásul veszi a lépésüket, Jugoszlávia semleges marad, ami lényegében

Románia semlegességét is jelenti, Lengyelország aktívan támogatja az akciót, s a vele jó viszonyban lévő Románia semlegességét innen is igyekszik majd biztosítani. Az új kárpátukrán kormány vezetője, akivel szoros kapcsolatot sikerült kiépíteni, a kijelölt időpontban rendfenntartás céljából behívja majd a magyar csapatokat.

November 19-én a kocka el volt vetve. Az éjszakára tervezett támadás azonban elmaradt. A kormány- és főleg a katonai körökben az utolsó percekben erős ingadozás volt tapasztalható. A németek által ellenzett akciót nem merték elindítani. A hadsereg parancsnoksága arra hivatkozott, hogy az éjjel a határhoz összevont csapatok fáradtak, és 24 órás pihenőre van szükségük.

Ennek az lett a következménye, hogy a minden részletében kidolgozott, *fait accompli* épülő terv felborult. A Felvidéki Magyar Hírlapban már nem tudták a magyar külügyminisztérium közlésre kiadott hírének megjelentetését megakadályozni. November 20-án reggel az újság címlapja nagy betűkkel hirdette, hogy a Ruszin Nemzeti Tanács behívta a magyar csapatokat. A határt tervszerűen átlépő magyar szabadcsapatok és a lengyel zászlóalj, amelyeket már nem lehetett visszatartani, harcba keveredtek, majd fogságba estek.

Kitört a diplomáciai botrány. Hitler azonnal tiltakozott a magyar kormánynál, és erre kényszerítette Mussolinét is. A két nagyhatalom azonos tartalmú éles hangú jegyzéket küldött Budapestre, amelyben arra emlékeztették a magyar kormányt, hogy az általuk Bécsben kijelölt határokat az egész világ előtt véglegesnek ismerte el. Felszólították, hogy mondjon le annak erőszakos megváltoztatására irányuló törekvéséről.

A tengely tiltakozó jegyzékei komoly kihatással voltak Magyarországon bel- és külpolitikájára. Imrédy a csehszlovák kérdésben korábban is többször figyelmen kívül hagyta a német álláspontot. A kárpátjai kérdésben is ezt kívánta tenni. A katonai körök befolyására azonban az utolsó pillanatban megingott, nem merete végrehajtani az akciót, amely hívei szerint végrehajtható lett volna.

Széles körök élesen támadták a miniszterelnököt, lemondását követelték. November 23-án Imrédy be is nyújtotta lemondását. A képviselőházban történt leszavazása után Horthy azonban ismét megbízta kormányalakítással. Az új kormányából teljesen eltűntek azok az elemek, amelyek Németország háborús politikájával kapcsolatban bizonyos óvatosságot mutattak. Fenntartás nélküli német orientációra tért rá, és, hogy saját személyét tisztára mossa, a Berlinben gyűölt Kánya külügyminiszterét dobta oda áldozatul. Neki tulajdonította a magyar külpolitika ingadozásait, így a kárpátjai akciót is.

Csáky István, Kánya kabinetfőnöke lett az új külügyminiszter. A szűk látókörű, kis kaliberű diplomata mindenben támogatta Imrédy új külpolitikai törekvését, amely a náci Németországgal való szorosabb együttműködést tűzte ki célul. Ebben a törekvésben már nem kellett többé tekintettel lennie a nyugati hatalmakra. Ugyanakkor nyilvánvalóvá vált, hogy az adott feszült viszonyoknak messzemenő következményei lehetnek a további revíziós törekvésekre nézve, s itt már nemcsak Kárpátjáról volt szó.

November utolsó napjaiban, amikor a magyar–német ellentétek a legmagasabbra hágtak, a román király váratlanul Németországba utazott Canossa-járáásra. Fontosnak tartotta biztosítani Hitlert, hogy soha nem fog részt venni olyan akcióban, amelynek németellenes éle lenne. Célja szorosabbra fűzni a román–német kapcsolatokat. A király, akit a legnagyobb pompával fogadtak, megbeszéléseket folytatott a legmagasabb vezetőkkel a két ország szoros gazdasági együttműködéséről és a status quo kérdéséről. Teljes egyetértés volt abban, hogy Románia összes olajfeleslegét Németországba fogja exportálni, s a szállítási költség minimalizálása érdekében célszerű lesz Romániát és Németországot csövezetékkel összekötni. A vezeték Erdély keleti részén haladna észak felé, majd a Kárpátokon át Szlovákián keresztül Sziléziába.

Bár ebben a német tervben implicite már benne volt a német álláspont a román határokról, Hitler és Göring mégis fontosnak tartotta külön biztosítani a román királyt, hogy soha nem fogják támogatni a Románia elleni határrevíziót. Sőt, Göring még arra is ígéretet tett, hogy amennyiben Románia kedvező gazdasági egyezményt köt velük, akkor készek határait garantálni.

A német–román együttműködésben azonban váratlan fordulat következett be november végén. Zsilina börtönében, szökés kísérlete közben a román hatóságok lelőtték Codreanut, a Vasgárda vezetőjét és társait. Berlinben határtalan volt a felháborodás. A német sajtó tele volt fenyegető cikkekkkel, a két állam viszonya ellenségesse vált. Mindez kedvező légkört teremtett a magyar–német kapcsolatok rendezésére, amire mind a két, de azért mindenekelőtt a magyar fél törekedett.

Imrédy és új külügyminisztere, Csáky mindent elkövetett, hogy meggyőzze Berlint Magyarország hűségéről, megcáfolja azokat a német vádak, miszerint a magyar kormány a csehszlovák válság idején a nyugati hatalmakat semlegességről biztosította, s ezért nem igazodott a német tervekhez. A csehszlovák kérdésben tanúsított óvatosságukat a kisantant háttámadásától való félelemmel és a hiányos katonai felkészültséggel magyarázták.

Hitler, aki a csehszlovák kérdés végleges megoldásán fáradozott, döntött, hogy a létrehozott „önálló Szlovákia” minden tekintetben kielégítőbb lesz keleti tervei számára, és kész volt Kárpátját átengedni Magyarországnak, annál is inkább, mert nyilvánvaló lett, hogy ez a megoldás nemcsak az „önálló Szlovákia” megalakítását, hanem a feszültté vált német–magyar kapcsolatok rendezését is elő fogja segíteni.

Hitler nem tévedett, mindkét számítása bejött. Döntése szerepet játszott abban, hogy megalakult a Németországnak alárendelt szlovák bábállam, és a politikájához teljesen igazodó második Imrédy-kormány. A magyar miniszterelnök, miután meggyőződött arról, hogy Németország akarata ellenére nem lehet visszacsatolni Kárpátját, mindent elkövetett, hogy megszerezze Hitler hozzájárulását. Ezért kész volt teljesíteni kívánságait, csatlakozni az Antikomintern Paktumhoz és kilépni a Népszövetségből, ami elől eddig próbált kitérni. A tengely-barát politikájának erősítésével egy időben lazította a nyugati kapcsolatokat. Politikája végleg szembefordította vele azokat a brit gazdasági köröket, akik támogatásuk megvonását latolgatták.

Imrédy komoly belpolitikai átszervezésekbe kezdett, a tradicionális kormány-rendszert totális államformává kívánta átalakítani, átvéve a nemzetiszocialista mozgalom számos elemét. Tudatos tétlenséget mutatott a nyilasmozgalommal szemben. Előkészületeket tett a földbirtokkérdés rendezésére. Politikája környezetében, de a konzervatív körökben általában is komoly elégedetlenséget váltott ki. A hatalomból való eltávolítását fontosnak tartották.

Miután Horthy támogatását élvezték, megbuktatására irányuló harcukat siker koronázta. Bebizonyították, hogy Imrédy nem árja származását, s ezzel lemondásra kényszerítették.

Olyan kormányt kívántak hatalomra segíteni, mely engedmények nélkül együttműködik a tengelyhatalmakkal, s nem veszélyezteti a meglévő nyugati kapcsolatokat. Teleki Pál, az ismert és kipróbált politikus alkalmasnak látszott e feladatra. Teleki, a volt miniszterelnök ugyanis a zűrzavaros bel- és külpolitikai viszonyok mellett is hű maradt a konzervatív politikai elvekhez, és kész volt azokat mind a bal-, mind a szélsőjobboldali befolyástól megvédeni, s a nyugati hatalmakkal való kapcsolatokat megőrizni. Teleki mind bel-, mind külpolitikai téren súlyos hagyatékot vett át elődjétől. S noha programbeszédében hangsúlyozta, hogy az Imrédy által kijelölt utat kívánja folytatni – sok vonatkozásban azt is tette, hiszen elfogadta az új honvédelmi törvényt és a második zsidótörvényt, valamint az antikominternhez való csatlakozást –, mégis mind bel-, mind külpolitikájában több komoly, eltérő törekvés fedezhető fel. Az első perctől kezdve szembehelyezkedett Imrédy több elképzelésével. Ellenezte az alkotmány tervezett megreformálását, s a szélsőjobboldalnak beígért engedmények teljes visszاسzorítására törekedett.

Jelentős változások tapasztalhatók külpolitikájában is. Németország térhódítását veszélyesnek vélte, ezért ellensúlyozását fontos feladatnak tartotta. Ezért fáradozott a nyugati hatalmakkal megromlott kapcsolatok megjavításán (így érthető, hogy nem sietett teljesíteni Imrédy Hitlernek tett ígéretét, s kilépni a Népszövetségből). Ezért küzdött olyan kitaróan a magyar–lengyel közös határért, és a Jugoszláviával való megegyezésért.

Teleki Kárpátalja visszaszerzését nemcsak nemzeti, hanem stratégiai szempontok miatt is nagyon fontosnak tartotta. A második Imrédy-kormánytól eltérően ezt azonban a németek segítségével nélkül szeretne volna megvalósítani, a Prágával való közvetlen megegyezésben reménykedett. Ennek érdekében titkos akciót indított, amelyről azonban Berlinben csakhamar tudomást szereztek. A német diplomácia ügyelt arra, hogy ennek elejét vegye. Be kellett bizonyítani a más utakon is próbálkozó Telekinek, hogy a revízió kulcsa csakis Berlinben van. A magyar miniszterelnök ennek ellenére tovább fáradozott azon, hogy ezt a kérdést lehetőleg Hitlertől függetlenül oldja meg. Erre még egy történelmi lehetőség kínálkozott. Megbízható információi szerint a Führer a közeli napokban szándékozott a cseh és szlovák kérdést a német érdekeknek megfelelően megoldani. Teleki ezt a helyzetet kívánta felhasználni arra, hogy az e „megoldással” elfoglalt német kormányt kész helyzet elé állítsa, s Kárpátját megszállja. Elképzelése azonban irreálisnak bizonyult. Hitler, aki Imrédy második kormányzása idején diplomatikusan már utalt Kárpátalja visszacsatolásának lehetőségére,

most fontosnak tartotta ezt egyértelműbben megfogalmazni. Meg kellett akadályozni a tervezett önálló akciót, bebizonyítani Budapestnek, hogy csakis az ő hozzájárulásával lehet visszaszerezni a kívánt területet. Ugyanakkor Magyarország bevonásával nyomást kívánt gyakorolni azon szlovák politikusokra, akik az utolsó pillanatban ingadozni kezdtek „az önálló Szlovákia” létrehozásának a kérdésében. A német kormány azt üzenté Pozsonynak: „Ha a szlovákok nem élnek Hitler engedélyével, akkor a Führer leveszi róluk a kezét, s akkor ott vannak a magyarok.” (Tisztában volt azzal, hogy a Kárpátalja megszállására induló magyar katonai csapatok elősegítik majd „az önálló szlovák állam” bonyodalommentes létrehozását.)

Március 11-én pedig a magyar kormánynak olyan jegyzéket küldött, amely lényegében szabad kezet adott a kárpátaljai akcióhoz. A jegyzék az alábbi négy pontban felsorolta azokat a követeléseket, amelyeket Kárpátalja megszállása alatt és utána a magyar kormány köteles figyelembe venni: 1. A német szállítási szükségleteket a legnagyobb mértékben figyelembe kell venni. 2. A Birodalom, illetve állampolgárainak gazdasági érdekei nem sérthetők meg. 3. A magyar kormány elismeri a Volksdeutsch Kárpátalján eddig szerzett jogait. 4. A kárpátaljai miniszterek, politikusok és a szélső jobboldali Szics Gárda tagjai nem vonhatók felelősségre. (1938 végén Kárpátalja autonómiát kapott, vezetője Volosin Ágoston lett, aki szoros kapcsolatot épített ki a Német Birodalommal és a Szics Gárdával.)

A Teleki-kormány elfogadta a négy pontból álló német jegyzéket. Ezek után Hitler azonnal magához hívatta Sztójay berlini magyar követet, és közölte vele, hogy Cseh-Szlovákia szétverése közvetlenül napirenden van. Szlovákia függetlenségét el fogja ismerni. A Volosin-féle kárpátukrán kormánynak azonban 24 óráig nem ad hasonló elismerést. Jelentse tehát kormánynak: „Magyarországnak van 24 órája, amely idő alatt megoldhatja a rutén kérdést.” Sztójay különrepülőgépen Altenburg, a német külügyminisztérium politikai osztálya vezetőjének kíséretében azonnal Budapestre indult, hogy kormányát tájékoztassa a fentiekről.

Sztójay információi Telekiben vegyes érzelmeket ébresztettek. Egyfelől örömet, hogy az ország számára oly fontos nemzeti és stratégiai kérdés megoldódik, másfelől aggodást, hogy a kérdést végül is nem önállóan, hanem a németek segítségével oldotta meg, s ennek komoly ára lehet. Amikor 1941-ben a jugoszláv konfliktus kapcsán Hitler már benyújtotta a számlát, Teleki teljesítés helyett öngyilkos lett. Megrázó búcsúlevelében vádolja magát: „...nem tartottalak vissza... bűnös vagyok.”

1939. március közepén megkezdődött Csehszlovákia teljes felszámolása. Hitler bevonult Prágába, Szlovákia kikiáltotta az „önállóságot” (a birodalom hatalma alá került). Magyarország megszállta Kárpátalját.

A versailles-i Közép-Európa egyik legerősebb államának a térképről való eltüntetése megerősítette a Német Birodalom kizárólagos hegemoniáját a Duna-medencében. Az itt lévő kis államoknak, amelyek különböző mértékben járultak hozzá a helyzet létrejöttéhez, most szembe kellett nézniük a reális veszéllyel.

A versailles-i Közép-Európa, amely már Münchenben gyógyíthatatlan sebet kapott, rövidesen megszűnt létezni.

I. rész

EGY AMERIKAI TERV
KÖZÉP-EURÓPÁRÓL, 1918

KÜLÖNBÖZŐ NAGYHATALMI
ELKÉPZELÉSEK A TRIANONI
HATÁROKRÓL

MI TÖRTÉNT TRIANONBAN?

HOGYAN KERÜLT HORVÁTORSZÁG
ÉS SZLAVÓNIA Szerbiához?

CSEHSZLOVÁKIA MEGALKULÁSA

A „GYŐZTES” UTÓDÁLLAMOK

Woodrow Wilsonnak, az Egyesült Államok 28. elnökének életéről, munkásságáról és politikájáról ma már könyvtárnyi irodalom áll rendelkezésre. Keveset tudunk azonban történelmünket közvetlenül érintő elképzeléseiről, terveiről, tevékenységéről.¹

ÚJ KUTATÁSOK

Sokáig a Wilson szerepével kapcsolatos álláspontok két véglet körül polarizálódtak. Az egyik messzemenően felnagyította, a másik bagatellizálta Wilson szerepét az utódállamok létrejöttében. Az előbbi nézet főként az utódállamok két világháború közötti történetírásában hódított teret. Amíg azonban a győztes államokban Wilson idealizált felszabadítóként szerepelt, a legyőzöttekben az amerikai elnök ugyancsak felnagyított szerepét egyértelműen negatívan értékelték. A győztesek Wilsonnak tulajdonították felszabadításukat, nemzeti egyesítési törekvésük megvalósítását, a vesztesek a Monarchia szétdarabolását, az etnográfiai elveket figyelmen kívül hagyó határok létrejöttét. Mint látni fogjuk, egyik sem tükrözi a tényleges helyzetet. A győztesek álláspontja nem vesz tudomást arról, hogy Wilson 1918. május végéig nem támogatta nemzeti mozgalmukat, nem fogadta a Washingtonban kilincselő küldötteiket. (Masaryk előtt is csak 1918. júniusában nyílt meg a Fehér Ház kapuja.) A legyőzöttek panasza viszont kizárólag a párizsi békekonferencia eredményei alapján ítéli meg Wilsont, s nem veszi figyelembe a következő tényeket:

1. Az elnök az USA hadba lépése után is lojális politikát folytatott Ausztria–Magyarországgal szemben: nem üzent neki hadat. (Erre csak 1917. decemberében, külső és belső nyomásra került sor.)
2. Meg kívánta őrizni az Osztrák–Magyar Monarchia (a továbbiakban: Monarchia) gazdasági és politikai egységét, és az Egyesült Államok példájára átalakítani az adott határokon belül, demokratikus elveken alapuló önkormányzattal rendelkező nemzetek szövetségévé. (A tervezett föderáción belül Ausztriának és Magyarországnak – de különösen az utóbbinak – igen előkelő helyet biztosítani.) Nem Wilsonon múlt, hogy ezek nem valósultak meg.
3. Ha Wilson a tárgyalás időben letért az etnográfiai elvről, akkor ez éppen nem Magyarország kárára, hanem javára történt, hiszen Szlovákia – elképzelései szerint – a magyar szövetségi állam része lett volna.
4. A párizsi békekonferencián, ahol a tényleges területi döntések születtek, Wilson már nem játszott szerepet, bár az amerikai békedelegáció – Wilson hazautazása után – megkísérelt szembeszállni a francia miniszterelnök, Clemenceau által támogatott győztes utódállamok túlzott területi követeléseiével.²

A másik véglet a marxista történetírásban terjedt el. Az ötvenes években az utódállamok történészei az ellenkező előjelű leegyszerűsítések hibájába estek: Wilson szerepét az utódállamok létrejöttében kétségbe vonták, s önálló állami létrejöttüket kizárólag a belső forradalmi mozgalmaknak tulajdonították. Nem kétséges ugyanis, hogy a nemzetközi tekintélyű elnök, amikor végül kénytelen volt lemondani a Monarchia egységét védő föderációs tervéről – s ha felemás módon is, de elfogadta a nemzeti mozgalmak programját –, önmagában is komoly támogatást jelentett e mozgalmak számára.

ÉRTELMETLEN: SOK KIS NEMZET

A Monarchiát tehát Wilson nem akarta felosztani. De miért? Nemcsak azért akarta egybetartani az Osztrák–Magyar Monarchiát, mert le akarta választani azt Németországról, hanem – és ez volt a lényeg – gazdasági és politikai szempontból irracionálisnak tartotta a sok kis állam létrejöttét. Tartott attól, hogy a kis államok nem lesznek képesek gazdaságilag prosperálni, helyettesíteni a Monarchiát, ellensúlyozni a germán veszélyt.

A Monarchia megmentésére, illetve föderalizálására vonatkozó álláspontját Wilson az USA hadba lépése előtt egy hónappal világosan kifejtette. Röviddel a hadba lépés után szakemberekből álló ún. Inquiry (vizsgáló-) bizottságot hozott létre, azzal a feladattal, hogy olyan irányelveket és terveket dolgozzon ki a háború utáni világ elrendezésére, amelyek hosszú időre biztosítanak a békét. A bizottság House – Wilson tanácsadója és barátja – irányítása alatt állott, aki az elnökhöz hasonlóan gondolkozott az európai kérdésekről, a Monarchiáról. A tervek előkészítésénél e koncepciója érvényesült. Wilson egyeztetette álláspontját, meghallgatta az Inquiry észrevételeit. Híres 14 pontja is az Inquiry bevonásával a State Department (Külügyminisztérium) kizárásával készült. És az elnök koncepcióját tükrözte Charles Seymour (az Inquiry, majd később az amerikai béke delegáció tagja) itt közölt, Ausztria–Magyarország föderalizálására vonatkozó terve. A térképhez készült magyarázó szöveget Charles Seymour 1918. május 25-én írta alá, öt hónappal a háború befejezése előtt. (Lásd e tanulmány mellékletében Dokumentum címmel.)

A TERV

A terv – amint ez a mellékelt térképről látható – a Monarchia területén hat szövetségi államból államszövetséget kívánt létrehozni. Mielőtt ismertetnénk azokat az okokat, amelyek miatt a terv röviddel elkészülte után ad acta került, szólnunk kell megszületéséről.

Mint már utaltunk rá, Wilson csak a lengyel függetlenségi mozgalmat támogatta. Csak a Lengyel Komitét ismerte el, a csehszlovák, a jugoszláv és a román függetlenségi, illetve egyesítési törekvéseket nem. Nem fogadta vezetőiket, akik pedig mindent elkövettek, hogy bejussanak a Fehér Házba. Így nem fogadta Štefaníkot sem, a Csehszlovák Bizottság alelnökét, aki 1917 augusztusában Washingtonba érkezett

abból a célból, hogy az amerikai kormánnyal elismertesse a Párizsban létrehozott bizottságot, és önkénteseket toborozzon a cseh és a szlovák emigránsok körében.

Štefaník egy önálló csehszlovák légiót kívánt létrehozni, amely nem az amerikai, hanem a francia hadsereghez tartozna. Štefaníkot csak Polk, Robert Lansing külügyminiszter helyettese fogadta. Tőle tudta meg, hogy a politikai és katonai vezetés egyik tervet sem támogatja. A Csehszlovák Bizottság alelnöke rendkívül rossz benyomásokkal távozott az Egyesült Államokból. Mérheterlenül meggyűlölte Wilsont. Sátánnak nevezte, s a róla alkotott véleményét soha nem változtatta meg. Gyűlölete még csak fokozódott, amikor megtudta, hogy Wilson 1918 nyarán végül mégis támogatni kezdte a cseh függetlenségi mozgalmat. Szlovákiát azonban nem kívánta az új államhoz csatolni, hanem széles autonómiával Magyarország határain belül akarta meghagyni.

Hasonló volt a helyzet a délszláv mozgalommal is. Wilson visszautasította Pasić szerb miniszterelnök ama kérését, hogy fogadja az Egyesült Államokba látogató délszláv bizottságot. Nem kívánt tárgyalni olyan bizottsággal, amely osztrák–magyar állampolgárokból állt, s elsőrendű célja kieszközölni támogatását a Monarchiához tartozó délszláv területek Szerbiához csatolásához. A délszláv bizottság végül mégiscsak megérkezett az USA-ba. Tagjai: Hinković és Vosnyak azonban csak magánemberként tevékenykedtek. Híveket és önkénteseket toboroztak a délszláv kolóniákban. Nem nagy eredménnyel. A sikertelenség egyik oka az volt, hogy az amerikai délszláv mozgalom, akárcsak a Monarchián belüli, erősen megosztott volt. Vezető köreik a Monarchiához tartozó délszláv területeket nem kívánták Szerbiához csatolni. A másik fontos ok az volt, hogy Wilson – aki nem ismerte el az antant által a háború alatt Szerbiának tett területi ígéreteket – adminisztrációja révén csökkenteni próbálta a délszlávok propagandáját. Jellemző, hogy sokáig nem vett tudomást a korfui egyezményről, amelyet 1917-ben Pasić és Trumbić, a londoni Délszláv Bizottság elnöke írt alá, s amely a Karadjordjević-dinasztia vezetése alatt álló jugoszláv állam megalakítását tűzte ki célul. Tehát az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó területek Szerbiához csatolását. Jellemző: a korfui deklaráció szövege – röviddel aláírása után – ott feküdt Lansing, majd később Wilson íróasztalán, de azt nem továbbították a sajtónak. Sokáig nagy hallgatás volt körülötte. Óvatosságra intette az elnököt az olasz kérdés is. A korfui egyezmény ugyanis keresztezte az olasz törekvéseket az Adrián.

Rómában érthető módon nagy figyelemmel kísérték a jugoszláv–amerikai kapcsolatok alakulását. A nyugalanságot csak növelte az a tény, hogy Milenko Vesnićet, a szerb katonai delegáció vezetőjét Wilson személyesen is fogadta. (Tagjai ugyanis szerb, s nem osztrák–magyar állampolgárok voltak.) A bizottság eredeti terve az volt, hogy átadja az elnöknek és az amerikai kormánynak a korfui programot. Vesnić azonban felmérte a helyzetet, látta, hogy Wilson nem támogatja a délszlávok elszakadását a Monarchiától, és célszerűbbnek látta a kérdést fel sem vetni.

Nem járt több sikerrel Románia kísérlete sem. A román kormány és a királyi udvar fáradhatatlanul azon munkálkodott, hogy Wilson támogatását megnyerje egyesítési törekvései számára – azaz Erdély megszerzéséhez. Pontos információk voltak arról, hogy az amerikai elnök nem ismeri el a bukaresti titkos egyezményt, Románia területi igényeit a Monarchiával szemben. S ebben a kérdésben egyetértés volt még Wilson és Lansing között is. Washingtonban indokolatlannak tartották Romániának Erdélyre vonatkozó követeléseit. Ebben némi szerepet játszott a Monarchia iránti szimpátiával igazán nem vádolható Andrew amerikai ügyvivő, aki bizalmas jelentéseiben arról számolt be, hogy a román kormány egyesítési törekvései nem megalapozottak, mert „...Erdélyben 60–65% román él, de ebből csak a fele vagy negyede kíván egyesülni Romániával. Erdély lakosságának csak egy kis töredéke üdvözölte a román inváziót Erdélyben.”

Brătianu miniszterelnök és a királyi udvar igyekezett minél előbb áthangolni az amerikai hivatalos köröket és az USA-ban élő, főként Erdélyből származó románokat. (Ez utóbbiak többsége sem kívánta Erdély átcsatolását.) Az ambiciózus Mária királyné úgy döntött, hogy maga utazik az Egyesült Államokba, de Wilson és Lansing ellenzésére kénytelen volt lemondani útjáról. Ezt követően minden előzetes bejelentés nélkül – 1917. június 27-én – az USA-ba érkezett egy román delegáció. Washington ez váratlanul érte. A delegáció tagjai – Lucacin pap, Ion Mota és Vasil Stoica hadnagy, valamennyien erdélyi emigránsok – Jagiból Szibérián és Japánon át érkeztek azzal a feladattal, hogy agitációt folytassanak az ottani románok között az egyesülésért, illetve hogy megalakítsák a román önkéntesekből álló Erdélyi Légiót, amely az amerikaiak oldalán harcolna a nyugati fronton. (A román küldöttség tagjai a kezdeti kudarcot nem vették tudomásul, nem távoztak megbántva – ahogy ezt Ștefanik tette.) Wilsonhoz ugyan soha nem jutottak be, de fogadta őket Lansing, majd Baker honvédelmi államtitkár. Támogatást azonban sem a román egyesítési törekvésekhez, sem az Erdélyi Légió létrehozásához nem kaptak.

A függetlenségi és egyesítési mozgalmak vezetőinél nagy volt az elkeseredés és a csalódás. Tudták, hogy a sorozatos visszautasítás oka az, amire az amerikaiak hivatkoznak: hogy ti. az USA formálisan nem áll hadiállapotban a Monarchiával. Mégis, a Bécsnek 1917 decemberében küldött hadüzenettől kedvező változást vártak.

WILSON 14 PONTJA

Reményeikben csakhamar ismét csalódniuk kellett. Röviddel a hadüzenet után, 1918. január 8-án Wilson a kongresszusban ismertette híres 14 pontját. Ezek közül témánk szempontjából a leglényegesebb az annyit vitatott 10. pontnak a szemügyre vétele. Miért iktatta be Wilson? Miért ébresztett oly nagy riadalmat a nemzeti függetlenségért és egyesítésért harcoló csehszlovák, jugoszláv és román körökben – és keltett megnyugvást Bécsben és Budapesten?

A szövetséges hatalmak nem mondtak le arról, hogy a Monarchiát leválasszák Németországról s vele különbékét kössenek. Ez magyarázza, hogy amíg volt remény

erre, nem ismerték el a Monarchia egysége ellen irányuló függetlenségi és egyesítési törekvéseket. A tárgyalat időben áll ez még Franciaországra is, de különösen az Egyesült Államokra és Angliára. Lloyd George angol miniszterelnök 1918. január 5-én mondott beszédében kijelentette: egyetért Wilsonnal abban, hogy Ausztria-Magyarország szétdarabolása nem tartozik háborús céljaik közé. Demokratikus elveken alapuló önkormányzatot kell adni a Monarchia nemzeteinek. Wilsontól eltérően azonban teljesíteni kívánta a titkos londoni és bukaresti egyezményt, vagyis az Olaszországnak és Romániának ígért területek átadását. Nem tett említést azonban Szerbia igényéről: a Monarchiához tartozó délszláv területekkel való egyesítésről.

Wilson és House 1918. január 5-én – amikor Lloyd George beszéde is elhangzott, de azt még nem ismerve – hozzáfogtak a híres 14 pont kidolgozásához. A 10. pont szerint a Monarchia népei autonómiát kapnának. Önkormányzatot. Vagyis: a wilsoni önrendelkezési elvek – a Monarchia vonatkozásában – nem az elszakadást jelentették.

Wilson pontjait a nyilvánosságra hozataluk előtti napon ismertette Lansinggel. A külügyminiszter tudomásul vette, egyedül a Monarchia sérthetetlenségére vonatkozó 10. ponttal nem értett egyet. Ez naplóbejegyzéséből egyértelműen kiderül.

A wilsoni pontok, valamint Lloyd George beszéde mérhetetlen csalódást okozott az olasz, román és szerb kormánykörökben, elkeseredést a függetlenségi mozgalmak vezetőinél. Reagálásuk: erős támadás a wilsoni politika ellen. A Monarchián belüli függetlenségi mozgalmaknál némi visszaesés következett be.

HARC, ZSAROLÁS A TERÜLETEKÉRT

Az olasz kormány követelését, hogy Wilson változtassa meg az Olaszországra vonatkozó 9. pontot – elutasították.

A wilsoni pontok a legnagyobb riadalmat Romániában okozták. 1918. január 12-én Vopicka táviratozott Washingtonba: az elnök békeprogramja kritikussá tette a helyzetet. A román kormány álláspontja: „Ha Románia nem kapja meg Erdélyt, akkor nincs értelme tovább harcolnia.” Minden oldalról azonnali békekötést követelnek Németországgal. Franciaország és Nagy-Britannia megijedt attól, hogy a román kormány különbékét köt a központi hatalmakkal, ezért Párizs és London biztosította Brătianut: ha a szövetségesek oldalán folytatják a harcot s nem lépnek ki a háborúból – győzelem esetén megkapják Erdélyt. Ez a biztosíték azonban a románoknak kevés volt, mivel a háborúban egyre nagyobb szerepet játszó USA-nak más volt a véleménye. Franciaország, Anglia és Olaszország 1918. február 12-én közös táviratot küldtek Washingtonba, amelyben felhívták az amerikai kormány figyelmét: Románia különbékét köt, hacsak azonnal nem küldenek a román királynak egy deklarációt, amelyben biztosítják a szövetségesek – az Egyesült Államokkal együtt – betartják valamennyi Romániának tett ígéretüket.

Lansing hajlott a javaslat elfogadására. Február 17-én Wilsonnal tárgyalt, az elnök azonban határozottan visszautasította a szövetségesek kérését. Továbbra sem ismerte el Románia igényeit Erdélyre.

1918. március 7-én Románia beváltotta fenyegetéseit, aláírta az ideiglenes békét Németországgal. „Brătianu miniszterelnök és a tegnap kijelölt utód, Averescu tábornok úgy gondolja, hogy Romániának nem érdeke tovább folytatni a háborút, miután Wilson elnök és Lloyd George kijelentései értelmében nem kapnak kiegészítő területeket még abban az esetben sem, ha a szövetséges hatalmak győznek” – hangzott Vopicka, az amerikai ügyvivő távirata. Tudjuk ma már: Románia rendkívül nehéz katonai és gazdasági helyzetben volt, és ez is szerepet játszott abban, hogy fontolgatta a háborúból való kilépését. Döntését azonban mégsem lehet csak ezzel magyarázni. A román kormány – kedvező békét remélve – kilépett a háborúból azzal, hogy befejezése előtt ahhoz az oldalhoz csatlakozik, amelynek nagyobb esélyei lesznek a győzelemre. (A háború utolsó napjaiban – mint ismeretes – ismét az antanthatalmak oldalára állt.)

Ezt követően az Erdély megszerzésére irányuló román akciók alábbhagytak. A román emigráció aktivitása azonban nem csökkent. Franciaországban Take Ionescu, az Egyesült Államokban pedig Stoica folytatta harcát Erdélyért. Wilson továbbra sem vett róluk tudomást. Figyelmen kívül hagyta a római kongresszust (1918. március) is, ahol a Monarchia „elnyomott nemzeteinek” képviselői összegyűltek, hogy függetlenségük kivívásáról tanácskozzanak. Jelen volt természetesen Franciaország és Anglia képviselője is. Sajtójuk részletesen beszámolt a kongresszusról. Nem így az Egyesült Államok. „Semmi kétségünk nem volt tovább, hogy Wilson nem híve a Monarchia felszámolásának, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia népeinek felszabadítására vonatkozó terve nem tűzi ki célul a független államok létrehozását, hanem önkormányzatot vagy valamiféle konföderációt kíván létrehozni” – hangzik Beneš feljegyzése.

LEMONDÁS A FÖDERÁCIÓ TERVÉRŐL

1918. május végén azonban Wilson kénytelen volt lemondani az itt közölt föderáció tervéről. Miért és miben nyilvánul meg ez a változás?

1918 májusában Clemenceau nyilvánosságra hozta Károly császár–király Sixtus herceghez írt leveleit. Ezekből kiderül, hogy a császár kész különbékét kötni a szövetségesekkel. Clemenceau lépése természetesen a titkos tárgyalások azonnali megszakítását hozta magával. Wilson felháborodással vette tudomásul a francia miniszterelnök „ostoba” lépését: az Egyesült Államok részvételével is folyó tárgyalások zsákutcába juttatását. A Monarchia leválasztásának terve füstbe ment. Mindez új helyzetet teremtett. Lansing külügyminiszter és a Monarchia feldarabolását kívánó körök érkezettnek látták az időt a cselekvésre. „Eddig hezitáltam beiktatni a csehek, a rutének és a délszlávok függetlenségére vonatkozó kérdést, mert az elnök célja: a dualista Monarchia sérthetetlen ségének a megőrzése. Úgy gondolom – írja ekkor Lansing –, az elnöknek fel kell adnia ezt az elvet.”

Május 10-én Lansing Wilsontól világos és egyértelmű választ kért. Maga mögött tudhatta az elnök belpolitikai ellenfeleit is: a Monarchia szétszedéséért szálltak síkra

a republikánusok, mindenekelőtt Theodore Roosevelt, Wilson nagy ellenfele. De Anglia és Franciaország is végleg a felosztás mellett döntött. Miután mindkét hatalom (1918 júniusában) elismerte a Csehszlovák és Délszláv Bizottságot, a Monarchia sorsa megpecsételődött.

Wilson terve, a föderáció így irreálissá vált. Az elnök lépésről lépésre engedett eddigi politikai vonalából. A lépésről lépésre azt jelenti: még sokáig nem volt hajlandó elismerni a Bizottságokat, ami joggal nyugtalanságot ébresztett a csehszlovák és délszláv függetlenségi mozgalom vezetőiben. A Csehszlovák Bizottság elnöke, Masaryk maga ismerte el, hogy semmi befolyása nem volt Wilsonra, s az 1918. júniusi tárgyalások még nem a független állam létrehozására, hanem főként a csehszlovák légióra vonatkoztak.

A még mindig tartózkodó húzódozást jelzi Lansing május 29-i – az amerikai külképviseleteknek küldött – körtávirata. Ebben ugyan tájékoztatta a külképviseleteket, hogy az Egyesült Államok kormánya nagy figyelemmel kísérte a Monarchia elnyomott népeinek római kongresszusát és szimpatizál a csehszlovák és jugoszláv nemzeti törekvésekkel. (A márciusban megtartott római kongresszusról eddig nem vettek tudomást.) De a megfogalmazás még nem állásfoglalás a felbomlasztási törekvések mellett, és jelzi, hogy az amerikai külpolitikában bekövetkezett fordulat még nem egyértelmű. Különbőség van a csehszlovák, jugoszláv, valamint a lengyel nemzeti törekvések amerikai elbírálásában is. Az előbbi kettővel csak „szimpatizáltak”, az utóbbit viszont határozottan „támogatták”. Sőt kettősséget tükrözött Wilson 1918. október 18-án Bécsbe küldött levele is, az elnök még ekkor is azt remélte, hogy Károly császár–királynak talán sikerül megegyeznie a nemzetek vezetőivel és valamiféle föderációt létrehozni. Bécs azonban elkésett. A nemzetek – amelyeknek nem is olyan régen ez volt a vágyálmuk –, mögöttük tudva az antant támogatását, erre már nem is gondoltak. A nacionalizmus virágkorát élő kis nemzeteket azonban – mint a történelemből is tudjuk – nem lehet többé egyesíteni.

A washingtoni húzódas a kis államok létrehozásától ugyan megmaradt, de hatékonysága egyre csökkent. Ezt a kettősséget mutatja részben Masaryk tervének támogatása Wilson részéről. Masaryk elképzelése szerint a Monarchia kisnemzetei önállósodjanak, majd demokratikus alapon egy Közép-Európai Demokratikus Unióban egyesüljenek. Egyféle kettősség tapasztalható Wilsonnál akkor is, amikor 1918. október végén és december elején a különböző nemzeti tanácsok és nemzetgyűlések egymás után bejelentették a Monarchiától való elszakadásukat. Egyeseket üdvözölt. Ilyen volt a csehszlovák állam kikiáltása. (A Csehszlovák Nemzeti Bizottságot már szeptemberben elismerte.) Nincs adatunk arról, hogyan fogadta a horvát szabor és a Zágrábi Nemzeti Tanács Szerbiához való csatlakozásukra vonatkozó döntését. Feltehetően nem vett róluk tudomást. (A Délszláv Bizottságot a tárgyalt időben még nem ismerte el.) A gyulafehérvári nemzetgyűlés határozatával kapcsolatban csak Lansing Wilsonhoz írt levelére utalhatunk, amelyben felhívta az elnök figyelmét arra, hogy a küldöttek csak bizonyos réteget képviseltek, ezért a határozat érvényes-

sége jogi szempontból megkérdőjelezhető. Románia – szerinte – maga nem dönthet ebben a kérdésben, ez a békekonferencia ügye. Feltehető, hogy Wilson ezzel egyetértett. Hiszen a kisinyovi nemzetgyűlés döntését (amely Besszarábiának Romániához való csatlakozására vonatkozott) ilyen indoklással is megkérdőjelezte.

PÁRIZSBAN

Wilson párizsi tevékenységéről csak röviden szólhatunk. Ottléte alatt figyelmét mindenekelőtt a Népszövetség létrehozására és a németkérdésre összpontosította. Az utódállamokra már kevés figyelmet fordított. A trianoni béketárgyalások idején már nem is volt Franciaországban. Párizsban azután a föderalizálásra már senki – így ő sem – gondolt. A győztes utódállamok által teremtetett fait accompli-t – az esetek többségében – tudomásul vette. Azt is, hogy Clemenceau az általa hirdetett önrendelkezési elvet arra használta fel, hogy Franciaország hatalmi elképzeléseit megvalósítsa. Hogy Párizsban az amerikai elnök miért tett sorozatos engedményeket, ez még a további kutatásaink tárgya. A választ feltehetően részben az amerikai belpolitikai harcok adják: az 1918. novemberi kongresszusi választások eredményeként a kongresszusban és a szenátusban a republikánusok kerültek többségbe, akik az izoláció hívei voltak, vagyis annak a véleménynek, hogy az USA-nak nem érdeke az európai politikába beleszólni. Támadták az elnök külpolitikáját, így azt a tervét is, hogy Párizsba utazzon. Másrészt Wilson a békekonferencián szembetalálta magát két olyan intranzigens politikussal, akik országukban igen erős belpolitikai háttérrel rendelkeztek: a „tigris” Clemenceau-val és Lloyd George-dzal. Részben indokolja passzivitását személyisége is. Wilson tudós ember volt, aki kevésbé ismerte Európát. Így a vitákban – amelyekben amúgy sem volt erős – alulmaradt. Szerepet játszott az is, hogy az amerikai békedelegáció tagjai nem mindig segítették elnököket: maguk sem ismerték eléggé a térséget. A térképet és a hozzá kapcsolódó szöveget teljes terjedelmében mellékelten közöljük.

Wilsont leginkább azzal támadják bírálói, hogy idealista elképzelései „irreálisak”, „irracionalisak” voltak. Ebben van igazság. Az itt közölt Közép-Európa tervre azonban véleményünk szerint ez nem vonatkozik. A terv racionális és reális volt 1918 nyaráig. Csak a háború végén, a kialakult új nemzetközi és katonai helyzet tette meg nem valószínűsíthatóvá.

DOKUMENTUM

Ausztria–Magyarország föderalizációja a jelenlegi határukon belül (*Magyarázó szöveg a térképhez, 1918. május 25.*).

A térkép fekete-fehér változatban történő közlése miatt a szövegmagyarázatokat színek helyett arab számokkal jelöljük. A térkép kópiáján az 1. és 7. számmal jelzett nemzetiségi területek határvonala nem látható. (A szerk.)

BEVEZETÉS

A mellékelt térkép Ausztria–Magyarországot ábrázolja a jelenlegi határain belül hat szövetségi államra osztva. A felosztás a jelenlegi, legnagyobb részét történeti jellegű közigazgatási és politikai határokon alapul. Mind a hat szövetségi állam sajátos nemzeti jelleget kapna, bár mindegyikükben lennének – néhol jelentős számban – nemzeti kisebbségek. Magyarország, a legnagyobb szövetségi állam döntően magyar lenne, szláv, német és román kisebbségekkel Ausztria főleg német lenne, olasz és szlovén kisebbségekkel. Jugoszlávia szinte teljesen homogén összetételű lenne, amennyiben feltételezzük, hogy a horvátok, szerbek és Bosznia muzulmánjai ugyanolyan etnikai jellegűek. Erdély főleg román lenne, jelentős német (szász) és magyar (székely) kisebbséggel. Csehország cseh lenne, de mintegy 30%-nyi német és csekély lengyel kisebbséggel. Lengyelország–Ruténia vegyes, de majdnem teljesen szláv lenne: lakosságának többsége lengyelekből állna, mintegy 40% lenne rutén, valamint kis, de meglehetősen kompakt német és román csoportokkal.

Ez a felosztás aligha elégítené ki a dualista monarchia etnikai és politikai csoportjait. A magyarok és a németek szembeszegülnek bármely olyan föderalizációval, amely véget vetne a szlávok fölötti uralmuknak. Az A von Seydler-féle javaslatok a jelenlegi regionális határokon belüli nemzeti autonómiáig mennek el. A csehek és a délszlávok igényeit sem elégítené ki a térképen jelölt felosztás, sőt még ha jóváhagynák és elfogadnák, akkor sem tekintenék véglegesnek.

E felosztásnak azonban megvan az a gyakorlati előnye, hogy létező közigazgatási egységeket kapcsol össze a határok eltörlése nélkül, és olyan szövetségi államokat hoz létre, amelyeknek bizonyos fokig történeti megalapozottságuk és egyértelmű, mondhatni tiszta nemzeti jellegük van.

MAGYARORSZÁG

Az új szövetségi állam, Magyarország lenne a legfontosabb a föderációban mind területe, mind népessége révén: Horvátország–Szlavóniát és Erdélyt leszámítva a jelenlegi Magyarországnak felelne meg. Területileg ez a Magyarország a jelenlegi 109 216 négyzetmérföldről 86 898 négyzetmérföldre csökkenne. 20 885 000 helyett mintegy 16 000 000 lenne a lakossága (az 1910-es népszámlálás szerint, de nem vetjük figyelembe a lakosság természetes szaporodását 1910 óta, valamint a háború eredményeként bekövetkezett ellenkező irányba ható veszteségeket). Magába fog-

lalná a központi Alföldet, a Kisalföldet, valamint az északi iparosodott szlovák területeket, és semmit sem vesztené lényegében magyar jellegéből.

Faji jellege magyar lenne, és ez a faj alkotná a teljes lakosság 65%-át, a magyarokon kívül az egyetlen határain kívül élő valóban kompakt magyar csoport a székelők lennének Délkelet-Erdélyben. Északon mintegy 1 800 000 főnyi szlovákot és északnyugaton mintegy 400 000 rutént foglalna magában. Délkeleten lenne néhány határszéli megye, ahol a románok dominálnának, délen, a Bánátban és Bácskában szlávok, magyarok, románok és németek vegyesen élnének.

A zöld pontokból álló vonal [1] mutatja a csehek által igényelt szlovák területek kiszakításának valószínű következményét, a bíborvörös pontokból álló vonal [2] pedig azokat a rutén területeket jelzi, amelyeket Lengyelország–Ruténiahoz lehetne csatolni. Ha a felosztás etnikai alapon történne, a piros pontokból álló vonal [3] mutatja, hogy mely területek csatlakozhatnának Erdélyhez túlnyomórészt román jellegük miatt.

Gazdasági szempontból Magyarország elveszítené az erdélyi bányavidékeket. Megtartaná viszont az északi ipari területeket és gyakorlatilag teljes egészében az értékes mezőgazdasági vidéket.

AUSZTRIA

A térkép szerint Ausztria elveszítené Galíciát, Bukovinát, Csehországot, Morvaországot, Sziléziát és Dalmáciát, területe 115 831 négyzetmérföldről 45 917 négyzetmérföldre, népessége kb. 28 000 000-ról mintegy 8 500 000-ra csökkenne (1910-es népszámlálás). Előnyt jelentene számára a sokkal homogénabb népesség. Területéhez tartoznának Ausztria tartományai (Alsó- és Felső-Ausztria), Salzburg és Voralberg, Tirol, Stájerország, Karintia, Krajna és a partvidék (Görz és Gradiska, Isztria), lakosságának mintegy 75 %-a állna németekből a jelenlegi államban lévő 35 % helyett.

Mintegy 3,5 millió német maradna az új határokon kívül. Az új határok között élne az 1 millió vagy annál valamivel több szlovén Krajnában és Karintiában, mintegy 750 000 olasz Tirolban és a partvidéken, 170 000 szerb–horvát Isztriában és több mint 125 000 cseh (hivatalos adatok szerint) főleg Alsó-Ausztriában. A piros pontokból álló vonal [4] mutatja, mi történne akkor, ha a szlovén és a szerb–horvát területeket a délszlávok követeléseinek megfelelően elcsatolnák Ausztriától és Jugoszláviához kapcsolnák őket. A zöld pontokból álló vonal [5] jelzi azokat az osztrák területeket, amelyeket Olaszország etnikai alapú létrehozása esetén kellene elcsatolni.

E térkép szerint Ausztria megtartaná trieszti tengeri kikötőjét, valamint Stájerország és Krajna bányavidékeit. Elveszítené azonban a jelenlegi dualista monarchia Csehországban található legfontosabb iparvidékeit.

JUGOSZLÁVIA

Ez az új szövetségi állam nem felelne meg teljes mértékben azoknak a délszláv igényeknek, amelyeket képviselői 1917. május 30-i nyilatkozatukban kifejtettek, mivel

nem tartoznának ide Krajna, Stájerország és Karintia szlovénjei, valamint Isztria szerb–horvátjai. Ugyanakkor messzemenően teljesíti a mérsékelt délszlávok Habsburg-területeken belüli délszláv egységre vonatkozó igényét. A háború előtt ezt lelkesedéssel fogadták volna. Bizonyos fokig történeti alapra épített állam lenne; ide tartozna Horvátország–Szlavónia–Dalmácia régi Hármaskirálysága és Bosznia–Hercegovina. Az állam területe 41 096 négyzetmérföld, lakóinak száma kb. 5 215 000 (1910-es népszámlálás) lenne.

Egy ilyen jugoszláv állam etnikailag szinte teljesen homogén lenne, népességének 94 %-a a délszláv fajhoz tartozna. A horvátok, szerbek és Bosznia muzulmánjai közeli rokonok, szinte testvérek. Igaz, egyes horvátok tartanak a Szerbiával való egyesüléstől, mivel önállóságuk elvesztésétől félnek, úgy vélik, hogy Szerbia Poroszország és nem Piemont szerepét játszáná egy teljes jugoszláv unióban, nincs azonban kifogásuk a Szlavónia és Bosznia szerbjeivel létrehozandó unió ellen. A kisebbségekhez mintegy 160 000 német, 110 000 olasz és 107 000 magyar tartozna. Vallási szempontból Jugoszlávia nem lenne egységes, a népességnek több mint a fele (2 870 000) római katolikus lenne, egyharmada (1 580 000) az ortodox egyházhoz tartozna, több mint 600 000 pedig muzulmán lenne.

Ez az állam lenne a legelmaradottabb a föderációban. A lakosság tanulatlan, igen rosszak a közlekedési utak, sehol sem fejlett az ipar. Értékes természeti adottságokkal rendelkezne azonban, ásványkincsekkel és jó mezőgazdasági területekkel, hosszú tengerpartja lenne és páratlan kikötői.

CSEHORSZÁG

A térképen ábrázolt új szövetségi állam, Csehország lakóinak számát tekintve – mintegy 10 000 000 – a második lenne a föderációban. Területe viszonylag kicsi lenne, 30 622 négyzetmérföld. Történeti alapon nyugodna, mivel a régi cseh korona országaiból, Csehországból, Morvaországból és Sziléziából állna. Így megfelelné azon csehek igényeinek, akik jelezték, hogy megelégednének Csehország „történeti jogainak” biztosításával. Nem felelne meg ugyanakkor ama szélsőségesek elvárásainak, akik ragaszkodnak ahhoz, hogy a történeti jogú Csehországhoz hozzá kellene kapcsolni Magyarországot szlovák területeit, amelyek szerintük etnikailag a cseh terület részei. Nem lennének megelégedve a németek sem, akik jelentős kisebbséget alkotnak Csehországban, Morvaországban, valamint Sziléziában, és nem hajlandók egy cseh ellenőrzés alatt álló Csehországba beolvadni.

Faji szempontból a szövetségi államok közül talán az új Csehország lenne a legkevésbé kielégítő. Lakosságának többsége (mintegy 6 200 000) cseh lenne, ők tené ki, a népesség 62 %-át. A 3 500 000 német egy 35 %-nyi kisebbséget alkotna, a 250 000 lengyel pedig kb. a lakosság 2,5 %-a. Ha a Tescheni Nagyhercegség nem Csehországhoz tartozna, hanem Lengyelország–Ruténiahoz, akkor eltűnne a lengyel kisebbség és a lengyel államhoz kerülne. Egy ilyen változtatás következményeit piros pontokból álló vonal [6] mutatja.

Csehország lenne a legfejlettebb a szövetségi államok között. Itt lenne a leg-alacsonyabb az analfabetizmus és a legelőrehaladottabb az iparosítás. Átmenő forgalma és természeti kincsei révén minden valószínűség szerint a leggazdagabb állam lenne.

LENGYELORSZÁG–RUTÉNIA

A Galiciát és Bukovinát is magába foglaló Lengyelország–Ruténia területének nagysága szempontjából a negyedik, népessége alapján a harmadik lenne a föderációban. 34 338 négyzetmérföldre terjedne ki, amivel némileg túlhaladná Csehországot. 8 775 406 főnyi lakossága valamivel több lenne, mint Ausztriáé. Történeti alapja nem lenne ideális, de nem is hiányozna teljesen. Galícia régi történeti egység, de sohasem volt összekapcsolva Bukovinával, amely 1777-ig Moldva része volt és így Törökország hűbérese. Történeti alapon Bukovinát természetesen Romániához kellene csatolni.

Etnikailag Lengyelország–Ruténia két faj között oszlana meg, a lengyelek főleg a nyugati, a rutének a keleti részen helyezkednének el. Az előbbieket száma nagyobb (4 700 000 a 3 500 000-rel szemben). Dél-Bukovinában található egy 273 000 főnyi román kisebbség, amelyet faji alapon Erdélyhez kellene csatolni. Egy ilyen változtatás következményeit mutatja a piros pontokból álló vonal [7]. Van egy 250 000 fős német csoport, amelynek nagyobb része Bukovinában él. Faji szempontból Lengyelország–Ruténia nem lenne kielégítő, mivel etnikailag nem képez egységet, valamint a két domináns faj csak része az Ausztria–Magyarország jelenlegi határain kívül élő lengyelek és rutének nagyobb tömegeinek.

Az állam vallásilag megosztott lenne, a lengyelek a római katolikus egyházhoz tartoznak, a rutének pedig görög katolikusok, akik elfogadják a pápa fennhatóságát, de megőrzik a keleti egyház szertartásait és nyelvét.

Lengyelország–Ruténia lényegében mezőgazdasági jellegű lenne viszonylag kevés iparral, de jó kilátásokkal arra, hogy tranzitútvonalként növekedjék jelentősége.

ERDÉLY

Erdély lenne mind terület, mind népesség szempontjából a legkisebb a szövetségi államok közül. 22 318 négyzetmérföldre terjedne ki, ami Magyarország egynegyede és a föderáció új Ausztriájának fele. Népessége mintegy 2 600 000 lenne, mintegy fele ez a térképen ábrázolt Jugoszláviáénak. A történeti érvek Erdély önálló léte mellett megalapozottak. Miután a Habsburgokat magyar királlyá választották, 175 éven át független volt Magyarországtól, és a 19. század közepén osztrák tartományként egy rövid időre autonómiát kapott. 1876 óta Magyarország hét közigazgatási egységének egyike.

Etnikai szempontból nem túlzottan megalapozottak az igényei ahhoz, hogy szövetségi állam legyen. A legnagyobb a románok száma, akik a lakosságnak mintegy 60%-át alkotják. A magyarok (székelyek) nagy és kompakt kisebbsége található

Kelet-Erdélyben, ők alkotják a lakosság mintegy 33%-át és jogaik védelmében intézkedéseket kell majd hozni. Ezenkívül több mint 250 000 német (szász vagy sváb) alkot 8%-nyi kisebbséget. Az a három magyarországi megye (Krassó, Arad, Szilágy), ahol a románok vannak többségben, a térképen piros pontokból álló vonallal van jelölve. [3]

Erdélynek értékes természeti kincsei vannak, főleg ásványi kincsek. Jelenleg lényegében mezőgazdasági állam.

TERÜLET (T, NÉGYZETMÉRFÖLD), NÉPESSÉG (N), ETNIKAI ÖSSZETÉTEL (E)

AUSZTRIA

T: 45 917, N: 8 494 354, E: 75% német, 14% szlovén, 9% olasz

MAGYARORSZÁG

T: 86 898, N: 16 086 166, E: 62% magyar, 12% német, 11% szlovák, 9% román, 2%, rutén, 2% szerb

JUGOSZLÁVIA

T: 41 083, N: 5 215 470, E: 94%, szerb, horvát, 3% német, 2% olasz, 1% magyar

CSEHORSZÁG

T: 30 622, N: 10 059 257, E: 62% cseh, 35% német, 2% lengyel

LENGYELORSZÁG–RUTÉNIA

T: 34 338, N: 8 775 406, E: 53% lengyel, 40%, rutén, 4% román, 3% német

ERDÉLY

T: 22 318, N: 2 678 367, E: 55% román, 34% magyar, 8% német

A dokumentum szövegében és táblázatában eredetileg is eltérő adatokat közöl.

(A szerk.)

JEGYZETEK

- 1 A Wilson Centerben végzett kutatásaimat súllyal a kérdések tisztázására fordítottam. Tanulmányoztam a szakirodalmat, valamint Woodrow Wilson és Robert Lansing iratait (Collections of the Manuscript Division, Library of Congress), a State Department anyagát, az Inquiry és a párizsi békekonferencia dokumentumait (National Archives Washington D. C.). Ezúton is szeretnék köszönetet mondani a Wilson Centernek azért, hogy a legkitűnőbb feltételek mellett végezhettem munkámat.
- 2 Kivételt jelent Mamatey The United States and East Central Europe 1914–1918 (Port Washington, New York, London, 1956.) című könyve. A szerző számos megállapításával és következtetésével azonban nem értek egyet.

KÜLÖNBÖZŐ NAGYHATALMI ELKÉPZELÉSEK A TRIANONI HATÁROKRÓL

A győztes nagyhatalmak a háború utáni területi elrendezésnél két alapelvet kívántak érvényre juttatni: az önrendelkezési jogot és a nemzeti összetartás elvét. A párizsi béke, noha lényegében ezeken az elveken épült, súlyos (mérhetetlen) igazságtalanságokat eredményezett. Ezt a két elvet ugyanis érdekeik szerint alkalmazták külön, illetve együttesen. Ez az eljárás Magyarország számára tragikus eredménnyel járt. A Monarchia ama nemzetei, amelyek a győztesek oldalán kerültek ki a háborúból, a nemzeti összetartás jogán rendelkezhetek hovatartozásukról. A magyarságtól ezt a jogot (a soproni népszavazást leszámítva) megtagadták.

Magyarország helyzetét tovább súlyosbította, hogy a győztes nagyhatalmak végül a kis szövetségeik stratégiai, gazdasági és közlekedési szempontokon alapuló területi követeléseit is magukévá tették. Ez újabb magyarlakta területek elcsatolását jelentette. A magyar társadalom számára ez okozta az igazi nagy traumát.

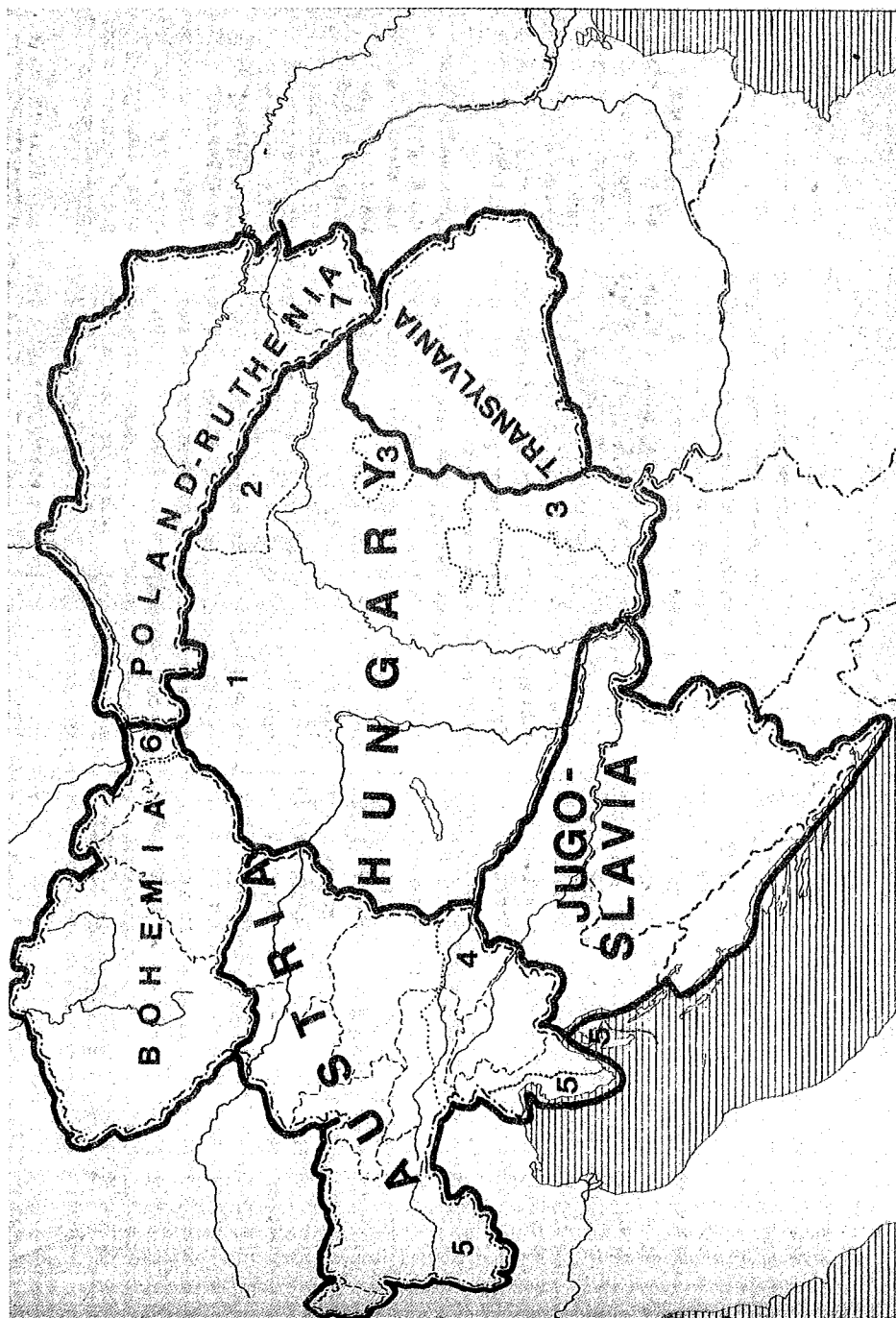
E politika következtében az „ezeréves” történelmi múlttal rendelkező Magyarország elvesztette területének kétharmadát és a magyar lakosság egyharmadát. Ehhez hasonló mértékű csonkítást egyetlen vesztes állam sem szenvedett el. Ma már az elfogulatlan nemzetközi történetírás – így a francia is – elismeri ezt.

Felvetődik a kérdés, hogy mi ennek az oka. Egyesek a magyarok iránti gyűlölettel magyarázzák a trianoni határok létrejöttét (itt mindenekelőtt Clemenceau-t említik), mások ezt Kun Béla bolsevikhatalmának tulajdonítják. Elégge elterjedt nézet, miszerint a trianoni határok azért jöhettek létre, mert a döntéshozók nem ismerték jól a térséget. Ezek a válaszok azonban nem adnak tudományos magyarázatot a feltett kérdésre.

A MTA Történettudományi Intézete gondozásában megjelentetett francia levéltári források fényében azonban a válasz nyilvánvalóvá válik. Az alábbiakban felsorolunk néhány releváns tényezőt, amelyek Magyarország ily nagymérvű megcsonkításához vezettek.

Elsőként kell megemlíteni a magyarországi nemzetek gyűléseit, amelyeken az elszakadás mellett döntöttek. Ezek nem mindig zajlottak jogszerűen, és mégis jelentős tömegek önrendelkezéséről döntöttek. A legfelsőbb tanács is elfogadta a határozatokat, noha tagjainak tudomása volt az azokkal kapcsolatos visszaélésekről. Erre utalnak Lloyd George-nak és Benešnek szóló megjegyzései, valamint az a konkrét javaslata, hogy Szlovákia hovatartozásának kérdését a legfelsőbb tanács tűzze napirendre. Beneš ezt visszautasította, mondván, hogy ebben a kérdésben már döntés született.

Vajon szerepet játszott-e Trianon létrejöttében a magyargyűlölet? Kétségtelen, hogy a békekonferencia közvetlenül a négy és fél éves borzalmas háború befejezése után kezdte meg működését. Naivítás lenne azt hinni, hogy tagjai azonnal megsza-

AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA ÁTALAKÍTÁSÁNAK TERVE, 1918. május

dultak azoktól az előítéletektől és a gyűlölettől, amelyet az ellenséges államok iránt éreztek, és hogy ezek nem nehezítették a tárgyilagos döntések meghozatalát. Ez a legfelsőbb vezetésre éppúgy vonatkozik, mint a különböző bizottságokban működő tagokra. Nyilvánvaló tehát, hogy egy nemzet iránti szimpátia vagy antipátia hatással lehetett és volt is egy-egy döntésre (különösen vitás kérdésekben).

Vitatom azonban, hogy ezek a szubjektív szempontok olyannyira meghatározták a döntési folyamatot, hogy ennek következtében született meg a trianoni béke, a legigazságtalanabb békeszerződés.

A Magyarország iránti gyűlölet (a Tanácsköztársaság időszakát leszámítva) nem volt nagyobb mértékű, mint a többi legyőzöttel szembeni. Kun Béla hatalomra kerülésekor viszont a trianoni határokat már lényegében kijelölték.

A Clemenceau és magyar származású menyje rossz viszonyáról szóló legenda sem visz közelebb bennünket a probléma megértéséhez. Clemenceau valóban nem szerette a magyarokat és politikai vezetőit, de semmivel sem szerette jobban Brătianut sem. Sőt, ha valakit gyűlölt a közép-európai politikusok közül, akkor az a román miniszterelnök volt. Mégis kész volt teljesíteni területi követeléseit, hiszen Románia – olaja és geopolitikai helyzete miatt – fontos volt Franciaország számára. A nemzetközi események, az orosz és a rajnai kérdés alakulása következtében Románia stratégiai fontossága tovább nőtt (ezek az események ugyanis kedvezőtlenül érintették Franciaország biztonságát). Ebben a helyzetben Clemenceau Németországot ellensúlyozására is alkalmas és a hagyományos keleti szövetségest, Oroszországot pótolni képes Közép-Európa megteremtésére törekedett, vagyis a francia érdekeket képviselte az orosz és a németkérdésben egyaránt. Így érthető, hogy Románia és Csehszlovákia megerősítését, „életképessé tételét” fontosnak tartotta azon az áron is, hogy egy másik államot, Magyarországot életképtelenné tesz.

Hogyan vélekedtek erről Franciaország szövetségesei: az USA, Nagy-Britannia és Olaszország? Vajon Clemenceau-hoz hasonlóan tudomásul vették, hogy Magyarország határait szomszédai érdekeihez kell igazítani? A közelmúltban publikált határmegállapító bizottságok jegyzőkönyvei arról tájékoztatnak, hogy ebben a kérdésben az álláspontok nagyon is eltérőek.

A határok kérdésével három szinten foglalkoztak. A legfelsőbb tanácsban, a Külügyminiszterek Tanácsában és határmegállapító bizottságokban. A konferencia szervezői eredetileg nem tervezték az utóbbi bizottságok felállítását. A határkérdéseket az említett tanácsokban kívánták megvitatni és eldönteni. A bizottságok felállításáról csak később döntöttek, miután január végén, illetve február elején Beneš, Brătianu és Vesnić beterjesztették, és írásban is benyújtották a Legfelsőbb Tanácshoz területi követeléseiket (az igény jogosságának bizonyítására több tucatnyi valótlan adatot tartalmazó memorandumot és feljegyzést csatoltak).

Lloyd George javaslatára a legfelsőbb tanács úgy döntött, hogy szakemberekből álló bizottságokat hoznak létre, amelyek tanulmányozzák a három állam területi követeléseit, és javaslatokat tesznek az új határokról. Woodrow Wilson szükségesnek

tartotta, hogy a bizottságok konzultáljanak azokkal a népekkel, amelyeknek a problémáival foglalkoznak (az amerikai elnök korábbi álláspontjából arra lehet következtetni, hogy ez a vesztesekre is vonatkozott). Ezt azonban Franciaország és Anglia – akárcsak Wilson korábbi hasonló gondolatait – a jelek szerint visszautasította.

A határmegállapító bizottságok nem konzultáltak a vesztesekkel, egyszer sem hallgatták meg képviselőjüket, Magyarország határait pedig úgy jelölték ki, hogy csak Beneš, Brătianu és Pašićot hallgatták meg.

A bizottságok munkájukat 1919. február közepén, tehát másfél hónappal a Békekonferencia megnyitása után kezdték meg. Elnökei és alelnökei kivétel nélkül franciák voltak. A szövetséges hatalmak két-két delegátussal képviseltették magukat. Tagjai között földrajzi, történelmi és katonai szakértők voltak, akik – ahogy ez a jegyzőkönyvekből kiderül – kitűnően ismerték a térséget, annak etnikai összetételét, közlekedési hálózatát. Ezek a dokumentumok cáfolják azt az igen elterjedt nézetet, miszerint a trianoni határok azért jöhettek létre, mert a döntéshozók nem ismerték a térséget.

A bizottságoknak e felelősségteljes munka elvégzéséhez rendkívül kevés idő állt rendelkezésükre. A felsőbb fórumok sürgették a javaslatokat és az összefoglaló jelentéseket, a békekonferencia munkáját jellemző kapkodás pedig akadályozta a kérdések megfontolt és alapos vizsgálatát. Ezt a felületességet tükrözték a bizottságok zárójelentései, amelyek rekordidő – négy, illetve nyolc hét – alatt készültek el.

A CSEH-SZLOVÁK ÜGYEKKEI FOGLALKOZÓ BIZOTTSÁG

A Csehszlovákia és Magyarország közötti határ kérdése az ún. cseh-szlovák ügyekkel foglalkozó bizottság hatáskörébe tartozott. Ennek elnöke, J. Cambon, ismert francia diplomata a francia békedelegáció tagja volt. Az albizottság alelnöke le Rond francia tábornok volt. A bizottság feladata alapvetően abban áll – hangsúlyozta az elnök –, hogy az új csehszlovák állam határait kijelölje, és területi kiterjedését megállapítsa. Feladata tehát Csehszlovákia és nem Magyarország határainak a kijelölése volt.

A bizottságok egyik kiindulópontja elvben a térség etnikai helyzete volt. E kérdésben a legfrissebb, 1910-es statisztikai adatokra hivatkoztak, amelyeket saját érdekeik szerint használtak, illetve hamisítottak meg. A bizottságok elnökei kaptak azonban egy másik eligazítást is: „Bármilyen legyen is az etnikai összetétel, kis szövetségeseik gazdasági, közlekedési és stratégiai szempontjait figyelembe kell venni”, s határnak lehetőleg a Dunát kijelölni. Ez utóbbi elképzeléssel valamennyi küldött egyetértett, a március 3-i ülésen ezt egyhangúlag el is fogadták.

Az amerikai és az olasz küldöttek sokáig nem akarták figyelembe venni a többi gazdasági, közlekedési és stratégiai „tanácsot”, elleneztek a határmenti, döntően magyar lakta területek elszakítását. Seymour amerikai küldött rámutatott arra, hogy a csehszlovák követelések teljesíthetetlenek, mert ez nagyszámú magyar elcsatolását jelentené. A cseh-szlovák memorandum mindössze 500 ezer magyar elcsatolásáról beszél. Valójában egymilliónál több magyar sorsáról van szó – hangsúlyozta az

amerikai küldött –, majd kijelentette: „Az amerikai küldöttség véleménye szerint a Csehszlovák Köztársasághoz csatolandó magyarok száma már veszélyes határértékhez érkezett, s e szám további emelése veszélyt jelentene a csehszlovák kormányzat stabilitására.” Elismerte ugyan, hogy Csehszlovákia gazdasági fejlődéséhez biztosítani kell a különböző területekkel való összeköttetését, ezt azonban más módokon, új vasútvonalak építésével és a meglévők, pl. az Ipoly-vasút nemzetközivé tételével javasolta megoldani.

Az olasz küldöttek támogatták az amerikai álláspontot. Elleneztek a néprajzi elvek gazdasági és stratégiai szempontoknak való alárendelését. „Eme elvnek (a stratégiai elvről van szó) a figyelembe vétele – hangsúlyozta Salvago Raggi márki – messzire ragadhat bennünket.” „Ilyen alapon miért ne vehetnénk el egyéb magyar területeket is?” „Belátom, hogy az olyan népességet, amelynek nemzetisége nem állapítható meg egyértelműen, inkább barátoknak, mint ellenségnek juttatunk, ám abban az esetben, amikor az illető népesség csaknem teljes egészében ugyanolyan etnikumú, mint a környező területek lakossága, akkor a védelmi elvnek hátrébb kell szorulni.” Megengedhetetlennek tartotta, hogy a 95 ezer magyar lakosú Csallóközt elcsatolják. Cáfolta Beneš állítását, miszerint a szigeten 50–60 ezer magyar él.

Az amerikai–olasz együttműködésben kezdettől fogva némi zavart okozott Kárpátalja hovatartozásának kérdése. Míg az amerikaiak ezt a stratégiai szempontból értékes területet Csehszlovákiához kívánták csatolni, addig az olaszok arra törekedtek, hogy lehetőleg Magyarországnál maradjon. A bizottság – hosszú vita után – a franciák és az angolok által támogatott amerikai álláspontot fogadta el. Ez volt Seymour egyetlen komolyabb győzelme. A bizottságban egyre inkább elszigetelődött, s március 7-én, az albizottság utolsó ülésén a Csallóköz kérdésében képviselt álláspontját feladta. Cserébe a franciák és az angolok elfogadták az egyik javaslatát, ti. azt, hogy az Ipoly völgyében haladó vasútvonal (nemzetközi ellenőrzés alatt) Magyarországnál maradjon. Seymour a bizottsági munkában egyre passzívabb lett, különösen azt követően, hogy a Csallóköz hovatartozásának kérdésében kibontakozott Masaryk–Beneš-féle vitában az utóbbi álláspontja győzött. A cseh–szlovák–magyar határt Magyarországra nézve nagyon igazságtalannak tartotta. „A politikai határok megközelítően sem estek egybe az elvi határokkal” – írt erről jóval később egyik könyvében.

Végül vegyük szemügyre az angol küldöttek nézeteit, amelyek szembehelyezkedést jelentettek kormányuk és mindenekelőtt Lloyd George, az angol béke delegáció vezetője álláspontjával. Ezzel a magatartással lényegében győzelemre segítették a francia elképzeléseket.

A brit miniszterelnök mindvégig síkraszállt az etnográfiai elvek betartásáért. Az amerikai és az angol határookra vonatkozó elképzelés a békekonferencia elején lényegében azonos volt (az előbbi valamivel kedvezőbb volt Magyarországra nézve). A határmegállapító bizottságokban az angol küldöttek azonban nem tartották magukat ehhez, ellenkezőleg: a néprajzi elveket más szempontoknak rendelték alá. Számukra, akár-

csak a franciák számára, az volt fontos, hogy biztosítsák Csehszlovákia gazdasági életét, megadva neki mindazokat a közlekedési utakat, amelyek ehhez szükségesek. Sir Cook angol küldött igyekezett meggyőzni a bizottságot arról, hogy „jelen esetben az etnikai érveket magasabb szempontoknak szükséges alárendelni”. A bizottságnak közérdekű megfontolásokat kell szem előtt tartania, amely eszményeknek leginkább az a megoldás felel meg, miszerint Csehszlovákiának adja Csallóközt. Cook a magasabb szempontok közé sorolta Magyarország stratégiai gyengítését is. Ezt az álláspontot képviselte Sir Eyre Crowe angol küldött is. Nicolson inkább az amerikai állásponttal értett egyet, ennek azonban a bizottságokban ritkán adott hangot. A brit küldöttek magyarellenes magatartása azzal magyarázható, hogy a magyar határ kérdésében ellentétek voltak Lloyd George és tanácsadói, illetve a Foreign Office és szakemberei között (a küldöttekre az utóbbiak befolyása érvényesült).

Az angol miniszterelnök a Csehszlovák Bizottság 1919. március 8-án kelt összefoglaló jelentését értetlenül fogadta, hiszen küldöttei egyhangúan megszavazták, hogy a színmagyar Csallóköz Csehszlovákiához kerüljön.

Hatására megírta híres fontainebleau-i memorandumát, amelyben elemzését adta a határmegállapító bizottságok hibás eljárásának és munkájuk várható súlyos következményeinek: „Soha nem lesz béke Délkelet-Európában, ha a most létrejövő kis államok mindegyikének jelentős magyar lakossága lesz. Ezért én a béke vezérélnék azt venném, hogy amennyire emberileg lehetséges, a különböző népfajok kapják meg saját hazájukat, és hogy az emberi szempont előzzön meg minden stratégiai, gazdasági vagy közlekedési szempontot, melyek rendszerint más módon is megoldhatók.”

Ezekkel a sorokkal akarta felhívni a legfelsőbb tanács figyelmét a határmegállapító bizottságok hibás eljárására. Azt remélte, hogy ezzel befolyásolni tudja majd a legfelsőbb tanács végső döntését, valamint a román és jugoszláv ügyekkel foglalkozó bizottság további munkáját. (Reményei nem váltak be.) Ezekkel a sorokkal fel akarta hívni a legfelsőbb tanács figyelmét a határmegállapító bizottságok hibás eljárására. Azt remélte, hogy ezzel befolyásolni tudja majd a legfelsőbb tanács végső döntését, valamint a román és jugoszláv ügyekkel foglalkozó bizottság további munkáját. Kezdetben úgy tűnt, hogy az előbbire némi hatással volt. A Külügyminiszterek Tanácsa ugyanis nem fogadta el a csehszlovák ügyekkel foglalkozó bizottság záró jelentését, s Csallóközre vonatkozó döntése miatt felülvizsgálatra, visszaküldte. Közben azonban Magyarországon kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot, Kun Béla került hatalomra. Az esemény, amely Párizsban pánikot keltett, kapóra jött Benešnek. A vörös veszélyre hivatkozva diplomáciai offenzívát indított Csallóközért. Ebben a helyzetben a felső fórumon már elfogadták a határmegállapító bizottság Csallóközre vonatkozó döntését.

A ROMÁN ÉS JUGOSZLÁV ÜGYEKKEK FOGLALKOZÓ BIZOTTSÁG

Románia és Magyarország, valamint Jugoszlávia és Magyarország határainak kijelölése egy másik, az ún. román és jugoszláv ügyek bizottsága hatáskörébe tartozott.

Ez a bizottság rendezte a román–jugoszláv határproblémákat is. A bizottság elnöke Tardieu Clemenceau munkatársa, a központi területi bizottság tagja, Franciaország későbbi miniszterelnöke, illetve külügyminisztere volt.

A bizottság 1919. február 8-án kezdte meg működését. Feladata nehezebb volt, mint a csehszlovák bizottságé, hiszen három állam határát, a román–magyar, a jugoszláv–magyar és a román–jugoszláv határt kellett kijelölnie. Az utóbbi feladat bizonyult a legnehezebbnek, hiszen itt két győztes utódállam határaitól volt szó. Egyik igényt sem lehetett a másik rovására kielégíteni. Erre utal Laroche francia küldött megjegyzése, amellyel a bánági terület felosztásának alapos mérlegelésére hívta fel a küldöttek figyelmét. „Erdélyben megvan az a lehetőségünk, hogy a mérleget szövetségesünk, Románia javára, azaz ellenségünk Magyarország kárára billentsük, de a Bánságban, ahol két szövetségesünk áll szemben egymással, ezt nem tehetjük meg.”

Sir Eyre Crowe angol küldött ugyancsak hangsúlyozta az etnográfiai elvek differenciált kezelésének szükségességét, amikor kijelentette, hogy másképpen kell kezelni a román–jugoszláv és másképpen a román–magyar etnográfiai problémákat. Az előbbinél törekedni kell arra, hogy mindkét félnek igazságot szolgáltatassanak: „Az utóbbi esetben természetesen szövetségesünket, Romániát és nem ellenségünket, Magyarországot kell előnyben részesítenünk.”

Ha áttanulmányozzuk a bizottság jegyzőkönyveit, akkor kiderül, hogy a nagyhatalmi felállás hasonló volt, mint Csehszlovákia esetében, csak az ellentétek még hangsúlyosabban nyilvánultak meg. Románia legnagyobb támasza ez esetben is Franciaország volt. Küldöttei és mindenekelőtt maga az elnök, Tardieu is síkraszállt a román követelések teljesítéséért. Miközben érvénytelennek tekintették az 1916. évi titkos egyezményt, amelyet Anglia, Franciaország és Olaszország kötött Romániával, és amelyet Románia megszegett azáltal, hogy a központi hatalmak oldalára állt, szívesen teljesítették volna az abban rögzített ígéretek többségét. Erre utalt Laroche francia küldött, aki diplomatikusan ki is fejtette: „Függetlenül attól, hogy az angol, francia és olasz küldöttek mennyire tekintik érvényesnek a szerződést, a kormányunk által a Romániának tett ígéretek nem hagyhatják figyelmen kívül ma, amikor Bukarest a vállalt kötelezettségek teljesítését kéri számon.” A fenti három nagyhatalom által vállalt kötelezettségek között szerepelt többek között az, hogy Románia az antant oldalán történő hadba lépésért Debrecenig terjedő határokat kap.

Ez a kettősség jellemezte Clemenceau politikáját is. Nyilvánosan elhatárolta magát a titkos szerződéstől, a gyakorlatban mindent megtett azért, hogy a franciák által Romániának tett ígéretek teljesítsék. Két kivétellel: az egyik a Bánság, a másik a román–magyar határ. Mindkét esetben csökkenteni akarta a Romániának ígért területeket. A Bánságot meg akarta osztani a szerbekkel (amiről a szerződésben nem volt szó), a Debrecenig kijelölt román határt pedig egy kissé keletre tolni. (Rekompenzációként Romániának Besszarábiát kívánta adni.) Tardieu, a bizottság elnöke az utóbbival a jelek szerint nem érthetett egyet, hiszen a bizottságban kifej-

tette: „Noha szükségesnek tartja az 1916-os szerződés revízióját, de az nem módosítható Magyarország javára.”

A bukaresti titkos egyezmény ellen legerélyesebben az USA képviselői léptek fel, ugyanis Amerika a háború alatt kötött titkos egyezményeket nem ismerte el. Clive Day amerikai küldött a bizottságban bejelentette, hogy az amerikai küldöttek nem kívánnak tárgyalni olyan szerződésről, amelynek aláírásában kormányuk nem vett részt, ezzel összhangban azt is ellenezték, hogy a bizottság tárgyaljon az abban foglaltak teljesítéséről.

Sir Crowe angol küldött kitérő választ adott: „A brit delegáció csupán azt az utasítást kapta, hogy a román területi követeléseket saját értékük szerint megvizsgálja.” A küldött a szerződés érvénytelenségéről nem beszélt, annak ellenére, hogy miniszterelnöke, Lloyd George ezt nyilvánosan már megtette.

Az olasz küldöttek a többiektől eltérően érvényben lévőnek tekintették a titkos bukaresti egyezményt. Bejelentették, hogy „Erdély és Bánság vonatkozásában az olasz küldöttség a Romániával 1916-ban megkötött szövetségi szerződést általános-ságokban is érvényesnek tekinti”.

Az olasz küldöttek álláspontja a titkos bukaresti egyezményt illetően a következőkkel magyarázható:

1. Az olasz kormány érdekelt volt abban, hogy a háború alatt kötött titkos egyezményeket teljesítsék, hiszen az antanthatalmakkal 1915-ben hasonlót kötött. A szerződés Olaszországnak az adriai tengerparton jelentős területeket ígért.
2. A bánági területhől, amely a szerződés szerint Romániának járt, nem kívánt juttatni a legnagyobb ellenfelének, Szerbiának is.
3. Magyarország vonatkozásában viszont a szerződést enyhíteni szerette volna, erre valóban törekedett is. Ezt azonban óvatos formában tette, hiszen Romániával való jó viszonyát meg akarta őrizni.

Az első bizottsági ülésen, amelyen a román kérdést vitatták meg, a küldöttek megállapodtak abban, hogy Románia Erdélyre vonatkozó követelései sok szempontból túlzottak, el nem fogadhatók. Az elnök felkérte a küldötteket, hogy tegyenek javaslatot a határookra. A javaslatok között óriási eltérés volt.

A Magyarország számára a legkedvezőtlenebb javaslatot ezúttal is a franciák terjesztették elő, az ő Romániának tett területi ajánlatuk volt a legnagyobb. A vasúthálózatok zömét Romániának kívánták biztosítani, függetlenül attól, hogy magyar többségű népesség lakta területen haladtak. Ezt Laroche francia küldött gazdasági és stratégiai érvekkel támasztotta alá.

Az amerikai küldöttek javaslata sokkal keletebbre húzta meg a román–magyar határt. Seymour hangsúlyozta, hogy Az „amerikai instrukciók nem adnak neki felhatalmazást a stratégiai szempontok figyelembevételére”. Szerinte az ilyen megfontolásokat háttérbe kell szorítani, és mindenekelőtt az etnikai és gazdasági szempontokat kell előnyben részesíteni. Hasonlóan nyilatkozott az USA második küldöttje,

Clive Day is: „...az amerikai küldöttség az etnikai határvonalat támogatja, mivel nézete szerint ez a határ tartósabb.”

A brit delegáció azt az utasítást kapta, hogy a román területi követeléseket a saját értékítéletük szerint vitassák meg. A saját értékítéletük pedig, akár csak Csehszlovákia esetében, nagyon közel állt a franciákéhoz. Sir Crowe és A. W. Leepper angol küldöttek a stratégiai és gazdasági szempontokat részesítették előnyben az etnográfiai elvekkel szemben. Így érthető, hogy a vasutak hovatartozásának kérdésében általában Laroche álláspontját támogatták. Eredetileg az angol küldöttség az egész Bánságot Romániának szánta, végül, különböző nyomások hatására kész volt engedni abból, hogy az teljes egészében Romániához kerüljön, de továbbra sem volt hajlandó elfogadni a román követelések olyan mérséklését, amely Magyarország számára területi engedményekkel járt volna.

Az olasz küldöttek tartózkodtak a konkrét javaslattetelektől, de tudtul adták, hogy a francia–angol javaslat közelebb áll hozzájuk, mint az amerikai.

Hosszú viták után, február végén és március elején a küldöttek álláspontjai közeledtek egymáshoz. Mindkét szemben álló oldal valamit engedett. (Az amerikai küldöttek végül mégis készek voltak figyelembe venni gazdasági, sőt stratégiai szempontokat is.)

A bizottság március 11-i ülésén a küldöttek megvitatták az albizottság által készített beszámolót, amely az egész román határra vonatkozott. Az Erdélyre és Bánátra tett javaslatot a bizottság egyhangúlag elfogadta.

A Baranyában lévő magyar–jugoszláv határról szóló vitát későbbi időpontra halasztották, amelyre azonban a Magyar Tanácsköztársaság létrejötte miatt nem került sor. Ennek következtében a bizottság az összesítő jelentést a Legfelsőbb Tanácsnak csak április 6-án nyújtotta át.

Tardieu május 8-án a Külügyminiszterek Tanácsa előtt beszámolt az általa vezetett bizottság munkájáról. Hangsúlyozta, hogy a román követelések elfogadása következtében mindkét oldalra nagyszámú idegen kerül, 600 ezer magyar román uralom alá, 25 ezer román pedig a magyar uralom alá. Ezeket az adatokat Brătianu meghallgatáskor közölte a bizottsággal. Valójában az elcsatolásra szánt területen 1 500 000 magyar élt.

1919. május 12-én a Külügyminiszterek Tanácsa jóváhagyta a cseh–szlovák és román–jugoszláv határmegállapító bizottságok jelentéseit anélkül, hogy azokat felülvizsgálta volna. Ezt azért nem tette meg, mert a jelentések egyhangúak voltak, és mert abból indultak ki, hogy szakemberek tették a javaslatokat. Így kerültek vizsgálat nélkül a legfelsőbb tanács elé, ahol szintén egyhangú döntéssel elfogadták őket.

Megszülettek a trianoni határok. S ebben a folyamatban a legalsóbb szinten álló határmegállapító bizottságok meghatározó szerepet játszottak.

MI TÖRTÉNT TRIANONBAN?

A békeszerződés történetéhez

Mi is történt Trianonban? Trianonban mindössze annyi történt, hogy Benárd Ágost népjóléti és munkaügyi miniszter és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli és teljhatalmú követ aláírta a békefeltételeket. Azokat a békefeltételeket, amelyek közel egy éve készen álltak, és amelyeket 1920 januárjában Apponyi nem fogadott el.

Horthy ugyanis az utolsó pillanatban megváltoztatta eredeti álláspontját, s nem járult hozzá, hogy Teleki Pál külügyminiszter a békefeltételek aláírása céljából Párizsba utazzon. A miniszterelnöki poszt várományosát nem kívánta e népszerűtlen feladattal terhelni. Így Benárd és Drasche írta alá a trianoni békediktátumot.

GYŐZTESEK ÉS LEGYŐZÖTTÉK

A háborúkat lezáró békeszerződések általában bizonyos értelemben békediktátumok. A győztesek diktálnak a háborús vereség következményeit tudomásul venni nem akaró legyőzötteknek. A Párizs környéki békeszerződéseknel azonban ez az elem sokkal erősebb volt, mint a modern kor bármelyik korábbi békeegyezményénél. A békecsinálók nem tárgyaltak a legyőzöttekkel. Megengedték ugyan, hogy azok észrevételeket tegyenek a nekik átnyújtott békefeltételekhez, amelyeket kevés kivétellel általában nem vettek figyelembe. Majd szankciók kilátásba helyezésével ultimátumszerűen követelték az egyezmény aláírását. A legyőzött államok békedelegáció-tagjait megalázó módon kezelték egész ott-tartózkodásuk alatt és a békeszerződés aláírása idején. E teljesen felesleges magatartásukkal (amely csak azzal magyarázható, hogy a háborús borzalmak miatti elkeseredés még túl friss volt) erősítették a diktált béke koncepcióját. Azt a nézetet, hogy az ilyen körülmények között létrejött egyezmény morálisan nem kötelez semmire.

A versailles-i békék látszólag a háború alatt hirdetett elvekre – mindenekelőtt a wilsoni pontokra – épültek. Ezeket az elveket a legyőzött államok formálisan elfogadták a fegyverszünet előtt, mint a rendezés alapját. Hiszen a területi rendezés vezérelvének az önrendelkezési jogokat és az etnikai elveket nyilvánították.

A TIZENNEGY PONT

Hogyan és miért mondtak le a békecsinálók – így maga Wilson is – a háború alatt hirdetett elvekről? Ennek sok összetevője van.

A francia politikai és katonai vezetés, noha elfogadta az amerikai elnök 14 pontját, azok többségével egyáltalán nem értett egyet. A békekonferencián nyíltan vagy burkoltan szembehelyezkedtek azokkal. Ez a törekvés lényegében sikerrel járt (a 14 pontból mindössze 5 maradt meg). A franciák feladatát nagymértékben megkönnyítette az, hogy a wilsoni elvek – néhány racionalis és reális pontot leszámítva – valóban idealista elképzeléseken alapultak.

De megkönnyítette az is, hogy Wilson, aki kiemelkedő képességekkel rendelkezett az íróasztalnál, elvek és pontok kidolgozásánál, gyengének bizonyult a nyílt vitában. Különösen, ha azt ilyen intranzigens politikusokkal kellett megvívnia, mint amilyen Clemenceau és Lloyd George volt.

De megkönnyítette az a tény is, hogy a konferencia színhelye Párizs volt¹, elnöke a francia Clemenceau, majd Millerand. S a bizottságok és albizottságok elnökei többségében franciák voltak.

A franciák sikeréhez hozzájárult az is, hogy Wilson nem rendelkezett azzal a szilárd otthoni háttérrel, amely a francia, de a brit miniszterelnöknek is biztosítva volt. Az amerikai politika vezetőjét az ellenzékben levő Republikánus Párt – s különösen irányítója, Wilson legnagyobb ellensége, Theodor Rooseveltt – támadta, ellenezte a békekonferencián való részvételét. Az USA-ban sokan kifogásolták, hogy amerikaiak szerepet vállalnak az európai politikában.

AZ ELŐKÉSZÍTÉS

A fegyverszünetek aláírása után a konferencia előkészítésének a periódusa következett. El kellett döntenie egy sor kérdést. Kik vegyenek részt? Ott legyenek-e a nagyhatalmak mellett kis szövetségeik is? Mi legyen az ellenséggel? Tárgyaljanak-e vele, milyen elvek alapján és milyen formában, a konferencia melyik stádiumában? Milyen bizottságokat hozzanak létre és kik legyenek a tagjai? Titkosak legyenek-e a tárgyalások, s mi legyen a sajtóval?

A fegyverszüneti egyezmények aláírása idején a szövetségesek számára természetesnek és logikusnak tűnt, hogy először egy sor ideiglenes egyezmény segítségével rendezni kell a konkrét kérdéseket. Ezt követően az általános konferencia dönt a végleges rendezésről. S végül a béke védelmére megalkotják a Népszövetséget.

1918. november végén ezt a sorrendet elvetették. S ebben döntő szerepet a franciák játszottak. Hosszúnak tartották a procedúrát. Gyorsan akartak cselekedni. Abból indultak ki, hogy a konferencia elhúzása a veszteseknek kedvez. Ezért nem voltak ideiglenes egyezmények, hanem öt végleges békediktátum, amelyek magukban foglalták a népszövetségi szerződést. (A legyőzötteket az előkészítés periódusában is mindenből kirekesztették.)

A szervezeti kérdések tanulmányozása rendkívül fontos, hiszen ezek szerepet játszottak abban, hogy nem békeszerződések, hanem békediktátumok jöttek létre. A tárgyalt és a diktált béke között a procedúrában jelentkező különbség van.

A MONARCHIA SORSA

A versailles-i legfelsőbb tanács – amely a háború végén kezdett működni – 1918. június 7-én döntött a Monarchia felosztása mellett. Eddig Európa egyensúlya érdekében meg akarták őrizni egységét. Egy véleményen volt mind az USA, mind Anglia és Franciaország. (Az utóbbi két hatalomnál időnként e kérdésben tapasztalható volt egy bizonyos kettősség.)

A Monarchia együtt-tartásának elvét a legkövetkezetesebben Wilson képviselte. Az általa létrehozott Inquiry Committee (Vizsgálóbizottság) sok figyelmet fordított erre a kérdésre. Tervek és tanulmányok készültek a birodalom jövőjéről. Ezek a Monarchiát nem szétdarabolni, ha nem föderalizálni kívánták.² A tervezett föderáció 6 egyenrangú államot foglalt volna magában. A legnagyobb a 16 milliós Magyarország, a legkisebb a két és fél milliónál valamivel nagyobb Erdély lett volna.

A háborús célok és békefeltételek című tanulmány hangsúlyozza, hogy „Ausztia és Magyarország szétdarabolásához, vagyis Közép-Európa balkanizálásához nem szabad hozzájárulni. A térség nem válhat gyenge nemzeti államok halmazává. A birodalomból kivált nemzettömbök támogatandók ugyan, de megcsonkításuk nem engedhető meg”.

Franciaország és Anglia 1918 májusában megkísérelték Ausztia–Magyarországot leválasztani Németországról s különbékét kötni vele. Nem sikerült. Ezért – nem utolsósorban katonai megfontolásból – a birodalom feldarabolása mellett döntöttek.

BÉKECÉLOK KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Amikor a nagyhatalmak a birodalom felosztása mellett döntöttek, semmilyen konkrét tervük nem volt Közép-Európát illetően. Ez tükröződött a térséggel kapcsolatos magatartásukon. Döntéseikbe gyakran váratlan, érthetetlen tényezők is beleszóltak. Sodródtek az eseményekkel, s ebből az ún. kis szövetségeik profitáltak, akiknek volt tervük, volt határozott céljuk, s azt a legagresszívebben képviselték. A „kicsik”, kihasználva a térségben lévő nagyhatalmi vákuumot, kész helyzet elé állították a szövetséges hatalmakat. A térségben kialakult helyzet – a féktelen nacionalizmus, az anarchia, a fegyveres konfliktusok –, amellyel szembetalálták magukat a fegyverszünet után, váratlanul és felkészületlenül érte a szövetségeket.

Közvetlenül a fegyverszünet után a kiutat egy egységes Közép-Európa létrehozásában látták. Olyan Közép-Európában, ahol a függetlenné vált, egymásra utalt államok gazdaságilag szorosan együttműködnek. Azt is világosan látták, hogy egy egységes Közép-Európa létrehozásának feltétele a vesztesek mérsékelt megbüntetése.

Egy – különösen gazdasági szempontból – egységes Közép-Európa létrehozását nemcsak az USA és Anglia, hanem kezdetben Franciaország is fontosnak tartotta. Clemenceau francia befolyás alatt álló Közép-Európát kívánt létrehozni. Azért olyan határookra gondolt, amelyek még elviselhetők a legyőzöttek számára, és lehetőleg a nemzeti elvet követik. Ezért – s ez az új forrásokból egyértelműen kiderül – Románia területi ambícióit ésszerű keretek között kívánta tartani. Feltehető, hogy ez szerepet játszott abban, hogy a francia kormányfő nem akarta megbocsátani Romániának a szerződésszegést. Vagyis nem akarta elismerni a bukaresti titkos egyezmények érvényességét és a Tiszáig terjedő román határokat.

Az iratokból kiderül, hogy a térség elrendezése, Magyarország ily mérvű megcsonkítása nem a győztes nagyhatalmak előre megfontolt tervének a következménye volt, ahogyan sok helyen olvasni lehet. Még Clemenceau – az ez ügyben leginkább

elmarasztalt államférfi – sem vádolható azzal, hogy célul tűzte volna ki a történelmi Magyarország területe kétharmadának s 3 és fél millió magyarnak az elcsatolását. Ami megtörtént, s ha végül mégis ezt tette, ez nem magyargyűlöletével magyarázható, ahogy ez a köztudatban elterjedt, hanem azzal, hogy a közép-európai kérdések elrendezését a nemzetközi érderendszerbe helyezte el és a francia biztonsági politikának rendelte alá. Nyilvánvalóvá vált, hogy az USA és Anglia ellenzi a rajnai kérdéssel kapcsolatos francia törekvéseket. A helyzetet súlyosbította, hogy Franciaország a bolsevik Oroszország létrejöttét követően elvesztette hagyományos szövetségét Németország ellen. Erőfeszítése, hogy egy antantbarát kormányt segítsen hatalomra, kudarcra végződött.

Ebben a helyzetben olyan Közép-Európa megteremtésére törekedett, amely pótolja a hagyományos keleti szövetségest, Oroszországot; olyan Közép-Európát akart, amely a cordon sanitaire szerepét is betölti, és Németország ellensúlyozására is alkalmas. Vagyis a francia érdekeket képviseli mind az orosz, mind a németkérdésben. Így érthető, hogy Románia és Csehszlovákia stratégiai megfontolásból felértékelődött. Törekvéseiket nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Ez pedig csakis a vesztesek, a nemzeti elvek figyelmen kívül hagyásával történhetett. Clemenceau lemondott az egységes Közép-Európa létrehozásáról, s ezzel Magyarországról és Ausztriáról, amiért utódai, Millerand és Paleologue később erősen bírálták.

E változás kifejezésre jutott a belgrádi fegyverszüneti tárgyalásokon (1918. november 7.) és általában Károlyi Mihállyal kapcsolatos magatartásában. Az előbbi tévedésnek minősítette, Franchet d'Esperey-nek tulajdonította, a tiszt önálló akciójának tüntette fel. Holott a francia tábornok – a jelek szerint – a belgrádi konvenció kérdésében is az ő tudtával cselekedett. Az utóbbit – Károlyi Mihályt – néhány hét alatt „leírta”. Az antantbarát magyar köztársasági elnök kényelmetlenné vált a Nyugat számára. Demokratikus elveivel együtt őt is leírták, a szomszédok nagy örömeire.

MAGYAR HATÁROK

A határokat különböző bizottságokban húzták meg. Ezekkel az igen súlyos kérdésekkel három szinten foglalkoztak: az ún. szakbizottságokban, a központi területi bizottságban és a Legfelsőbb Tanácsban. (Az összes bizottság elnöke francia volt.)

A legfontosabb szerepet ebben a folyamatban a legalsóbb szinten álló szakbizottságok játszották. Valójában ők húzták meg a máig is érvényes trianoni határokat.

E bizottságok 1919 februárjában kezdték meg működésüket. Javaslatukat a márciusban működésbe lépő központi területi bizottságnak küldték át felülvizsgálatra. Az pedig jóváhagyás céljából a legfelsőbb tanács elé terjesztette.

A szakbizottságokban a szövetséges hatalmak 2-2 delegátussal képviseltették magukat. A szakbizottságok egyik kiinduló pontja a térség etnikai helyzete volt. E kérdésben a legfrissebb, 1910-es adatokra hivatkoztak. Kétségtelen, hogy az átcsatolt területeken számottevő részben a szlovák, a délszláv és a román lakosság volt többségben. Talán a legnagyobb határ menti kivétel Csallóköz volt. A bizottságok azon-

ban kaptak egy másik értelmű eligazítást is: bármilyen legyen az etnikai összetétel, „barátaik” közlekedési és stratégiai szempontjait figyelembe kell venni.

A bizottságokban általában nagy viták folytak. De végül a francia álláspont kerekedett felül. Még Csallóköz kérdésében is, amelyet a delegátusok – a franciákat kivéve – Magyarországnak kívántak meghagyni. Végül hosszú vita után döntés született arról, hogy a terület közlekedési és stratégiai szempontból létfontosságú Csehszlovákia számára.

A döntés visszasságát érezhette a központi területi bizottság is, amikor a fenti határozatot nem fogadta el és visszaküldte felülvizsgálatra. (Ez volt az egyetlen ilyen eset.)

A bizottság ismét napirendre tűzte a kérdést, meghallgatta Beneš, aki felsorakoztatta azokat az érveket, amiért Csehszlovákia nem mondhat le e területről. Így a bizottság kitarzott eredeti döntése mellett. Ezt most már a felsőbb fórum is elfogadta.

1919 májusában a központi területi bizottság döntést hozott a végleges határokról, amelyeket júniusban a legfelsőbb tanács jóváhagyott.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG

Felvetődik a kérdés, hogy a Magyar Tanácsköztársaság léte befolyásolta-e ezeket a döntéseket, hogy Trianon valóban büntetés volt-e a tanácsköztársasáért – ahogy ezt sokan állítják.

A francia külügyi iratok alapján az alábbi tények rögzíthetők: a határmegállapító bizottságok jegyzőkönyvei szerint a fő kérdések már 1919. március 21. előtt eldőlték. Ezeket a felsőbb fórumokon májusban, illetve júniusban hagyták jóvá, amikor a tanácsköztársaság volt hatalmon. Nehéz megmondani, hogy mi lett volna, ha a tárgyalt időben nem proletárdiktatúra van Magyarországon. Csak jóslatokba lehet bocsátkozni. Lehet, hogy a tanácsköztársaság létének szerepe volt abban, hogy májusban, illetve júniusban jóváhagyták a korábbi igen kemény javaslatokat. De az is lehet – és ez tűnik valószínűnek –, hogy akkor is jóváhagyták volna, ha Magyarországon nincs tanácsköztársaság. Az azonban bizonyos, hogy a tanácsköztársaságnak általában rendkívül negatív hatása volt. Magyarország imázsát tovább rontotta. A szomszédok, mindenekelőtt Románia és Csehszlovákia a bolsevik veszélyre hivatkozva még bátrabban léptek fel.

ÚJRATÁRGYALÁS?

A határmegállapítással foglalkozó ún. szakbizottságok munkájához még két fontos megjegyzést kell tennem. Az egyik: jól felkészült, a térséget jól ismerő szakemberek javaslatait, döntéseit mindenütt komolyan vették. Kétségtelen, hogy a bizottságok jól képzett szakemberekből álltak, akik ismerték a térség, etnikai, gazdasági viszonyait, közlekedési hálózatát.

A most publikált francia külügyminisztériumi iratok alapján egyértelműen megdől az az elterjedt nézet, miszerint a trianoni határok azért jöhettek létre, mert a döntéshozók nem ismerték a térséget.

A másik megjegyzésem: a szakbizottságok külön-külön dolgoztak. Mindegyik egy-egy határ kijelölésére koncentrált. Mindegyik csak egy kis területet vett el Magyarországtól, amennyit még el lehet venni a vesztestől, barátaik számára. Hogy az így külön-külön elvett részek összességében egyharmadára zsugorítják Magyarországot és hogy döntésük 3 és félmillió magyar elcsatolását jelentik, arra csak később, 1920 januárjában figyelt fel Lloyd George angol és Nitti olasz miniszterelnök a Teleki által készített térképek alapján. Mindketten a magyarkérdés újratárgyalását javasolták. A legfelsőbb tanács 1920. márciusi konferenciáján Lloyd George előterjesztette ezt a javaslatát. A franciák elutasították. Azzal érveltek, hogy erről a kérdésről egyszer már döntöttek. Ami igaz volt. De miután a szavazás 2:1 volt (az amerikaiak már nem vettek részt a tárgyalásokon), a konferencia megbízta a külügyminisztereket, vizsgálják meg a magyarkérdést. Ez meg is történt. De a tanácskozáson a brit és az olasz külügyminiszter nem támogatta a magyar határok felülvizsgálatára vonatkozó elképzelést. Lloyd George végül visszakozott. Elfogadta azt az álláspontot, hogy a magyarkérdésről már döntöttek, tehát nem lehet újratárgyalni. A francia kormány és a győztes utódállamok fellélegeztek. A tanácskozások idején a csehszlovák, a román és a jugoszláv béke delegáció vezetői közösen tiltakoztak a tervezett újratárgyalás ellen. Jelezték: mindenre elszántan megvédik a már birtokukban lévő területeket. Az utóbbiaknak komoly szerepük volt abban, hogy az angol miniszterelnök megváltoztatta álláspontját. Ha Lloyd George valamit el akart kerülni, az a fegyveres konfliktus volt.

A magyar határok változatlanok maradtak. Az 1920. június 4-én Trianonban aláírt szerződés ezeket tartalmazta.

HOGYAN KERÜLT HORVÁTORSZÁG ÉS SZLAVÓNIA SZERBIÁHOZ?

SZERB TERJESZKEDÉSI IGÉNYEK, 1915

A háború elején az antant nem gondolt egy egységes délszláv állam létrehozására. Egy évvel később azonban megváltoztatta álláspontját. Elfogadta a szerb kormány erre vonatkozó követelését: 1915 augusztusában Anglia, Franciaország és Oroszország már Szerbiának ígérte Boszniát, Horvátországot, Fiumét, Bácskát és Bánátot, Ausztria tartományait és a történeti Magyarország egy részét.¹ A szerb kormány ezt követően nyíltan kezdte hirdetni: a háború célja nemcsak Szerbia felszabadítása, hanem a horvátok, szerbek és szlovének felszabadítása és egységesítése is. Ez határozta meg Szerbia külpolitikai diplomáciai tevékenységét, ehhez igazítva a délszláv nemzeti mozgalmakhoz való viszonyát.

A DÉLSZLÁV SZÖVETSÉGEK CÉLJAI

Sem a Monarchián belüli, sem az emigráns délszláv nemzeti mozgalom nem kedvezett Szerbia törekvései számára. A mozgalom erősen meg volt osztva. Több irányzat létezett.

Az egyik irányzat az Osztrák–Magyar Monarchián belül részint egy osztrák–magyar–délszláv trializmust elérni, s itt egyesíteni a Monarchia délszláv népeit. A másik irányzat Szerbiához, a harmadik irányzat egy önálló horvát államhoz csatlakozva kívánta egységesíteni a délszlávokat.

Az első irányzat majdnem a háború végéig megmaradt a Monarchiához hű elvei mellett. Komoly táborra az USA-ban és Kanadában élő délszlávok körében volt.

A második – a szerb irányzat –, amely Szerbiához kívánt csatolni délszláv területeket, jelentéktelen volt, s csak a háború végén erősödött meg.

A legjelentősebb a harmadik irányzat, az rendelkezett a legnagyobb táborral. Programja egy mind a szerbektől, mind a Monarchiától önálló délszláv állam létrehozását tűzte ki célul. Ez az irányzat volt a legnépszerűbb a délszlávok körében. E mozgalom élére a nyugatra emigrált horvát származású Ante Trumbić² került. 1915-ben Londonban (május 1.) megalakította a Jugoszláv Nemzeti Bizottságot, amely széles körű tevékenységet fejtett ki az otthoni és a külföldi délszláv mozgalom egységesítése érdekében. Honfitársát, Franko Potocnjakot az amerikai délszláv mozgalom egységesítése céljából az Egyesült Államokba küldte. Tevékenysége azonban csekély eredménnyel járt. A tárgyalás időben az amerikai délszláv mozgalmon belül még az elsőként jellemzett irányzat erős volt, s ők a Monarchián belül kívánták a délszláv egyesítést. Ezen irányzat erőssége is magyarázható, hogy Woodrow Wilson, az USA elnöke maga is a Monarchia fenntartásának szükségét hangoztatta. Wilson a háború alatt kötött, a Monarchia felbontását célzó titkos egyezményeket nem is ismerte el. Így többek között a Belgrádnak tett területi ígéretekkel sem értett egyet.

JEGYZETEK

- 1 Wilson és Lloyd George egy semleges helyen – legszívesebben Svájcban – szerették volna megrendezni a nagy eseményt. Végül mindketten tudomásul vették, hogy a kontinens legerősebb hatalma, Franciaország Párizshoz ragaszkodik.
- 2 Vö. a kötetben szereplő, Egy amerikai terv Közép-Európáról c. tanulmányal.

A LONDONI TITKOS EGYEZMÉNY

Szerbia és a délszláv nemzeti mozgalom kapcsolatában gyökeres fordulatot hozott a londoni titkos egyezmény (1915. május). Az egyezmény Olaszországnak a szövetségesek oldalán történő hadba lépéséért jelentős területeket ígért, többek között az adriai-tengerparton lévő délszláv területeket (Olaszország 1915. május 23-án hadat is üzent az Osztrák–Magyar Monarchiának).

A londoni titkos egyezmény a délszláv mozgalmon belül a katalizátor szerepét játszotta. Félelmet keltett bennük Olaszországtól és egymáshoz közelítette az eddig különböző utakon járó, egymással harcoló irányzatokat. A legnagyobb változás a Trumbić vezette Jugoszláv Bizottságban következett be. Ő, aki eddig a délszláv ügy legnagyobb ellenfelének tartotta Szerbiát, most közeledni kezdett hozzá. Egységfront létrehozására tett javaslatot a tárgyalásokat kezdeményező szerbeknek, a szerb miniszterelnöknek, Pašićnak. Pašić érvelése: csak Szerbiával közösen lehet megakadályozni a szövetségeseknek azt a tervét, hogy terjeszkedési igényeiket a délszlávok rovására elégítsék ki. (Ismeretes, hogy az Adriai-tenger partján a történelem során jelentős olasz nyelvű lakosság telepedett le.) Mint ahogy az Osztrák–Magyar Monarchia megmentésének terve is elsősorban az amerikaiaknál talált elfogadásra.

Trumbić, amikor elfogadta a Szerbiát is magába foglaló egységes délszláv állam programját, abban a hitben volt, hogy a Szerbiához csatlakozó horvát, szlovén és egyéb területek Szerbiával egyenjogúak lesznek. Hogy ez elképzelés volt, azt a későbbi tárgyalások nyilvánvalóvá tették.

Pašić szerb miniszterelnök és Sándor szerb régensherceg igyekeztek megkerülni ezt a kényes kérdést, elterelni a figyelmet a majdani államberendezkedésről. Ahogy mondták: az előttük álló közvetlen feladatokra kell összpontosítani a figyelmet. A délszláv nemzeti mozgalommal való összefogás Szerbia erejének kiterjesztését is jelentette. Egyébként is, mint mondtuk, Szerbia jelentős területi követeléseket jelentett be a szövetségeseknek már 1915-ben, s az igények között nemcsak a Monarchiától leválasztandó területek álltak, de Horvátország bekebelezése is. A londoni titkos egyezmény most szerb kormánykörökben okozott elég sok nyugtalanságot. A szövetségesek – Olaszország megnyerése érdekében – készek voltak megfélemlkezni a Szerbiának 1915-ben tett területi ígéreteiről. Az aggodalmat fokozta az a tény, hogy amíg Szerbiának csak szóban – a belgrádi követeken keresztül, – addig Olaszországnak egyezményben rögzítették a területi ígéreteiket.

Pašić világosan látta, hogy a szóban forgó területekért folytatott harcot sikerebben tudja vívni, ha maga mögött tudja a délszláv nemzeti mozgalmat. Vezetőit tehát mindenképpen meg kellett nyernie. Anélkül azonban, hogy az új délszláv állam szervezését illetően ígéreteket tegyen. Ez a magatartása azt eredményezte, hogy a hosszú hónapokig folyó tárgyalások eredménytelenek maradtak.

A MONARCHIÁN BELÜL MARADNI

Az 1917 tavaszán bekövetkezett események hatására azonban Pašić módosította merev álláspontját. Erre késztette különben az ellenzék is. Mik voltak ezek az események? 1917 februárjában a cári Oroszország – Szerbia legnagyobb támogatója – megbukott. Májusban pedig a bécsi parlament délszláv képviselői nyilvános deklarációt bocsájtottak ki, amely felszólította a Monarchián belüli szerbeket, horvátokat és szlovéneket: egyesüljenek a Monarchián belül. Ez utóbbi esemény különben az emigrációban élő, Trumbić vezette Jugoszláv Nemzeti Bizottságra is riasztóan hatott. Hiszen ők nemcsak a nagyszerb, de egyben a Monarchia-hű elképzelések ellen is küzdöttek. 1917-ben eme irányzat azonban tovább szélesedett.

A Monarchián belül maradni akaró délszláv mozgalom sikerei 1917-ben megnövekedtek. A sikerek részben azzal magyarázhatók, hogy a háborúhoz csatlakozott USA a Monarchia egységét meg akarta menteni, s ilyen irányban hatott szövetségeseire: Angliára és Franciaországra is. Nem eredménytelenül. Amíg volt ugyanis remény arra, hogy Ausztria–Magyarországot sikerül leválasztani Németországról, s külön-külön kötni vele, addig mindketten – de főleg Anglia – odafigyeltek a Monarchia fennállását átszervezéssel átmenteni akaró javaslatokra. Németország sorsa, a Monarchia léte – ezek határozták meg Anglia és Franciaország politikáját a nemzeti függetlenségi mozgalmakkal kapcsolatban. Biztatták is az elszakadási törekvéseket, de egy időben megtartották a Monarchia fennmaradásának lehetőségét.

Az előállt helyzet a Monarchián belül a nemzeti függetlenségi mozgalom vezetőit bizonyos óvatosságra késztette. Az elszakadásért küzdők lojálisabbak lettek a fennálló helyzettel, s végül csatlakoztak az előbb említett, a Monarchián belül maradni akarók kiáltványához.

MEGEGYEZÉS SZERBIA ÉS AZ EMIGRÁNS HORVÁTOK KÖZÖTT

Mindez Szerbiát és az emigrációban lévő Jugoszláv Bizottság vezetőit éppen a harc fokozására kényszerítette. A szerb kormány és a Jugoszláv Bizottság vezetői felgyorsították a tárgyalásokat, Trumbić most kész volt elfogadni Pašić meghívását Korfura. (Korábban a meghívást visszautasította.) 1917 júliusában a két fél tárgyalásokat kezdett egy közös program kidolgozásáról. Július 20-án nyilvánosságra hozták az ún. korfui nyilatkozatot, amely felszólította a délszlávokat: egyesüljenek a Karadjordjević-dinasztia vezetése alatt álló független demokratikus államba. Olyan államba, ahol a vallásszabadság, a cirill és latin írás egyenlősége biztosítva lesz.

A dokumentum megkerülte a leglényegesebb kérdést: centralizált vagy decentralizált lesz-e az új állam. A kérdés nyitva hagyása – mint később látni fogjuk – sokba került a Szerbiához csatlakozó délszlávoknak. Nyilvánvaló volt, hogy ez Belgrádnak fog kedvezni. Megkönnyíti a katonailag, adminisztratív legerősebb szerbeknek a centralista politikára való rátérést.

A korfui egyezmény egy egységes frontot hozott létre – Szerbia és a Jugoszláv Nemzeti Bizottság között a szövetségesek ellen. A szerződő felek tudtára adták a szövetségeseknek, hogy Délkelet-Európa jövő rendezését csakis a korfui egyezmény elvei alapján képzelik el.

ISMÉT NAGYHATALMI ÉRDEKEK

A szövetségesek a korfui egyezményről bosszú ideig nem vettek tudomást. Mindenekelőtt az Egyesült Államok nem akart hallani a korfui megegyezés elfogadásáról. A későbbi események azonban most már Szerbiát erősítették. A bolsevik forradalom; Oroszország kiesése a háborúból; békekötés Németországgal (1917. december–1918. március Breszt-Litovszk) gyengítette a szövetségesek keleti pozícióit, felértékelte a kis Szerbia súlyát. Nem sikerült leválasztani Ausztria–Magyarországot sem Németországról. Mindez arra készítette a szövetségeseket, hogy elfogadják a korfui megállapodásban rögzített elveket. Ezt Szerbia külföldi képviselőinek tudomására hozták. A Jugoszláv Nemzeti Bizottság elnökének, a korfui egyezmény egyik aláírójának azonban nem, hiszen a bizottságot még senki nem ismerte el, sőt, mivel a szövetségesek oldalán harcoló Olaszországnak területi ígéretekkel tettek Horvátország rovására, nem is volt ilyen szándékuk. Így történhetett, hogy amikor 1918 júniusában a szövetségesek – az USA-t kivéve – hosszú huzavona után elismerték a Csehszlovák Nemzeti Bizottságot, vagyis Csehország és a magyarországi Felvidék kiszakítását a Monarchiából, a Jugoszláv Nemzeti Bizottságtól ezt az elismerést megtagadták.

SZERBIA PÁLFORDULÁSA

Trumbić segítségért fordult Pašićhoz, kérte, Szerbia tiltakozzon a szövetségeseknél, eszközölje ki a bizottság elismerését. Pašićnak azonban, miután a szövetségesek elismerték a korfui megállapodást, ez már nem volt sürgős. Ellenkezőleg. Kezdte kerülni Trumbićot és a Jugoszláv Bizottságot. Sőt, visszautasította a Trumbić által kért megbeszéléseket a jövőt illetően. Pašić Párizsban és Londonban is a Jugoszláv Nemzeti Bizottság elismerésének hátrányairól kezdett beszélni. Mindent elkövetett, hogy Trumbić tekintélyét aláássa. Egy időben erőfeszítéseket tett, hogy a helyszínen – a délszlávok lakta területeken – ellensúlyozza a Jugoszláv Nemzeti Bizottság ottani tevékenységét és fokozza a szerb propagandát.

Az ellentétek Pašić és Trumbić között mind erősebbek lettek. Pašić meg akarta akadályozni, hogy a Jugoszláv Nemzeti Bizottság a horvátok, szlovénok felszabadítójaként lépjen fel. Ezt a szerepet Szerbiának szánta.

A háború legvégén 1918 szeptemberében Franciaország és Anglia végre elismerte a Jugoszláv Nemzeti Bizottságot is. (Az Egyesült Államok még akkor sem.)

1918. október 29-én a horvát szabor kimondta elszakadását a Magyar Királyságtól s csatlakozását a szerb–horvát–szlovén államhoz. November 1-jén a Zágrábi Nemzeti Tanács megrettent Olaszországnak Dalmácia elfoglalására való törekvése miatt, és

hasonló döntést hozott. Pedig Zágráb eredetileg semmi áron nem kívánt Szerbiához csatlakozni.

SZERB CENTRALIZMUS

1918. november 9-én Genfben, Franciaország kezdeményezésére, tanácskozásra jöttek össze a szerbek, a horvátok és a szlovénok képviselői: Pašić, Trumbić és Korosec. Nyilatkozatot írtak alá Szlovénia, Horvátország és Szerbia egyesítéséről. December 1-jén Belgrádban kinyilvánították a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakulását. A felek semmilyen dokumentumot nem írtak alá arról, hogy milyen feltételek mellett egyesülnek. Ez kedvezett a centralista szerb törekvéseknek. A Szerbiához csatlakozó délszlávok egyre inkább alárendelt helyzetbe kerültek. A nagyszámú egyéb kisebbségről, amely kettős elnyomás alá került, nem is beszélve.

A szerb centralista törekvések, amelyek kezdettől fogva érvényesültek, a húszas évek végén nyílt formát öltöttek. Ez kifejezésre jutott az állami elnevezések megváltoztatásában is. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságból Jugoszlávia lett.

JEGYZETEK

- 1 Az új délszláv állam létrejöttében kétségtelenül szerepet játszottak a délszláv nemzeti függetlenségi mozgalmak, amelyeket Szerbia a Jugoszláv Nemzeti Bizottság segítségével, a szerb elképzelések számára megnyert. Létrejöttében a döntő szerepet azonban az antant, illetve a szövetséges hatalmak politikája s győzelme játszotta. Az új délszláv állam megalakulásának sine qua non-ja volt.
- 2 A. Trumbić (1864–1938) 1915-től a Jugoszláv Bizottság elnöke, 1918–20 között a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság külügyminisztere.

1918. október 28-án délelőtt nyilvánosságra hozták Andrassy Gyula grófnak, az osztrák–magyar közös külügyminiszternek Wilsonhoz írt válaszát, amelyben közölte: kormánya kész külön megtárgyalni a fegyverszünetet, a békét, egyetért az amerikai elnök álláspontjával a birodalom nemzeteinek, különösképpen a csehek és a délszlávok jogait illetően. Noha e diplomatikus megfogalmazást úgy is lehetett értelmezni, hogy Bécs még nem adta fel a reményét: a cseheket és délszlávokat megnyerni föderalista elképzelései számára – október 28-án, a Monarchia volt népei közül elsőként, a Cseh Nemzeti Tanács kiáltotta ki a csehszlovák állam megalakulását. Intézkedéseket tett a hatalom gyakorlati átvételére. Elfoglalta a hivatalokat, mindenekelőtt a prágai helytartói és a cseh közigazgatási hivatalt. A prágai katonai parancsnokság – feltehetően Bécs utasítására – kísérletet tett arra, hogy a Habsburg hatalmat visszaállítsa. Október 28-án, majd 29-ről 30-ra virradóra Prágában kisebb fegyveres összetűzésekre került sor. Az ellenállást október 30-án Bécs leállította. A prágai csendőrség és rendőrség, valamint a cseh hivatalnokok első perctől támogatták a Nemzeti Tanács törekvéseit. Így a hatalom átvétele viszonylag békésen ment végbe. Október 28-án este a Nemzeti Tanács kiáltványban fordult a csehszlovák néphez: a csehszlovák állam – amelynek formájáról később döntenek – megalakult. A hatalmat ideiglenesen a Nemzeti Tanács gyakorolja. Az eddigi jogrend egyelőre érvényben marad. A prágai események hírére október 28-án és 29-én Csehországban és Morvaországban mindenütt végrehajtották a fordulatot. Október 30-án a Szlovák Nemzeti Tanács nyilvánította ki az egyesülést a csehekkel. Kárpátalja csatlakozását majd csak egy évvel később, 1919 májusában mondják ki.

November 14-én összeült az első csehszlovák nemzetgyűlés, amelyen a cseh és szlovák pártok képviselői vettek részt. Detronizálták a Habsburg-Lotharingiai házat, kikiáltották a köztársaságot, megválasztották a köztársasági elnököt (Thomas G. Masaryk), megalakították a kormányt. A miniszterelnök Karel Kramář, a külügyminiszter Eduard Beneš lett. A bizonytalan állapotok miatt a tervezett választásokat hosszú időre elhalasztották. Így a végleges alkotmányt az első nemzetgyűlés hozta létre (1924-ben hagyták jóvá). Az alkotmány rögzítette: az államhatalom egyedüli képviselője, a nép a törvényhozást a nemzetgyűlésre ruházza. A nemzetgyűlés képviselőházból és szenátusból áll. A képviselőket és a szenátorokat általános, egyenrangú, közvetlen és titkos választások útján választják. A nemzetgyűlés hét évre választja meg a köztársasági elnököt, akinek hatáskörébe tartozik többek között a kormány kinevezése és felmentése. A nemzetgyűlés egy sor fontos törvényt fogadott el. Bevezették a nyolcórás munkanapot; elrendelték a beteg- és rokkantsági segélyt, valamint a nyugdíjfizetést, gondoskodást a munkanélküliekről. Kerettörvényt fogadtak el a földreformról. Ennek természetesen nemcsak szociális, hanem politikai rendeltetése is volt: aláásni a határ menti német és magyar földbirtokosok ere-

jét. Korlátozta az új csehszlovák állam a katolikus egyház korábbi hatalmát az iskolában és a közéletben.

Ebből is látható, hogy a Csehszlovák Köztársaság megalkotói a nyugati demokráciákat, az ottani parlamentáris rendszert vették alapul. Az 1918 novemberében létrehozott ún. Első Köztársaságot, amely 1938 októberéig maradt fenn, a történetírás Közép- és Délkelet-Európa leghaladóbb rendszereként tartja számon.

Az új állam határai azonban hosszú ideig bizonytalanok maradtak. A szövetséges hatalmak, különösen Anglia és az USA még ingadozott a csehszlovák határok kérdésében. Már csak azért is, mert Masaryk és Beneš területi követeléseinek maradéktalan teljesítése azt jelentette volna, hogy szembehelyezkednek az általuk fennn hirdett önrendelkezési joggal, valamint etnográfiai érvekkel, és visszautasítják az osztrák, a lengyel és a magyar jogos követelést a népszavazásra. Ez magyarázza, hogy Masaryk és Beneš a független állam megalakulása után is még sokáig nyugaton maradtak. (Masaryk 1918 decemberében, a csehszlovák ideiglenes demarkációs vonalak kijelölése után, Beneš 1919 tavaszán, a békekonferencia befejezése után tért véglegesen haza.)

Az 1918. október 28-a után kibontakozó diplomáciai harc megértéséhez szügyre kell vennünk a korábbi cseh és szlovák nemzeti mozgalmakat.

A HÁBORÚ IDEJÉN

Az első világháború kitörésekor a cseh nemzeti mozgalom valamennyi árnyalata az Osztrák–Magyar Monarchia integritása alapján állt. 1914-ig maga Masaryk is ezt a nézetet vallotta. „...Ha Ausztria egy európai konflakrációban szétesne, a csehek Németországhoz kerülnének” – érvelt. Ezért még a Monarchia államberendezkedését sem kérdőjelezte meg. Először 1914 októberében az angol kormánynak eljuttatott titkos memorandumában vetette fel a független cseh állam létrehozásának szükségességét. Igaz, a csehek és szlovákok egyesítését még nem említette, de tudjuk: e gondolattal a Monarchiával való szembefordulásának pillanatától kezdve foglalkozott.

1914-ben emigrációba kényszerült. Előbb Franciaországban, majd Angliában és végül az Egyesült Államokban fejtett ki széles körű tevékenységet a cseh, majd 1915 után a csehszlovák állam megalakításáért. Komoly támaszt jelentett számára az 1919-től ugyancsak emigrációban élő E. Beneš, a prágai egyetem docense. Erőfeszítéseik nyomán 1916 februárjában a Párizsban működő Cseh Komité Csehszlovák Nemzeti Tanácsa alakult át. Elnöke Masaryk, főtitkára Beneš volt. A szlovákokat a tanácsban Milan Štefanik képviselte, aki a háború elejétől önkéntes pilótaként szolgált a francia hadseregben. A tanács komoly figyelmet fordított az Egyesült Államokban élő szlovákok megnyerésére. Ennek eredménye a pittsburgi egyezmény, amely a csehek és a szlovákok önálló államban való egyesítését tűzte ki célul.

A hazai cseh nemzeti mozgalom azonban nem volt egységes. A katolikus körök változatlanul a Habsburg-monarchiát támogatták s csak a birodalmon belül kívántak bizonyos reformokat. A szociáldemokraták viszont a birodalom társadalmi berendezkedésének megváltoztatását akarták, megtartva annak területi egységét. Az ott-

honi nemzeti mozgalomra a Kramář vezette russzofil irányzatnak volt a legkomolyabb befolyása. Ők Csehország, majd később Csehszlovákia függetlenségének megteremtését Oroszország támogatásával képzelték el. Ez a mozgalom – egészen 1917-ig – jelentős mértékben ellensúlyozta Masaryk és Beneš nyugat-európai tevékenységét. Az 1917. februári forradalom azonban súlyos sebet ejtett a Bécs által is üldözött russzofil irányzaton (Kramářt letartóztatták). Ezután erősödött meg az emigráció és a hazai mozgalom kapcsolata, és radikalizálódott az utóbbi.

A fejlődés következő foka a cseh és a szlovák hazai mozgalom összekapcsolása volt. Szlovákia – illetve a Felvidék – Magyarországtól való elszakadásának követelése a cseh hazai politikai mozgalom egyik irányzatának programjában sem szerepelt. Ennek egyik oka az volt, hogy itt a nemzeti mozgalom társadalmi bázisa – a polgárság és a nemzeti értelmiség – nehezebben alakult ki. De lényeges különbség volt, hogy míg Ausztriában a nemzetek Béccsel való kapcsolatának lazítása különösebb konfliktusok nélkül ment végbe, addig Magyarországon – még 1918 októbere után is – a kormánykörök jobban tudták fékezni az önállósodási törekvéseket. Így, noha 1918 tavaszától ugyan valamennyi politikai mozgalom az önrendelkezési jogért szállt síkra, ezt – mindenekelőtt a szociáldemokraták – alapjában Magyarország határain belül kívánták megvalósítani.

Ennél is nehezebb feladatnak bizonyult a rutén politikai mozgalom megszervezése, illetve megnyerése a cseh elképzelések számára. A cseh vezetők egészen 1918-ig nem is gondoltak arra, hogy ez a terület csatlakozzon a megalakítandó csehszlovák államhoz. Erre csak azután gondoltak, miután Masaryk az Egyesült Államokban élő rutén vezetőket megnyerte. Az ő segítségükkel próbálta befolyásolni a hazai mozgalmat. A jelentősebb erőit képviselő hazai mozgalom azonban nem kívánta elszakítani Kárpátalját Magyarországtól. Táboruk különösen akkor erősödött meg, amikor 1918 decemberében Kárpátalja autonómiát kapott a Károlyi-kormánytól. S végül ott volt a hazaiak másik irányzata, amelyik egy nagy ukrán állam létrehozása esetén az Ukrajnához való csatlakozást tervezte. Ez is magyarázza, hogy Kárpátalja csak 1919 májusában nyilvánította ki Csehszlovákiához való csatlakozását, amikor már a cseh hadsereg birtokba vette a területet.

A csehszlovák emigrációs mozgalom aktivitását, a hazaiakkal való együttműködés kialakítását sürgette az a tény, hogy az oroszországi februári, de még inkább az októberi forradalom után az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában megerősödtek azok az irányzatok, amelyek kezdettől fogva elleneztek a Monarchia feldarabolását. Ezt a felfogást tükrözte az amerikai Thomas Woodrow Wilson és az angol Lloyd George 1918. januári nyilatkozata, amely, mint ismeretes, csak a Monarchia belső struktúrájának megváltoztatását kívánta.

Masaryk és Beneš azonban fáradhatatlanul dolgozott. Előadásokat tartottak, agitáltak, tárgyaltak, ostromozták a hazai mozgalom passzivitását. Beneš Clemanceau-val, Masaryk Wilsonnal tárgyalt. Ennek is nyilvánvaló része volt abban, hogy 1918 májusában Clemanceau nyilatkozatot tett közzé, amelyben hangsúlyozta az Osztrák–Magyar

Monarchia széttörésének szükségességét, és 1918 tavaszán hivatalosan elismerte a csehszlovák nemzet államalakítási jogát. Pichon, a francia diplomácia vezetője 1918. június 30-án kelt – Benešhez intézett – levelében kifejtette, hogy a végleges csehszlovák kormány megalakulásáig a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot tekinti a létrehozandó Csehszlovákia képviselőjének. Franciaország állásfoglalása befolyásolta szövetségeseit is. A különbékéről folytatott tárgyalások kudarca után ugyanis megnövekedett Franciaország szerepe a háborúban és az antanton belül. Az állásfoglalás célja a független „nemzeti államok” létrehozása volt.

Amíg Beneš Párizsban fáradozott, Masaryk az Egyesült Államokban tárgyalt, aminek eredményeképpen az USA elismerte a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot. Így a csehszlovák kérdés az Osztrák–Magyar Monarchia széttörésének kulcsa lett. 1918 nyarán a Monarchia államegységét még elismerő wilsoni pontok elvesztették aktualitásukat.

KÉSZ HELYZETEK TEREMTÉSE

Az elmondottak nem jelentik azt, hogy a győztes hatalmak körében egységes, vagy egyáltalán határozott álláspont alakult volna ki Közép- és Délkelet-Európa jövőjét illetően. A rendezési tervek különbözőségében az eltérő hatalmi érdekek jutottak kifejezésre. A hagyományos angol–francia ellentét például szinte valamennyi vitás kérdés megoldására rányomta bélyegét. A marakodás, amely a fegyverszünet utáni napon a győztesek között megindult, utat nyitott a térségben az önkényes akciók, a fait accompli megoldások előtt.

Csehszlovákiának – új államról lévén szó –, eltérően a többi utódállamtól, minden egyes határért elkeseredett küzdelmet kellett vívnia. Még Csehország történelmi határaiért is, például Lengyelországgal és Ausztriával. Mivel Románia magának követelte Kárpátalja egy részét, kiéleződött a viszonya Romániával is. Magyarországgal pedig – mint ismeretes – hosszú hónapokig tartó diplomáciai, politikai és katonai csatározást folytattak.

A csehszlovák politikusok előtt világos volt, hogy az az állam, amelyik kész helyzet elé állítja a békekonferenciát, óriási előnnyel rendelkezik. Elhatározták tehát a mai Szlovákia azonnali birtokba vételét. Sikerüket annak köszönhették, hogy a szövetségesek elrendelték a terület kiürítését. A Károlyi-kormány, ha nem is azonnal és nem is maradéktalanul, de végül is eleget tett e felszólításnak.

Nehezebb feladatnak bizonyult Szilézia megszerzése. A lengyel kormány ugyanis komoly lépéseket tett a terület beolvasztására. (Választásokat írt elő a varsói parlamentbe. Esküdtételt követelt a hivatalnokoktól. Toborzásokat rendelt el a lengyel hadseregbe.) És Lengyelország a szövetségesek oldalán állt, győztes ország volt, sőt Franciaország támogatására is számíthatott. Nem is szólva arról, hogy a terület lakosságának többsége lengyel volt. Mégis: 1919. január 24-én – minden katonai felkészültség nélkül – a csehszlovák kormány elrendelte Szilézia megszállását. Könnyű győzelemre számított, mivel tudta, hogy Lengyelország képtelen lesz komolyan ellenállni: Csehszlovákiához hasonlóan Lengyelországnak is valamennyi határa vitatott volt, emellett erejét és figyelmét az ukránokkal, illetve a szovjet hatalommal vívott harca kötötte le.

VERSAILLES TERMEIBEN

1919. január 18-án Versailles fényes termeiben megkezdődött a békekonferencia. A Párizs környéki szalonokban hosszú hónapokig tartó küzdelem kezdődött Európa felosztásáért. A Tízek Tanácsa azonnal napirendre tűzte a csehszlovák–lengyel viszályt. Meghallgatva a két állam képviselőit, kompromisszumos döntést hozott. Új demarkációs vonalat jelölt ki. S noha Csehszlovákia számára ez az új határ kedvezőbb volt, mint az 1918-as demarkációs vonal, a döntés aláírását a csehszlovák béke-delegáció vezetője, Kramař visszautasította. Történelmi és gazdasági elvekre hivatkozva az egész területet követelte. Franciaország azonban most Lengyelország mellé állt. Természetesen nemcsak igazságszeretetből. „Amikor Lengyelországról beszélünk, nem szabad elfelejtenünk, hogy nemcsak azért hoztuk létre, hogy az egyik legnagyobb igazságtalanságot helyrehozzuk, hanem azért is, hogy válaszfalat emeljünk Németország és Oroszország között” – jelentette ki Clemenceau.

A sziléziai ügy miatt változás következett be a csehszlovák delegáció politikájában. Amíg ugyanis Kramař a merev és győztes vezér pózában tetszelgett, Beneš a maga hajlékonyságával felismerte, hogy Csehszlovákia számára a legfontosabb Franciaország szimpátiájának visszaszerzése. Magához ragadta a tárgyalásokon a vezetést, szembeszállt a döntést visszautasító cseh politikusokkal, tudomásul vette a sziléziai kérdésben elszenvedett vereséget. Így azután a csehszlovák–jugoszláv korridor vitáját leszámítva szinte mindenben érvényesíteni tudta eredeti elképzelését. Ebben kétségtelenül segítségére volt az a tény, hogy a Lengyelországgal való vita után Csehszlovákia és a legyőzött államok közötti határok megállapításáról volt szó. Beneš február 5-én háromórás beszédben adta elő Csehszlovákia követeléseit. Mint mondom, a csehek rendelkeznek leginkább ama nemzeti tulajdonságokkal, amelyek szükségesek egy állam vezetéséhez. Magyarázta a csehek történelmi jogait, s azt, hogy miért nem lehet figyelembe venni a cseh németek, illetve Ausztria követeléseit. Itt ezt elsősorban közlekedési szempontokkal indokolta.

Megfeledezvén az önrendelkezési és etnográfiai elvekről, amelyekkel Masarykkal együtt harcba indult a soknemzetiségű Monarchia ellen, hol néprajzi és történelmi, hol pedig gazdasági, közlekedési és stratégiai érveket sorakoztatott fel érdekeik védelmére.

A békekonferencia eme szakaszában Lloyd George és Wilson még ragaszkodott ahhoz, hogy a határok megvonásánál lehetőleg minél kisebb idegen népcsoportok kerüljenek az új államba. „Nem lesz soha béke Európában, ha az új államokat megterheljük irredentizmussal” – hangzottak Lloyd George előrelátó szavai. Ekkor azonban már Clemenceau, illetve Franciaország álláspontja érvényesült, aki biztonsága növelése érdekében fontosnak tartotta egy erős Csehszlovákia létrehozását. Csehszlovákia győzelmében a békekonferencián nagy szerepe volt a Jugoszláviával és Romániával kialakított szoros együttműködésnek is. Noha a három állam között a tárgyalt időben még jelentős ellentétek voltak, a közös érdek ezeknél erősebbnek bizonyult. És ez a közös érdek a magyar béke-delegáció követelésének visszautasítása volt. Különösen tartottak mind a hárman a népszavazásra vonatkozó magyar kéréstől.

Beneš elérte azt is, hogy a békekonferencia nem vitatta meg a szlovák kérdést. Szerinte Szlovákia hovatartozása nem képezheti vita tárgyát. Noha Lloyd George-nak ezzel kapcsolatban voltak fenntartásai, a Tízek Tanácsa megszavazta a terület egyesítését Csehországgal. Miután a magyar kormány megtagadta a súlyos békefeltételek aláírását s kísérletet tett arra, hogy a Csehszlovákiának ítélt területeket megmentse, Prágában nemzetközi akciókat indítottak, hogy a jó nyugati kapcsolatokkal rendelkező Károlyi-kormányt megbuktassák. De Károlyi távozásával, a Tanácsköztársaság kikiáltásával sem könnyebbedett helyzetük, mivel Magyarország integritásának kérdésében a Tanácsköztársaság vezetői kezdetben formailag folytatták elődeik külpolitikáját. A tartalmi változás az volt, hogy Kun Bélának a Kárpát-medence átrendeződését a nemzetközi proletárforradalom részének tekintették. A Duna-völgyi nemzetek szocialista együttélésének megvalósítását kívánták, amely program már világnézetileg is szemben állott a csehszlovák kormánykörök elképzeléseivel. Ezért tíz nappal a Magyarország elleni román támadás után a prágai kormány is megtámadta a Tanácsköztársaságot. A háború két hónapig tartott. Megszállták Kárpátját s kísérletet tettek arra, hogy Magyarország legjelentősebb szénmedencéjét Salgótarjánnál – amire igényt tartottak – elfoglalják. Mint ismeretes, a magyar forradalmi kormány a csehszlovák hadsereget megállította, majd kiszorította Magyarország területéről, átlépve a demarkációs vonalat elfoglalta a többségében magyarok által lakott Kelet-Szlovákiát, majd Eperjestől északra elérte a lengyel határt. Június 16-án Eperjesen kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot. Kun Bélának ellentámadása, valamint a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltása következtében Csehszlovákia helyzete kritikussá vált. Ismét a szövetséges hatalmak segítettek. Közbelépésükre a két állam közötti hadiállapot megszűnt. 1919. június 13-án Párizsban véglegesen megállapították a Magyarország és Csehszlovákia közötti demarkációs vonalat, amely, noha Magyarországra nézve kedvezőbb volt, mint az 1918-as, Kárpátját mégis Csehszlovákiához csatolta. (Figyelmen kívül hagyva Románia erre vonatkozó aspirációit is.) Ezzel végleg kialakultak Csehszlovákia határai. A határokat a versailles-i (1919. június 28.), a saint-germaini (1919. szeptember 10.) és a trianoni béke (1920. június 4.) rögzítette.

ELLENTMONDÁSOK, FESZÜLTSEGEK

Az új állam területe 140 508 km². (Ebből Csehország 56 062 km², Morvaország és Szilézia 26 808 km², Szlovákia 49 021 km², Kárpátja 12 617 km², összesen 13 612 244 lakossal.)

Hogy az új állam mennyire magán viselte évtizedekre kihatóan a létrejöttében szerepet játszó ellentmondások jegyeit, s hogy a nemzeti, társadalmi belső szintkülönbségek mennyire gyengítették az államalakulatot – az már az önálló Csehszlovákia történetéhez, külön tanulmány keretei közé tartozik.

A „GYŐZTES” UTÓDÁLLAMOK

A nemzeti függetlenségi-egyesítési mozgalmak és a szövetséges hatalmak viszonyát nem lehet általában időtől és tértől – de különösen az utóbbtól – elszakítva vizsgálni. Az idők folyamán a kérdés tartalma és formája is változott. Más volt a háború első szakaszában, amikor az antant katonai szövetségeseiket „vásárolt” az ellenséges hatalom megcsonkításának ígéretével. Megint más az 1917 és 1918 júniusáig terjedő időben, amikor felmerült a nemzeti szabadság elve, amikor az Egyesült Államok belépett a háborúba, Oroszország kiesett a háborúból, amikor titkos tárgyalásokat folytattak az Osztrák–Magyar Monarchiával, s a birodalom egységét lehetőleg meg akarták tartani. Ez időben egy erős kettősség tapasztalható a szövetségesek politikájában a nemzeti függetlenségi és egyesítési törekvésekkel szemben.

És végül egészen új helyzet állt elő a háború befejezése előtt egy fél évvel, amikor a szövetségesek Versailles-ban 1918. június 3-án a birodalom felosztása mellett döntöttek. Ezt követően már egyértelműen támogatni kezdték a nemzeti függetlenségi és egyesítési mozgalmakat.

A HÁBORÚ IDEJÉN

Az első periódus főbb jellemzői: az antant katonai szövetségeseiket keres és talál. Az 1915. évi titkos londoni egyezmény értelmében Olaszországot nyerte meg, majd egy évvel később a bukaresti egyezménnyel Romániát. A szembenálló felek számára világos volt, hogy Románia megnyerésének ára Erdély. Miután a központi hatalmak Magyar-ország miatt nem köthették meg az ügyletet, az antant nyerte meg Romániát igen magas áron. Szabályos alkuról volt szó, a nemzeti szabadság elve az antant részéről ebben az időben fel sem vetődött. Ez a gondolat először 1917 elején került előtérbe. A második periódus kezdete ehhez köthető. A szövetségesek a nemzeti szabadság gondolatával már foglalkozni kezdtek, de az Osztrák–Magyar Monarchia vonatkozásában ekkor még nem alkalmazták következetesen. Egyrészt, mert az Egyesült Államok, pontosabban Wilson, akinek hatására az antant egyáltalán felvetette a nemzeti szabadság gondolatát, a Monarchia egységét meg akarta őrizni. Híres önrendelkezési elvei a birodalommal kapcsolatban nem jelentették az elszakadást, ezt az elnök maga többször is kifejtette. Másrészt az orosz forradalmak miatt Franciaország elvesztette hagyományos keleti szövetségését, ezért az egyensúly szerepét betöltő Osztrák–Magyar Monarchia egységének megmentése nagyobb súlyt kapott. S végül egy harmadik ok: Károly császár–király különtárgyalásokat kínált fel Franciaországnak Elzász–Lotharingia kérdésében, kész volt támogatni a francia törekvéseket. Az Osztrák–Magyar Monarchiával titkos tárgyalások indultak, melyekbe bekapcsolódott Anglia, majd az USA is. Mindebből következik, hogy a szövetséges hatalmak rendkívül óatosan kezelték a nemzeti függetlenségi és egyesítési mozgalmakat. Erős kettősség tapasztalható a velük kapcsolatos politikájukban. A francia vezető politikusok szoros kapcsolatot tartottak fenn Masarykkal, Benešsel

és Stefanikkal, de a csehszlovák nemzeti bizottság elismerését elutasították. Anglia és az Egyesült Államok (különösen az utóbbi) egyértelműbb politikát folytatott ebben a kérdésben. Wilson visszautasította a nemzeti bizottságok tagjaival való találkozást, akik mindent elkövettek, hogy bejussanak a Fehér Házba. (Masaryknak is csak 1918. július közepén sikerült találkoznia az amerikai elnökkel.) Wilson 1918. januári beszédében védelmébe vette a birodalom egységét, amikor a nemzetiségek belső autonómiája mellett foglalt állást. Ezt tette Lloyd George is, aki ezzel majdnem egy időben hangsúlyozta: Ausztria–Magyarország szétdarabolása nem tartozik háborús céljai közé. A függetlenségi és egyesítési mozgalmak vezetőinél nagy volt az elkeseredés és a csalódás. Masaryk – akárcsak Beneš – állandóan panaszkodott, hogy a birodalmat védő mentalitásnak a megtörése milyen nehéz, nemcsak az Egyesült Államokban, hanem Európában is.

1918 júniusában ez a mentalitás megtört. A változás döntő oka, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiával folytatott titkos tárgyalások megszakadtak. Semmi remény nem volt arra, hogy leválasszák Németországról és különbékét kössenek vele. Az orosz kérdés, amíg volt remény arra, hogy Béccsel szót lehet érteni, a birodalom egységének megóvása irányában hatott. Most pedig már ellenkező irányba mutatott a Monarchia egyre rosszabbodó katonai és belpolitikai helyzete. Ezért 1918. július 3-án a versailles-i tanácskozáson a birodalom felosztása mellett döntöttek. Ebben a helyzetben a szövetséges hatalmak a Monarchia hátszínének gyengítésére egyértelműen támogatni kezdték a nemzeti függetlenségi és egyesítési mozgalmakat, melyek törekvései most kerültek szinkronba a szövetségesek elképzeléseivel.

ÚJ KÖZÉP-EURÓPA

A következő kérdés: milyen szerepet játszottak a háború végén létrejött utódállamok az új Közép-Európa építésében, Magyarország határainak kialakításában.

1918 nyarán a szövetséges hatalmaknak nem volt semmilyen konstruktív tervük Közép-Európát, az Osztrák–Magyar Monarchiát illetően. Ilyen terve csak a cseh politikusoknak volt, s Masaryk és Beneš nagy súlyt fektetett arra, hogy a közép-európai tervet – amely szerintük a Monarchiát tökéletesen fogja pótolni – ismertessék és népszerűsítsék. Masaryk és Beneš a csehek nemzeti törekvéseinek alátámasztására a nemzetközi politika körébe tartozó érvekkel operáltak, kijelentvén: fő céljuk Közép-Európában állandó, stabil viszonyok megteremtése. De a cseh közép-európai tervek olyan államokat kívántak létrehozni, amelyek a nemzetiségek tekintetében semmivel sem voltak egységesebbek, mint a Monarchia. A megtört német–magyar hegemonia helyébe egyoldalú cseh, illetve szláv hegemoniát kívántak létrehozni. A háború alatt Masaryk még egy demokratikus közép-európai unióra gondolt. 1918 decemberében az Egyesült Államokból Benešnek írt levelében a szövetséget már csak három államra: Csehszlovákiára, Jugoszláviára és Romániára korlátozta. Feltehető, hogy ebben már Beneš befolyása érvényesült, hiszen itt az általa dédelgetett közép-európai tervről, a kisantanttról volt szó, amelynek már semmi köze nem volt Masaryk ere-

deti uniós elképzeléseihez. A cseh politikusok az általuk eltervezett új közép-európai rend kialakításához fontosnak tartották: 1. olyan Csehszlovákia megalakítását, amely gazdasági, stratégiai és közlekedési szempontból stabil pozícióval rendelkezik, 2. a korábban vezető szerepet játszó Ausztriát és Magyarországot megfosztani ezektől, s lehetőleg minél jobban meggyengíteni őket. Ez utóbbi szempont jelentősen meghatározta Jugoszlávia és Románia közép-európai politikáját is. A történeti és etnográfiai elvek mellett egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a gazdasági, stratégiai és közlekedési szempontok. Beneš hol az egyikre, hol a másikra hivatkozott, követelte az új határok kijelölését és a térképbe való bejegyzését. Csehszlovákia nem volt könnyű helyzetben, hiszen új államról lévén szó, eltérően a többi utódállamtól, minden egyes határért elkeseredett küzdelmet kellett vívnia. Csehország történelmi határaiért Lengyelországgal és Ausztriával, a Kárpátalja miatt pedig Romániával került ellentétbe. A legnehezebb és a legelkeseredettebb harcot viszont Magyarországgal vívta Szlovákiáért és Kárpátaljáért. Románia más okok miatt volt nehéz helyzetben. A szövetséges hatalmak érvénytelenítették a titkos bukaresti egyezményt és Románia szövetségi státusát csak 1918 decemberében ismerték el. Brătianu ezt nem akarta tudomásul venni és a beígért területeket követelte. Erőfeszítéseket tett, hogy azokat megszállja. Jugoszlávia volt a legkönnyebb helyzetben, Horvátországról már a Wekerle-kormány lemondott, a belgrádi katonai konvenció lényegében kielégítette Jugoszlávia területi igényeit. Ami nem azt jelentette, hogy Belgrádnak ne lettek volna még területi igényei.

A győztes utódállamok céljait megvalósításánál maximálisan kihasználták a térségben kialakult helyzetet. Azt, hogy a térségben nagyhatalmi vákuum volt, a szövetségesek katonailag nem voltak jelen, Magyarország pedig a belgrádi katonai konvenció értelmében leszerelte a hadsereget. A belgrádi katonai konvenció aláírásától a békekonferencia összehívásáig lényegében megszállták a kívánt területeket, kialakították az elképzelt határokat, amelyeket kisebb-nagyobb módosításokkal végül Párizsban szankcionáltak. Hogyan reagáltak a szövetségesek ezekre az akciókra? A történetírásban elég gyakran találkozni olyan nézettel, miszerint a franciák biztatták a szomszédokat a demarkációs vonalak átlépésére. Ez így nem pontos. A francia katonai vezetés – a románbarát Berthelot tábornokot kivéve – állandóan tiltakozott ez ellen. Vonatkozik ez még Clemenceau-ra is, aki emiatt konfliktusba került az említett tábornokkal. Nincsenek adataink arra, hogy Clemenceau-nak milyen eredeti elképzelései voltak, s azok hogyan módosultak az események hatására. Annyi bizonyos, hogy a háború után közvetlenül még egy francia befolyás alatt álló egységes Közép-Európát akart. Nem kívánta a térséget két szembenálló táborra osztani. Tévhit az, hogy a térségben a francia akarat, a francia befolyás akadálytalanul érvényesült. Ebben beleszólt Anglia és Olaszország, de beleszóltak a győztes utódállamok is, amelyek a nagyhatalmi vákuum következtében viszonylag széles mozgástérrel rendelkeztek. Akaratukat sokszor a francia elképzeléssel szemben is keresztülvitték.

Abban, hogy Clemenceau módosította közép-európai terveit, nagy szerepe volt az orosz problémáknak is. A bolsevik rendszer megbuktatása nem járt sikerrel. Ez azt jelentette, hogy Franciaország elveszítette hagyományos keleti szövetségesét Oroszországot. Ebben a helyzetben Románia és Csehszlovákia szerepe felértékelődött. Ezért támogatta a stratégia és gazdasági, valamint közlekedési szempontokon alapuló határokat az etnika és a történeti elvek mellett.

KICSIK A NAGYOK ÁRNYÉKÁBAN

Röviden szólni kell még a győztes utódállamok szerepéről a békekonferencián. A háború utáni hónapokban a köztük lévő viszony rendkívül feszült volt, sőt, ellenséges. A konferencia előtti napokban azonban kapcsolatba léptek egymással, az ellentéteket próbálták elsimítani. Ebben Beneš játszotta a kezdeményező szerepet. Üzenetet küldött Bukarestbe és Belgrádba, s a konferencián már valamennyien ott ültek mint szövetségesek. Az együttműködés kezdetben – különösen a román és jugoszláv delegáció között – nem volt felhőtlen. Tardieu, akinek vezetése alatt működtek a határmegállapító bizottságok, és aki a legnagyobb befolyást gyakorolta a békeszerződés Közép-Európára vonatkozó intézkedéseinek szövegezésére, általában figyelembe vette szempontjaikat, a valóságnak nem mindig megfelelő statisztikai adataikat. De a konferencia több nagyon fontos kérdésben nem teljesítette a győztes utódállamok követelését. A román, csehszlovák és jugoszláv követelések teljesítése esetén Magyarországból nem sok maradt volna, a három állam legszívesebben felosztotta volna egymás között Magyarországot. A három békedelegáció-vezető – Kramar, Beneš, Pašić – és főleg Brătianu elégedetlenül távozott Párizsból. Kapcsolatuk ezt követően lazult, a köztük lévő ellentétek ismét erősödtek. Újabb együttműködésükre 1920 elején került sor, amikor a magyar béketárgyalások idején tartani kellett attól, hogy a magyar békefeltételeket megváltoztatják. Lloyd George ugyanis javaslatot tett erre. Arra hivatkozott, hogy a békekonferencia most kapta meg első ízben a magyar szempontokat a konferencia által hozott határozatokról, melyek sok mindenben más megvilágításba helyezik a problémát. Tartani kellett a tervezet módosításától. Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia riadót fújt. Osusky, a csehszlovák delegáció tagja, a nagy politikai gyakorlattal rendelkező diplomata a román és jugoszláv kollégáival együtt közös akciót indított, hogy a békefeltételek módosítását megakadályozza. Feltehető, hogy ennek a közös akciónak végig szerepe volt abban, hogy Lloyd George végül elfogadta a franciák álláspontját, azt, hogy a magyar békefeltételekről a békekonferencia már döntött, azokat elfogadta, tehát őket nem lehet felülvizsgálni. Prágában, Bukarestben és Belgrádban fellélegeztek.

Ez azonban nem tartott sokáig, mert röviddel utána még egy kísérlet történt a magyar békefeltételek revideálására. Ezt most a franciák kezdeményezték. Clemenceau és Poincaré bukása után ugyanis fordulat következett be Franciaország közép-európai politikájában. Az új miniszterelnök, Millerand és főleg külügyi főtárháza, Paléologue elhibázottnak tartották elődeik közép-európai politikáját, mert az

kettéosztotta a térséget. Két igen fontos államot, Magyarországot és Ausztriát szembeállította Franciaországgal, megkönnyítette e területeken Anglia és Olaszország befolyását. A balkánizált Közép-Európát nem tartották megfelelő ellensúlynak a német és az orosz veszéllyel szemben, s ezért újból integrációjára törekedtek. Egyesíteni kívánták az utódállamokat, tekintet nélkül arra, hogy győztesek vagy legyőzöttek. Nyilvánvaló volt, hogy Magyarország nélkül Közép-Európa gazdasági és politikai konszolidációja elképzelhetetlen. Megnyerését tehát fontosnak tartották. Ezt gazdasági és politikai támogatással kívánták elérni. E kérdésekről titkos tárgyalások folytak Magyarország és Franciaország között. Millerand és Paléologue kész volt módosítani a békefeltételeket. Millerand kisebb, Paléologue jelentősebb revízióra gondolt. A francia–magyar titkos tárgyalások napvilágra kerültek, Csehszlovákia, Jugoszlávia a legnagyobb eréllyel szállt szembe a francia elképzelésekkel. Határaik védelmére megalakították a kisantantot, azt a politikai és katonai tömböt, amelynek létrehozása ellen a francia kormány a leghatározottabban tiltakozott. Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia politikája ez alkalommal is győzött. Anglia és a francia ellenzék támogatásával Paléologue-ot sikerült megbuktatni. Helyére visszakерült a győztes utódállamok nagy barátja, Berthelot, aki Clemenceau szellemében folytatta Franciaország közép-európai politikáját.

Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia megakadályozta, hogy a Magyarországgal közös határaikat az etnikai szempontok figyelembevételével húzzák meg.

*

Összefoglalva úgy látom, hogy a függetlenségi és egyesítési mozgalmak szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia felosztásában kisebb, a győztes utódállamok szerepe a trianoni határok létrejöttében nagyobb volt, mint ahogyan ezt eddig gondoltuk. Ez persze nem csökkenti Franciaország felelősségét, amely az etnográfiai határokat figyelmen kívül hagyó, rövidlátó politikát tudomásul vette, támogatta, majd a békekonferencián keresztülerőszakolta. A felelősségben osztoznak mindazok, akik elfogadták.

II. rész

DUNAI KONFÖDERÁCIÓ VAGY KISANTANT

A „KIRÁLYPUCCSOK” ÉS A KISANTANT

A KÖR BEZÁRUL

BRIAND TERVÉNEK HATÁSA A KISANTANTRA

Szükségszerű volt-e vajon a kisantant megalakulása, vagy létrejött csupán a történelmi helyzet bizonyos tényezői esetleges együtthatásának köszönhető?

A kisantant létrejöttéről és funkciójáról – jöllehet igen sok érdemleges írás jelent meg, mégis mindmáig számos olyan, egymásnak ellentmondó, vagy egyenesen egymást kizáró, s a legjobb esetben is csak részgazságokat tartalmazó – nézetek és állásfoglalások jelentek meg és terjedtek el a köztudatban. A nézetek két véglet körül polarizálódtak. Az egyik idealizálta a kisantantot, pozitív szerepét felnagyította. A másik – éppen ellenkezőleg – a Duna-medence két világháború közötti, feszültségekkel telített történetének tragikus alakulásáért ezt a szövetséget tette felelőssé.

A háború után az állásfoglalások változtak, módosultak. Közelebb kerültek ugyan a valósághoz, de nem voltak mentesek az egyszerűsítő, egyoldalú szemléleti hibáktól. E hibák végső soron egy töről fakadtak: a napi politikai feladatok és a történetírás követelményeinek egybemosásából. Az ötvenes években a szocialista országok történészei lényegében azonos álláspontot képviseltek a kérdésben: elsősorban a kisantant szovjet- és forradalomellenes funkcióját hangsúlyozták, és alábecsülték, vagy meg sem említették tulajdonképpeni célját, azt, hogy ez mindenekelőtt a magyar revíziós törekvésekkel és a Habsburg-restaurációval szembeni politikai és katonai szövetség volt. Ez a kisantantot szovjetellenes funkciója miatt egyértelműen elítélő, egyoldalú szemlélet a hatvanas évek során egyre jobban kiszorult a szocialista országok történetírásából, helyére azonban sokszor az ellenkező előjelű egyszerűsítés került. Nem egy olyan munka jelent meg, amely a kisantant idealizálásában szinte semmivel sem maradt el a háború előtti állásfoglalások mögött. Az ötvenes évek egyoldalú nézeteinek bírálata, a sematizmus cáfolata, az állásfoglalások differenciálódása ugyanis, sajnos, sokszor a nemzeti elfogultság jegyében történt.

A korábban említett, a különböző sematizmustól vagy nacionalizmustól nem mentes állásfoglalások további, szinte közös immár történettudományt illető tévedése volt, hogy a kisantantot a francia külpolitika kezdeményező szerepének, a francia külpolitika dunavölgyi koncepciójának tulajdonították, s jórészt ez a vélemény terjedt el a köztudatban is. Mivel magyarázható, hogy ez az álláspont több mint fél évszázadon keresztül tarthatta magát? Elsősorban azzal, hogy a Francia Külügyi Levéltár, melynek dokumentum anyaga perdöntő a kérdés hiteles megítélésében, a közelmúltig hozzáférhetetlen volt a kutatók számára. De összefügg ez azzal a ténnyel is, hogy a kisantant támogatásának koncepciójával szembenálló francia politika rövid életű volt, nem egészen egy évig tartott, s ez az irányzat – bár az adott időszakban meghatározta Franciaország külpolitikáját – az erős belső és külső ellenzékre való tekintettel rendkívül óvatosan kezelte a Duna-medencei tervet, s az arra vonatkozó titkos tárgyalásokat. Megtévesztően hatott és hat még napjainkban is az a tény, hogy a fent említett rövid időszakot leszámítva Franciaország több mint másfél

évtizeden keresztül támogatta politikailag a kisantantot, hogy pártfogolta, keleti politikája egyik fő támaszának tekintette ezt az akarata ellenére megalakult szövetségi rendszert. Alakulása idején viszont nem ez volt a helyzet. A francia, az olasz, a csehszlovák és az osztrák külügyi levéltárak anyagai minden kétséget kizáróan bizonyítják azt a már korábban is felvetett gondolatot, hogy a kisantantot nem Franciaország hozta létre, és még csak nem is bábáskodott megszületésénél.¹ Éppen ellenkezőleg: Franciaország helytelenítette és akadályozta Beneš erre irányuló törekvéseit, mert ezek szemben álltak a francia Duna-konföderációs elképzelésekkel, sőt azok meghiúsítását célozták.

Jelen tanulmányom ezt a kérdéskört vizsgálja. Nyomon követi a Franciaország dunai politikájában bekövetkezett fordulatot, megvizsgálja annak hátterét és célját. Bemutatja a francia–magyar tárgyalásokat, illetve megegyezést. Feltérképezi azokat az európai és helyi erőket, amelyek külön és együtt felléptek a francia törekvések ellen, s amelyek végül is győzedelmeskedtek.

A francia dunai politikában bekövetkezett fordulatnak sok kiváltója volt. Mindenképpen jelentős szerepet játszottak benne azok a belpolitikai változások, amelyek az 1920. januári francia elnökválasztások után bekövetkeztek. Poincaré és Clemenceau helyére Dechanel és Millerand került. Az új elnök és miniszterelnök, főként pedig a külügyi főtitkár, Paléologue komolyan foglalkozni kezdett azzal a tervvel, hogy a Monarchia területén francia befolyás alatt álló, megbízható, gazdaságilag egységes dunai hatalmat hívjanak életre, amely támasza lehet mind német, mind orosz politikájuknak. Úgy vélték ugyanis, hogy ez a hatalom útját állhatja Németország keleti terjeszkedésének, s ugyanakkor ellensúlyozhatja a keletről jövő ún. bolsevik veszélyt. Céljuk tehát – mint látjuk – változatlan maradt: ugyanezért küzdöttek elődeik, Poincaré és Clémenceau is, előbb fegyverrel, majd pedig diplomáciai eszközökkel; ezt tartották szem előtt egy-egy katonai intézkedésnél éppúgy, mint a békefeltételek kiszabásánál. A változás e cél megvalósításának módjában mutatkozott, mert a „hogyan”-t illetően kezdettől fogva komoly ellentétek merültek fel a francia politikai körökben.

Itt – akár a nemzetközi életben – két irányzat küzdött egymással. Az egyik csoport szigorú békefeltételek kiszabásával, az ellenség minél nagyobb mérvű gyengítésével, s keleti szövetségeseik erősítésével kívánta elérni célját. A másik irányzat – az ún. megbékélés – hívei elégtelennek tartották a győztes utódállamokra támaszkodó, arra korlátozódó biztonsági politikát. A gazdaságilag és politikailag szétdarabolt, „balkanizált Közép-Európát” nem tartották megfelelő ellensúlynak a német és az ún. orosz veszéllyel szemben. A Quai d'Orsay új irányítói egyesíteni kívánták a kis utódállamokat – tekintet nélkül arra, hogy győztesek vagy legyőzöttek –, akár egy dunai konföderáció kereteiben, akár a Habsburg-restauráció segítségével. A két elképzelés egy időben fogant, parallel létezett. Kezdetben az előbbivel, később – amikor kiderült, hogy valamennyi dunai állam szembefordul e francia tervvel – az utóbbival próbálkoztak.

Párizsban két föderációs terv létezett: egy maximális és egy minimális. A maximális terv öt dunai államot – Ausztriát, Magyarországot, Csehszlovákiát, Jugoszláviát, és Romániát – kívánt egyesíteni. A minimális csak Magyarországot, Romániát és Lengyelországot. Az előbbiben a német, az utóbbiban a szovjetellenes tendenciák domináltak.

A francia tervek az önálló, részben kibékülő kis államokat különböző szinten – a gazdasági preferenciától a vámunió keresztül egészen a konföderációig – kívánták összefogni. Párizsban konkrétan csak a gazdasági integráció kérdésével foglalkoztak. A politikai integráció inkább csak távolabbi célként, távlati tervként szerepelt, melyre majd a gazdasági problémák rendezése után kerülhet sor. Elsődleges feladatnak az utódállamok gazdasági kongresszusának összehívását tartották, ahol az érdekelt felek közvetlenül egymással fognak megállapodni a kereskedelmi kapcsolat kiépítésében, a belső munkamegosztás sokoldalú fejlesztésének kérdésében, s vámunióra, fizetőeszköz közösségre lépnek.

A francia dunai terv lényege tehát: megbékíteni és konszolidálni a versaillesi Közép-Európát, hogy az alkalmas legyen a francia érdekek védelmére a német és a szovjet kérdésben, vagyis hogy ellensúlyozhassa az Anschluss törekvéseit és az ún. bolsevik veszélyt.² S végül pedig – de nem utolsósorban – ez a szövetség megakadályozza majd, hogy Nagy-Britannia és Olaszország megvalósítsa gazdasági és politikai elképzeléseit a Duna-medencében.

A párizsi és római levéltárakban talált iratok fényt derítenek a szövetséges hatalmak Duna-medencei rivalizálására, arra a harcra, amely rögtön a béketárgyalások után megindult a három állam között a gazdasági és politikai befolyás megszerzéséért a felosztott térségben. A szövetségesek ellentétei, melyek a háború befejezése után azonnal felszínre törtek,³ a húszas évek elején tovább mélyültek, s alaposan kikezdték a brit–francia Entente cordiale-t; a versaillesi Európa egyik alappillért. Az európai politika két főszereplője, Nagy-Britannia és Franciaország különbözőképpen ítélte meg számos fontos európai problémát. Itt csak azokra a nézetkülönbségekre utalunk, amelyek témánkhoz kapcsolódnak. Homlokegyenest ellentétes koncepciót képviseltek például a biztonság kérdésében. Franciaország – érthető módon – mindenekelőtt egy esetleges újabb német agresszió ellen akarta magát biztosítani. A hagyományos orosz szövetség elvesztése, valamint a Nagy-Britannia és az USA által ígért garanciák hiábavalósága arra készítettk, hogy kollektív biztonsági rendszert hozzon létre a Népszövetségi Paktum 10. és 16. paragrafusa alapján. Ezek az intézkedések azonban nem nyújthattak elegendő biztosítékot, mert Nagy-Britannia arra törekedett, hogy a minimumra csökkentse az ezzel kapcsolatos kötelezettség vállalását. Párizsban tehát fokozottabban kezdtek foglalkozni a keleti szövetségi rendszer kiépítésével. Ez azonban korántsem bizonyult könnyű feladatnak – még Lengyelország és Csehszlovákia esetében sem, noha mindkét állam külpolitikája lényegében szinkronban volt a francia törekvésekkel. Az egyezményre vonatkozó elképzelések ugyanis eltértek. Lengyelország

Szovjet-Oroszország, Csehszlovákia pedig Magyarország ellen is garanciákat kívánt kapni Franciaországtól. Varsóban csakhamar elélltak követeléseiktől, s így 1921-ben sor kerülhetett a francia–lengyel kölcsönös segítségnyújtási egyezmény megkötésére. Benešék azonban továbbra is kitartottak követelésük mellett, hogy ti. a tervezett egyezmény a magyar agresszió ellen is nyújtson biztosítékot Csehszlovákiának. De Párizs hajthatatlan maradt. Csakis francia–lengyel analógiára volt hajlandó szerződést kötni, amely kizárólag a németkérdésre vonatkozott. Végül is a francia elképzelések diadalmaskodtak. Hosszú évekig tartó huzavona után 1924-ben megkötötték az egyezményt.

A tervezett francia keleti szövetségi rendszernek az volt a legnagyobb gyengéje, hogy Nagy-Britannia nem volt hajlandó garanciákat vállalni Németország keleti határait illetően, s e mellett a kezdeti álláspontja mellett végig kitartott. Amíg tehát Franciaország számára a biztonsági kérdés elsőrangú politikai kérdés volt, egyenértékű a Németország elleni garanciákkal, addig Nagy-Britanniánál az csak másodrangú szerepet játszott, s a gazdasági kérdések voltak a hangsúlyosabbak.

A francia és az angol koncepció közötti különbség a két állam Duna-medencei politikájában is tükröződött: Nagy Britanniát a térség gazdaságilag, Franciaországot politikailag érdekelte; az előbbi állam a politikai konszolidációt tekintette *conditio sine qua non*-nak a tervezett gazdasági rekonstrukcióhoz, az utóbbi éppen fordítva: a térség gazdasági talpra állítását látta a versailles-i béke biztosítása feltételének.

Mindez persze nem azt jelenti, hogy Anglia nem avatkozott volna be a térség politikai jellegű kérdéseinek elrendezésébe. A dokumentumok tanúsága szerint ugyanis a brit diplomácia nagyon is odafigyelt ezek alakulására, jelentős, sőt olykor determináló szerepet játszott eldöntésükben. Példa erre Horthy hatalomra kerülése, Friedrich és József főherceg félreállítása, Franciaország Duna-konföderációs tervének megbuktatása, a francia–magyar tárgyalások zátonyra juttatása s a kisan-tant megalakulása – méghozzá annak Beneš, és nem Take Ionescu által elképzelt formájában. S ugyancsak példa a Habsburg-restaurációs kísérletek megghiúsítása is. Mindebből kitűnik, hogy a tárgyalt időszakban Nagy-Britannia – paradox módon – a versailles-i békeszerződés első számú védelmezőjeként lépett fel. Annak a szerződésnek a betartásáért szállt síkra, amelyet a párizsi békekonferencián kifejezetten ellenzett, s amelynek revízióját később maga is elkerülhetetlennek és szükségesnek vélte. Ezekre a kérdésekre később részletesen kitérünk.

Mi késztette Nagy-Britanniát, hogy e térségben – amellyel szemben állítólag indifferens volt⁴ – exponálja a politikai kérdéseket? Tette ezt mindenekelőtt gazdasági megfontolásból. Nagy-Britannia az első világháború befejezése után arra törekedett, hogy pozícióit visszaszerezze, s lehetőleg Németország pozícióit is elfoglalja. A Foreign Office tehát hasonlóan a Quai d'Orsay-hoz, komoly erőfeszítéseket tett a dunai államok megbékélésére, a gazdasági egység visszaállítására. Ennek⁵ megfelelően a brit diplomácia képviselői 1919 második felétől erőteljes tevékenységet fej-tettek ki tervük érdekében. Aktivitásukat Millerand hatalomra kerülése után csak

fokozták, hiszen Franciaország új dunai politikája Anglia gazdasági törekvései ellen is irányult.

Nagy-Britannia gazdaságpolitikájának kifejezetten politikai funkciója is volt. Egyrészt gyengíteni akarta Franciaország Duna-medencei s ezen keresztül európai pozícióit, másrészt a térség gazdasági birtoklásával el akarta zárni az utat Németország várható balkáni és közel-keleti terjeszkedése előtt.

A brit kormány dunai politikájának lehetséges és tényleges támasza Olaszország volt. A római kormány ugyanis a háború befejezése pillanatától kezdve arra törekedett, hogy megvesse a lábát a Duna-medencében. Figyelmét elsősorban Ausztria, Magyarország és Románia megnyerésére koncentrált. Ki akarta békíteni a három államot, egy gazdasági blokkba akarta egyesíteni őket. Voltak ugyanis föderációs elképzelései Olaszországnak is. Ezeknek megfelelően még a diplomáciai kapcsolat felvétele előtt – a béke aláírását meg sem várva – kereskedelmi egyezményeket kötött Ausztriával és Magyarországgal, ami nagyfokú elégedetlenséget váltott ki mind Párizsban, mind Londonban,⁶ hiszen nyilvánvaló volt, hogy Olaszország – mindkét nagyhatalmat megelőzve – az említett két állam gazdasági pozícióit akarja megszerezni. Az olasz kormány – Angliával fennálló ellentéte dacára, franciaellenes megfontolásból – sokszor támogatta viszont a brit elképzeléseket. Általában valami-féle egyensúlyszerepre törekedett a két állam között, a vitás kérdésekben azonban inkább Anglia oldalára állt.

Franciaország budapesti és bécsi képviselője rendszeresen informálta a Quai d'Orsay-t az ottani angol és olasz főmegbízott együttműködéséről, kiemelve ennek franciaellenes voltát.⁷ Érthető tehát, hogy a francia kormánykörök nem nézheték tovább tétlenül Nagy-Britannia és Olaszország közép-európai tevékenységét. Ők a térséget Franciaország érdekszférájához tartozónak tekintették, s erről a meggyőződésüktől nem voltak hajlandók lemondani. Millerand abból indult ki, hogy a korábbi francia politika, amely csak a győztes utódállamokra támaszkodott, nem alkalmas arra, hogy Közép-Európát Franciaország számára biztosítsa. Ez a politika ugyanis gazdasági, földrajzi és stratégiai szempontból két igen fontos államot – Ausztriát és Magyarországot – szembeállította Franciaországgal, megkönnyítve e területeken Anglia és Olaszország befolyását, perspektivikusan pedig mindkettőjüket Németország karjaiba kergetve. Ez utóbbi lehetőség különösen riasztóan hatott a francia diplomácia vezetőire.

Miért Magyarország lett a francia dunai politika központi láncszeme, miért Budapest körül kívánta egyesíteni Millerand és Paléologue a dunai államokat, vagyis miért esett választásuk éppen arra az országra, amellyel eddig a legellenségesebb viszonyban voltak?

Az okok sokrétűek. Egy dunai gazdasági blokk kiépítése szempontjából a legcélszerűbbnek tűnt az egykor vezető szerepet betöltő Bécsot vagy Budapestet megtenni központnak. Földrajzi, gazdasági és közlekedési szempontok szóltak emellett. Nem véletlen tehát, hogy az angol és az olasz gazdasági föderációs elképzelések is ebből

indultak ki. S nem véletlen az sem, hogy mindegyik, de főleg az angol – a franciákhoz hasonlóan – Magyarország mellett döntött.

MI VOLT BUDAPEST ELŐNYE BÉCCSEL SZEMBEN?

Mindenekelőtt az, hogy míg Ausztriában bizonytalan, anarchikus állapotok uralkodtak, baloldali kormányzat volt hatalmon, amely nem tudott úrrá lenni a helyzeten, s a további balra tolódástól is tartani kellett, addig Magyarországon konzervatív ellenforradalmi rendszer került hatalomra, amely képesnek látszott a belpolitika „konszolidációjára”. S ez a nyugati tőke befektetések szempontjából rendkívül fontos volt, hiszen mind Anglia, mind Olaszország, mind pedig Franciaország magánvállalatai segítségével kívánta tervét megvalósítani, s azok végképp nem voltak hajlandók kockáztatni.⁸ Mindhárom nagyhatalom esetében tapasztalható, hogy a kormány által támogatott magánvállalatok tették rá a kezüket a dunai államok gazdasági pozícióira.

Belpolitikai rendszere mellett Magyarország földrajzi fekvése is előnyt jelentett. Ausztriával szemben Magyarországra esett a választás azért is, mert biztos pont volt a Lengyelországnak nyújtandó segítségnél⁹ (s ez a tény a harmadik intervenció fő szervezőjénél, Millerandnál igen fontos szerepet játszott), továbbá mert Budapesten nagyobb megértéssel fogadták Franciaország elképzeléseit, mint Bécsben, s nagyobb gazdasági áldozatokra voltak hajlandók. Magyarország számára ugyanis ez volt az egyetlen kiút a katasztrofális gazdasági helyzetből. Ausztria számára – noha 1920 elején már kezdett Franciaország felé tájékozódni – az Anschluss még mindig reális lehetőségként szerepelt, olyan lehetőségként, mely orvosolhatja az ország gazdasági bajait. S végül – de nem utolsósorban – Millerand és Paléologue meg akarta békíteni Magyarországot, a Duna-medence legnyugtalanabb államát, amely nem volt hajlandó tudomásul venni a bekövetkezett változásokat, s a békeszerződés aláírását megtagadta, illetve a legtovább húzta. Ez természetesen nem volt véletlen. A békefeltételek ugyanis Magyarország esetében voltak a legsúlyosabbak, s a politikusok a legkevésbé racionális gondolkodásúak. A béke aláírásának megtagadását a magyar kormány nemcsak a területi veszteséggel indokolta, hanem azzal is, hogy az adott határon belül az ország gazdaságilag életképtelen. Ezt a szembenállást kívánták leszerelni Millerandék a kilátásba helyezett gazdasági és politikai támogatással.¹⁰ Hiszen nyilvánvaló volt, hogy Magyarország nélkül a Duna-medence gazdasági és politikai konszolidációja elképzelhetetlen.

A továbbiakban részletesen kitérünk az 1920-ban kibontakozott magyar–francia tárgyalásokra, azokra az eseményekre, amelyek szorosan összefüggtek Franciaország föderációs tervével, s döntő szerepet játszottak a kisantant megalakulásában.¹¹ Rekonstruáljuk a tárgyalások menetét. Annál is inkább, mert mind a korabeli sajtóban, mind pedig a diplomáciai körökben messzemenően felnagyították az eseményt: a világsajtó hónapokon keresztül cikkezett a francia–magyar titkos gazdasági és politikai egyezményekről. A diplomaták Budapesten és Párizsban hivatalosan

tiltakoztak a béke felrúgását jelentő szerződés ellen. Hosszú ideig a történetírás is erős bizonytalanságot mutatott e kérdésben. Az 1927-ben közzétett néhány, az összefüggéseiből kiragadott irattól eltekintve¹² a kérdés tisztázásának lehetőségét a Magyar Külügyminisztérium által 1939-ben publikált forráskiadvány nyújtotta. Az ebben közzétett dokumentumok (néhány esetet kivéve) korrektül adják vissza a kérdés egészét. Azonban természetesen mégis egyenetlenséget, olykor torz képet nyújtanak. A Quai d'Orsay ma már hozzáférhető dokumentumanyaga lehetővé teszi az események teljesebb és hitelesebb ábrázolását.

Ki kezdeményezte a magyar–francia tárgyalásokat? Miben állapodtak meg a tárgyaló felek?

1920 februárjában – röviddel Millerand hatalomra kerülése után – Franciaország és Magyarország kapcsolatában fordulat következett be. A Quai d'Orsay új vezetői felismerték Magyarország fontosságát közép-európai terveik számára. Magyarországon pedig az a külpolitikai koncepció kerekedett felül, amely az ország boldogulását a francia orientációban látta. Ez a változás természetesen nem független az előbbtől. A frankofil csoport ugyanis már jóval korábban, a békétárgyalások előtt s alatt kapcsolatban volt azokkal a francia körökkel, amelyek a hatalom átvételére készültek. A magyar béke delegáció kiküldetésének halogatása,¹³ a békefeltételek totális visszautasítása mögött az a törekvés húzódott, hogy kivárják a januári választásokat, amelyekhez nagy reményeket fűztek. S amikor a francia választások után az őrségváltás bekövetkezett, s nyilvánvaló volt, hogy a remények beigazolódnak, Budapesten készek voltak az egyértelmű francia orientációra.¹⁴ Készek voltak erre annál is inkább, mert csalódottan kellett tudomásul venniük, hogy Nagy-Britannia külpolitikájában felülkerekedett a Foreign Office vonal, amely kezdettől fogva helytelenítette Lloyd George és a Lordok Háza magatartását, magyarbarát politikáját, s a győztes utódállamok érdekeit védte.

A francia és a brit politikában bekövetkező fent ismertetett változások hatására egyre több magyar politikus lett franciabarát. A francia vonal fő képviselője Teleki Pál, Csáky Imre és Halmos Károly volt. Tevékenységüknek köszönhető, hogy az angol orientációjú Horthy Miklós – ha lassan is – végül elfogadta elképzelésüket, támogatta a magyar–francia közeledést. Ezt tette később az addig franciaellenes beállítottságú Apponyi Albert is. Különösen megerősödött ez a vonal Teleki Pál külügyminiszteri székbe kerülésével (1920. április). Ezt követően a két állam közeledése kormány szinten is megindult. A francia–magyar tárgyalások parallel folytak Párizsban és Budapesten.

Az első irat, amely e problémakörre vonatkozott, 1920. január 5-én – tehát Millerand hatalomra kerülése előtt – kelt. A magyarkérdés és a francia érdekek címet viselő diplomáciai okmány a Quai d'Orsay belső használatára készült. A feljegyzés még erősen tükrözi azt a kettősséget, amely Franciaország dunai politikáját jellemezte, magán viseli az útkeresés és az ingadozás jegyeit. A dokumentum tartalma és keltezésének időpontja nyilvánvalóvá teszi, hogy Párizsban már Millerandék hata-

lomra kerülése előtt fontolgatták, hogy hogyan lehetne francia vezetés alatt visszaállítani a dunai egységet. Meddig lehet elmenni, hogy ne kerüljenek szembe háborús szövetségeseikkel, illetve az adott status quo-val? Vagyis, hogy Párizsban már Millerand előtt is felvetődött a Magyarországgal kapcsolatos politika módosításának szükségessége. Ez az irat már körvonalazta, sejtette azokat a változásokat, amelyek később Millerand és Paléologue hatalomra kerülésével bekövetkeztek. Az ismeretlen szerző Magyarország helyzetét, múltját és jövőjét a közép-európai gazdasági és politikai helyzet összefüggéseiben vizsgálja. Rámutat fontosságára is e térség egyensúlya és talpra állítása szempontjából. Hangsúlyozza, hogy a Prága, Belgrád és Bécs között tervezett gazdasági együttműködésbe Magyarországot is be kell vonni. Felsorolja a tennivalókat, melyek gazdasági rekonstrukciójához szükségeltetnek. Utal arra, hogy a köztársasági államforma lenne a legcélszerűbb, s kiemeli a brit konkurencia elleni harc szükségességét. Leszögezi: „A Budapesten meglevő kereskedelmi és bankszervezet túl nagy a mostani Magyarországnak, de megfelelő méretű egy új dunai-balkáni Európa számára. Nem kell más, mint oda behatolnunk, s ezt – ha akarjuk – minden nehézség nélkül meg is tehetjük”¹⁵

A másik, Magyarországgal kapcsolatos dokumentum két hónappal később, március 6-án kelt, Millerand aláírásával. Ez az irat szintén az előbb említett kettősség jegyeit viseli magán, amely – különösen a kezdeti időszakban – a francia miniszterelnök Duna-medencei politikáját is jellemezte. Az átirat azokat az instrukciókat tartalmazza, amelyeket Millerand a Magyarországra újonnan kinevezett főmegbízottnak adott. A francia diplomácia vezetői elsődleges feladatuknak tartották egy megfelelő, komoly tapasztalatokkal rendelkező diplomata Budapestre küldését. Franciaországnak ugyanis – Angliától és Olaszországtól eltérően – Magyarországon nem volt megbízottja. A budapesti Főbiztosság élén – titkári rangban, ügyvivői minőségben – a hivatalnok típusú Fouchet állott. 1920. március elején Millerand az addig betöltetlen főmegbízotti posztra a komoly diplomáciai múlttal és gyakorlattal rendelkező Doulcet-t nevezte ki. (Az említett utasítások tehát neki szóltak.) Millerand az alábbi feladatokkal bízta meg Doulcet-t, tegyen meg mindent a békefeltételek elfogadtatására; Franciaország érdekeinek és jogainak feláldozása nélkül működjön együtt a nagy antant ottani képviselőivel. Támogassa a szomszéd államok érdekeiket, ha azok nem veszélyeztetik Franciaország Magyarországgal kapcsolatos politikáját. A jogos és ésszerű követeléseket ne utasítsa vissza. Akadályozza meg Lengyelország budapesti képviselőjének magyarbarát politikáját, francia vonaltól eltérő ténykedését.

Építsen ki kapcsolatot a szomszéd államokban levő francia diplomatákkal. Segítse elő Magyarország és a szomszédállamok együttműködését. Erősítse a francia-magyar kulturális kapcsolatokat.

Az irat befejező része utal arra, hogy Franciaország meg akarja javítani kapcsolatait Magyarországgal, helyre kívánja állítani a monarchiabeli utódállamok közötti egységet. Kifejti a francia álláspontot is Magyarország államformáját illetően. Eszerint a

demokratikus Magyarország jelentené a legnagyobb biztosítékot az agresszív nacionalizmus visszatérése ellen.

Am ha a magyarok a monarchia megtartása mellett döntenek, ezt – lévén, hogy az ország belügyeibe nem akarnak beavatkozni – tudomásul veszik. A Habsburg-restaurációt azonban a közép-európai béke fenntartása érdekében ellenzik.

Doulcet magyarországi kiküldetésére azonban nem került sor. Funkcióját 1920 májusától az eddigi ügyvivő, Fouchet töltötte be. Miért állt el Millerand eredeti tervétől? Dokumentumok híján a választ abban a tényben kereshetjük, hogy Doulcet a Bertholot-féle csoporthoz tartozott, amely csoport nem osztotta a Quai d'Orsay új politikai vezetőinek nézeteit. Eme feltevésünket alátámasztja az a tény is, hogy Doulcet magyarországi kiküldetésére egy évvel később, 1921 novemberében mégis sor került, amikor is a Millerand-féle külpolitikai koncepció teljesen megbukott, s Fouchet-t, akinek tevékenysége ellen a szomszéd államok is többször tiltakoztak, hazarendelték.¹⁶

Az első francia-magyar megbeszélés a magyar fél kezdeményezésére 1920. március 17-én zajlott le. Halmos Károly – a magyar béke delegáció tagja – kormánya megbízásából felkereste Paléologue-ot, és az alábbi javaslatokat terjesztette eléje: változtassa meg Franciaország Magyarországgal kapcsolatos politikáját; támogassa a francia-magyar együttműködési tervet; segítse elő Magyarország és a szomszéd államok közötti tárgyalásokat, a gazdasági és politikai kérdések rendezését. Paléologue megértéssel fogadta a magyar kezdeményezést, hiszen az eléje terjesztett javaslatok nagyszerűen beleillettek a Duna-medencére vonatkozó koncepciójába. A javaslatokat Millerand-nal megtárgyalva kapcsolatba lépett a magyar béke delegáció Párizsban maradt többi tagjával: Csáky Imrével, Teleki Pállal és Láng Boldizsárral. Mint ismeretes ugyanis, Apponyi, a béke delegáció elnöke a békefeltételek aláírását megtagadta s hazautazott, a delegáció számos tagja azonban Párizsban maradt. Eme első, puhatolódzó megbeszéléseken a magyar fél körvonalazta Magyarország gazdasági és politikai helyzetét, gazdasági rekonstrukciójára vonatkozó tervét, amelyet külső segítséggel kívánnak megvalósítani – nem mulasztva el megemlíteni Nagy-Britannia és Olaszország ilyen irányú érdeklődését –, s kormánya elhatározását, mely szerint a kérdés megoldásánál Franciaországot kívánják előnyben részesíteni. A külügyi főtitkár a maga részéről nagy vonalakban ismertette az egységes dunai blokkra vonatkozó tervet, s a Magyarországnak ebben szánt szerepet. Felvázolta a francia kormány gazdasági elképzeléseit, melyek értelmében a francia tőkés csoportok segítséget nyújtanak Magyarország gazdasági rekonstrukciójához. A francia kormány közreműködésével létrehozandó gazdasági egyezmény élvezője francia részről a Schneider-Creusot cég lenne. Már az első párizsi megbeszéléseken szóba került a területi revízió kérdése is. Paléologue – noha hangsúlyozta, hogy ez lesz a legnehezebb kérdés – kész volt a színtiszta magyar perem menti területek visszacsatolásáról tárgyalni.¹⁷

Ezt követően a magyar delegáció Budapestre utazott, hogy tájékoztassa kormányát az első megbeszélés eredményeiről s eligazítást kérjen a továbbiakhoz. Hazaérkeztek után találkoztak Horthyval. A kormányzó megértéssel fogadta a francia–magyar együttműködésre vonatkozó tervet. Tanácskozára hívta össze a kormány és a békelegáció Budapesten tartózkodó tagjait, ahol megvitatták az általános helyzetet, az új orientáció lehetőségét s a francia kormány gazdasági és politikai tervét. A tanácskozás résztvevői a francia javaslatok elfogadása mellett döntöttek. Elhatározták a folyamatban levő angol gazdasági tárgyalások felfüggesztését; a Duna hajózási egyezmény megkötésére Londonba induló magyar delegációt az utolsó pillanatban visszatartották s sürgették a francia–magyar gazdasági tárgyalások mielőbbi megkezdését, melyekbe egy budapesti kereskedelmi kikötő megépítése is bennfoglaltassék, elhatározták továbbá a franciaellenes sajtótámadások beszüntetését, s az ezt célzó cenzúra bevezetését, valamint a nagy tervek végrehajtására alkalmas kormány megalakítását.

Ám az új külpolitikai orientációra való áttérés nem bizonyult könnyű feladatnak. Mind a politikai körökben, mind a közvéleményben erős franciaellenes hangulat uralkodott; Franciaországnak tulajdonították ugyanis a gyűlölt békeszerződést, s Nagy-Britannia és Olaszország budapesti főmegbízottja – Hohler és Cerrutti – tudatosan szították is ezt a hangulatot.

Fouchet budapesti francia főmegbízott a Quai d'Orsay-nak küldött jelentéseiben részletesen beszámolt az országban levő franciagyűlöletről, angol és olasz kolégáinak ebben játszott szerepéről, ama törekvéseikről, hogy Magyarországot brit, illetve olasz befolyás alá vonják. Fouchet már ügyvivő korában sokat munkálkodott a francia–magyar kapcsolatok megjavításán.¹⁸ A Quai d'Orsay instrukciói alapján igyekezett előkészíteni a talajt a létrehozandó megegyezés számára.¹⁹ Csendesíteni törekedett a franciaellenességet, amely kormánykörökben, a sajtóban, és a közvéleményben is egyre nyíltabb és élesebb formát öltött. Szoros kapcsolatot teremtett a magyar arisztokráciával, mindenekelőtt József főherceggel, akit mindenáron a magyar trónra kívánt ültetni.²⁰ Valamint Apponyi Alberttel, a békelegáció elnökével, akit meg kellett nyernie a francia tervek és a békeszerződés aláírása számára. Közeli viszonyba került több felelős politikussal, köztük magával Horthyval is. Április első hetében két alkalommal találkozott a kormányzóval. Tárgyalt Simonyi-Semadam miniszterelnökkel, Teleki Pál külügyminiszterrel és Kánya külügyi főtthárakkal. A korábban tartózkodó magatartást tanúsító politikusok egyszerre előzéke-nyek, barátságosak lettek. Valamennyien kifejezték egyetértésüket Magyarország francia orientációjával.²¹ E tárgyalások során természetesen szóba került a területi revízió kérdése is; Apponyi radikális revíziót, a miniszterelnök a magyar–lengyel határ létrehozása céljából (amit közös francia–magyar érdeknek tartott) népszavazást kért az északi megyékben, melytől Kárpát-Ukrajna és Kelet-Szlovákia visszacsatolását várta.²²

Simonyi-Semadam álláspontjának mérlegelését javasolta Millerand-nak, „mert ha Franciaország meg akarja szerezni azokat a hallatlan gazdasági előnyöket, amelyek Magyarországon kínálkoznak – hangzik jelentése –, meg kell adni azokat a nem nagyon jelentős politikai koncessziókat. Egy gesztus Franciaország részéről ebben a pillanatban igen hasznos lenne. Ezekben a napokban Franciaország budapesti képviselője több jelentést küldött a Quai d'Orsay-ra. Beszámolt a magyar kormánynak az új politikai orientáció érdekében kifejtett erőfeszítéseiről, azok kézzelfogható eredményeiről, s arról, hogy a Franciaország elleni sajtótámadások teljesen megszűntek: a cikkeket és közleményeket – a sajtófőnök utasítására megjelenítésük előtt neki bemutatják. Arról, hogy a Pester Lloyd-ban Bethlen István tollából franciabarát cikk jelent meg, melynek szerzője nyíltan állást foglalt a francia–magyar közeledés mellett.²³ Arról továbbá, hogy komoly előkészületek folynak a franciabarát kormány megalakítására. Az új kormányból ki fogják hagyni az angol orientáció híveit, így mindenekelőtt Korányi pénzügyminisztert, aki ígéretekkkel és megállapodásokkal már lekötötte magát az angolok mellett. A kormány élére Apponyi vagy Teleki, a külügyminiszteri székbe Csáky kerülne. Az utóbbi kettő – Fouchet szerint – az új politikai vonal őszinte képviselője, s ezért Franciaország szempontjából a legmegfelelőbb, az előbbi azonban nem. Noha Apponyi is a francia orientáció hívének mutatja magát, bizalmas értesülései vannak arról, hogy ez nem őszinte. Felhívta Millerand figyelmét arra, hogy az igit-igéremetbarát politikus kétszínű játékot űz: az angolok és franciák között lavíroz, de igazából az előbbiektől oldalán áll. A revízióról irreális tervei vannak. Izzó gyűlölettel viseltetik a szomszéd államok iránt. Egyszerűen nem posszibilis, nem alkalmas személy a Duna-medencei megbékélésre vonatkozó francia tervek megvalósításához. A miniszterelnöksége már csak azért sem lenne kívánatos, mert a szomszéd államok ebbe nem nyugodnának bele. Budapesti képviselőik már tiltakoztak az ilyesfajta kombinációk ellen.

Az elkövetkező hetekben Fouchet a franciabarát kormány megalakításának támogatását tartotta elsőrendű feladatának, mert – szavait idézve – „a nagy elhatározások” megvalósítása ezen fog múlni.

Közben Párizsban – a francia–magyar tárgyalások második színhelyén – is komoly előrelépés történt. Április 12-én Halmos térképekkel, tervekkel, javaslatokkal, valamint Horthy személyes üzenetével visszatért a francia fővárosba. Másnap felkereste Paléologue-ot, s tolmácsolta neki a kormányzó üzenetét a francia kormánynak. Eszerint Horthy elfogadja és támogatja Magyarország franciabarát politikáját: kész a kitűzött politikai programot teljes tekintélyét latba vetve támogatni, s minden erejét e politika szolgálatába állítani; reméli, hogy a magyar–francia megegyezés keretén belül rövid idő alatt létrehozható lesz az 500 000 főt számláló bátor és hűség-kes katonákból álló egységes hadsereg.²⁴ Halmos megemlítette még, hogy Horthy elsőrendű feladatának tekinti a franciabarát kormány megalakítását. A miniszterelnöki tisztségre Apponyit szemelték ki, aki ezt vállalja is azzal a feltétellel, hogy

Franciaország bizalommal lesz vele szemben. Szóvá tette továbbá a területi revízió kérdését is. A kérdést sajátos – a budapesti instrukcióktól eltérő – módon vetette fel. Franciaországtól ugyanis nem határkorrekciót kért, hanem támogatást ahhoz, hogy a problémát az érdekelt felek egymás között rendezzék. Végül átadta a magyar kormány gazdasági együttműködésre vonatkozó javaslatát.

PALÉOLOGUE MEGÉRTÉSSSEL FOGADTA

HORTHY ÜZENETÉT ÉS A GAZDASÁGI PROGRAMOT

Nem emelt kifogást Apponyi jelölése ellen sem. Utalt arra, hogy Telekit szívesen látná a külügyminiszteri székben. Paléologue kérésére Halmos április 15-én felkereste Saint-Sauveur grófot, a Schneider-Creusot cég igazgatóját, és megtárgyalta vele a gazdasági programot. Elvben valamennyi kérdésben megállapodtak.

Április 16-án Halmost fogadta Millerand. A megbeszélés baráti légkörben zajlott le. Részleteiben megtárgyalták a tervezett gazdasági egyezményt, melynek aláírását április végére tűzték ki. A francia miniszterelnök megígérte, hogy a végleges békefeltételek átadását elhalasztják.

Halmos egyhetes párizsi tartózkodása alatt jelentős eredményeket ért el. Lényegében megegyezett a Schneider-Creusot céggel, sikerült áthidalnia a politikai jellegű ellentéteket, biztosítani a francia fél támogatását bizonyos határkiigazításhoz. Elérkezett az előzetes megállapodás aláírásának időpontja. Halmos kérte az erre kijelölt személyek Párizsba küldését. Az április végére tervezett aláírásra azonban nem került sor. A francia-magyar tárgyalások megtorpanak. A francia fél halogatni kezdte az aláírást, húzta az időt. Millerand „elfoglaltsága” miatt nem fogadta az időközben Párizsba érkező Bethlent és Csákyt. Paléologue arra hivatkozva, hogy egy sor kérdés még tisztázásra vár, halogatta a tárgyalások folytatását.

Miért torpant meg a Quai d'Orsay? Mi tette egyszerre olyan elfoglalttá Millerandot, és mi zavarta Paléologue tisztánlátását? Mindenekelőtt a magyar kormány április 23-i memoranduma. A memorandum és a hozzá csatolt térkép ugyanis – amelyet a magyar kormány Bethlenen keresztül eljuttatott a francia külügyminisztériumba – a francia orientáció, a gazdasági koncessziók, a szomszéd államokkal való megegyezés, vagy akár csak egy modus vivendi létrehozása fejében az alábbi területek visszacsatolását kérte: Pozsonyt és környékét, Kelet-Szlovákiát, Csallóközt, Kárpát-Ukrajnát, a magyar Kisalföldet, Nógrád és Hont megye ama részeit, amelyek Budapest stratégiai biztosításához nélkülözhetetlenek, Bácska északi részét egészen a Ferenc József-csatornáig, Bácska vitatott sarkát s Bánát német részét. Ezen kívül területi autonómiát az erdélyi magyarok és a szászok számára; Nyugat-Magyarország és Bánát lakosságának jogot a népszavazásra, hogy dönthessenek, hova akarnak tartozni: Ausztriához, Magyarországhoz, Jugoszláviához vagy Romániához. Végül pedig a békefeltételek katonai döntéseinek módosítását.

A memorandum tartalma világosan bizonyítja, hogy a magyar kormány 1920 tavaszán sem volt képes ésszerű kompromisszumra, hogy Magyarország külpolitikáját

továbbra is az Apponyi-féle irreális törekvések határozták meg, amelyek ésszerűtlenségére Lloyd George is utal visszaemlékezéseiben. Megállapítja, hogy a magyar delegáció sokkal nagyobb eredményt ért volna el, ha a gyakorlatban már megvalósult területi változások totális visszautasítása helyett erőfeszítéseit egyes határkérdésekre összpontosítja – ahogy ezt a többi delegáció is tette –, amivel bizonyos határkorrekciókat el is érhetett volna.

Az április 23-i memorandumban rögzített követelések elfogadhatatlanok voltak a francia kormány számára. A Quai d'Orsay magyar politikájában bekövetkezett megtorpanás másik oka a Schneider-Creusot cég ingadozása volt. Noha a cég igazgatója, Saint-Sauveur gróf elvileg megegyezett Halmossal, április végén mégis habozni kezdett. Szigorúan mérlegelte a magyar elképzelések eshetőségeit. Ingadozása minden bizonnyal összefüggött a magyar kormány április 23-i memorandumával, annak a Qui d'Orsay-ra gyakorolt hatásával: a kör tehát itt is bezárult, s a magyar-francia tárgyalások zsákutcába jutottak. A memorandumot a francia kormány még tárgyalási alapnak sem fogadta el.

Halmos, aki nem értett egyet az említett memorandum tartalmával, Budapest hozzájárulása nélkül április 23-án újabb jegyzéket adott át Paléologue-nak, melyben összefoglalta az eddigi tárgyalások eredményeit, rögzítette a területi követeléseket. Ennek értelmében a zárt magyarlakta területek visszacsatolását kérte, Kárpát-Ukrajnára pedig népszavazást. Paléologue a Halmos-féle memorandumot fogadta el tárgyalási alapnak. A későbbiek folyamán azonban a magyar kormány több alkalommal megkísérelte, hogy a Halmos-féle memorandumot kiegészítse. Ezt tette Bethlen és Csáky is, akik április 28-án érkeztek Párizsba azzal a céllal, hogy a magyar kormány április 23-i memoranduma alapján fejezzék be a tárgyalásokat s írják alá az egyezményt.²⁵ Törekvésük azonban eredménytelen volt. Az általuk készített újabb feljegyzést – amely korrigálni, illetve kiegészíteni kívánta a Halmos-féle jegyzéket – Paléologue csak információként vette tudomásul.

A tárgyalások folytatására május 4-én került sor. Délelőtt a magyar delegáció tagjai megbeszélést folytattak a Schneider-Creusot cég igazgatójával, akivel megegyeztek a magyar vasutak bérbeadása kérdésében, délután pedig Paléologue-gal megvitták az egyezmény politikai részét. A francia külügyi főtitkár bizalmasan közölte a magyar delegáció tagjaival a francia kormány legújabb jegyzékét, amely válasz volt a Halmos-féle memorandumra. Eszerint Franciaország támogatja Magyarországot a békeszerződésben meglevő gazdasági vagy etnikai igazságtalanságok megszüntetésében, s egy olyan szerződés létrejöttében, amely elősegíti Magyarország és a szomszédok megegyezését. Feltéve, hogy mindez a béke alapstruktúrájának érintése nélkül történik. A tárgyalások során Paléologue több alkalommal hangsúlyozta: Franciaország szilárdan eltökélte, hogy kelet-európai politikájában Magyarországra fog támaszkodni. Sokáig Ausztria és Magyarország között ingadozott, alapos megfontolások után azonban a magyarok mellett döntött. Ennek megfelelően – az adott lehetőségeken belül – gazdaságilag és politikailag erősíteni kívánják

Magyarországot. Cserébe a magyar kormány franciabarát politikára kötelezi magát, valamint arra, hogy a szomszéd államokkal megegyezik. Ez utóbbi kérdés különösen nagy hangsúlyt kapott az elkövetkező tárgyalásokon, mondhatni, azok döntő mozzanatát képezte. A külügyi főtitkár kifejtette: a francia kormánynak meggyőződése, hogy Közép-Európa békéje csak úgy szilárdítható meg, ha az érdekelt nemzetek kölcsönösen megegyeznek, ésszerű és indokolt határkiigazításokban állapodnak meg. Csáky és Bethlen a budapesti instrukcióknak megfelelően tisztázni próbálta: a francia kormány milyen módon, milyen eszközökkel kívánja a magyarok szomszédaikkal szembeni követeléseit támogatni. Hogyan tudja kényszeríteni azokat a magyar igények elfogadására? Paléologue azonban igyekezett kitérni az egyenes válaszadás elől. Utalt bizonyos gazdasági eszközökre, amelyeket fel kívánnak használni erre. A francia külügyi főtitkár ugyanis eléggé tisztában volt azzal, hogy ilyen eszközökkel nem rendelkeznek, s az említett gazdasági nyomás eredményeiben maga sem bízott. A tárgyalások végén Paléologue közölte Bethlennel és Csákyval, hogy a végleges békefeltételeket másnap adják át Magyarországnak párizsi képviselőjének, Praznovszkynak. A mellékelt kísérőlevélben utalás történt a békés revízió lehetőségére is. E levelet a francia kormány érdemének tüntette fel. A levelet ugyanis a Nagykövetek Tanácsa nevében Millerand, az akkori elnök írta alá, ezért a dokumentumot a magyar kormány, a kortársak, de a történészek is elsősorban a francia miniszterelnöknek tulajdonították. Kutatásaink ezt nem támasztják alá. Éppen ellenkezőleg, azt bizonyítják, hogy a levél – Paléologue közlésével és a közhiedelemmel ellentétben – nem Millerand műve. A franciák ugyanis a Nagykövetek Konferenciáján kezdetben nem értettek egyet az említett kérdésre vonatkozó angol, amerikai és olasz javaslattal.²⁶

Felmerült a kérdés, miért helyezkedett szembe a francia kormány az antant javaslattal, amely lényegében magában foglalta Millerand törekvéseit is. Valószínű azért, mert a franciák attól tartottak, hogy a szövetségeseik – akik már a békétárgyalásokon is enyhébb békefeltételekért szálltak síkra – ezúton kívánják keresztülvinni elképzeléseiket, vagyis alapjaiban megváltoztatni a békeszerződést. Millerandék pedig a békefeltételek jelentősebb változtatását – különösen, ha ez Anglia és Olaszország segítségével történne – elleneztek. Bizonyos módosítással egyetértettek, de ezt ők maguk kívánták végrehajtani, azt akarták, hogy ez csakis az ő nevükhöz fűződjék, hiszen ezért – mint láttuk – komoly kárpótlást kértek.

Bonyolította a francia álláspontot, hogy a Nagykövetek Konferenciájának francia képviselői – Laroche és Bertholot, akik a Quai d'Orsay-n belül is komoly ellenzékét alkottak Millerandék magyarországi politikájával szemben – a leghatározottabban elleneztek a békeszerződés bárminemű korrekcióját a győztes utódállamok rovására. A levél kérdésében kialakult vitában azonban alul maradtak. A francia miniszterelnök ugyanis – miután szövetségesei hozzájárultak olyan döntés meghozatalához, amely kimondta, hogy a békefeltételek nem revideálhatók – hozzájárult a levél elkészítéséhez.²⁷

Mi volt a Millerand-féle lettre d'envoi szándéka és célja? Célja volt kisebb; kirívó helyi igazságtalanságokat korrigálni, s a békés revízió kilátásba helyezésével rávenni a magyar kormányt a béke aláírására.²⁸ Ezúton akarta megtörni a magyarok ellenállását, s tető alá hozni a trianoni békét. Ezzel akarta elősegíteni a Duna-medence konszolidációját, ami – különösen a lengyel-szovjet háború alakulása miatt – rendkívül fontos és sürgős volt. Komolyabb területmódosításokra egyik nagyhatalom sem gondolt. Franciaország még most sem, Anglia és Olaszország – különösen az előbbi – pedig már nem. Valamennyien tisztában voltak azzal, hogy a győztes utódállamok sohasem járulnának hozzá a már birtokukban levő területek visszacsatolásához. Erővel kényszeríteni nem akarták őket, szép szóval pedig nem tudták. Hiszen még azt sem lehetett elérni, hogy a békeszerződés által Magyarországnak ítélt területet kiürítsék.²⁹

A tárgyalt időben természetesen már valamennyi nagyhatalom eljutott annak felismeréséhez, hogy a béke el van rontva, súlyos politikai és gazdasági következményei vannak, de mégis adott volt, létezett, és sérthetetlenségét három – s ha Ausztriát is beleszámítjuk: négy – mindenre elszánt állam védte. Megváltoztatása tehát már nagyon komoly konfliktushoz vezetett volna, amit mindenáron el akartak kerülni. 1920. május 6-án Millerand átadta a magyar béke delegáció főtitkárának, Praznovszkynak a végleges békefeltételeket. Ezek semmilyen vonatkozásban nem vették figyelembe a magyar kormány kívánságát.³⁰ Az eredeti békefeltételek tehát változatlanok maradtak. Az eltérés csak abban volt, hogy most a kísérőlevél utalt a békés revízió lehetőségére.³¹

A békefeltételek magyar kormánykörökben nagy csalódást okoztak. Teleki külügyminiszter azonnal felkereste Fouchet-t, s referált neki a minisztertanács üléséről s az itt uralkodó tanácstalanságról. A francia főmegbízott hangsúlyozta a Millerand-féle kísérőlevél és a francia–magyar tárgyalások jelentőségét, s az ezzel kapcsolatos perspektívákat. A maga részéről a békefeltételek elfogadását ajánlotta.³² Ez volt a Quai d'Orsay utasítása.³³

Párizs előrelátó volt, s elképzelései beigazolódtak. A kilátásba helyezett békés revízió és a beigért gazdasági támogatás megtette a hatását. A magyar kormány a békefeltételek elfogadása mellett döntött. Sőt – a francia kormány kérésének eleget téve – igyekezett az ezzel kapcsolatos sajtótámadásokat és tüntetéseket megfékezni.³⁴

Apponyi, a magyar béke delegáció elnöke nem értett egyet kormánya álláspontjával. A levélbeli ígéretekben nem bízott. Az ígéretek ugyanis általánosak, a békefeltételek viszont konkrétak voltak – a kért népszavazást visszautasították. A békeszerződés aláírását ismét megtagadta, és benyújtotta lemondását Horthynak. A kormányzó a békeszerződés aláírására Teleki külügyminisztert jelölte ki.³⁵ Döntését azonban Millerand-ék nem tartották ésszerűnek. Nem kívánták ugyanis gyengíteni a miniszterelnöki posztra kiszemelt franciabarát Teleki pozícióit ilyen népszerűtlen feladattal. Fouchet kifejezte ezzel kapcsolatos aggályait. Ezt követően Horthy Benárd Ágostont, a munkügyi minisztert jelölte ki a békeszerződés aláírására, amire június 4-én került sor.³⁶

A békefeltételek átadása, illetve azok elfogadása után a francia–magyar tárgyalások üteme felgyorsult. A magyar kormány számára fontos volt, hogy konkrét területi követeléseiket minél előbb elismertessék a franciákkal. Minthogy azonban a Halmos-féle memorandum, mely az eddigi tárgyalások alapjául szolgált, csak hiányosan rögzítette azokat, s nem utalt a gazdasági és a politikai kérdések elválaszthatatlan egységére sem, Teleki utasította Csákyt: sürgősen adjon át Paléologue-nak egy újabb memorandumot az eredeti instrukciók alapján.³⁷ Erre május 12-én került sor. A külügyi főtitkár csak információként fogadta el az újabb jegyzéket.³⁸ Tárgyalási alapnak változatlanul a Halmos-féle memorandumot tekintette.

Ezt követően a magyar kormány az irányban tett erőfeszítéseket, hogy a gazdasági és politikai tárgyalásokat szinkronba hozza, majd pedig az előbbit az utóbbinak rendelje alá. A gazdasági kérdésekben tehát addig nem volt hajlandó továbblépni, amíg nem kapta meg a kívánt politikai engedményeket. A gazdasági tárgyalások első szakasza ugyanis lezárult. Május 4-én teljes megállapodás jött létre a Schneider-Creusot céggel, s ezt egy általános egyezményben rögzítették.³⁹ A következő lépés az opcióra vonatkozó levél átadása lett volna. Erre azonban a kormány csak konkrét politikai engedmények ellenében volt hajlandó.

Ebben a helyzetben Paléologue célszerűnek látta Halmost – akit a magyar–francia közeledés legőszintébb és legodaadóbb hívének tartott – Budapestre küldeni, hogy ott tájékozódjék, milyen hatást váltana ki hazájában egy szóbeli francia deklaráció, s amennyiben ilyen nyilatkozatot szükségesnek ítél, jelentse ezt Fouchet-nak.

Másnap Halmos Budapestre utazott. Paléologue még ugyanazon a napon utasította Franciaország budapesti főmegbízottját: ha Halmos kéri, olvassa fel a kormányzó előtt az utasításhoz mellékelte deklarációt.⁴⁰

Halmos Budapestre érkezése után azonnal tájékoztatta Telekit Paléologue elképzeléseiről,⁴¹ majd május 16-án felkereste Fouchet-t, s kérte a tervezett deklaráció megtételére.⁴² Másnap Fouchet látogatást tett Telekinél és írásban bemutatta a deklarációt. A magyar külügyminiszter elégedett volt. Hangsúlyozta, hogy a deklaráció nagy szolgálatot tesz a franciabarát politikának, amelyet a nemzet érdekében ő is magáévá tett.⁴³

Május 18-án délután 5 órakor Horthy Miklós ünnepélyes keretek között fogadta Fouchet-t, Franciaország képviselőjét. A kormányzón kívül jelen volt még Teleki Pál külügyminiszter, Simonyi Semadam miniszterelnök, Korányi pénzügyminiszter, Rubinek földművelésügyi miniszter, Apponyi, Andrássy, Bethlen, Csáky és Halmos. Horthy és Teleki belpolitikai okokból célszerűnek tartotta az említettek jelenlétét e fontos eseménynél, hiszen közülük sokan fenntartásokkal vagy kifejezetten ellenségesen fogadták a francia orientációt. A deklaráció, amely összefoglalta Franciaország Magyarországgal kapcsolatos politikájának főbb irányelveit, komoly előrelépést, jelentett a március óta folyó magyar–francia tárgyalásokban. Az első hivatalos gesztus volt a franciák részéről, amely implicite elismerte Magyarország területi igényeit, s érvényesítésükhöz támogatást ígért. A deklaráció hangsúlyozta, hogy Közép-Európa békéje és prosperitása csakis az érdekelt államok együttműködése révén biz-

tosítható. Ezért Franciaország kész támogatni minden törekvést, amely ezt elősegíti: így Magyarország és a szomszéd államok, Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia tárgyalásait; a békefeltételek igazságtalan döntéseinek revideálását; a békeszerződésben a kisebbségek számára biztosított jogok kiegészítését, illetve revízióját. Fouchet a deklaráció felolvasása után hangsúlyozta, hogy kormánya erős Magyarországot kíván létrehozni, ezért kész azt gazdaságilag és pénzügyileg támogatni. A deklarációt valamennyien nagy meglepéssel fogadták. Horthy meleg szavakkal méltatta jelentőségét.⁴⁴ Hadd jegyezzük azonban meg, hogy a felolvasott és a Fouchet-nak Paléologue által küldött deklaráció szövege nem volt azonos. A stílárius eltérések lényeges tartalmi különbségeket takartak. Ki változtatott a szövegen? Fouchet vagy az azt írásba foglaló magyar fél? Csak feltevéseink lehetnek.⁴⁵

A deklaráció mindenestre megtette hatását. Közvetlenül utána Horthy közölte Fouchet-val, hogy hozzájárul a gazdasági egyezmény megkötéséhez. Felkérte, hogy a részletek megbeszélése végett lépjen kapcsolatba az érdekelt magyar miniszterekkel, akik már megkapták a szükséges utasítást.

Május 29-én a magyar kormány két levelet küldött Saint-Sauveurnak, a Schneider-Creusot cég igazgatójának. Az egyikben felajánlotta a magyar vasutak, valamint a budapesti és diósgyőri gyárak üzembe vételét. (A melléklet pontosan feltüntette a gyárak állapotát, a vasutak hosszúságát.) A másik opciót kínált a budapesti kereskedelmi kikötő megépítésére.⁴⁶ Saint-Sauveur gróf mindkét ajánlatot elfogadta, s kész volt azonnal aláírni az erre vonatkozó megállapodást. A francia kormány közbelépésére azonban kénytelen volt ettől elállni. A Quai d'Orsay ugyanis a fenti gazdasági koncessziókat most már nem tartotta elegendőnek. A magyar–francia egyezmény megkötését újabb gazdasági engedményekhez, a Hitelbank opciójának megszerzéséhez kötötte. Csakis ennek ellenében volt hajlandó politikai engedményeket tenni, vagyis a szóban elhangzott nyilatkozatot nyilvánosságra hozatal céljából írásban is átadni.⁴⁷ Paléologue több alkalommal hangsúlyozta, hogy a Hitelbank-opció a magyarok által kért írásos deklaráció sine qua nonja.

E kérdés kapcsán hosszú hetekig tartó diplomáciai küzdelem bontakozott ki. A magyar kormány nem akarta, illetve nem tudta teljesíteni Paléologue újabb kérését, a francia külügyi főtitkár viszont határozottan kitartott álláspontja mellett. Június közepén úgy tűnt, hogy a felmerült ellentétek zsákutcába juttatják a magyar–francia tárgyalásokat. De voltaképpen miről is volt itt szó? Miért volt oly fontos Franciaország számára a Magyar Hitelbankra vonatkozó opció megszerzése, s a magyar kormány miért nem tudta teljesíteni ezt a kérését?

Az eddig leírtakból kiderült, hogy Magyarország gazdasági pozícióinak megszerzéséért a szövetséges nagyhatalmak – mindenekelőtt Anglia és Franciaország – között versenyfutás indult. Úgy tűnt, hogy a francia kormánynak 1920 tavaszán sikerült megelőznie a legjobb pozíciókkal rendelkező Angliát is. A vasutak, a legkomolyabb gyárak és a kikötő építésére ugyanis a franciák kapták meg – illetve a legjobb úton voltak, hogy megkapják – az opciót, nem pedig az angolok, akik erre komolyan töre-

kedtek.⁴⁸ Magyarország gazdasági életének ellenőrzéséhez, kézbe tartásához fontos volt a Hitelbank-opció megszerzésére is – vagy legalábbis annak megakadályozása, hogy az az angolok kezébe jusson. Magyarország 230 vállalata állt a bank ellenőrzése alatt. Az angol–francia rivalizálásban 1920 tavaszán a mérleg az előbbiekre javára bilent. A Hitelbank elnöke, báró Ullmann Adolf a kormány kérésére sem volt hajlandó leállítani az angol tőkésekkel folyó tárgyalásait, s továbbra is az angolokat részesítette előnyben. 1920. április 12-én – a magyar–francia gazdasági tárgyalások kellős közepén – báró Ullmann György és Adolf Lord Furness meghívására Londonba utazott.⁴⁹ Ez a tény nem kis zavart okozott a Quai d'Orsay-n. Halmos közlései, melyek szerint Ullmannék instrukciót kaptak a kormánytól, hogy csak elodázó kijelentéseket tegyenek és semmilyen – még erkölcsi – kötelezettséget se vállaljanak, nem nagyon enyhítették ezt a zavart. Paléologue tisztában volt azzal, hogy Ullmannék nemigen figyelnek oda a kormány kívánságaira. Ezt különben Teleki maga közölte Fouchet-val.⁵⁰ A francia diplomácia vezetői tehát fokozták a nyomást a magyar kormányra a Hitelbank ügyében. Az opcióhoz – ahogy ezt Paléologue Csákynek ki is fejtette – a magyarok érdekében ragaszkodnak: a Hitelbanknak az elcsatolt területeken levő érdekeltségein keresztül ugyanis állítólag nyomást kívánnak gyakorolni a szomszéd államokra.⁵¹ Fouchet maga is tárgyalt Ullmann-nal, s megpróbálta megnyerni az ügy számára.⁵² Ullmann végül is engedett a több oldali nyomásnak. Június 12-én, miután megkapta a miniszterelnöktől, Bethlentől és Apponyitól a kért írásos garanciát – miszerint az opció nem a Hitelbank, hanem a kormány érdeke –, hozzájárult az ügyletnek. Lebonyolításához személyesen utazott Párizsba.⁵³

A magyar kormány az opciólevelek átadását azonban húzta-halasztotta. A francia írásos deklarációt nem tartotta megfelelő elégtételnek a gazdasági áldozatokért: „...a deklaráció (hogy ti. a franciák támogatni fogják a szomszédokkal folytatandó tárgyalásokat – A. M.), bármennyire magas elvi értékű legyen is, nem tekinthető elégséges viszonzásnak az opcióért” – hangoztatta Teleki a Párizsba induló delegációnak adott eligazításában.⁵⁴ Csákyt és Bethlent utasította, informálják erről a francia kormányt, s mutassanak rá arra, hogy az opciónak a Parlament általi ratifikálása, a francia orientációnak az ellenzékkel szembeni megvédése csak úgy lehetséges, ha cserében a gazdasági áldozatokkal egyenértékű politikai engedményeket tudnak felmutatni. Június 9-én Teleki Fouchet-nak, június 12-én pedig Bethlen – Horthy utasítására – Paléologue-nak adott át hasonló tartalmú memorandumot.⁵⁵ Millerand és Paléologue az újabb magyar jegyzékeket csak információ címén vették tudomásul.⁵⁶ A francia külügyi főtitkár hangsúlyozta, hogy minden lehető elkövet, de határozott ígéretet addig nem tehet, amíg Magyarország szomszédaival nem tisztázza a lehetőségeket. Utalt arra, hogy Prágában, Belgrádban, Bukarestben és Bécsben már régóta puhatolódzik, és az eredmény meglehetősen kielégítő.⁵⁷ Újra felvázolta a dunai államok gazdasági és politikai egyesítésére vonatkozó tervét s ama elképzelését, hogy e csoportosulás központjává Budapestet tegye.⁵⁸ Végül azonban határozottan leszö-

gezte, hogy Franciaország nem szándékozik a Szent István-i birodalmat visszaállítani, csak segíteni kíván Délkelet-Európa bajain.⁵⁹

Montiéle – Paléologue kabinetfőnöke – Csákyval folytatott megbeszélése során rámutatott arra a nehéz helyzetre, amelybe kormánya került Magyarországgal kapcsolatos politikája miatt. Nem kényszerítheti ugyanis szövetségeseit arra, hogy felborítsák azt a békét, amelynek aláírását néhány nappal azelőtt maga is követelte. Kifejezte azonban meggyőződését, hogy elérkezik az idő, amikor széttephetik majd a szerződést – és ebben Franciaország teljes támogatására számíthatnak.⁶⁰

Millerand jegyzékben fordult a Nagykövetek Konferenciájához, és javasolta a Magyarországgal kapcsolatos igazságtalan döntések korrigálását a határmegállapító bizottságok, valamint az érdekelt államok közvetlen tárgyalásainak segítségével.⁶¹

A Nagykövetek Konferenciájának a határok megállapítására kijelölt bizottságok számára 1920. július 22-én kiadott bizalmas utasításai figyelmen kívül hagyták Millerand fenti kérését. Az instrukciók, éppen ellenkezőleg, megkötötték és erősen körülhatárolták a bizottságok tevékenységét. Elsőrendű feladatnak a békeszerződésben megállapított és a népszavazás következtében létrejött határok rögzítését tűzték ki.⁶² A magyar határokkal foglalkozó bizottságnak adott kiegészítő utasítások nyomtatékkal aláhúzták: a határokat a békeszerződésben meghatározott területen kell megvonni. Nem lehet szó olyan módosításról, amely kérdésessé teszi a békeszerződésben kijelölt alapvonalat.⁶³ Amíg korábban Anglia, Olaszország és az USA sík-raszállt a békeszerződés igazságtalan döntéseinek korrigálásáért, s a francia ellenállást letörve keresztülvitte e lehetőségnek a kísérőlevélben való megfogalmazását, most megfordult a helyzet. Millerand javaslatát, mely eredetileg az ő elképzelésük volt, elvetették. Mivel magyarázható e változás? Mindenekelőtt a francia külpolitikai koncepcióban bekövetkezett fordulattal, a francia–magyar titkos tárgyalásokról szerzett – a tényleges helyzetet messzemenően felnagyító – információkkal. Franciaország Magyarországgal kapcsolatos gazdasági és politikai törekvéseit nem elősegíteni, hanem megakadályozni kívánták. Amikor június közepén nyilvánvalóvá vált, hogy a francia kormány a szomszédok elleni konkrét területi revízióról nem hajlandó tárgyalni, és ezt általános ígéretekkel pótolja, a magyar kormány kísérletet tett arra, hogy az opciók átadása előtt biztosítsa Franciaország támogatását nyugat-magyarországi tervének megvalósításához, a hadsereg átszervezéséhez, az elcsatolt területen élő magyarság jogainak a biztosításához. Teleki Fouchet-nak, Csáky pedig Paléologue-nak adta elő az erre vonatkozó kérést.⁶⁴ A francia kormány kész volt a kérdéseket a magyarokkal megvitatni, csak egy későbbi időpontban. Joggal tartott attól, hogy ezek ismét elodázzák a francia–magyar tárgyalások befejezését, ami pedig a teljes kudarc veszélyét rejtette magában. Franciaország szövetségesei – mindenekelőtt Anglia – erőteljes diplomáciai tevékenységbe kezdtek, hogy a megegyezést megakadályozzák. Jegyzékekben tiltakoztak a békeszerződéssel ellentétben álló tárgyalások ellen. (Ezekre később részletesen kitérünk.) Ezek

hatására a magyar kormány bizonytalan lett. Telekit – Fouchet szerint – napok alatt mintha kicserélték volna: bizonytalan és óvatos lett.⁶⁵

A tárgyalások gyors befejezését sürgette Franciaország belpolitikai helyzete. Millerandék Magyarországgal kapcsolatos politikáját támadták a Parlamentben és a Szenátusban. Ellenfeleik interpelláltak, tájékoztatást kértek a francia–magyar tárgyalásokról.⁶⁶ Sietni kellett, ezért Paléologue kész volt a megegyezés lebonyolítását illetően – amiben jelentős eltérések voltak – a magyar elképzeléshez igazodni.⁶⁷ Június 21-én került sor a dokumentumok kicserélésére. Csáky, Bethlen, Halmos és Kállay átadta a Schneider-Creusot cégnek a magyar kormány által jóváhagyott opcióleveleket.⁶⁸ Ezt követően Paléologue nyújtotta át a magyar küldöttségnek a deklarációt, melynek eredeti példányát Fouchet adta át Budapesten Telekinek.⁶⁹ A dokumentumok kicserélésekor a francia külügyi főtitkár bizalmasan közölte a hazautazó magyar delegációval, hogy a szomszéd államokban már megkezdte a politikai akciót. Mi volt a magyar kormány és a Scheider-Creusot cég megállapodásának lényege? Az opció kiterjedt az állami vasutak üzembevitelére; a budapesti kereskedelmi és ipari kikötő, egy vízi erőmű, a csepeli kikötő, a Duna–Tisza-csatorna megépítésére; a Duna szabályozására, valamint a Hitelbank jelentős részvényeinek francia kézre juttatására.⁷⁰ Megállapodás született továbbá, hogy az opciók magyar parlamentbeli ratifikálása után a francia kormány 260 millió frank kölcsönt ad Magyarországnak, érvényben levőnek tekinti a politikai deklarációt s gondoskodik végrehajtásáról. Az írásban átadott francia nyilatkozat lényegében azonos a Paléologue által május 13-án Fouchet-nak küldött deklarációval, következésképpen eltér a Horthy előtt május 18-án szóban elmondott szövegtől. Az eltérés mibenlétére és okaira már utaltunk. A különbség két ponton volt jelentős. 1. Az írásos nyilatkozatban új paragrafus volt, amely szerint a deklaráció csak akkor lép életbe, amikor a magyar Parlament ratifikálja a gazdasági koncessziókat. E kiegészítéssel a francia kormány biztosítani akarta a visszavonulás lehetőségét, ha a Parlamentben az ellenzék megghiúsítja az egyezményt. Párizsban tisztán látták, nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy a Parlament jóváhagyja az opciókat.⁷¹ 2. Kimaradt viszont a nyilatkozatból egy igen fontos mondat, amely hangsúlyozta, hogy az etnikai és gazdasági igazságtalanságokat a béke alapstruktúrájának érintése nélkül kell orvosolni.⁷²

1920. június 22-én Paléologue instrukciókat küldött a francia külképviseletek vezetőinek: informálják az illető kormányokat a francia–magyar megegyezésről. Az átiratban a francia külügyi főtitkár csak a gazdasági megállapodásokat ismertette. Nem utalt viszont arra, hogy azok a mellékelt deklaráció függvényei, továbbá arra sem, hogy a megállapodásról tájékoztatást küldött a magyar határok kijelölésével foglalkozó bizottságnak is. Az átirat hosszan fejtegette azokat az okokat, amelyek arra késztették a francia kormányt, hogy közeledjék Magyarországhoz. Célzott többek között a közép-európai államok egymásrautaltságára, ami együttműködésüket kívánja, arra, hogy az elszigetelt, gazdaságilag lerombolt kis államok léte veszélyben van. S ez a helyzet súlyos következményekkel járhat. Magyarország pártfogókat

kereshet a szomszédok ellen, s ezzel az általános békét veszélyezteti. Ezért tartották tehát fontosnak Magyarország gazdasági helyzetének megszilárdítását, a többi utódállammal való kibékítését. A tájékoztató kiemeli, hogy a kilátásba helyezett gazdasági és politikai perspektíva döntően hozzájárult ahhoz, hogy Budapest a béke aláírása mellett döntött. Figyelemre méltó, hogyan integrálja Paléologue a politikai deklarációt. Célja – hangsúlyozza – elősegíteni az Osztrák Monarchia területén létrejött államok együttműködését, Magyarország és a szomszédok közötti viszony normalizálását. Az instrukció szigorúan bizalmas része utal a francia–magyar tárgyalások egyik igen lényeges indítóokára, ugyanis hangsúlyozza: „Gyorsan kellett cselekedni, mert szövetségeseink az ügyletet a maguk számára akarták megkaparintani, s igyekeztek a mienket megbuktatni.” Az angol támadások a francia kormányt kezdetben nem visszavonulásra, éppen ellenkezőleg, gyorsabb cselekvésre késztették: minél előbb meg akarták szerezni az opciókat, és azok birtokában előnyösebb pozícióból kívánták opponálni a britek követeléseit.⁷³ Mielőtt rátérnénk e kérdés konkrét ismertetésére, röviden szólnunk kell még a francia kormány álláspontjáról az újabb magyar követelésekkel szemben. Említettük már, hogy Paléologue halogatta azok megvitatását. Az okmányok kicserélésekor Csáky ismét kérte a francia kormányt: támogassa Magyarországot 1. a trianoni béke katonai klauzuláinak revideálásában; 2. a nyugat-magyarországi területek megtartásában; 3. a magyar kisebbség érdekeinek védelmében; 4. a Duna-bizottság és a Jótételti Bizottság székhelyének Budapestre helyezésében; 5. a trianoni béke által Magyarországnak ítélt – Jugoszlávia és Románia által megszállva tartott – területek azonnali visszacsatolásában. A francia külügyi főtitkár megértően fogadta az erre vonatkozó magyar elképzeléseket, a végleges választ azonban csak azok áttanulmányozása utáni időre ígerte. Kérte tehát írásba foglalásukat. Csáky június 23-án eleget tett kívánságának.⁷⁴ Másnap Paléologue – kabinetfőnöke, Montielle által – üzent a magyar delegációnak: a kérelemben az első elolvasásra semmi olyat nem talált, amivel a francia kormány elvben ne érthetne egyet! Azt azonban, hogy milyen formában kívánja támogatni a kéréseket, majd később közli, miután az illetékes referensek áttanulmányozták a memorandumot. Vajon miért tartott a Paléologue szükségesnek – főleg pedig lehetségesnek – hogy belevonja a kérdések megvitatásába a Quai d'Orsay szakértőit (így mindenekelőtt Laroche-t), akik ez ideig szinte ki voltak zárva a magyar–francia tárgyalásokból? A válasz egyszerű. Az eddigi megbeszéléseken a győztes szomszéd államok ellen irányuló területi revízióról volt szó. Ezzel pedig a Quai d'Orsay-n sokan – így Peretti, Cambon, Bertholot, Laroche – nem értettek egyet, sőt azt a leghatározottabban ellenezték. Az újabb magyar kérelem viszont – mint láttuk – sok egyéb kívánság mellett egy vesztes állam, Ausztria határainak Magyarország javára történő kiigazítására vonatkozott. S ez más megítélés alá esett. Ezzel a francia politikusok általában egyetértettek. Abból indultak ki, hogy ha valakinek, akkor hát csak Ausztriának – a másik vesztes államnak – a rovására lehet kiengesztelni a magyarokat. Ez ugyanis megvalósítható: morális szempontból egyszerűbb egy vesztes ellen

dönteni, és a döntést – ha kell – erőszakkal végrehajtani, mint szövetségesek ellen, akiknek szembefordulásától, átcsoportosulásától tartani kell. De azért is gondolkodtak így – s a franciák számára ez igen lényeges szempont volt –, mert az Anschlusra törekvő és balra tartó Ausztriát gyengíteni akarták. Az újabb magyar memorandum megvitatásában Paléologue Laroche-t vonta be, aki június 24-én közölte Csákyval az ezzel kapcsolatos francia álláspontot. Laroche közléseiből és Millerand Fouchet-nak küldött táviratából kiderült, hogy – Paléologue fent idézett üzenete ellenére – a francia kormánynak egy sor ellenvetése volt a memorandumban foglaltakkal szemben.⁷⁵ Így például időszerűtlennek tartották a katonai klauzulák megváltoztatásának kérését, mert – mint hangsúlyozták – Németország ezt precedensnek fogja tekinteni. Ezt a kérdést csak Németország teljes lefegyverzése és Nagy-Britannia előzetes hozzájárulása után lehet hivatalosan is felvetni.⁷⁶ Laroche elfogadhatatlannak nyilvánította továbbá a Nyugat-Magyarországra vonatkozó javaslatot is.⁷⁷ Ezt azzal indokolta, hogy Franciaország nem tehet nyíltan olyan nyilatkozatot, amelynek célja és szándéka a béke radikális módosítása, azaz nem foglalhat állást Magyarország mellett a kért módon. Visszautasít azonban, és ellenez majd minden olyan javaslatot – bárhonnan is jönne –, amely kényszeríteni akarja Magyarországot e területek kiűritésére.

Teljesíthetetlennek tartotta még a magyar kisebbségek védelmére és a jugoszláv evakuálásra vonatkozó kérést is.⁷⁸ A francia kormány a memorandumból teljes egészében csak a két bizottság megalakítására vonatkozó kérést fogadta el, és ehhez konkrét támogatást is ígért. Budapesten csalódottan vették tudomásul, hogy a legkisebb követeléseket sem sikerült elfogadtatniuk a franciákkal. Különösen az első – a hadseregre vonatkozó – pont visszautasítása érintette rendkívül érzékenyen a magyar kormányköröket. E kérdés továbbra is napirenden maradt, sőt a nyár folyamán a magyar politika középpontjába került. Mindez pedig a szovjet–lengyel háborúval, a Vörös Hadsereg győzelmes hadjáratával, s az azzal kapcsolatos európai válsággal függött össze. Ebben a helyzetben a bolsevizmustól pánikszerűen féltő magyar uralkodókörök e közvetlen veszéllyel szembeni védekezést tartották elsőrendű feladatuknak. Ez játszhatott szerepet abban is, hogy 1920 nyarán a katonai kérdés – a magyar hadsereg létrehozása és felfegyverzése – annyira lekötötte a magyar kormány figyelmét, s hogy fokozták a magyar–lengyel–román blokk megalakítását célzó diplomáciai tevékenységet. De nemcsak erről, hanem jóval többről is szó volt. Arról ti., hogy a kialakult helyzet kínálta lehetőséget: a pánikot – amely valamennyi ország kormányán és katonai vezetőin úrrá lett – kihasználják a trianoni béke katonai és területi klauzuláinak revideálásához. E lehetőség csak növekedett az által, hogy a közép-európai államok közül kevesen vállalkoztak arra, hogy felvegyék a harcot a bolsevista veszéllyel, illetve hogy Lengyelország segítségére siessenek. Elsőnek Ausztria mondta ki semlegességét. Példáját csakhamar Csehszlovákia is követte. Ezekben a kritikus napokban mindkét állam a szovjet hatalommal való viszony megjavításán fáradozott. Felvették a kapcsolatot Moszkvával. Beneš Csicserinnek küldött titkos üzenetében Csehszlovákia semlegességéről biztosította a szovjet külügyi biztost. Ezt tette Renner és Masaryk is,

akik a prágai francia és angol követtel közölték, hogy Csehszlovákia semleges marad, fegyvert sem szállít Lengyelországnak, területén senkit és semmit nem enged át.⁷⁹ A legjelentősebb hadsereggel rendelkező Jugoszlávia is a semlegesség álláspontjára helyezkedett. Románia ugyan nem tett semlegességi nyilatkozatot, hadseregét mégsem volt hajlandó a lengyel frontra küldeni.⁸⁰ Szövetségeik magatartása váratlanul érte Millerand-t. Ezen államokban levő francia diplomatáit, a katonai missziók vezetőit hibáztatta azért, hogy erre a veszélyre nem hívták fel időben a figyelmét, illetve hogy mindezt nem akadályozták meg.⁸¹ Ebben a helyzetben Magyarország értéke különösen nagyra nőtt, hiszen a magyar kormány rögtön maga kínálta fel a katonai segítséget Lengyelországnak, ezzel is bizonyítva – ahogy ezt a francia sajtó megfogalmazta –, hogy „ügyes államférfiakkal rendelkezik”.⁸² Budapesten a kínáló kedvező lehetőséget azonnal fel kívánták használni arra, hogy egyik fő törekvésüket, a hadsereg felállítására vonatkozó tervüket megvalósítsák. Teleki tehát már július 14-én visszatért a június 23-i memorandumban felvetett, akkor a franciák által visszautasított katonai kérdésre. Felkérte Praznovszkyt, hívja fel Paléologue figyelmét arra, hogy az azóta eltelt három hét alatt „...az európai helyzet – a bolsevikok váratlan győzelme következtében – lényegesen megváltozott”. Európa veszélyben van. E veszély ellen Magyarország a Kárpátokban kívánja felvenni a harcot, s ezzel teljesíteni történelmi misszióját: megvédeni Európát a Keletről jövő veszélytől. E helyzetre való tekintettel a szövetséges hatalmak tegyék lehetővé hét gyalogos és egy lovashadosztály létrehozását és felszerelését, különösen nehéz ágyúval.⁸³ Az elkövetkezendő hetekben Teleki miniszterelnökként is ilyen irányú tevékenységet fejtett ki (július 19-én lett miniszterelnök, de kezdetben a külügyi tárcát is megtartotta). Július 26-án tárgyalt a francia és olasz főmegbízottal és az angol helyettes-sel.⁸⁴ Még ugyanazon a napon újra találkozott Fouchet-val. A téma ugyanaz volt: a magyar sorozásos hadsereg felállítása, felfegyverzése és a Kárpátokba küldése.⁸⁵ A mozgósítási rendelet készen állt. A 18–42 év közöttieket kívánták behívni.⁸⁶ Az országban háborús hangulat uralkodott, s ezt Teleki július 20-i miniszterelnöki székfoglaló beszéde csak fokozta.⁸⁷ A magyar kormány ugyan Nagy-Britanniához és Olaszországhoz is fordult, de a tényleges segítséget mindenekelőtt Franciaországtól várta. Vajon Franciaország módosította-e korábbi álláspontját, kötött-e katonai megállapodást Magyarországgal?⁸⁸ Paléologue megértéssel, sőt „kifejezett rokonszenvvel” fogadta Teleki kérését. De mivel a kérdés nagy jelentőségű volt, végleges döntést csak a Millerand-nal történő megbeszélése utánra ígért. Millerand elvben egyetértett a tervvel, a döntésnél azonban nem hagyhatta figyelmen kívül a francia katonai körök véleményét. Ezek pedig vagy eleve elvetették az egész elgondolást, vagy pedig rendkívül nagy óvatosságot tanácsoltak. Lefèvre nemzetvédelmi miniszter Mittelhauser és Pellé tábornok az előbbi – Foch marsall és Hamelin tábornok az utóbbi álláspontot képviselte. A francia diplomácia vezetőinek a magyar kormánynak adandó válasznál számolniuk kellett a szövetségesek – mindenekelőtt Nagy-Britannia – álláspontjával is. Lloyd George, aki sok vonatkozásban elhatárolta magát francia kollégájá-

nak intervenciós politikájától, ellenezte a magyarok felfegyverzését és frontra küldését, mert ez – mint hangsúlyozta – Magyarország és a szomszédok közötti háborúhoz vezetne. Millerand nem kívánta veszélyeztetni küszöbön álló találkozóját Lloyd George-al, kockáztatni a tervezett angol–francia megegyezést. Úgy döntött tehát, hogy a magyarok javaslatát nem fogadja el, de nem is utasítja vissza. Ez a kettősség tükröződött Paléologue július 27-i körtáviratán.

A táviratban a francia külügyi főtitkár tájékoztatta követeit a magyar kormány javaslatáról s arról, hogy Franciaország ettől elhatárolja magát, mert – mint írja – a magyar kormány hátsó szándéka – hogy abból hasznot húzzon – nyilvánvaló. („Il est évident que le Gouvernement hongrois l'a faite avec l'arrière-pensée d'en tirer part.”) „mindazonáltal olyan helyzet is előállhat – folytatódik a távirat –, hogy Lengyelország megsegítésére minden erőt csoportosítanunk kell. Ilyen esetben természetesen elsősorban szövetségünkre gondolunk. De az sem lehetetlen, hogy egy egész Közép-Európát fenyegető veszéllyel szemben a magyar ajánlatot is felhasználjuk. Minisztériumom tehát úgy döntött, hogy Praznovsky elbátortalanítása nem lenne célszerű.”⁸⁹ Paléologue július 29-én közölte Praznovskyval: Millerand elvben nem ellenzi elképzelésüket, de úgy véli, még nem érkezett el az ideje, hogy bármit is tegyenek annak érdekében. Horthyék – mivel Franciaországtól nem kaptak egyértelmű visszautasítást, továbbra is napirenden tartották a kérdést. Várták a megfelelő időt. Addig pedig külön – az antanttól függetlenül – is megkísérelték, hogy megegyezésre jussanak Lengyelországgal. Varsóban – különösen kezdetben – tartózkodóan fogadták Budapest javaslatait. A francia–magyar közeledés azonban változást hozott a magyar–lengyel viszonyban. Ezt követően a lengyel kormány kész volt tárgyalásokat kezdeni Magyarországgal. Kész volt pedig annál is inkább, mert a francia kormány erre kifejezetten kérte őket. Tette ezt maga Millerand is, aki közvetlenül hatalomra kerülése után még szükségesnek tartotta, hogy akadályozza a lengyel–magyar együttműködést.⁹⁰ A változás az ún. minimális konföderációs tervvel, vagyis a magyar–lengyel–román blokk koncepciójával függött össze. Paléologue elsőrendű diplomáciai feladatának tartotta, hogy elősegítse a három állam gazdasági és politikai együttműködését. Ennek érdekében kész volt támogatni Kárpát-Ukrajna Magyarországhoz való csatolását. Paléologue kezdeményezésére és személyes közvetítésének eredményeként 1920. május 3-án a Párizsban tartózkodó Patek lengyel külügyminiszter két alkalommal tárgyalt Halmossal, majd később találkozott Bethlennel és Csákyval. A megbeszélésről Halmos feljegyzéseket készített Paléologue-nak. A feljegyzésben – amely tulajdonképpen egyezménytervezet volt – a magyar fél az alábbi ígéretek tette: 1. Magyarország kiterjeszti a francia gazdasági akciót Lengyelországra. 2. Segítséget nyújt a Maribor körzetben megtartandó népszavazásban. 3. Megegyezik Lengyelországgal a közös határ kialakításában. 4. Katonai egyezményt köt Lengyelországgal, melynek értelmében rendelkezésére bocsátja katonai erőit a bolsevizmus, elsősorban a Szovjet-Oroszország elleni harcra. Lengyelország ennek fejében 1. támogatja Magyarországot Franciaországgal folyó tárgyalásaiban.

2. Elősegíti Magyarország megegyezését Romániával területi, gazdasági és kisebbségi kérdésekben. 3. Részvételi lehetőséget kér a magyar–csehszlovák tárgyalásokon. 4. Támogatja Magyarország felfegyverzését. A megbeszélések, illetve a tervezett megegyezés szempontjait a tárgyaló felek Paléologue-tól kapták. Az egyezménytervezet tehát a francia politikai koncepció, pontosabban a francia–magyar tárgyalások része volt.

Patek lengyel külügyminiszter Párizsból való elutazása előtt üzent Halmosnak, hogy gondos megfontolás után kész a javasolt alapon megkezdeni a tárgyalásokat, s ez az elkövetkezendő hetekben meg is történt. Lengyelország azonban továbbra is bizonyos tartózkodást mutatott. Ennek magyarázata főként Magyarország zavaros belpolitikája: a fehérterror – ami a világ közvéleményének felháborodását is kiváltotta –, valamint felettébb nehéz nemzetközi helyzete, Anglia szembenállása, Románia gyanakvása volt. Mindezek óvatosságra intették a lengyeleket. Mi sem jellemzőbb erre, mint az, hogy Horthy június 6-án Pilsudskihoz írt levelére a marsall csak július 10-én válaszolt.⁹¹ Pilsudski egyetértett a kormányzó javaslatával, elfogadta együttműködési ajánlatát. Ezt követően a két kormány között konkrét megállapodás jött létre a fegyver- és lőszerszállítás ügyében. Érfeszítéseket tettek az átvonulási folyosó biztosítására. Törekvésük azonban – Párizs támogatása ellenére – kudarcot vallott.⁹² Csehszlovákia és Románia visszautasította a rájuk vonatkozó kérést. Budapesten, noha mindkét átvonulási lehetőséget fontolóra vették, mégis inkább az utóbbihoz ragaszkodtak. Itt is világosan látszik az elképzelés mögött rejlő magyar szándék: Kárpát-Ukrajna megszerzése. Franciaország és Lengyelország románbarát politikája mellett viszont nemigen lehetett számítani Romániával szembeni területi revízióra. A két ország a tervezett hármass szövetség egyik tagját nem elriasztani kívánta, hanem megnyerni. Romániát le kellett választani Csehszlovákiától és Jugoszláviától, elejét venni, hogy csatlakozzék a Beneš által tervezett kisantant tömbhöz, s megakadályozni, hogy teljesen az olasz befolyás alá kerüljön. A francia diplomácia tehát Magyarország és Románia kibékítésén fáradozott. S Paléologue szívügyének tekintette ezt a kérdést. 1920 tavaszától kezdve többirányú tevékenységet fejtett ki e cél elérése érdekében. A magyarokkal folytatott tárgyalásaiban a magyar–román megegyezés központi helyet foglalt el. Budapesten támogatták a hármass blokk koncepcióját: ezt írásban és szóban több alkalommal megerősítették. Ezekről a tárgyalásokról Paléologue rendszeresen informálta a románokat. A külügyi főtitkár még a tárgyalások legelején, március 22-én készítettett Halmossal egy tervezetet a magyar–román megegyezésre. A magyar kormány jóváhagyásával készült memorandum rögzítette a területi, gazdasági és kisebbségi kérdésekre vonatkozó magyar kívánságokat.⁹³ A memorandum tartalmát Paléologue másnap közölte Ghika herceggel, a párizsi román követtel, aki – a külügyi főtitkár feljegyzése szerint – a magyar ajánlatot érdekesnek tartotta s megígérte, hogy jelentést tesz róla kormányának.

A román választ nem ismerjük. Közvetett adatokból tudjuk csak, hogy Bukarestben a magyar memorandumot még tárgyalási alapnak sem fogadták el.

A román kormány a területi revíziót, s egyáltalán a békeszerződés megváltoztatásának semmilyen lehetőségét nem ismerte el, különösen nem saját országa rovására. Take Ionescu közölte is a francia kormánnyal: „határozottan visszautasít minden határváltoztatásra irányuló kísérletet”. Paléologue 1927-ben készített feljegyzésében azt írta, hogy a magyar–francia tárgyalásokról mindvégig informálta a párizsi román követet, és Románia ezek tartalmát sohasem kifogásolta. A külügyi főtitkár azonban elhallgatta, hogy tájékoztatása csak a gazdasági vonatkozású tárgyalásokra terjedt ki – ezek ellen pedig a román kormány valóban nem emelt kifogást. Az 1920. június 22-i francia–magyar megállapodást Daeschner bukaresti francia követ tisztán gazdasági egyezményként tüntette fel Take Ionescu előtt, aki ezt megelégedéssel vette tudomásul. Ez alkalommal is hangsúlyozta, hogy Magyarországgal jószomszédi viszonyt szeretne kiépíteni. Abban az esetben viszont, ha Magyarország politikája szomszédjainak bármelyikét veszélyeztetné, álláspontját megváltoztatja. Amint tehát a román kormány meggyőződött arról, hogy a francia–magyar megállapodás nemcsak gazdasági jellegű kérdésekre vonatkozik, a legerélyesebben tiltakozott ellene. Jugoszláviával is hasonló volt a helyzet. A magyar–francia tárgyalásokról kapott információkat kezdetben itt is megértéssel fogadták. Abból indultak ki, hogy Franciaország magyarországi politikája visszaszorítja Olaszország és Anglia ottani törekvéseit, keresztülhúzza a dunai konföderációra vonatkozó terveiket. A francia befolyás alatt álló Magyarország pedig kisebb veszélyt jelent az adott status quo-ra, mintha az az olasz vagy a brit érdekszférába tartoznék. Ezt hangsúlyozták a francia diplomaták a prágai, a bukaresti és a belgrádi kormánynál, s elérték, hogy kezdetben megértéssel fogadták elképzeléseiket, azt a francia tervet, hogy Közép-Európa prosperitása érdekében együtt kell működni Magyarországgal. Beneš párizsi tárgyalásain e terv mellett foglalt állást,⁹⁴ és amikor július elején a francia kormány javaslattal fordult a prágai, belgrádi és bukaresti kormányhoz, hogy Franciaország védnöksége alatt kezdje meg a közvetlen tárgyalásokat Magyarországgal, mindhárom állam pozitív választ adott. Montielle – Paléologue kabinetfőnöke – Praznovskynak tett közlése szerint Beneš és Vésnie lelkesedett az indítványért. Take Ionescu nem lelkesedve ugyan, de elfogadta a francia javaslatot. Szükségesnek tartott a hangsúlyozni: „reméli, Franciaország nem Magyarország szövetségeseként fog részt venni ezeken a tárgyalásokon”. Elsőnek Beneš indítványozta a magyar kormánynak a tárgyalások megkezdését: június 6-án Lejhanec, Csehszlovákia budapesti képviselője tett ilyen irányú javaslatot kormánya nevében Telekinek. A magyar külügyminiszter elvben üdvözölte a csehszlovák kezdeményezést. Végleges válasza előtt azonban ismerni szeretne volna Prága álláspontját a bojkottról.⁹⁵ Ezzel majdnem egy időben Jugoszlávia és Románia is kifejezte hajlandóságát a tárgyalások megkezdésére. A román kormány Stircea budapesti képviselőjén keresztül felajánlotta Magyarországnak a diplomáciai kapcsolatok felvételét. Csehszlovákiától és Jugoszláviától eltérően kész volt ezt megtenni még a trianoni béke ratifikálása előtt. Ehhez a francia kormánytól kért segítséget.⁹⁶ Paléologue támogatta a román elkép-

zelést. Álláspontja az volt – s ezt több alkalommal Budapest tudomására is hozta –, hogy Magyarországnak mindenekelőtt Romániával kell megegyeznie, mert a tárgyalásokat Bukaresttel kell megkezdenie.

A francia diplomácia vezetőinek az volt a véleményük, hogy a magyar kormány kezdetben ne vesse fel a politikai és területi kívánságokat, mert „ezek idő előtti feszegetése minden valószínűség szerint letérítené a román kormányt a nekünk kedvező útról, amelyre szemmel láthatólag a francia nyomásnak engedve rátért és teljesen a szerbek és csehek karjaiba kergetné, mi által a gyűrű körülöttünk teljesen bezáródnék”. Az adott helyzetben – szölt Praznovszky jelentése – Magyarország elsőrendű külpolitikai feladata az alakuló gyűrű széttörése. Ezt a románokkal való megegyezés útján lehet elérni.⁹⁷

Romániát a keleti problémák arra készítették, hogy elfogadja Paléologue tanácsát a magyarokkal való megegyezést illetően. Ferdinand király és Averescu tábornok határozottan a Magyarországhoz való közeledés mellett foglalt állást. Take Ionescu próbált lavírozni. Összeegyeztetni az összeegyeztethetlent. Benešsel való tárgyalásait a kisantról, Magyarországhoz való közeledéssel. Figyelmen kívül hagyva csehszlovák kollegájának elképzeléseit arról, hogy előbb meg kell alakítani a kisantrót, s csak azután tárgyalni Budapesttel, júliusban közvetlen megbeszéléseket kezdett Magyarországgal a két ország közötti viszony normalizálásáról.⁹⁸ Paléologue ismét óvta a magyarokat attól, hogy érdemi tárgyalásokat kezdjenek a szomszédokkal. Ki akarta várni az opciók ratifikálását. (A rendkívüli nemzetgyűlést augusztus 7-re hívták össze.) A külügyi főtitkár ugyanis joggal tartott attól, hogy a tárgyalások eredménytelenek lesznek, mert a területi kérdés zsákutcába juttatja őket. Ez pedig negatívan befolyásolja majd az opciók ratifikálását. Praznovsky jól látta, jelezvén azt kormányának is: „az a benyomásom, hogy a franciák bizonyos halasztást szeretnének. Montielle – Paléologue kabinetfőnöke – ismét óvott a sietségtől. Véleménye szerint az idő nekünk dolgozik.”

A későbbi események igazolták Párizs aggályait. A megbeszélések mindhárom viszonylatban kudarcra végeztek. Az ellentétek ugyanis áthidalhatatlanok voltak. A szomszéd államok kizárólag jogi, állampolgársági és gazdasági kérdésekről voltak hajlandók tárgyalni, a magyar kormány pedig elsősorban a határrendezésről: a lettre d'envoi-ra hivatkozva területi engedményeket kért. Ezt pedig valamennyien a leghatározottabban visszautasították. A Millerand-féle kísérőlevelet nem ismerték el, mert nem tekintették a békeszerződés részének. Azt – mondták ők – nem is írták alá.⁹⁹

A területi problémát tehát sem most, sem később nem voltak hajlandók szóba hozni. Paléologue számolt ezzel. Kezdetből fogva kételkedő volt ebben a kérdésben. Tisztában volt vele, hogy egész Duna-konföderációs terve ezen áll vagy bukik, hiszen ez a kérdés egész koncepciójának alapfeltétele volt. Tisztában volt azzal is, hogy enélkül nem lesz sem opció, sem magyar–francia együttműködés, sem dunai konföderáció. Abban reménykedett tehát, hogy később majd megteremtődnek a fel-

tételek, illetve hogy a szomszédokra gyakorolt gazdasági nyomással sikerül azokat megteremteni – ezért az általa kezdeményezett tárgyalások elodázására törekedett. A későbbiek folyamán – a júliusi események hatására – azonban a tárgyalási feltételek nemhogy javultak, inkább rosszabbodtak.

Lássuk röviden ezeket az eseményeket. Június 22-én Saint-Sauveur gróf egy francia delegáció élén Budapestre érkezett. Látványosan fogadták. Horthy Gödöllőn is vendégül látta. Tárgyalt Apponyival, a magyar kormány tagjaival. Budapesti tapasztalatairól részletes beszámolót készített, amelyben elemezte Magyarország politikai és gazdasági helyzetét. Megállapította, hogy Magyarország új határain belül a szomszéd államokkal való gazdasági megegyezés nélkül nem tud létezni. A gazdasági helyzetet valamennyi utódállamban aggasztónak tartotta, mert egyik sem tudja saját szükségleteit kielégíteni. A gróf szerint egységes gazdasági rendszert vagy föderációt kell szervezni, amely Közép-Európa és a Balkán valamennyi államát magába foglalná. Ezek az államok gazdasági szempontból egységet képeznének, melyet nem szabadna megbontani. „Gazdasági szempontból nem lehet magyar, csehszlovák vagy osztrák politikát csinálni. Egységes irányítású közép-európai gazdaságpolitikát kell folytatni, amely figyelembe veszi az eltérő érdekeket, s megfelelő egyezmények segítségével összehangolja azokat.”

Saint-Sauveur gróf tapasztalata és javaslatai alátámasztották Millerand-ék eddigi információit, egybeestek a francia miniszterelnök konföderációs koncepciójával. A gróf budapesti tartózkodása alatt tájékozódott, tárgyalt, javaslatokat tett. Megállapodást azonban nem kötött. Mégis – elutazása után – szárnyra kelt az a hír, hogy Gödöllőn titkos egyezményt írt alá. Az egyezmény szövegét Renner vásárolta meg 100 000 koronáért a magyar pénzügyminisztérium egyik tisztviselőjétől.¹⁰⁰ Az osztrák kancellár az állítólagos titkos egyezményt átadta Benešnek, aki ezt tiltakozó jegyzék kíséretében azonnal Párizsba továbbította. A tizenegy oldalas dokumentum – amelyet állítólag 19-ről 20-ra virradóra írtak alá Horthynál Gödöllőn – a legaprólékosabban feltünteteti azokat a területeket, amelyeket Magyarország visszakap. Az állítólagos egyezmény célja ugyanis a trianoni és saint-germain-i béke radikális megváltoztatása.¹⁰¹ A dokumentum vagy hamisítvány, vagy pedig az akkoriban tömegével készült magyar tervek egyike lehetett. Ezt az állítólagos egyezményt használta fel Beneš és Renner arra, hogy éles kirohanásokat intézzен a francia–magyar közeledés ellen. S támogatta őket ebben Németország, Jugoszlávia, Románia, Anglia és Olaszország – valamint részben az USA is –, hitelt adva a hírverésnek, s támadva miatta a francia kormányt.¹⁰² Amikor pedig diplomáciai körökben és a sajtóban a francia–magyar megegyezés körüli lárma a tetőpontjára hágott, lényegében a két állam kapcsolatkeresése már elvesztette régi intenzitását. Mindkét fél – de főleg a magyar – a visszavonulás lehetőségét fontolgatta. Nem kétséges, a belpolitikai tényezőket, a belső ellenzék egyre fokozódó támadásait, amely mindkét fél részéről óvatosabb politikát követelt, aligha lehet a kérdés elemzésénél figyelmen kívül hagyni. A kérdést azonban mégis elsősorban külső tényezők:

a nemzetközi erőviszonyok döntötték el. Mindenekelőtt Nagy-Britannia politikáját kell említenünk. Már utaltunk arra, hogy a Foreign Office kezdettől fogva szembeállt Millerand dunai terveivel, támadta annak Magyarországgal kapcsolatos politikáját. Május első hetében – tehát a francia–magyar tárgyalások kezdetén – Hohler angol főmegbízott kormánya utasítására ellenakciót indított. Horthyt – akivel szoros kapcsolatot tartott fenn – igyekezett Franciaország ellen hangolni. Felhívta a kormányzó figyelmét arra, hogy Franciaország maga is rendkívül nehéz gazdasági és pénzügyi helyzetben van – az USA és Anglia segítségére van utalva –, tőle tehát nemigen lehet támogatást remélni. Május 27-én pedig írásos megkeresést, demarsot nyújtott át a kormányzónak, amelyben már tiltakozott a francia–magyar gazdasági tervek ellen, s egyben felajánlotta az angol–magyar gazdasági kapcsolatok szorosabbra fűzését. Június 4-én Anglia jegyzéket küldött a magyar kormánynak, amelyben tiltakozott a magyar vasutak bérbeadása ellen, mert – hangsúlyozza a jegyzék – ez a trianoni béke jóvátételre vonatkozó cikkelyével ellentétes. Az ügyvivő megemlítette, hogy kormánya Párizsban is szót emelt ez ellen: a budapesti tiltakozással egy időben Derby párizsi angol követ átadta Millerand-nak Curzon levelét, amely tiltakozik a francia–magyar kombinációk ellen.¹⁰³ Az angolok energikus közbelépése után Teleki erősen ingadozni kezdett, bátortalan lett. A június 22-i egyezmény aláírásához végül mégis hozzájárult, mivel Paléologue francia külügyi főtitkár az angolok budapesti tiltakozását jelentéktelennek minősítette, a párizsit pedig letagadta. Ezt tette mind a Halmossal való beszélgetésében – Halmos Teleki utasítására érdeklődött nála az angol intervencióról –, mind pedig Fouchet-nak küldött táviratában. Sami pedig végképp helyrebillentette Teleki egyensúlyát, az az volt, hogy Paléologue bizalmasan közölte Halmossal: Anglia és Franciaország között megállapodás van a magyarkérdésben. Fouchet pedig tudatta a Telekivel, hogy Paléologue a kérdést megvitatta Derby párizsi angol nagykövettel, és az ügy elrendeződött. Csáky június 10-i jelentésében újra kitért erre a kérdésre. Rögzítette ezzel kapcsolatos benyomásait és információit. Ezek szerint létezik egy angol–francia megállapodás, amelynek értelmében Magyarország Franciaország érdekszférájába tartozik. Hohler akciójának célja rémíteni a franciákat és bizonyos előnyöket biztosítani a britek számára, mielőtt átengedik Magyarországot Franciaországnak.

Paléologue még ugyanazon a napon (június 9-én), amikor Fouchet-t informálta, hogy „a brit kormány ez ideig semmilyen közlést nem tett a francia kormánynak Magyarország opcióügyében”, feljegyzést készített, ahol leírja: egy nappal korábban Lord Derby hivatalosan közölte a francia kormánnyal az opciókkal kapcsolatos ellenvetéseit, Millerand kitérő választ adott neki, hogy ilyen ügyet nem ismer. A francia diplomácia vezetői e taktikai húzással érték el, hogy a magyar kormány Hohler közbelépése ellenére aláírta az opciókat.

Az opciók aláírásának híre bombaként hatott a Foreign Office-ban. Ezt követően az angolok fokozták nyomásukat a magyar és a francia kormányra. Mindenáron meg akarták akadályozni az opciók ratifikálását. Június 26-án Johnson angol ügy-

vívó – Hohlerl félévre szabadságot kaptak, az opciók aláírását ugyanis az ő számlájára írták – felkereste Telekit, s kormánya nevében választ kért a június 4-i angol jegyzékre. Teleki azt válaszolta, hogy a kérdést Paléologue megvitatta Lord Derby párizsi angol nagykövettel, és a dolgok elrendeződtek. Johnson ezt az állítást valótlannak minősítette, mert – mint közölte – kormányának nincs tudomása Paléologue állításáról. Két nappal később, június 30-án Johnson átadta Telekinek Curzon angol külügyminiszter levelét, amely tiltakozik az opciók ellen, ezek ugyanis ellentétben állnak a békeszerződéssel. Újabb két napra rá Sir Hugh Lewick, a Jótéteti Bizottság angol tagja levelet intézett Fouchet-hoz, amelyben felvilágosítást kért a magyar–francia gazdasági és politikai megállapodásról. Hangsúlyozta, hogy az egész ügylet ellentétben áll a békeszerződéssel. London a politikai támadással egy időben gazdasági oldalról is fokozta nyomását a magyar kormányra. Június 25-én (három nappal az opciók aláírása után) Stead ezredes – Troubridge admirális volt vezérkari főnöke – fogadást tartott a Ritz Szállóban a bank megalapításának egy éves évfordulója alkalmából. A fogadáson jelen volt a magyar politikai és gazdasági élet számos vezető tagja, köztük maga a miniszterelnök is. Stead pohárköszöntőjében védelmébe vette Anglia magyarországi gazdasági érdekeit. Hangsúlyozta, hogy Magyarország ma szabad, és Anglia érdekelt van prosperitásában. A legszorosabb pénzügyi kapcsolatot kell létrehozni London és Budapest között. A Duna révén Magyarország Anglia szomszédja lett, s az kész segíteni meggyengített gazdasága függetlenségének megőrzésében. Magyarország – hála szerencsés földrajzi fekvésének – Kelet-Európa tengelye. Fontos szerepet kell játszék ebben a térségben. Az angolbarátság az, amely segíthet neki ebben. A miniszterelnök válaszában Anglia jóindulatát méltatta s kifejezte reményét, hogy ez a jövőben is megmarad.¹⁰⁴

Az opciók aláírása után a Magyarországiért folytatott angol–francia vetélkedés tehát csak fokozódott. A franciák ekkor még nem voltak hajlandók visszavonulni. Ellenkezőleg, fokozták diplomáciai tevékenységüket azok végleges megszerzéséért, s csak utána kívántak alkudozni Nagy-Britanniával. Ütőkártyának akarták őket felhasználni a tervezett Millerand-Lloyd George találkozón, amelyen a magyarkérdést is napirendre tűzték. A francia külügyminisztériumban található egy feljegyzés, amely utal erre, leszögezve: az opció abból a szempontból fontos, hogy más angol követelésekkel szembe lehessen szállni. A franciák csak később – július végén, illetve augusztus elején – az angol–francia találkozó után kezdték meg a visszavonulást. Ekkor már – az angolokra való tekintettel – utasították vissza a magyarok kérését, hogy ti. Millerand és Foch fogadja a Párizsba induló magyar delegációt. Mindez csak fokozta a magyar kormány megtorpanását, Franciaországtól való távolodását, s erősítette azt a folyamatot, amely Magyarországon június végén – az angolok másodszori közbelépésére – kezdődött. Ezek az események nyilvánvalóvá tették a magyar kormány előtt, hogy Anglia nem mondott le Magyarországról, nem engedte át francia érdekszférába, ahogy ezt Paléologue elhitetni igyekezett. A francia kormány ugyan továbbra is kitartott amellett, hogy Londonnal megegyezett a magyarkérdés-

ben, továbbá, hogy az angolok semmilyen tiltakozást nem nyújtottak be náluk – de Budapesten ezt már kétkedve fogadták. Magyarország – ha lassan is – távolodni kezdett Franciaországtól. S ezt a folyamatot már nem lehetett megállítani.

A magyar–francia elhidegülésben szerepet játszott Olaszország is. Róma kezdetől fogva kitartóan munkálkodott azon, hogy keresztülhúzza Franciaország Magyarországgal kapcsolatos terveit. Utaltunk már arra, hogy az olasz kormány hármas – Ausztriából, Magyarországból és Romániából álló – csoportosulást kívánt létrehozni, s a föderáció tengelye ugyancsak Magyarország lett volna. Érthető tehát, hogy a francia–magyar közeledést nem nézte jó szemmel. Nem kívánta, hogy Franciaország rátegye a kezét Magyarországra. Ezt mindenképpen meg akarta akadályozni. Miután pedig nyilvánvalóvá vált, hogy önmaga ehhez kevés, Anglia mellé zárkózott fel, az ő akciójához csatlakozott. (A felállás tehát ugyanaz, mint a békekonferencián: angol–olasz együttműködés Franciaország ellen.) Fouchet budapesti francia követ több alkalommal hívta fel a Quai d'Orsay figyelmét a budapesti brit és az olasz főmegbízott franciaellenes együttműködésére. Cerruti olasz főmegbízott mindvégig nagy figyelemmel kísérte a francia–magyar tárgyalások alakulását, s azokról részletes beszámolókat küldött Sforza külügyminiszternek. Az olasz külügyminiszter igyekezett a franciák ellen hangolni a magyar politikai köröket. Sötét színekben ecsetelte Magyarország franciabarát politikájának súlyos következményeit. Hangsúlyozta, Budapesten tévednek, amikor azt hiszik, hogy a franciáknak tett koncessziók révén megjavíthatják kapcsolataikat a szövetséges hatalmakkal. Az olasz diplomaták sokoldalú tevékenységbe kezdtek Franciaország magyarországi politikája ellen. Rámutattak arra, hogy Franciaország politikailag nem támogathatja Magyarországot, mert nem érdeke, hogy erős és nagy legyen. Ez egyedül Olaszországnak érdeke. Franciaország pillanatnyilag ugyan elfordult Csehszlovákiától, de ez ideiglenes. Tévedés volna azt gondolni, hogy a franciák ezt az országot kihagyták politikai számításaikból. Felhívták a magyar kormány figyelmét arra, hogy egy állam sem képes egyszerre barátságban lenni Franciaországgal is, Németországgal is. Ha Magyarország francia támogatásra számít, ellenséges Németországgal lesz dolga. Az opciók aláírása után Olaszország – akárcsak Anglia – egyértelműbben és határozottabban lépett fel a gazdasági és politikai érdekeit rendkívüli módon veszélyeztető francia–magyar társulás ellen.

Június 28-án Cerrutti kormánya nevében tiltakozott a magyar–francia közeledés miatt. Ezt július 3-án megismételte. Az olasz főmegbízott hangsúlyozta, hogy a francia–magyar együttműködés rossz benyomást keltett mind Angliában, mind pedig Olaszországban. Emlékeztette Kányát, hogy Huszár miniszterelnök és gróf Somssich külügyminiszter februárban neki személyesen kijelentette, hogy Magyarország politikáját Olaszországra kívánja alapozni, minthogy közösen kell védekezniük a pánszláv veszéllyel szemben. Eme kezdeményező első lépésen túl a magyar fél semmit sem tett, hogy Budapest és Róma közeledését valóban elősegítse. Kánya, a külügyminiszter állandó helyettese válaszában rámuta-

tott arra, hogy a nemrég megkezdett francia–magyar tárgyalások olyan messzire jutottak el, amire Budapesten nem is számítottak. Kifejtette ama nézetét, hogy a francia–magyar közeledés semmiképpen nem zavarhatja meg a baráti kapcsolatokat a szövetséges hatalmak más tagjaival. „Ha most Franciaország követi Olaszország és Anglia példáját és némileg barátságosabb magatartást tanúsít irányunkban – folytatta Kánya –, ez még nem elegendő ok arra, hogy Anglia és Olaszország hátat fordítson Magyarországnak.” Az olasz–magyar viszony megtorpanásáért a felelősséget az olasz kormányra hárította, mert – ahogy érvelt – Olaszország Romániával kapcsolatos politikája, amely figyelmen kívül hagyta a magyar érdekeket, akadályozta a magyar kormányt abban, hogy eredeti tervét megvalósítsa. Cerruti rámutatott Románia fontosságára, a tervezett közép-európai egyensúlyozó blokk számára. Ennek érdekében Magyarországnak normalizálnia kell viszonyát a román kormánnyal. Még azon az áron is, ha egyelőre elfogadja a román feltételeket, vagyis e viszonylatban elismerni a kialakult helyzetet. Ami nem jelenti, hogy a későbbiek során ez nem módosul. Bízik abban, hogy Erdély autonómiája már most megvalósítható.

Franciaország Romániával kapcsolatos „tanácsai”, mint láttuk, nem akadályozták a francia–magyar közeledést. Itt tehát másról is szó van. Arról tudniillik, hogy Olaszország potenciális lehetőségei egy revízió keresztülviteléhez jelentéktelenek voltak. Budapesten azt a hatalmat kívánták előnyben részesíteni, amely képes volt bizonyos engedményekért más irányú kárpótlások kieszközölésére. Ilyen hatalomnak – a tárgyalat időben – Franciaországot tartották. Az Egyesült Államok magatartására a magyar–francia közeledéssel kapcsolatban – mivel az eléggé indifferens volt¹⁰⁵ – jelen tanulmányunkban nem térünk ki. Anglia és Olaszország fent vázolt politikája nemcsak Magyarországra, hanem szomszédaira is hatással volt. Az előbbi – mint láttuk – visszavonulásra készítette, az utóbbiakat támadásra, határozott fellépésre serkentette. A harc élén Beneš állt. A csehszlovák külügyminiszter gyümölcsötvetni kívánta a helyzet adta lehetőségeket: meg akarta valósítani a kisantra vonatkozó régi tervét. Javában dült még a háború, de a nemzeti mozgalom emigrációban levő vezetői már terveket szőttek a háború utáni együttműködésről, arról, hogyan fogják egyesíteni a birodalom helyén keletkezett kis független államokat. Masaryk több tervet dolgozott ki erre: Közép-Európa átszervezésére vonatkozó koncepciója ugyanis az idők folyamán – az aktuális helyzethez alkalmazkodva – többször változott, mégpedig minden esetben szűkült. Az általa elképzelt közép-európai-unió a független államok létrejöttével együtt kezdett szétesni. Történt pedig ez azért, mert a nacionalizmus virágkorát élő, különböző társadalmi berendezkedésű, eltérő gazdasági és politikai érdekű államokat nehéz volt egyesíteni. A háború után Masaryk szövetségi tervei ad acta kerültek. A megváltozott helyzetben Prága csak a Csehszlovákiából, Jugoszláviából és Romániából álló szűk szövetségi rendszer létrehozásában volt érdekelt. Beneš erre irányuló diplomáciai erőfeszítései azonban kudarcot vallottak. Az a tény, hogy valamennyien az Osztrák–Magyar Monarchia területén keletkeztek, illetve a birodalom területeivel gyarapodtak, nemcsak a közös

érdekek, hanem a köztük levő ellentétek forrása is lett. Törekvésük, hogy határaikat minél jobban kitágítsák, sértette szomszédai érdekeit. A különböző területekért, a nagyobb zsákmány megszerzéséért tehát egymással is csatáztak. A feszültség különösen Románia és Jugoszlávia között éleződött ki. Határc incidensek voltak napirenden, s már-már háború kirobbanásától kellett tartani a két állam között. S ha mindehhez hozzávesszük azt, hogy a három állam földrajzi fekvése eltérő külpolitikát feltételezett, továbbá azt, hogy különböző társadalmi berendezkedésük is fokozta köztük a feszültséget, akkor érthetővé válik, hogy Beneš – minden erőfeszítése ellenére – még a magyarkérdésben sem tudta szinkronba hozni a három állam politikáját (holott tulajdonképpen ez volt köztük az egyetlen összekötő kapocs). Ez magyarázza azt a tényt, hogy nem sikerült összehangolniuk tevékenységüket a Károlyi-kormány és a Tanácsköztársaság ellen. Jugoszlávia – mivel Magyarország elismerte a belgrádi egyezményt – elhatárolta magát a csehszlovák–román tervektől és akcióktól, csak a József főherceg jelölésével kapcsolatos események után kezdett felfigyelni Beneš javaslataira.¹⁰⁶ Csehszlovákiával közösen tiltakozott a békekonferencián a főherceg hatalomra kerülése ellen. Akciójuk sikeresnek bizonyult, s ennek következtében a két állam között szorosabb lett a kapcsolat. A csehszlovák–román viszonyt azonban a tárgyalat időszakban az elhidegülés jellemezte.¹⁰⁷ A párizsi békekonferenciáig a három állam közötti együttműködés tehát mindvégig esetleges és bilaterális volt. Egységes akciójukra először a trianoni béketárgyaláson került sor. Ezt követően újra külön utakon jártak. Beneš szerződési javaslatát mind Jugoszlávia, mind pedig Románia visszautasította. Ebben 1920 nyaráig következetesek maradtak.¹⁰⁸ A francia–magyar titkos egyezmény azonban egymás felé lökte a három államot, s a köztük levő viszony alakulásában szinte katalizátor szerepet játszott. A csehszlovák diplomácia vezetője azonnal fölsírmerte az adott légkör nyújtott a lehetőségeket – Jugoszlávia és Románia pánikban élt: tisztában voltak azzal, hogy a magyar revíziós törekvések Franciaország támogatása mellett potenciális veszélyt jelentenek, hogy Beneš mostani üzenete – „Magyarország már nem ellenségünk, hanem riválisunk” – a tényleges helyzetet konstatálja. Július végétől élénk összeköttetés jött létre Belgrád, Bukarest és Prága között. Ninčić Csehszlovákiába utazott s megtárgyalta Benešsel az új helyzetet. A két külügyminiszter megállapodott a szerződés megkötésében. Beneš Belgrádba készült az egyezmény aláírására. Elutazása előtt közölte Rennerrel, hogy a franciák által támogatott magyar revíziós törekvések szükségessé teszik a kisanant megalakítását.

A francia kormány éber, és nagy elégedetlenséggel kísérte figyelemmel Beneš minden lépését. A három állam fővárosaiba akkreditált követek utasítást kaptak, hogy minden vele kapcsolatos információt jelentsenek. Nem érdektelen megjegyezni, hogy valamennyi – Pazzi prágai, Fontenay belgrádi és Daeschner bukaresti – francia követ Benešék oldalán állt. ¹⁰⁹ Praznovsky egyik jelentése is utalt arra, hogy a Millerand-féle politikát nagymértékben akadályozza az, hogy a diplomáciai testület és a külügyminisztérium egyes osztályai szemben állnak külpolitikai koncepci-

ójával. Hibáztatja a francia miniszterelnököt, hogy csak részben cserélte ki a diplomatákat s a Quai d'Orsay vezetőit. S itt fel kell hívnunk a figyelmet a kisantant megalakulásával kapcsolatos egyik igen lényeges – s eddig eléggé elhanyagolt – tényezőre, mégpedig Benešék nagyhatalmi támogatására. E nélkül a támogatás nélkül ugyanis nem valószínű, hogy Beneš – bármennyire elszántan is küzdött – diadalra tudta volna vinni e szövetség létrehozására vonatkozó tervét. Franciaország szembenállását Anglia és Olaszország ellensúlyozta. E két állam – franciaellenes megfontolásból – Beneš oldalára állt (bár ez Olaszországnál nem volt egyértelmű).

Mi volt Anglia és Olaszország álláspontja a kiépülő szövetségi rendszerrel kapcsolatban? Utaltunk már arra, hogy London gazdasági szempontból érdekelt volt a Monarchia területén keletkezett valamennyi állam újbóli egyesítésében. (Sőt, ennek érdekében konkrét lépéseket is tett.) Amikor azonban 1920 nyarán – a magyar–francia megegyezés kapcsán – előtérbe került a kisantant megalakulása, vagyis a győztes kis államok egyesítése, Nagy-Britannia lemondott korábbi elképzeléseiről, s kész volt a Közép-Európát kettéosztó tömb létrehozását támogatni. A minimális kisantant-terv mellett foglalt állást, vagyis Beneš, és nem Take Ionescu koncepcióját tette magáévá. Londonban a kisantanttra vonatkozó román elképzeléseket a leghatározottabban elleneztek. Lengyelország és Görögország – különösen az előbbi – bevonásával nem értettek egyet, mert – mint mondták – „Piłsudski kalandor politikája megterheli a kisantantot”. A brit diplomácia kitartóan munkálkodott azon, hogy Romániát a Lengyelországról való lemondásra bírja. Fáradozásait végül is siker koronázta, s közbelépésükre Bukarest hajlandó volt lemondani a maximális tervről, s elfogadta Beneš elképzeléseit a háromtagú kisantanttról. Beleegyezésüket mindazonáltal csak átmeneti kompromisszumnak tekintették, melyre az angol–román gazdasági kapcsolatok megszervezése miatt kényszerültek. Lengyelországról, mint a kisantant jövőendő tagjáról még sokáig nem mondtak le.

A brit diplomácia – a dunai államokba akkreditált követein keresztül – effektív támogatást nyújtott a kisantant megalakításához. A Foreign Office jogosnak és szükségesnek tartotta a magyar veszély elleni szövetség létrehozását. Phipps egyik jelentésében utal is erre, hangsúlyozván, hogy a kisantantnak „védelmi jellege lesz, a békét fogja védeni, s Őfelsége kormányának teljes támogatását fogja élvezni”. Majd hozzáteszi: „A kisantant ugyanakkor biztonságot nyújt a francia és az olasz kormány intrikái ellen.”

Ami Olaszországot illeti – ebben a kérdésben Angliához hasonló álláspontot képviselt. Mindent támogatott, ami Franciaország ellen irányult. Egyik napról a másikra változtatta meg korábbi dunai politikáját, melynek célja a Jugoszlávia és Csehszlovákia elleni hármass blokk létrehozása volt. Az új helyzetben kész volt közeledni az említett két államhoz. (Romániával pedig eddig is elég jó viszonyban volt.) Félretéve tehát a Fiume és Dalmácia miatt már-már háborúval fenyegető ellentétet, 1920 novemberében megkötötte Jugoszláviával az ún. rapallói egyezményt, amely

a saint-germain-i és a trianoni béke feletti örökös mellett arra is kötelezte a szerződő feleket, hogy együttesen fellépjenek a Habsburg-ház magyarországi vagy ausztriai restaurációs törekvései ellen. Két hónappal később Beneš és Sforza jegyzékváltásban állapodott meg, hogy a rapallói egyezmény Habsburg-kérdésre vonatkozó része csehszlovák–olasz viszonylatban is érvényes. Budapesten rossz néven vették Olaszország pálfordulását. Horthy szemrehányásokat tett Cerruti budapesti olasz főmegbízottnak azért, hogy kormánya támogatta a kisantant megalakulását. Cerruti cáfolta ezeket az állításokat. Sforza utasítására felkereste Telekit, és közölte vele, hogy Olaszországnak semmilyen szerepe nem volt ezekben az eseményekben. Részletesen előadta a Rómából kapott, kisantanttra vonatkozó információit. A francia diplomácia vezetői a leghatározottabban elleneztek a kisantant szervezését, s a rendelkezésükre álló eszközökkel igyekeztek is azt megakadályozni. Nyilvánvaló volt előttük, hogy ez a szövetség keresztülhúzza Dunai-konföderációs tervüket, mely valamennyi dunai államot össze akart fogni előbb gazdaságilag, majd pedig politikailag. A kisantant győzőkre és legyőzöttekre osztja majd ezt a területet, s közülük az utóbbiakat óhatatlanul Németország karjaiba kergeti. Álláspontjukat pontosan tükrözi Millerand augusztus 24-én kelt, 11 követségnek szóló körtávirata. E táviratban a miniszterelnök utal azokra a tárgyalásokra, melyek a Csehszlovákiát, Jugoszláviát, Romániát és esetleg Lengyelországot és Görögországot magába foglaló szövetség létrehozását célozzák. Utal a már létrejött csehszlovák–jugoszláv megegyezésre, majd így folytatja: „Az ilyen politika azzal a súlyos kellemetlenséggel járhat, hogy elszigeteli a magyar kormányt, amely elkerülhetetlenül megkísérelheti, hogy Németország oldalára álljon, s ott találjon támogatást. A mi mindennapi gondunk pedig – éppen ellenkezőleg – az, hogy elkerüljük a konfliktusokat, hogy a közeledés és az egyetértés elemeit keressük Közép-Európa különböző államai között. Eme cél hatékonyabb megvalósítása érdekében segítetttem elő a francia és a magyar vállalatok gazdasági közeledését is. A francia befolyás erősítése Budapesten ugyanis alkalmasnak látszott arra, hogy a béke ügyét szolgálja – hisz ez valamennyi közép-európai szövetségesünknek bizonyos garanciát nyújt, hogy elejét veszi Magyarország hódító politikája megújulásának. Ilyen feltételek mellett Lengyelországnak vagy Görögországnak a tervezett kombinációhoz való csatlakozása azzal fenyegethet, hogy elősegíti Közép-Európa két táborra bomlását, s így növeli a konfliktusveszélyt. Nem érdekünk tehát, hogy a kormány, amelyenél Ön akkreditálva van, belépjen egy ilyen orientációjú csoportosulásba. Kérem, hogy az Ön megítélése szerinti legdiszkrétebb formában hívja fel a kormány figyelmét e politika súlyos következményeire, mely a magyar és a német érdekek találkozásának veszélyét rejti magában, és megnehezíti a közép-európai államok közötti természetes kapcsolatok kialakítását. Ez tehát Franciaország hivatalos álláspontja a kialakuló kisantanttal kapcsolatban.” Ez a komoly forrásértékkel bíró dokumentum önmagában is tanúskodik arról, hogy Párizs nemcsak hogy nem segítette elő a szövetség megalakulását, a csehszlovák–jugoszláv

egyezményt is elítélte,¹¹⁰ és a többi államot is próbálta visszatartani a csatlakozástól. Franciaország határozott közbelépésére a román kormány ingadozni kezdett, s Beneš romániai tárgyalásakor váratlanul Bukarestbe érkezett Joffre francia marsall. A diplomáciai körök feszült figyelemmel kísérték a fejleményeket, s várták, ki lesz a győztes: Beneš vagy Joffre.

Az utóbbi lett a győztes. Románia nem csatlakozott a kisantanthoz, csak szóbeli megállapodásra volt hajlandó. A kisantant egyezményt csak egy évvel később írta alá, amikor a magyar veszély – IV. Károly exkirály puccskísérlete következtében – újra akuttá vált, amikor Franciaország Duna-medencei politikájában újabb fordulat következett be, és az akarata ellenére megalakult kisantant oldalára állt. Ezekkel az eseményekkel, vagyis a kisantant megalakulásával egy másik tanulmányban foglalkozunk. A csehszlovák–jugoszláv egyezmény létrejöttével, amely a kisantant magvát képezte – a dunai-konföderáció vagy kisantant alternatíva lényegében eldőlt, az utóbbi javára. A Beneš-Berthelot-féle törekvések győzedelmeskedtek a Paléologue-féle elképzelések felett. Az előbbi alternatíva – noha bizonyos lehetőséget hordozott magában – alulmaradt, mert jelentős helyi és nemzetközi tényezők az utóbbi megvalósítása, a kisantant megszületése irányában hatottak. A két szembenálló koncepcióból győzött az, amely a Duna-medence jövőjét a békeszerződések betartásával kívánta biztosítani. Az abban érdekelt államok szövetségének létrehozása segítségével. A kisantant két ellentétes irányban hatott a Duna-medence további fejlődésére. Egyfelől közelebb hozta egymáshoz a győző kis államokat, csökkentette – ha nem is számolta fel – a köztük meglevő ellentéteket. Másfelől viszont elmélyítette a Duna-medence kettészakadását győzőkre és legyőzöttekre. Fokozta az ellenségeskedést a két tábor között. Átmenetileg konszolidálta a Duna-medencét. A felszín alatt azonban feszültek az ellentétek, amelyek később – amikor a nemzetközi erőviszonyok megváltoztak – annál nagyobb erővel törtek elő.

JEGYZETEK

- 1 Ádám Magda: Magyarország és a kisantant a harmincas években. Bp. 1968. 22–23.
- 2 A Duna-konföderációs tervről lásd: Kerekes Lajos: Az Osztrák Köztársaság külpolitikája 1918–1922 (kézirat) doktori értekezés. A szerző a dunai konföderációs elképzelések ausztriai fogadtatását elemzi. A terv lényegét a szovjetellenességben látja. Álláspontjával aligha lehet egyetérteni. A dokumentumok tanúsága szerint a terv elsőrendű célja a Németországgal szembeni védekezés, az Anschluss megakadályozása. A Lengyelországgal kapcsolatos francia politikát, a neki nyújtandó támogatást sem lehet – ahogy ezt a szerző teszi – kizárólag a szovjetellenességgel magyarázni, mert ez a németkérdéssel is összefüggött. Mindez persze nem zárja ki, hogy a dunai konföderációs tervnek nem lehettek volna szovjetellenes összetevői.
- 3 „Meg kell mondjam Önnek – jelentette ki Clemenceau brit kollégájának a ellenfelének, Lloyd George-nak –, hogy a fegyverszünet utáni napon az Ön személyében Franciaország ellenségére találtam. – Nem tesz

semmit – felelt Lloyd George – hiszen ez volt mindig hagyományos politikánk.” G. Clemenceau: *Grandeur et misère d'une victoire*. Paris. 1930. 90.

- 4 Lloyd George és Curzon ezt lépten-nyomon hangsúlyozták
- 5 AD. Europe 1918–29. Yougoslavie (a továbbiakban J.) vol. 46. f. 122. A francia jugoszláv követ jelentése Millerand-nak 1920. jan. 12. Documents on British Foreign Policy 1919–39 (a továbbiakban DBFP).
- 6 9AD. Europe 1918–29. Hongrie (a továbbiakban H.) vol. 56. f. 19–22. Fouchet jelentése Leyguesnek 1920. nov. 30. Uo. f. 14–18. A római francia követ jelentése 1920. nov. 26. Anglia és Olaszország magyarországi politikájáról.
- 7 AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 63–66. Fouchet jelentése Millerand-nak 1920. ápr. 9. Uo. f. 54–55. Politique de l'Angleterre et de l'Italie il. l'égard de la Hongrie című feljegyzést. 1920. márc. 30. Uo. f. 204–205. A francia külügyminisztérium feljegyzése 1920. jún. 9.
- 8 Mindhárom nagyhatalom esetében tapasztalható, hogy a kormány által támogatott magánvállalatok tették rá a kezüket a dunai államok gazdasági pozícióira.
- 9 Csehszlovákia, Ausztria és Jugoszlávia semlegességet hirdetett a lengyel-szovjet háborúban. Románia bár nem tett semlegességi nyilatkozatot, hadseregét mégsem volt hajlandó a lengyel frontra küldeni. A magyar határ őrzésére kívánta ezt felhasználni.
- 10 AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 197.
- 11 A francia–magyar tárgyalásokkal már több kutató foglalkozott. Magyarországon elsőnek Horváth Jenő: „A trianoni békeszerződés megalkotása és a revízió útja” (Bp. 1938) c. munkájában megkísérelte nagy vonalakban felvázolni a kérdés történetét. A szerző, miután levéltári anyag nem állt rendelkezésére – az erről szóló fejezetet a valóságtól elrugaszkodott sajtóra alapozta, ezért fejtegetései hiányosak, sok esetben túlzottak és tévesek. Ez utóbbi vonatkozik számos értékelő megállapítására is. A francia külügyi levéltár megnyitásáig – a prágai levéltárban meglevő iratok mellett – a legfontosabb forrást a Magyar Külügyminisztérium által 1939-ben publikált Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary 1. (Bp. 1939) című kötet volt. A forráskiadvány – néhány esetet kivéve – megbízhatóan rögzíti az eseményeket. A kötet, noha a dokumentumok válogatásánál egy bizonyos tendencia érvényesült, a revízió jogosságának a bizonyítása) ma is – amikor a francia levéltár már hozzáférhetővé vált – nélkülözhetetlen a téma feldolgozásához, a francia levéltári anyag egyoldalúságának a kiküszöböléséhez. A francia–magyar tárgyalások rekonstruálásával a szerző bizonyítani kívánta azt, hogy a békeszerződés revíziójának a szükségességét a franciák is már 1920-ban elismerték. Karsai Elek: „Számjeltáviratok valamennyi magyar királyi követségnek” (Bp. 1969) című forráskiadványában a Papersben e kérdésre vonatkozó számos dokumentumot tett közzé, amelyeket értelmező lábjegyzetekkel látott el. Munkája segítségként jelent a kérdéssel foglalkozó magyar kutatók számára. Boros Ferenc: „Magyar–csehszlovák kapcsolatok 1918–1921-ben” (Bp. 1970) című munkája. A fenti szerzők közül azonban egyedül Boros Ferenc mutatott rá a kisantant francia–ellenes élére és Franciaország kisantantellenes politikájára. Entente” (Genève. 1972. elismeri, hogy a fenti események szerepet játszottak a kisantant létrejöttében. De csak azzal, hogy meggyorsították az embrió megszületését. A kisantant létrejöttét szükségyszerűnek tartja. Az általunk áttanulmányozott francia és csehszlovák levéltári dokumentumok nem támasztják alá ezt az álláspontot. Azt bizonyítják, hogy Millerand, nemcsak augusztus végén nem értett egyet a kisantant megalakításával, hanem hatalomra kerülésének pillanatától kezdve.
- 12 1927. szept. 28-án a Magyarság 1920. ápr. 15-i keltezésű francia nyelvű jegyzéket s egy térképet tett közzé. Az irat, amelyet Paléologue és Baker – a határmegállapító bizottság angol tagja – írt alá, a trianoni határok módosítását, az etnográfiai határok visszaállítását tanácsolta. A jegyzéket állítólag 1920-ban Paléologue juttatta el Simonyi-Semadam magyar miniszterelnököknek. 1927. szept. 30-án. Paléologue volt külügyi főtáitkárfalóta ezeket az állításokat, a nyilatkozatot hamisítványnak bélyegezte. Simonyi-Semadam, Apponyi és Halmos (az 1920-as francia–magyar tárgyalások résztvevői) ugyancsak kétségbe vonták a jegyzék hitelességét. A francia kormány erőteljes tiltakozására Bethlen – aki nem azonosította magát a Magyarság cikkeivel – közzé tette az MTI által a valódi francia nyilatkozatot, Fouchet 1920. jún. 24-i jegyzékét. Bethlen István az Egységes Pártban 1927. okt. 8-án tartott beszédében hangsúlyozta, hogy a franciák 1920-ban készek voltak revideálni a békeszerződést. Bethlen István beszédei és irásai II. köt. Bp. 1933. 191. A világsajtó középpontjába – akárcsak hét évvel ezelőtt – a francia–magyar egyezmény került. Magyarország szomszédai ez alkalommal azonban jobbnak látták az egyezményt most már nem létezőnek minősíteni. Az incidens mögött bel- és külpolitikai törekvések húzódtak meg. Az ellenzék kényszeríteni akarta Bethlent, hogy határozottabban lépjen fel a revízióért.

- Fokozni kívánta a Rothermere-akció miatt amúgy is meglevő angol-francia feszültséget. Az 1927-es incidensről a francia külügyi levéltárban a H. vol. 62-ben sok komoly forrásértékkel bíró irat van.
- 13 A magyar kormány csak többszöri felszólítás után küldte Párizsba a békedelegációt.
  - 14 Magyarországnak eddig nem volt határozott külpolitikai irányvonala. Több ország, Anglia, Olaszország és Románia felé próbálkozott. Az első helyen azonban Nagy-Britannia állt.
  - 15 AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. I. 4–9. A francia külügyminisztérium; feljegyzése. A magyarkérdés és Franciaország érdekei. 1920. jan. 5. 4 Történelmi Szemle 1977/3–4.
  - 16 Fouchet tevékenységével rendkívül elégedetlenek voltak Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia budapesti képviselői.
  - 17 Halmos ápr. 23-i memorandumának tárgyalási alapul való elfogadása ezt jelentette.
  - 18 AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 67–71. Fouchet jelentése Millerand-nak. 1920. ápr. 28.
  - 19 A magyarbarát hírében álló Fouchet a Magyarországgal való megegyezést még komoly engedmények árán is fontosnak tartotta.
  - 20 Franciaország hivatalos álláspontjával szemben Fouchet támogatta József főherceget a magyar trón megszerzése érdekében kifejtett sokirányú ténykedésében. József főherceg ugyanis a franciák segítségével akarta megelőzni unokatestvérét, IV. Károlyt, és minél előbb elfoglalni a trónt. Erről a francia körökkel több alkalommal tárgyalt. AD. Europe 1918–29. H. vol. 60. f. 90–97. Fouchet jelentése Millerand-nak 1920. nov. 6.
  - 21 1920 tavaszán Apponyi esélyes volt a miniszterelnöki székre. Jelölését támogatták az angolok és kezdetben a franciák is. A francia kormány azonban, miután megtudták, hogy szoros kapcsolatban van Hohlerrel is – Teleki javára döntött.
  - 22 AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 72–73. Fouchet távirata Millerand-nak 1920. ápr. 10.
  - 23 A cikk 1920. ápr. 20-án jelent meg és nagy meglepetést keltett. Sajtóvitát azonban nem váltott ki. a kormány ezt megakadályozta.
  - 24 AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 72–73. Fouchet távirata Millerand-nak 1920. ápr. 10. A júniusban megalakult kormánya francia elképzeléseknek megfelelt. Miniszterelnök Teleki Pál, külügyminiszter Csáky Imre lett.
  - 25 Bethlen és Csáky Párizsba érkezvén, igyekeztek visszaszorítani Halmos tevékenységet. Nem tartották ugyanis a magyar célkitűzésekkel, a radikális revízióra való törekvéssel egyezőnek. Ápr. 23-i memorandumával nem értettek egyet.
  - 26 Millerand a francia–magyar megbeszélések elleni angol tiltakozást azzal utasította vissza, hogy a lettre d'envoi szellemében tárgyal a magyarokkal. A levelet, amely lehetővé teszi a békés revíziót, Anglia és Olaszország kényszerítette Franciaországra. Az ő nyomásukra járult hozzá ehhez a koncesszióhoz. Több más adat is tanúskodik arról, hogy a kísérőlevél szerzője nem Millerand, hanem Lloyd George és Curzon, akiket az olaszok támogattak. Így a francia kormány 1920. szept. 21-i jegyzéke Angliának, amelyben hangsúlyozza, hogy a Magyarországgal kapcsolatos politikája: konferencián a szövetségesek a békefeltételekre adott magyar választ vitatták meg. Éles vita bontakozott ki Berthelot Franciaország és Curzon Anglia képviselője között. A franciák visszautasították a békefeltételek bármilyen módosítását. Végül, hosszú vita után, miután az angolok elálltak attól, hogy a magyar békefeltételeket újra megvitassák, (ami ellen a franciák határozottan tiltakoztak) – Cambon és Berthelot elfogadta a javaslatot: „The conference approved Lord Curzon's suggestion”. DBFP. First Series Vol. VII. 1920. London, 1958. 54. dok. 449.
  - 27 Uo.
  - 28 Erről a szövetséges hatalmak képviselői egymás közt nyíltan beszéltek.
  - 29 Jugoszlávia és Románia a trianoni béke által Magyarországnak ítélt területeket is. megszállva tartotta. A belgrádi kormánynak sikerült oly megállapodást kieszközölni, amelynek értelmében Jugoszlávia a területet csak a trianoni béke ratifikálása után őríti ki.
  - 30 A békefeltételek változatlanok maradtak. Az esetleges koncessziókat csak mint lehetőséget említették meg. „Against our arguments, the prior treaty obligations of the Allied Powers, are repeatedly invoked and eventual concessions are mentioned only as possibilities” – jelentett máj. 6-án Praznowsky. PDH. 264. dok. 286–287.
  - 31 AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 112–113. Millerand lettre d'envoi 1920. máj. 6.
  - 32 AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. H8–121. Fouchet távirata Millerand-nak 1920. máj. 8., uo. f. 138–142. Fouchet jelentése Millerand-nak 1920. máj. 23.

- 33 "Vouz devez ne rien négliger pour accepter ces conditions et Il Ini assurez l'exécution" – hangzott Millerand utasítása a budapesti francia főbiztosnak. AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 14–17 Millerand átirata Doucetnek. 1920. márc. 6.
- 34 Noha Teleki máj. 7-én közölte Praznovszkyval, hogy a Jettro d'envoi" kedvező kommentálása a magyar sajtóban nem látszik keresztül vihetőnek (PDH. 268. dok. 292–293. – a magyar kormány ez irányú intézkedései eredménnyel jártak. Erről Fouchet meglegéddel számolt be Millerand-nak AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 128. Fouchet jelentése Millerand-nak 1920. máj. 23.
- 35 Teleki tájékoztatta Fouchet-t a fentiekről. Tudomására adta, hogy ezzel az ő politikai pályafutása tulajdonképpen befejeződött. AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 202. Fouchet távirata Millerand-nak 1920. máj. 23.
- 36 A Trianoni békét 1920. jún. 4-én Benárd Ágoston munkaügyi és népjóléti miniszter és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter írta alá.
- 37 PDH. 266. dok. 291–292. dok. 296–297. dok. 299–301.
- 38 AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 122–124. Halmos feljegyzése Paléologue-nak 1920. máj. 12. Miután Paléologue máj. 11-én jelezte Csáky-nak, hogy újabb követeléseket nem veszi tudomásul – (PDH. 283. dok. 304. – az újonnan átadott memorandum csak általánosságokban rögzítette a magyar kívánságokat.
- 39 PDH. 259. dok. 279–284. Lásd még: AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 95–100. Halmos levele Paléologue-nak 1920. ápr. 23
- 40 AD. Europe 1918–29. H. vol. f. 123. Paléologue távirata Fouchet-nak 1920. máj. 13.
- 41 AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 138–142. Fouchet jelentése Millerand-nak 1920. máj. 23.
- 42 Uo.
- 43 Uo. „Le Comte Teleki m'a témoigné sa tres vive satisfaction la politique francophile qu'il a cru devoir adopter au profit de son pay était trop hi en service par la texte que j'étais autorisé à lui communiquer vrahlement, pour que son impression puit être différente” – jelentett erről Fouchet.
- 44 AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 203–212. Fouchet távirata Millerand-nak 1920. jún. 10. Uo. vol. 58. f. 239–241. Millerand távirata Fouchet-nak 1920. jún. 12. Uo. Paléologue távirata Fouchet-nak 1920. máj. 13. PDH. 292. dok. 310–311.
- 45 A feltevés pedig az, hogy Fouchet – aki általában a kapott utasításokat a magyar kormány elképzeléseihez igazította – megváltoztatta a Paléologue-féle deklaráció szövegét. Az általa elmondott szöveg – amelyet a magyar külügyminisztérium 1939-ben publikált – Franciaország támogatását helyezte kilátásba a békeszerződés gazdasági és etnikai igazságtalanságok korrigálásához, a kisebbségi döntések revíziójához és kiegészítéséhez.
- 46 AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 233–237. A magyar kormány levele a Schneider-Creuzot cégnek 1920. jún. 1. Uo. f. 208–211. Fouchet távirata Millerand-nak 1920. jún. 10.
- 47 PDH. 323. dok. 335–336., 325. dok. 337. dok. 341. dok. 348.
- 48 Komoly versengés folyt az angol, illetve francia kormány által támogatott magyar cégek között Magyarország gazdasági kulcspozícióinak megszerzéséért. Lásd erről: AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 204–205. A francia külügyminisztérium feljegyzése 1920. jún. 9.
- 49 Lord Furness elnöke volt annak az angol tőkés csoportnak, amely be akart hatolni Magyarország gazdasági életébe.
- 50 AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 208. Fouchet jelentése Millerand-nak 1920. jún. 10.
- 51 Lásd: a 88. sz. jegyzetet
- 52 AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. Fouchet távirata Millerand-nak 1920. június. Ullmann kifejtette, hogy a közvélemény ellene van a vasutak bérbeadásának, ezt nemzetellenesnek tartja. A vasúti és a Hitelbank optio össze van kapcsolva, következésképpen az ellenséges hangulat a Hitelbank ellen is fordul.
- 53 C'est grâce à une forte pression du Gouvernement hongrois que la direction de la Kreditbank, qui a attaché une grande importance au maintien de ses rapports établis depuis longtemps avec d'autres groupes étrangers, donna son consentement et fit la remise de l'option" hangzott Teleki átirata Csáky-nak. PDH. 361. dok. 366–368. Teleki Fouchet-nak: „Le Gouvernement hongrois a enfin réussi à vaincre la résistance du baron Ullmann. PDH. 366. dok. 370371. He conditioned his approval on a written guarantee to this effect. This was given in the form of a lettre
- 54 PDA. 301. dok. 318–319
- 55 AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 21. Horthy levele Telekinek 1920. jún. 9. PDH. 351. dok. 355

- 56 "Paléologue mentioned today Regent's letter to Your Exelency and remarked that this official document referred, among other things, to the memorandum which Count Bethlen gave him sometime ago and which he accepted a titre privé and only as matter of information." PDH. 351. dok. 355.
- 57 PDH. 349. dok. 353–354.
- 58 Uo
- 59 Uo
- 60 Csáky erről a következőket jelentette: „...he (Montille – Á. M.) said we might rest.”
- 61 PDH. 374. dok. 375.
- 62 Les Commissions de délimitation ont pour mission de fixer sûr le terrain: a) D'abord les frontières décrites dans les Traités de paix; b) Ultérieurement les frontières qui seront fixées après l'exécution des divers plebiscites prescrits par lesdits Traités. Archives de la Société des Nations. Genève. Instructions relatives aux Commissions de délimitation 19902/19584. A dokumentumot H. Bagdan francia történészről kaptam, amiért köszönettel tartozom.
- 63 "En principe, la frontière devra être tracée sur le terrain telle qu'elle est définie dans le Traité de paix. En aucun cas, les modifications de frontière envisagées plus loin ne devront être de nature à remettre en question les bases mêmes de ligne décrite dans le Traité." Uo.
- 64 AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 5–9. Fouchet jelentése Millerand-nak 1920. jún. 17. P D H. 361. dok. 365–368, 324. dok. 336–337.
- 65 AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. Fouchet jelentése Millerand-nak 1920. június.
- 66 Csáky – miután ismertette Millerand ellen intézett támadását –, rámutatott arra, hogy a kormány hatalmon maradása magyarkérdésen áll, vagy bukik. PDH. 309. dok. 323–324, uo. 578. dok. 576–577.
- 67 Hosszú vita indult arról, hogy ki írja alá a deklarációt. (Horthy az alkotmányra hivatkozva ezt megtagadta.) Publikálják-e és hol? Kinek küldik el a deklaráció másolatát? PDH. 331. dok. 340, 344. dok. 350, 353. dok. 357, 346. dok. 346, 324. dok. 336–337.
- 68 PDH. 384. dok. 384, 286. dok. 385.
- 69 AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 37. Millerand távirata Fouchet-nak 1920. jún. 22., PDH., 386. dok. 385, 393. dok., 381–382.
- 70 AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 35. Paléologue körtávirata a francia követnek 1920. jún. 22. Tervbe volt véve, hogy a Schneider-Rotschild kombináció 250 millió koronával részesedik. Uo. f. 40–43. A francia külügyminisztérium kereskedelmi osztályának feljegyzése Paléologue-nak 1920. jún. 22.
- 71 A magyar kormány elégedetlen volt Paléologue eme döntésével.
- 72 Paléologue, aki nem tudta, hogy ez a mondat már a szóban elmondott (máj. 18.) deklarációban sem szerepelt (utaltunk arra, hogy Fouchet a deklaráció eme mondatát nem olvasta fel Horthy előtt), jún. 20-án, tehát két nappal az egyezmény aláírása előtt közölte Csákyval, hogy a mostani deklarációban a régihez viszonyítva a magyarok javára kedvező változás van: kihagyta a fenti mondatot. Ez azt jelenti – folytatva a külügyi főtítkár –, hogy a franciák Magyarország javára felül akarják vizsgálni a béke alapstruktúráját. PDH. 378. dok. 378. Paléologue nem beszélt arról a módosításról – annak a fél mondatnak a közbeiktatásáról –, amely bizonyos fokig pótolta a kihagyott mondatot. Az új deklaráció ugyanis hangsúlyozta, hogy a revízió a kísérő levélben megállapított feltételek mellett mehet csak végbe. P D H. 393. dok. 391–392. Jelentős eltérés még a két deklaráció között továbbá az, is, hogy amíg az első szóbeli deklaráció támogatást ígért az etnikai és gazdasági igazságtalanságok orvoslásához, addig a második – az írásos – Magyarország és a szomszédok közötti tárgyalásokhoz, amelyek célja az ellentétek kiküszöbölése. Ha szemügyre vesszük a deklaráció tervezeteket, akkor kiderül, hogy egy-egy kifejezés milyen komoly megfontolás tárgyát képezte. Hosszan medítettak, hogy „un” vagy „quelque”, „corriger” vagy „reviser”, „compléter-reviser”, vagy csak „completer” szó kerüljön a végleges szövegbe. Kiderül továbbá az is, hogy minden esetben az enyhébb, a kevesebbet ígérő kifejezés mellett döntöttek. Azok kerültek be a végleges – a magyar kormánynak átnyújtott – írásos deklarációba. Az erre vonatkozó rész a következőképpen hangzik: „Ces tentatives auraient pour but, dans les conditions indiquées par le ladite lettre d'envoi, soit de corriger quelque injustice, économique ou ethnique soit de compléter des stipulations de minorités.” PDH. 393. dok. 391. 392.
- 73 A francia külügyminisztérium 1920. jún. 9-én kelt feljegyzése. Ezt a szempontot erőteljesen hangsúlyozza AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 205–206.

- 74 AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 44–45. Csáky és Halmos memoranduma Paléologue-nak 1920. jún. 23. PDH. 405. dok. 404–408.
- 75 AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 63–65. Millerand távirata Fouchet-nak 1920. jún. 26. Uo. f. 50–52. Laroche feljegyzése Csákyval és Halmossal folytatott megbeszéléséről 1920. jún. 24. Laroche feljegyzése szerint Paléologue jóváhagyta a memorandummal kapcsolatos észrevételeit. Uo.
- 76 A magyar kormány azt kérte Franciaországtól, segítse elő a trianoni béke katonai klauzuláinak revidálását, az előírt zsoldos hadsereg helyett a sorozásos hadsereg megalakítását, mert – mondták – az előbbi Magyarország esetében alkalmatlan a közrend és a közbiztonság fenntartására. Lehetetlenné teszi az ország gazdasági rekonstrukcióját. Uo. PDH. 405a dok. 408, AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 44–45. Csáky és Halmos memoranduma Paléologue-nak 1920. jún. 23.
- 77 A javaslat az volt, hogy a francia kormány támogassa Magyarországot a nyugatmagyarországi területek megtartásában. Ezzel meg tudja szilárdítani francia politikai orientációját, s megakadályozni, hogy Ausztria – amely előbb-utóbb csatlakozni fog Németországhoz –, növelje területét. Uo. – A magyar kormány elképzelése az volt – és ezt Csáky közölte Paléologue-gal –, hogy Teleki a parlamentben – egy interpellációra válaszolva – bejelenti, hogy Magyarország nem szándékozik kivonni a nyugati területekről csapatait s Millerand ezt valamilyen nyilatkozatban tudomásul veszi. PDH. 361. dok. 365–368.
- 78 A kisebbségre vonatkozó kérés az volt, hogy a francia kormány utasítsa a szomszéd államokban levő katonai missziót, hogy azok az ottani magyarság érdekeit képviseljék. AD. Europe 1918–29 II. vol. 59. f. 44–45. Csáky és Halmos memoranduma Paléologue-nak 1920. jún. 23.
- 79 Csehszlovákia semlegességében szerepet játszottak Lengyelországgal való ellentétei. Miután a magyar kormány lépten-nyomon azt hangoztatta, hogy Magyarországot a hadseregnek a Kárpátokon kell megvédenie, Masaryk kijelentette: „Ha országunkon keresztül keresnének (a Vörös Hadsereg) átjárót Magyarországra, a csehszlovák kormány ehhez hozzájárulását megtagadná és legjobb képessége szerint ellenállna az oroszoknak.” Lásd erről: Hajdú Tibor: Károlyi Mihály Prágában. Valóság, 1972. 9. 50–52.
- 80 Csicserin üzenetet küldött a román kormánynak, hogy a szovjet hatalomnak nincsenek támadó szándékai, s a normális kapcsolat kiépítésére törekszik. Ez lehetővé tette Romániának, hogy hadseregét Erdély megőrzésére koncentrálja. AD. Europe 1918–29. H. vol. 47.
- 81 A franciákat váratlanul érte Csehszlovákia semlegessége. Pellét Párizsban erős bírálatok érték emiatt. A tábornok, aki szoros kapcsolatban állt Masarykkal és Benešsel, jelentéseiben próbálta megmagyarázni, sőt igazolni Csehszlovákia politikáját. Egyetértett Beneš középeurópai törekvéseivel (vagyis a kisantant megalakulásával). A csehszlovák tervek szerint szinkronban vannak Franciaország politikájával. Pellé a Millerand-féle dunai konföderáció ellen foglalt állást. Ha áttanulmányozzuk a tábornok levelezését és Millerand Prágába küldött utasításait, akkor nyilvánvalóvá válnak a francia miniszterelnökkel való ellentétek. AD. Europe 1918–29. vol. 65. f. 88. Pellé 18 oldalas kézírásos magánlevele. 1920. júl. 20. Uo. vol. 65. f. 86. Uo. f. 86. Pellé levele Rathenot-nak 1920. szept. 14. Uo. vol. 57. f. 27–28. Millerand távirata a prágai francia követnek 1920. aug. 20.
- 82 AMZV PZ. Párizs. C 220, Osusky párizsi csehszlovák követ jelentése 1920. júl. 2.
- 83 Uo. Ebben az utasításban Teleki még csak a Kárpátok védelméről beszélt. Nem vetette fel a magyar hadseregnek a lengyel frontra való küldését.
- 84 Hohler, Nagy-Britannia főbiztosa hosszabb szabadságra ment. Ennek politikai oka volt, amire még kitérünk.
- 85 AD. Europe 1918–29. H. vol. 47. f. 78–79. Fouchet távirata Millerand-nak 1920. júl. 26. Uo. f. 81–84. Fouchet jelentése Millerand-nak. 1920. júl. 26
- 86 AMZV PZ Budapest. Csehszlovákia magyarországi képviselőinek jelentése 1920.
- 87 A beszédben Teleki utalt Franciaországgal való tárgyalásaira, arra, hogy Magyarország integritásának visszaszerzése érdekében gyorsan kell tárgyalni és határozni, a háborúra, amely most is folyik, felkészülni. Uo.
- 88 A diplomáciai körökben s a világsajtóban elterjedt, hogy Franciaország katonai egyezményt is kötött Magyarországgal.
- 89 Uo. Valószínűnek látszik, hogy Paléologue Ghikával a magyar kormány politikai követeléseit letompítva közölte.
- 90 Millerand 1920. márc. 6-án a budapesti főmegbízottnak adott utasításában még ezt rögzítette. AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 14–17.
- 91 PDH. 321. dok. 332–333, 440. dok. 446–447. A lengyel–magyar tárgyalásokról lásd: Kovács Endre: Magyar–lengyel kapcsolatok a két világháború között. Bp. 1971.

- 92 Zamoyski gróf párizsi lengyel nagykövet bizalmasan közölte Praznovszkyval, hogy a franciák készek voltak teljesíteni a magyarok kérését (az átvonulási folyosót illetően). Az erre vonatkozó döntésüket azonban a román és a csehszlovák kormány hozzájárulásától tették függővé. Bukarest és Prága ezt azonban visszautasította. Paléologue megjegyezte, hogy Románia és Csehszlovákia majd rájönnek, hogy hibát követtek el, de fél, hogy már túl késő lesz. PDH. 536. dok. 542.
- 93 AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 47–50. Halmos feljegyzése 1920. márc. 22.
- 94 AD. Europe 1918–29. II. vol. 58. f. 126–127. Feljegyzés Benešsel való beszélgetéséről 1920. máj. 13.
- 95 Lejhanec jelezte Benešnek: „az a benyomása, hogy a magyar kormány csak akkor fog tárgyalni, ha minden bojkottot megszüntetnek.” AMZV. PZ. teleg doslé. Lejhanec távirata Benešnek 1920. júl. 6.
- 96 AD. Europe 1918–29. Roumanie (a továbbiakban R) vol. 50. f. 97–98. Praznovszky feljegyzése a francia külügyminiszternek 1920. aug. 4. Uo. f. 109., Saint-Aulaire jelentése Millerand-nak 1920. aug. 12. Uo. f. 118. Paléologue körtávirata 1920. aug. 17.
- 97 Országos Levéltár Külügyminisztérium (a továbbiakban O. L. Küm.) K 74. – 1920. Párizs. Bejövő számsjel-táviratok. Praznovszky távirata Telekinek 1920. aug. 23.
- 98 Serie politica Roumania 1920. pacco 1920. fasc. 6670. Martin távirata Sforzának 1920. júl. 14. o. L. Küm. K. 74. 1920. Bejövő számsjeltáviratok. Marffy Mantuano távirata Csákyknak Take Ionescuval való beszélgetéséről.
- 99 Az új dokumentumok más megvilágításba helyezik a magyar–csehszlovák tárgyalásokat is. Módosítják az addigi álláspontot, amely szerint Masaryk és Beneš hajlandó volt területi engedményekre. Tény, hogy mindkét államférfi, de főleg az előbbi, számtalanszor tett ilyen kijelentést. A tárgyalás időben is Masaryk Sforza külügyminiszterrel közölte, Csehszlovákia kész revideálni a határokat Magyarország javára. Masaryk több ilyen, és ehhez hasonló kijelentést tett a későbbi évek során is. Tény azonban az, hogy amikor konkrétan felvetődött a revízió kérdése, Beneš azt a leghatározottabban visszautasította..
- 100 A dokumentumon Saint-Sauveur aláírása is szerepel. A gróf júl. 24-én érkezett Budapestre. Az egyezményt pedig állítólag 19-ről 20-ra virradó éjjel írták alá.
- 101 AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 181–192. A francia–magyar titkos egyezmény. A magyar külügyminisztérium által publikált iratok között ez az egyezmény nem szerepel. Ha ilyen létezett volna, akkor ezt a magyar kormány 1939-ben közzé tette volna. Ma már egyre többet ismerünk a francia–magyar tárgyalások valódi történetéből és egyre világosabban látjuk a hátterét és a célját. Azt, hogy a francia diplomácia vezetői az ígéretes és biztatások mellett meddig kívántak elmenni a revízió kérdésében, és milyen feltételek mellett, hogy Franciaország sem politikai, sem katonai egyezményt nem kötött Magyarországgal, csak politikai jellegű deklarációt adott, amely implicite magában foglalta a területi revízió lehetőségét. Továbbá, hogy Millerand lényegében az adott status quo alapján állott, és csak kisebb mérvű határkorrekcióra gondolt. Paléologue viszont a békeszerződés revideálásában ennél tovább ment: ő komolyabb határkiigazításokat is megengedhetőnek tartott. Ezt szóban több alkalommal ki is fejtette a magyar delegáció tagjainak, így 1920. jún. 20-án Csákyknak, amikor közölte, hogy miért hagyta ki az írásos delegációból, a béke alapstruktúráját védő korábbi mondatot.
- 102 Lásd erről: AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 180. A prágai francia követ jelentése 1920. aug. 9. Uo. f. 193. A prágai francia követ jelentése 1920. aug. 11. Uo. f. 196. Pontalis bécsi francia követ távirata 1920. aug. 13. Uo. f. 208–209.
- 103 AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 198. Fouchet távirata Millerand-nak 1920. jún. 8. PDH. 315. dok. 328. A békeszerződés eme paragrafusa szerint az ország állami vagyonát lefoglalja jóvátételi fedezetnek. A francia kormány tisztában volt azzal, hogy a tervezett opció valóban ellentétben áll a békeszerződés jóvátételére vonatkozó döntéseivel.
- 104 Fouchet részletesen számolt be a fenti fogadról. Felhívta kormány figyelmét arra, hogy az egész a francia–magyar gazdasági közeledés ellen irányul. AD. Europe 1918–29. H. vol. 59. f. 68–71. Fouchet jelentése Millerand-nak 1920. jún. 26.
- 105 Az Egyesült Államok diplomatái figyelemmel kísérték az eseményeket. Erről jelentéseket küldtek. Hivatalosan nem tiltakoztak a francia–magyar kombináció ellen. Az amerikai sajtó azonban, hitelt adva a titkos egyezményről szóló híreknek, támadt a francia kormányt, ami ellen Millerand-ék tiltakoztak.
- 106 Belgrádban József főherceg jelölését a Habsburg-restauráció első lépésének fogták fel.
- 107 AD. Europe 1918–29. H. vol. 58. f. 200. Csehszlovákia jegyzéke. ASMAE. Serie Politica Roumania 1920. pacco 1520. fasc. 6670. Csehszlovákia tiltakozó jegyzéke 1920. ápr. 29.

- 108 DBFP. 120. dok. 149–154. Joung belgrádi angol követ jelentése Curzonnak 1920. márc. 2. A kisantant megalkotásával kapcsolatos eseményekre itt nem térünk ki. Lásd erről: Ádám Magda: Magyarország és a kisantant Bp. 1968. 9–40. Diplomatické dokumenty o spo. jeneckých smlouvach Republiky Československé s královstvím Srbů, Chorvátů a Slovenců a s královstvím Rumunskym. Praha. 1923. AMZV. PZ. teleg. odesle. Beneš távirata 1920. júl. 30.
- 109 AD. Europe 1918–29. T. vol. 55. f. 242–243. Pozzi prágai francia ügyvivő távirata Millerand-nak 1920. júl. 31. Uo. vol. 45. f. 1–2. Pozzi távirata Millerand-nak 1920. aug. 2. Uo. f. 225–228. Couget távirata Millerand-nak 1920. aug. 9. AD. Europe 1918–29. vol. 47. f. 13. Fountenay jelentése Millerand-nak 1920. júl. 27. Uo. f. 30–31. Fountenay jelentése Millerand-nak 1920. aug. 9. Uo. T. vol. 65. f. 20–23. Fountenay jelentése Millerand-nak 1920. aug. 15. AD. Europe 1918–29. Roumanie (a továbbiakban R.) vol. 34. f. 118. Daeschner távirata Millerand-nak 1920. aug. 19. Uo. f. 85. Billy athéni francia követ távirata Millerand-nak.
- 110 Osusky párizsi csehszlovák követ jelentéseiben beszámolt Paléologue ellen intézett kirohanásairól. A francia külügyi főtitkár figyelmeztette: kormánya veszélyes útra lépett. AMZV. PZ. Pariz 1920. aug. 20. Osuskij jelentése Benešnek. A prágai levéltárban a párizsi csehszlovák követ több jelentése található, amelyek az alakuló kisantanttal kapcsolatos francia álláspontot tükrözik. Lásd: AMZV. PZ. Pariz 1920. Osusky jelentése Benešnek 1920. szept. 1., szept. 5., szept. 6., szept. 7., szept. 10. A prágai levéltárban talált iratok lehetővé tették számomra, hogy az 1965-ben elkészített monográfiában már felvessem azt a gondolatot, hogy a kisantantot nem Franciaország hozta létre. Beneš 1924-ben publikált könyvében szereplő alábbi mondat is erre utal: „Ezt a politikát (a kisantant szervezéséről van szó — Á. M.) kritizálták, lebecsülték és jelentőségét eltorzították. Először Nyugaton nem tetszett. Nyugodtan mentünk tovább és az események igazat adtak nekünk.” Beneš: Problémy nové Evropy a zahraniční politika Československa. Praha. 1924.

A SZÖVETSÉGES HATALMAK TILTAKOZNAK

Magyarországon 1921-ben két alkalommal kísérelte meg IV. Károly, hogy visszaszeresse a trónt, a királyi hatalmat. E két próbálkozást nevezi a történeti irodalom „királypuccsoknak”, mert a volt uralkodó mindkét ízben, váratlan időpontban, rajtaütés-szerűen jelent meg az ország területén. IV. Károlyt 1916. december 30-án koronázták Magyarország királyává. 1918. november 11-én elismerte Német-Ausztria döntési jogát az új államformáról, és a következő napon Bécsben kikiáltották a köztársaságot. November 13-án IV. Károly írásban lemondott a részvételről a magyarországi államügyekben és elismerte a döntést az új magyarországi államformáról. Az 1920. I. tc. megállapította, hogy a királyi hatalom gyakorlása megszűnt; hatályon kívül helyezte az 1918. november 16-i néphatározatot a köztársasági államformáról; kimondta, hogy az államfői teendők ideiglenes ellátására a nemzetgyűlés kormányzót választ. Az 1920. II. tc. törvénybe iktatta Horthy Miklós megválasztását a kormányzói méltóságra. (1920. március 1.) IV. Károly 1921. március 26-án lépett magyar területre és április 5-én hagyta el az országot (első, vagy húsvéti „királypuccs”), majd 1921. október 20–24. között zajlott le a második „királypuccs”. IV. Károlyt november 1-jén elszállították az országból, 1922. április 1-jén Madeira szigetén elhunyt.

Az exkirály Budapestre érkezése napján, 1921. március 28-án Hohler angol főmegbízott, mint a szövetséges hatalmak képviselőinek doyenje, felkereste Horthyt és francia, valamint olasz kollégája nevében kijelentette: „a szövetségesek nem tolerálják Károly visszatérését”. Emlékeztette az 1920. februári jegyzékükre, amely ezt rögzítette. A kormányzó ezt követően magához kérte Fouchet francia főmegbízottat s közölte vele: a király Briand francia miniszterelnök támogatására hivatkozik. Mi igaz ebből? Fouchet hangsúlyozta, hogy a francia kormány hűséges a szövetséges hatalmak 1920. februári deklarációjához. Vagyis megerősítette Hohler. Horthy kérésére ezt írásban is rögzítette és elküldte a magyar külügyminisztériumnak. (Visszautasította azonban azt, hogy utazzék Szombathelyre – ahová az exkirály visszatért –, és személyesen is közölje vele ezeket.) A feljegyzést a magyar kormány azonnal továbbította az exkirálynak. Károly nem vette tudomásul Fouchet feljegyzését, továbbra is Briand támogatására hivatkozott, aki állítólag Szombathelyre is üzent neki s kitartásra biztatta.

A továbbiakban felsorakoztatjuk azokat a tényeket, amelyek – feltevésünk szerint – Briand-nak a puccsban való részvétele mellett tanúskodnak. Nem vitás, hogy a francia miniszterelnök a Habsburg-restauráció híve volt, ebből nem csinált titkot. A Habsburgok visszatérését Franciaország nemzeti érdekének tekintette. Abból indult ki, hogy a Habsburg-dinasztia olyan központ lehet, amely koordinálni tudja a különböző kis nemzeteket, s ez az egyetlen lehetőség a dunai konföderáció létrehozására, támaszpont, amely képes lenne megakadályozni Németország keleti terjeszkedését, az Anschlusst és ellensúlyozni az úgynevezett bolsevik veszélyt. Figyelemreméltó Briand magatar-

tása a puccsot követő órákban és napokban. Az eseményekre nem reagált. Hallgatott. Válasz nélkül hagyta Fouchet március 28-i táviratát – amelyben ismertette Horthyval való beszélgetését s Károly állítását, miszerint Briand kedvezően viszonyul tervéhez – s azonnali instrukciókat kért. (Ugyancsak nem reagált a közép- és délkelet-európai államokban akkreditált követeik távirataira, akik útbaigazítást, állásfoglalást kértek a kormánykörökben és a sajtóban elterjedt hírekkel kapcsolatban, amelyek szerint Briand támogatta Károly visszatérését.) A francia sajtó kiemelten közölte ugyan a francia támogatásról szóló híreket, a külügyminisztérium cáfolata azonban – amely hasonló esetben azonnal megjelent volna – most elmaradt. Illetve csak egy-két napos késéssel jelent meg, de sem tartalmában, sem pedig formájában nem volt olyan, hogy minden kétséget eloszlatott volna. Figyelemreméltó még, hogy a sajtókivonatok, amelyek a Havas hírügynökség küldött Budapestre, tendenciózusak voltak: kedvező képet adtak Magyarországról és a restaurációról.

Briand csak március 30-án kezdte cáfolni, hogy a francia kormánynak – s személy szerint neki – szerepe lett volna a puccsban. Történt ez mindenekelőtt Poincaré közbelépésére. A francia köztársasági elnök ugyanis 30-án magához hívatta a miniszterelnököt s komoly szemrehányásokat tett neki a Habsburg-kérdésben elfoglalt álláspontja miatt. Közölte vele: Olaszországnak határozott ígéretet tett, hogy Franciaország nem fogja támogatni a restaurációt. Ezt követően Briand kénytelen volt olyan diplomáciai lépéseket tenni, amelyek ellentmondtak a Habsburg-restaurációra vonatkozó terveinek.

Az Élysée-palotából visszatérve Briand azonnal körtáviratot küldött 17 francia követségnek, amelyben – Fouchet jelentései alapján – ismertette Károly francia támogatására vonatkozó kijelentéseit s cáfolt minden támogatást.

Bizonyos ingadozások még ezt követően is tapasztalhatók voltak. A Quai d'Orsay csak április 1-jén lépett fel teljes határozottsággal, amikor már nyilvánvaló volt, hogy Károlynak nem sikerült kész helyzetet teremteni, Horthy nem adta át a hatalmat. Anglia és Olaszország erőlyesen tiltakozott, Csehszlovákia és Jugoszlávia háborúval fenyegetőzött, tartani kellett attól, hogy a háborúhoz az olasz kormány is csatlakozik, s Közép-Európa ismét harctérre változik. Ezt pedig mindenképpen meg kellett akadályozni.

Április 1-jén Briand táviratot küldött Fouchet-nak – ez volt a budapesti főmegbízott március 28-i táviratára a válasz –, amelyben hangsúlyozta: soha nem adta hozzájárulását Károly visszatéréséhez, közölje a magyar kormánnyal: az exkirály erre vonatkozó célzásai teljesen alaptalanok.

Ugyanezen a napon úgy tájékoztatta a nagyköveti konferenciát a puccsról, mintha egy március 30-án Fouchet-tól kapott táviratból tudták volna meg: Károly Horthyval folytatott beszélgetésében arra hivatkozott, hogy a szövetséges hatalmak, mindenekelőtt Franciaország, támogatták tervét. Briand tehát pontatlanul tájékoztatta a nagyköveti konferenciát: Fouchet nem március 30-án, hanem március 28-án küldte első

táviratát a puccsról és abban nem Franciaország, hanem Briand támogatására hivatkozott.

A Briand részvételére vonatkozó feltevést erősíti a szenátus előtt tett deklarációja is. Meg sem említette, hogy a Habsburg-restauráció megakadályozása Franciaország érdeke is. Csupán arra utalt, hogy Franciaország lojális szövetségeseivel szemben, s hogy Olaszország, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia érdekei olyan erősek, hogy ha Károly Magyarországon maradt volna, Kelet-Európát ismét vér borítaná!

Április 1-jétől a Quai d'Orsay diplomáciai aktivitása megélenkült Habsburg Károly puccskísérlete miatt. Előttérbe lépett Berthelot külügyi főtitkár, aki – bár a kisantant nagy támogatója volt – nem csatlakozott azonnal Beneš és Pašić Habsburg-ellenes akciójához. Háttérben maradásának oka feltehetően álláspontjának kettőssége volt: egyrészt a Habsburg-restaurációt ő sem tartotta veszélyesnek Franciaország nemzeti érdekeire nézve, másrészt viszont kénytelen volt ellenezni azt, mert figyelembe vette keleti barátainak Habsburg-ellenes álláspontját. Ingadozott – de hallgatott, s hallgatott, mert Briand is azt tette. Nem volt célszerű szembehelyezkedni miniszterelnökével és külügyminiszterével. Csak miután március 30-án Briand megszólalt, méghozzá a restauráció ellen, lépett akcióba. Március 31-én kelt, Londonba, Rómába és az utódállamok fővárosaiba küldött körtáviratában hangsúlyozta annak szükségességét, hogy budapesti képviselőik egységesen lépjenek fel és erőlyesen követeljék Károly azonnali eltávolítását. (Az exkirály influenzára hivatkozva április 5-ig Szombathelyen maradt.) Hívják fel a magyar kormány figyelmét arra, hogy ellenkező esetben a zavargásokért a felelősség teljes egészében reá hárul. Horthy kérését azonban, hogy a szövetségesek nyújtsanak aktív segítséget Károly eltávolításához, azzal utasították vissza, hogy ez a magyar kormány feladata. Berthelot a szomszéd államok agresszív lépéseit nemcsak hogy nem fékezte – ahogy ezt London tette –, hanem ellenkezőleg, bátorította.

A magyar kormány ezekben a napokban több alkalommal segítséget kért Franciaországtól is a szomszéd államok fenyegetései ellen a kisantant agresszív terveinek megakadályozását kérve. A külügyi főtitkár kérését elvetette. Sőt szerkesztőségi cikkeket íratott a Le Temps-ben, hangot adva abbéli reményének, hogy a mérséklő magatartást javasoló tanácsokat a szomszéd államok nem fogadják meg.

A brit kormány ugyanis határozottan elítélte Csehszlovákia és Jugoszlávia radikális diplomáciai és katonai lépéseit s követelte azok beszüntetését. Ennek ellenére Csehszlovákia és Jugoszlávia továbbra is Magyarország elleni háborúra készült. Románia ingadozott.

Miért volt oly veszélyes a Habsburg-restauráció a szomszéd államokra nézve? Mivel az exkirály természetesen nem írta alá a trianoni békét, esetleges visszatérése azt is jelenthette: még mindig érvényesek uralkodói és öröklési jogai az 1914-ben Magyarországhoz tartozó területeken: Ezek a területek azonban Csehszlovákiához, Romániához és Jugoszláviához tartoztak. Az utóbbinál ráadásul még Horvátországról is szó volt, amely nem tartozott ugyan a szorosan vett Magyarországhoz, de mivel a Habsburg legitimizmusnak a katolicizmus révén komoly talaja volt a horvátok

között, félő volt, hogy fokozódik szembenállása Belgráddal, sőt az elszakadás veszélye is felléphet. Hasonló – bár lényegesen kisebb aggályai voltak a prágai kormánynak Szlovákiával kapcsolatban. Ezen túl az utódállamok meg voltak győződve arról, hogy Károly a magyar trón elfoglalását csak első lépésnek tekinti a Habsburg-birodalom visszaállításához.

BENEŠ SZEREPE

Az akció főszereplője Beneš volt. Vádolta a magyar kormányt Károllyal való együttműködéséért. Fáradhatatlanul szervezte az utódállamok politikai és katonai ellenállását, követelve az exkirály azonnali eltávolítását. Radikális diplomáciai és katonai elképzeléseihez csak Jugoszlávia csatlakozott. A prágai és a belgrádi kormány Károly magyarországi tartózkodását *casus bellinek* nyilvánította. Részleges mozgósítást rendelték el, Magyarország megszállását fontolgatták. Közös tiltakoztak Budapesten és a nyugati fővárosokban. Mindvégig kapcsolatban voltak az olasz kormánnyal. Egyeztettek elképzelésüket a római kormánnyal, amely nemcsak hogy nem ellenezte a tervezett katonai akciót, hanem – legalábbis szavakban – kész volt ahhoz csatlakozni.

Ezt Beneš tudatta a magyar kormánnyal. „Közlje bizalmasan Gratz-cal, hogy figyelmeztetem: amennyiben a Nemzetgyűlés akár csak feltételesen is Károly vagy más Habsburg mellett dönt, a kisantant és Olaszország azonnal a leghatározottabb eszközökhöz nyúl.” – hangzott budapesti képviselőjének küldött utasítása. S noha a Magyar Nemzetgyűlés kimondta: „az 1920. évi I. tc. által megállapított közjogi rendhez ragaszkodik”, s a magyar kormány mindent elkövetett, hogy ezt realizálja – a kisantant fenyegetései folytatódtak. Beneš tisztában volt azzal, hogy a válság befejezéséhez közeledik – Svájc kész volt visszafogadni Károlyt, aki indulásra készen állt, az osztrák kormány hosszú huzavona után hozzájárult, hogy az excsászár Ausztrián keresztül utazhasson. A csehszlovák külügyminiszter azonban a válságot nem lezárni, hanem továbbélezni kívánta s abból maximálisan profitálni. „Károly kalandját minden államnak minél jobban ki kell aknáznia Magyarország ellen. Belpolitikai szempontból felhasználjuk a hadsereg megerősítésére, a nemzeti egység megteremtésére; meg vagyunk győződve, hogy az intervencióra sor kerül. Ebben az esetben Budapest és Szombathely ellen vonulunk” – hangzott a csehszlovák külképviseleteknek küldött távirata.

Beneš azonban erőfeszítései ellenére sem tudta elérni az utódállamok tervezett egységes fellépését. Lengyelország a puccs idején lényegében passzívan szemlélte az eseményeket. A kisantanttal való együttműködést visszautasította. Diplomáciai akciójukat csak annyiban támogatta, hogy közölte a magyar kormánnyal: nem helyesli a Habsburg-restaurációt. Ausztria, noha tartott a Habsburg-restaurációtól s ezért kész volt politikailag együttműködni a kisantanttal, Beneš radikális katonai terveitől elhatárolta magát. A Magyarország elleni háborút ellenezte, mert tisztában volt azzal, hogy ez a Fertő-vidék megszállását, illetve a csehszlovák–jugoszláv korridor létrehozását is célozza.

Románia óvatos politikát folytatott. Magatartását erős kettősség jellemezte. Ez abból adódott, hogy komoly ellentét volt a katonai körök, a kormány és a király között. Akatonai körök legszívesebben újra bevonultak volna Budapestre, csatlakozni kívántak a kisantant Magyarország-ellenes háborújához. A kormány azonban a nyugati hatalmakhoz akart igazodni, tehát ellenezte a háborút. De nem kívánta azt katonai megfontolásból sem. Attól tartott, hogy olyankor keveredik háborúba Magyarországgal, amikor a szovjet–román határ védelme még erősen lekötötte katonai erejét s nagy volt a nyugtalanság a román–jugoszláv és román–bolgár határon is. Ezért a kisantant veszélyes, durva lépéseit: az ultimátum elküldését és a katonai intézkedéseket elítélte. Diplomáciai úton – de nem Csehszlovákiával és Jugoszláviával közösen – tiltakozott Budapesten Károly tartózkodása ellen. Tiltakozásai azonban – a magyar kormány szerint is – udvariasak és enyhék voltak. Ebben szerepe volt Ferdinánd román királynak is, aki nem kívánt erőiesen fellépni az exkirály ellen. Lekötelezettje volt a háború alatt vele szemben tanúsított magatartásáért, s ha Károly lemondott volna Romániával szembeni területi követelésekről és elismerte volna a megnagyobbodott Románia szuverenitását, úgy szívesen látta volna a magyar trónon. (Károly a puccs előkészítésénél számított Románia semlegességére.)

Forrásaink szerint Ferdinánd román király, de különösen felesége, Mária királyné kapcsolatot tartott fenn a Svájcban tartózkodó IV. Károllyal, ahol személyesen is meglátogatta. Párizsban a Habsburg-párti körökben is egyengette az exkirály útját. Korábbi tervéről, hogy a Szent István-i koronát férje fejére tettesse – ami Bethlen elképzelése volt –, le kellett mondania, mert a kormány és Brătianuék ezt a leghatározottabban ellenezték (a húszas évek második felében ez a terv ismét előtérbe került).

Beneš azonban a román kormány és a lehetséges szövetségesek tartózkodása ellenére is úgy döntött, hogy még mielőtt az ügyet lezárnák ultimátumot küld Magyarországnak. Április 3-án utasította Csehszlovákia budapesti képviselőjét: „Adjon át a jugoszláv követel – amint erre utasítást kap – egy közös ultimátum-jegyzéket. Követeljük Habsburg Károly azonnali eltávolítását Magyarországról. Amennyiben Károly csüttörtökön, április 7-én este hat órakor még Magyarországon lesz, azonnal hozzálátunk ama intézkedések végrehajtásához, amelyekben közösen megállapodtunk.”

Miután Jugoszlávia budapesti képviselője még április 5-én sem kapott kormánytól utasítást az ultimátumhoz való csatlakozásra, Beneš április 5-én felhatalmazta Lejhanecet: adja át egyedül az ultimátumot. A csehszlovák külügyminiszter pontosan tudta, hogy Károly és kísérete indulásra készen áll, az ultimátum átadása már nem kockázatos. Elküldését fontosnak tartotta, nem annyira a jelen, hanem a jövő miatt. Preventív intézkedésnek szánta. Azt akarta demonstrálni, hogy a Habsburg-kérdés nem belügy, és mindenre el van szánva a restauráció megakadályozására. Csehszlovákia budapesti képviselője – Hohler hatására – ingadozott, nem hajtotta végre azonnal Beneš utasítását. Néhány órát várt az ultimátum átadásával. Időközben az egész ügy tárgyaltalan lett. Károly április 5-én a déli órákban elhagyta Magyarországot. Beneš nem érte be ennyivel. Utasította budapesti képviselőjét:

„Utólag ismertesse Gratz-cal az ultimátum szövegét. Közölje vele: noha Károly elutazott, tudomására hozzuk a csehszlovák kormány elhatározását. A jugoszláv és román követ – ha lehet – csatlakozzék lépéséhez. Ha nem, cselekedjék egyedül.” Ez be is következett. „Mivel a jugoszláv és román követ nem rendelkezett autentikus instrukciókkal s nem voltak hajlandók csatlakozni lépésemhez, az ultimátumot szerdán [április 5.] este magam adtam át, pontosabban azt az ultimátumot, amelyet szándékunkban volt átadni” – hangzott Lejhanec Benešnek küldött távirata.

Az ezt követő napon, április 6-án délből végre megérkezett Belgrádból és Bukarestből a hozzájárulás az ultimátum közös átadására. Kissé megkéssve: Károly ugyanis április 6-án fél négy órakor átlépte már a svájci határt is.

1921. október 20-án, fél évvel az első puccs után az exkirály repülőgépen Dénesfára érkezett, majd másnap Sopronba ment. Megalakította az új kormányt, és az ott állomásozó katonai alakulatokkal elindult a főváros felé.

A hír – noha a nyár folyamán sokat írtak és beszéltek az előkészületekről – megdöbbentette a közvéleményt. A magyar kormány október 22-én hajnalban értesült a puccsról. Kilenc órára összehívták a minisztertanácsot, amelyen a katonai vezetők is részt vettek. Bethlen miniszterelnök tájékoztatta a résztvevőket az eseményekről, majd ismertette az azonnal szükséges intézkedéseket: a történetekről tájékoztatni kell a nagyhatalmak képviselőit és tudatni kell velük a magyar kormány álláspontját, amely szerint Károly király az uralkodói jogok gyakorlását az 1920. évi törvények értelmében át nem veheti és ismét el kell hagynia az ország területét. Bánffy külügyminiszter délután kívánta végrehajtani a döntést. A szövetséges hatalmak budapesti képviselői azonban megelőzték, s már délből áadták neki tiltakozó levelüket. A három főmegbízott Bánffytól egyenesen Horthyhoz ment. A kormányzó hangsúlyozta: nem változtatta meg véleményét a restaurációról, s mindent megtesz, hogy megakadályozza azt.

Ezzel majdnem egy időben a kisantant cseh, jugoszláv és román képviselői is felkeresték Bánffyt, Horthyt és Bethlent, s közösen tiltakoztak Károly magyarországi tartózkodása ellen. Az esetet Milević jugoszláv képviselő hármójuk nevében „casus belli”-nek minősítette. A magyar külügyminiszter közölte velük: „kormány ma délelőtt elhatározta, hogy felveszi a harcot a Budapest felé közeledő IV. Károllyal”.

Csehszlovákia budapesti képviselője ezt követően jelentette Benešnek: a magyar kormány álláspontja ingadozó, véleménye szerint az antant fellépéseire nem lehet számítani, és az idővesztésnek kiszámíthatatlan következményei lehetnek. Beneš válasza: „minden körülmények között egységesen lépjen fel a jugoszláv, a román és az olasz képviselővel. Legyen állandó összeköttetésben a francia és angol főmegbízottal. Amennyiben a többi kirendeltség Budapest elhagyása mellett dönt, csak abban az esetben utazzon el, ha a jugoszláv és a román követ is ezt teszi.” A Csehszlovákia által követendő magatartást így részletezte:

1. Feltétlenül a kisantanttal együtt lépnek fel.
2. A legradikálisabb eszközök igénybevételére is elkészültek, ezért katonai intézkedéseket foganatosítanak.

3. Károly Magyarországon maradása „casus belli”.
4. Ha nem marad Magyarországon, akkor is határozott diplomáciai, esetleg katonai nyomást gyakorolnak az országra, hogy a Habsburg-ház és a Fertő-vidék kérdését véglegesen megoldják.
5. Ha az antant nem megy velük, mennek egyedül a kisantanttal, esetleg az antant akarata ellenére is.

HÁBORÚS FENYEGETÉS

Beneš kisantantbeli szövetségeseivel is ismertette konkrét és részletes akcióprogramját és követeléseit. Közölte velük, hogy szerződéseik értelmében a „casus foederis” állt elő, tehát Csehszlovákia mozgósít. Ha Károly győz, a csehszlovák hadsereg azonnal bevonul Magyarországra. Ha viszont Horthy az exkirály ellen lép fel s megvédi pozícióját, a csehszlovák kormány 24–48 órás ultimátumot ad át a magyar kormánynak az alábbi feltételekkel:

1. Valamennyi Habsburg megfosztása a trónra való jogtól.
2. Magyarország lefegyverzése a kisantant részvételével.
3. A békeszerződés végrehajtása a velencei tárgyalásoktól függetlenül.
4. A mozgósítási költségek megtérítése.

A jugoszláv kormány elfogadta Beneš tervét. A két állam megállapodott a mozgósításban s a katonai együttműködésben. (Másnap – október 24-én – Csehszlovákia öt, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság három hadosztályt hívott be.) Úgy döntöttek: amennyiben Horthy alulmarad a Károllyal folytatott harcban, mindkét hadsereg átlépi a határt. Romániának viszont komoly fenntartásai voltak a csehszlovák külügyminiszter javaslataival szemben, s miként az első puccs idején, most sem csatlakozott a csehszlovák és jugoszláv katonai intézkedésekhez. A helyzetet azonban a román kormány is rendkívül súlyosnak tartotta. Az október 24-i rendkívüli minisztertanácson előkészületeket tett hat hadosztály behívására. Döntés született, hogy amennyiben a magyar kormány nem teljesíti Károllyal kapcsolatos ígéretét, a román egységek is bevonulnak Magyarországra.

A román király azonban – miként az első puccsnál – most is óvatos volt, nem kívánt erőiesen fellépni Károly ellen, bár most határozottabb vonalat vitt. Ebben a katonai köröknek és a kisantantnak – amelynek időközben Románia is tagja lett (1921. – jelentős szerepe volt. Beneš és Pašić a nemrég aláírt szerződésekre hivatkozva követelték az együttműködést. Ezt részben el is érték, de Take Ionescu helytelenítette az ultimátum küldését és a katonai intervenciót. A román külügyminiszter továbbra is azon volt, hogy szövetségeseit visszatartsa egy elhamarkodott akciótól.

Az ellentétes nézetek feszültséget idéztek elő a szövetségben, akadályozták Beneš terveinek megvalósításában. A belgrádi francia követ Briand-nak küldött jelentésében megállapítja: „...a független kisantant katonai akcióját a szövetségben belüli ellentétek fogják megakadályozni”.

A helyzet – a csapatösszevonások következtében – kezdett kritikussá válni. Érthető tehát, hogy október 24-én a nagyköveti konferencia erélyes hangú jegyzéket küldött a magyar kormánynak. Követelte Károly detronizációját és kiutasítását Magyarországról. Amennyiben a magyar kormány ezt nem teljesíti, „a felelősséget a szomszéd államok intervenciójáért Magyarországra hárítja”.

A magyar kormány mindent megtett, hogy az exkirályt az ország területének elhagyására kényszerítse. A nemzeti hadsereg kisebb küzdelemben győzött a király csapatai ellen. Károlyt október 24-én Budapestről 60 kilométerre őrizetbe vették. Kétségtelen, hogy a magyar kormány a csehszlovák és jugoszláv katonai fenyegetés miatt határozottabban s gyorsabban cselekedett, s az is bizonyos, hogy ezzel kényszerítették a szövetséges hatalmakat – s rajtuk keresztül Magyarországot – a Habsburgok trónfosztására.

A szövetséges hatalmak és a nagyköveti konferencia a magyar kormánynak eme – ahogy mondták – korrekt magatartását nagyra értékelték. Briand október 25-én kelt körtáviratában hangsúlyozta: „el kell ismerni a magyar kormány lojalitását, határozottságát, a nagyhatalmak és a béke iránti tiszteletét”. Kifejezte ama reményét, hogy a kisantant semmilyen intézkedéseket nem tesz Magyarország ellen. Erre a kijelentésre azért is volt szükség, mert Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság a puccs leverése ellenére is folytatta a mozgósítást. Beneš – akárcsak az első puccs idején – a válságot a nemzeti egység megszilárdítására, a belpolitikai helyzet konszolidálására kívánta felhasználni.

A NAGYHATALMAK MAGATARTÁSA

Mindhárom nagyhatalom aggodalommal szemlélte Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság háborús előkészületeit. Az első királypuccshoz viszonyítva némi változás volt tapasztalható Franciaország és Olaszország magatartásában. Noha a világsajtó ez alkalommal is a francia kormánynak a puccsban játszott szerepéről írt, Briand az első perctől kezdve határozottan fellépett Károly kísérlete ellen. Bár a francia miniszterelnök még most is – amikor a kisantant fő követelése valamennyi Habsburg trónfosztása volt – csak IV. Károly detronizációját kérte a magyar kormánytól. Csak a nagyköveti konferencia október 29-i döntése után – amely szintén valamennyi Habsburg trónfosztását követelte – fogadta el a közös álláspontot.

Olaszország politikájában ellenkező előjelű fordulat következett be. Míg az első puccs idején Olaszország szorosan együttműködött a kisantanttal, most mindössze azt a követelésüket támogatta, hogy Károlyt kényszeríteni kell Magyarország területének elhagyására, s meg kell fosztani a tróntól.

Nagy-Britannia – akárcsak márciusban – energikusan lépett fel. Véleménye szerint a Habsburg-restauráció megszüntetné a dunai államok együttműködésének minden lehetőségét. Budapesti tiltakozásával egy időben Clerk Prágában, Young pedig Belgrádban fenyegetőzött a diplomáciai kapcsolatok megszakításával, követelvén a háborús intézkedések azonnali megszüntetését. A brit képviselő a nagyköveti konferencián is vétót emelt minden olyan javaslat ellen, amely figyelembe akarta venni

a kisantant túlzó követeléseit. A háborútól tartó brit kormány azonban végül elfogadta, hogy Magyarországnak detronizálnia kell a Habsburg-házat, s kizárni valamennyi Habsburgot az uralkodási jogból.

A nagyköveti konferencia e döntéséről azonnal tájékoztatták a háborúval fenyegetőző Beneš, de „elfelejtették” azt továbbítani a magyar kormánynak. Így Bethlen a korábbi, de már elavult döntés alapján továbbra is csak IV. Károly detronizációját készítette elő.

A magyar miniszterelnök feltehetően tudott a legújabb döntésről. De azt is tudhatta, hogy van olyan nagyhatalom – mindenekelőtt Olaszország és Franciaország –, amely nem tartja kívánatosnak valamennyi Habsburg detronizációját.

A TRÓNFOSTÁS

A csehszlovákkülgügyminisztervéget akart vetni a kulisszámögötti játéknak. Október 29-i este 8 órakor magához kérte Tahyt, Magyarország prágai képviselőjét, kérvén, hogy továbbítsa Budapestre az alábbi követeléseket: 1. A magyar kormány deklarálja, hogy valamennyi Habsburgot kizárja, és a Pragmatica Sanctiót megszünteti. E ketős deklarációt a Nemzetgyűlés ratifikálja. 2. A trianoni béke valamennyi klauzuláját végrehajtja. 3. A mozgósítási költséget megtéríti. 4. Elfogadja a teljes leszerelési tervet. A követelések elfogadásának határideje 1921. november 2., éjfél. Amennyiben a kormány visszautasítja, vagy nem válaszol az ultimátumra, a csehszlovák és jugoszláv hadsereg azonnal megkezdí Magyarországot megszállását.

Az ultimátumot Tahy október 30-án hajnalban továbbította Budapestre. Bethlen azonnal összehívatta a minisztertanácsot, melynek döntése: megfelelő hadsereg és lőszer hiánya miatt nem lehet ellenállni; azonnal a nagyhatalmakhoz kell fordulni. A magyar miniszterelnök magához kérte a szövetséges hatalmak budapesti képviselőit, sa külügyminiszter és a honvédelmi miniszter vázolta előttük Magyarország kritikus helyzetét. A három főmegbízott azt tanácsolta Bethlennek, hogy semmilyen mozgósítási intézkedést ne tegyen, helyezze Magyarország sorsát a nagyhatalmak kezébe. A magyar miniszterelnök elfogadta javaslatukat azzal a feltétellel, hogy a szövetséges hatalmak garantálják Magyarország függetlenségét.

A Beneš-féle ultimátum után nyilvánvalóvá vált, hogy a közép-európai béke megmentése érdekében azonnal detronizálni kell valamennyi Habsburgot. Ezért október 31-én a szövetségesek elküldték Budapestre a nagyköveti konferencia október 29-i határozatát és követelték: „haladéktalanul nyilvánítsák ki Károly és az egész Habsburg-ház trónfosztását”.

Bánffy még aznap este értesítette a nagyhatalmakat, hogy kormánya minden fenntartás nélkül elfogadja a nagyköveti konferencia határozatát, s kötelezi magát annak haladéktalan végrehajtására.

A magyar kormányt a belpolitikai körülmények is sürgették. A nemzetgyűlés november 3-i ülése elé terjesztett törvényjavaslat kimondta IV. Károly trónvesztését és a Pragmatica Sanctio megszüntetését. Nem mondta ki azonban, hogy valamennyi

nyi Habsburgot kizárja az uralkodás lehetőségéből. A szabad királyválasztásra vonatkozó kitétel így továbbra is lehetőséget nyújtott arra, hogy a Habsburg-család valamely más tagját megválasszák. A törvényjavaslat beterjesztésének napján Beneš utasította Csehszlovákia budapesti képviselőjét, hogy – lehetőleg kisantantbeli kollégáival együtt azonnal tiltakozzék e megoldás ellen. Miután Stircea román követ – felhatalmazás hiányára hivatkozva – ezt visszautasította, Feistmantel jugoszláv kollégája, Milević kíséretében felkereste a magyar külügyminisztert, s közölte: „Beneš figyelmezteti Bánffy grófot, hogy ha el akarja kerülni a Habsburg-kérdésben a további komplikációkat..., a trónfosztási törvény nyíltan jelentse ki, hogy a Habsburgok királyválasztás esetén se legyenek megválaszthatók”, tehát ne legyen passzív választójoguk sem. Bánffy kitartott amellett, hogy a nagyköveti konferencia kérése a Habsburg-ház detronizációjára korlátozódott. Ezt pedig kormánya teljesítette.

Közvetlenül ezután Feistmantel meglátogatta Hohler angol főmegbízottat; vázolta előtte a csehszlovák és jugoszláv álláspontot, tájékoztatta Bánffy válaszáról, majd közölte: a törvény elégtelen volta miatt a fegyverbe szólított egységeket nem tudják leszerelni...

Ezt a prágai és a belgrádi kormány közölte a nyugati hatalmakkal is. Beneš – noha tagadta, hogy ultimátumot küldött volna Budapestre – nem titkolta: katonai lépéseket tesz, ha a trónfosztási törvénybe nem veszik be, hogy Habsburg nem választható királlyá.

Károly elfogatása, Magyarországról való elszállítása és a Habsburg-ház detronizálása után sem múlt el tehát a háborús veszély Közép-Európában. Ezért a szövetségesek elfogadták Beneš újabb követelését is. November 5-én budapesti képviselői jegyzékben kérték a magyar kormányt: a nemzetgyűlés határozata mondja ki, hogy valamennyi Habsburgot kizárja a magyar trón elfoglalásának jogából. Hohler biztosította a magyar kormányt: többet nem kérnek.

Ennek értelmében a magyar kormány a trónvesztési törvényben – pontosabban annak utólag rögzített paragrafusában – vállalta, hogy a trón betöltésénél alkalmazkodni fog a nagyköveti konferenciának a Habsburgokat a magyar trónról kizáró határozataihoz. Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság azonban újabb követelésekkel állt elő. Kijelentették: a leszerelésre csak akkor hajlandók, ha kijelölik Magyarország teljes leszerelésének határidejét; annak ellenőrzésébe bevonják a kisantantot; megfizettetik Magyarországgal a mozgósítási költséget. Ezt közölték a szövetséges hatalmakkal és a magyar kormánnyal. „Hohler brit főmegbízott megismerve követelésünket elvörösödött, és néhányszor megismételte: „Alors vous voulez la guerre” (Háborút akarnak)” – jelentette Feistmantel Benešnek.

A szövetséges hatalmak, a diplomáciai kapcsolatok megszakításával fenyegetőzve, követelték Csehszlovákiától és az Szerb–Horvát–Szlovén Királyságtól az azonnali demobilizációt. A nyomás oly erős volt, hogy Csehszlovákia november 10-én, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság pedig 13-án megkezdte az október végén behívott éjszakai leszerelését.

Noha a kisantant nem mindenben tudta keresztülvinni akaratát – a legfontosabb kérdésben győzött. A számukra veszélyt jelentő Habsburg-házat detronizálták, közülük senki nem lehetett többé magyar király.

A KÖR BEZÁRUL

A kisantant megalakulása

Mi volt tulajdonképpen a kisantant? Mikor, kik és miért hozták létre? Milyen szerepet töltött be Közép- és Délkelet-Európa történetében a két világháború között? Cikkünk a legújabb kutatási eredmények, eddig nem használt források alapján kíván választ adni ezekre a kérdésekre.

A kisantant 1920–21-ben megalakult politikai és katonai szövetség volt Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia között. Tagjai a magyar revíziós törekvések és a Habsburg-restauráció megakadályozására szövetkeztek, fő céljuk az első világháború után kialakult és a békeszerződésekben törvényesített állapotok megőrzése volt. Egy magyar újságíró 1920 áprilisában a Pesti Hírlapban megjelent cikkében „apró antantnak” nevezte a három állam együttműködését a párizsi békekonferencián. A cikk szerzője akkor még nem is sejtette, hogy új és maradandó kifejezéssel gazdagította a diplomáciai szótárt. Az elítélő értelemben használt szókapcsolat ugyanis később a tömb általánosan elismert elnevezésévé vált.

A TÖRTÉNETÍRÁS VÁLASZKERESÉSEI

A kisantant létrejöttéről és funkciójáról számos egymásnak ellentmondó, sokszor egymást kizáró s a legjobb esetben csak részigazságokat tartalmazó nézet és állásfoglalás született meg és terjedt el a köztudatban. A napi politika szempontjainak alárendelt publicisztika és történetírás (amely nem is juthatott hozzá a történelmi forrásanyaghoz) sokáig képtelennek bizonyult arra, hogy akár csak megközelítse a valóságot. Az álláspontok két végleten polarizálódtak: az egyik oldalon a kisantantot idealizálták, pozitív szerepét felnagyították, a másik oldalon viszont a Duna-medence két világháború közötti tragikus helyzetéért ezt a szövetséget tették felelőssé.

A második világháború után az állásfoglalások, noha közelebb kerültek a valósághoz, továbbra sem voltak mentesek a sarkított szemlélettől. A hibák változatlanul egy alapvető okból következtek: a napi politika feladatainak és a történetírás követelményeinek azonosításából. Az ötvenes években a szocialista országok historikusai elsősorban a kisantant szovjet- és forradalomellenes funkcióját hangsúlyozták, alábecsülték viszont tulajdonképpeni célját: a politikai és katonai együttműködést a magyar revíziós törekvésekkel és a Habsburg-restaurációval szemben. A hatvanas évek során ez az egyoldalú értékelés egyre jobban kiszorult a szocialista országok történetírásából, helyére azonban sokszor az ellenkező előjelű egyszerűsítés került. Nem egy olyan munka jelent meg, amely szinte változatlanul ismételgette a háború előtti, a kisantantot eszményítő véleményeket. Az ötvenes évek sematizmusának cáfolata gyakorta a nemzeti elfogultság jegyében történt.

Az említett nézetek alapvető közös tévedése, hogy a kisantant létrejöttét a francia külpolitika kezdeményező szerepének, a francia külpolitika Duna-völgyi koncepciójának tulajdonították. Ez a félreértés a szélesebb közvéleményben is több mint fél évszázadon át makacsul élt. Ennek oka elsősorban az, hogy a Francia Külügyi Levéltár, amelynek iratanyaga perdöntő e kérdés valós megítélésében, csak a közelmúltban vált hozzáférhetővé a kutatók számára. Továbbá a kisantantellenes francia politika – amelyre még visszatérünk – csupán nem egészen egy éves időtartamú volt, és kurta érvényesülése idején is rendkívül óvatosan kezelte Duna-medencei terveit és a velük kapcsolatos titkos tárgyalásokat.

NEM A FRANCIAK

Megtévesztőleg hatott és hat az a tény, hogy a fent említett rövid időszakot leszámítva Franciaország több mint másfél évtizeden keresztül politikailag és gazdaságilag támogatta a kisantantot, pártfogolta és kelet-európai politikája egyik fő támaszának tekintette ezt a valójában akarata ellenére megalakult államkoalíciót. A szövetségi rendszer létrejötte idején azonban nem ez volt a helyzet. A francia, a csehszlovák levéltárak dokumentumai, valamint Titulescu román külügyminiszter, Beneš csehszlovák külügyminiszter, Sándor jugoszláv király és Pál jugoszláv régensherceg irathagyatékai (amelyeket jelen sorok szerzője az USA-ban tanulmányozott) minden kétséget kizáróan bizonyítják: a kisantantot nem Franciaország hozta létre, sőt még csak nem is bábáskodott megszületésénél. Ellenkezőleg, Franciaország helytelenítette és akadályozta Beneš erre irányuló törekvéseit, mert ezek szemben álltak az akkori francia Duna-medencei tervekkel, azok megghiúsítását célozták.

A háború befejezése után jelentős nyugati körök foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy a szétdarabolt – ahogy mondták, „balkanizált” – Közép-Európát gazdaságilag, sőt esetleg politikailag is új egyesítsék. Számtalan terv született, amelyek vámu-unióba, sőt konföderációba tömörítve kívánták összefogni a Habsburg-birodalom területén keletkezett kis államokat. Közép-Európa ismételt integrációjával egyaránt foglalkoztak Londonban és Párizsban, sőt még Rómában is. A brit puhatolózó lépéseket leszámítva, 1920-ig ezek a tervek inkább elvi jellegűek voltak. Párizs hivatalos politikája akkor még szembeszállt Anglia ilyen irányú törekvéseivel. Döntő fordulatot hozott azonban az az őrsegváltás, amely az 1920. januári francia választásokon következett be: Poincaré és Clemenceau helyére Dechanel és Millerand kerültek. Az új köztársasági elnök és a kormányfő, főképp pedig Paléologue, a külügyminisztérium főtitkára komolyan kezdtek foglalkozni azzal a tervvel, hogy a volt Monarchia területén megbízhatóan francia befolyás alatt álló, gazdaságilag egységes dunai hatalmat hívjanak életre, amely Párizs támasza lehet mind német, mind orosz politikájában. A szétdarabolt Közép- és Délkelet-Európát nem tartották megfelelő ellensúlyúnak a német- és az ún. orosz veszéllyel szemben. A Quai d'Orsay új irányítói az életképtelennek tartott kis utódállamokat – tekintet nélkül

arra, hogy győztesek-e vagy legyőzöttek – egy dunai államszövetségben, vagy esetleg a Habsburg-restauráció révén kívánták egyesíteni.

A francia politika kulcsponja – Magyarország lett. Millerand és Paléologue Budapest körül kívánta összevonni a dunai államokat. A földrajzi, politikai és gazdasági szempontok egyaránt emellett szóltak. Mind a térkép, mind a történelem folyamata arról tanúskodott számukra, hogy Magyarország egyensúlyszerepet töltött be Közép-Európában, és a Balkán kapujának tekintették. Nyilvánvaló volt az is, hogy Magyarország részvétele nélkül elképzelhetetlen a Duna-medence politikai és gazdasági konszolidációja.

Magyarországra esett a választás azért is, mert biztosan számításba vehették a Lengyelországnak Szovjet-Oroszország ellen nyújtandó segítségénél és ez a harmadik intervenciók hadjárat fő szervezője, Millerand számára igen lényeges érv volt. S végül a kérdés megítélésénél jelentős szerepet játszott az is, hogy Magyarország maga kínálkozott fel Franciaországnak, kész volt gazdasági életének fontos pozícióit a francia tőke kezére játszani és az angolokkal való kapcsolatokat lazítani, abban a reményben, hogy francia támogatással sikerül majd a békefeltételeket megváltoztatni.

Paléologue tisztában volt azzal, hogy az adott körülmények között akár a legcsekélyebb határmódosítást is nehéz megvalósítani. Hiszen a békeszerződés már készen volt és három – sőt, Ausztriát is beleszámítva négy – mindenre elszánt állam védte. S az okmányt aláírás híján sem lehetett egyetlen tollvonással érvényteleníteni, hiszen a benne foglalt területi döntéseket a szomszéd államok – Ausztria kivételével – már korábban végrehajtották. Nem is szólva arról, hogy Anglia és Olaszország – akik a békekonferencián még Magyarország számára enyhébb békefeltételekért szálltak síkra – most ragaszkodtak a szigorú határozatokhoz, ily módon is tiltakozva Paléologue francia érdekű revíziós törekvései ellen.

A francia–magyar közeledés már hanyatló szakaszban volt, amikor Európában futótűzként terjedt el az a hír, hogy Franciaország titkos egyezményt kötött Magyarországgal. A francia fél úgymond vállalta a békeszerződés területi és katonai klauzuláinak módosítását, a magyar hadsereg felfegyverzését és a lengyel-szovjet frontra küldését.

Az állítólagos „titkos egyezményről” dokumentumot is sikerült produkálni. Az irat másolatát Renner osztrák kancellár 10 000 aranykoronáért vásárolta meg egy magas rangú magyar tisztviselőtől, majd eljuttatta Benešnek, aki az „egyezmény” hírét azonnal nyilvánosságra hozta. Az értesülés nyomán a belgrádi és a bukaresti kormánykörökben egyetértettek Beneš véleményével: „Magyarország már nem ellenségünk, hanem riválisunk!” Így a „titkos egyezmény”, amely vagy hamisítvány volt, vagy pedig az akkor tömegével készült magyar tervek egyike lehetett – megtette a hatását, 1920 nyarán a jugoszláv kormány sürgetni kezdte az eddig több alkalommal elvetett Beneš-féle szövetkezési javaslat megvalósítását. A csehszlovák kül-

ügyminiszter ugyanis már a háború befejezése után széles körű diplomáciai tevékenységbe kezdett, hogy Jugoszláviát és Romániát megnyerje egy szövetségi rendszer számára. Ezt azonban eddig mind Jugoszlávia, mind Románia visszautasította. A három állam ugyanis egymás rovására is igyekezett a határait kitolni. Továbbá komoly feszültségek keletkeztek Jugoszlávia és Olaszország, valamint Románia és Szovjet-Oroszország között. A Beneš által javasolt szövetségrendszer viszonylatokban nem biztosított volna támaszt. A kimerült és elszigetelt Magyarország pedig nem jelentett veszélyforrást egészen a Paléologue-féle politikáig.

A KISANTANT MAGVA LÉTREJÖN

A fent ismertetett események, főként a „titkos egyezmény” hírének a hatására 1920. augusztus 14-én Belgrádban aláírták a csehszlovák-jugoszláv egyezményt, amely a kisantant magvát képezte. Az egyezmény a trianoni béke által teremtett rend fenntartását és a Habsburg-restauráció megakadályozását tűzte ki célul.

Belgrádból Beneš egyenesen a román fővárosba sietett. Románia azonban ekkor még nem csatlakozott a kisanthoz, mindössze szóbeli megállapodásra volt hajlandó, amelynek értelmében Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia egy magyar támadás esetén egymásnak katonai segítséget nyújt, szovjet-román háború esetén pedig Csehszlovákia és Jugoszlávia visszariad Magyarországot, illetve Bulgáriát Románia hátbatámadásától. Bukarestben nem hagyhatták figyelmen kívül Franciaország kisantant-ellenes álláspontját, ugyanis elsősorban Párizstól várták a támogatást a Szovjet-Oroszországtól önkényesen elfoglalt Besszarábia megtartásához.

A francia diplomácia vezetői pedig lépéseket tettek, hogy megakadályozzák a kisantant további bővülését. Paleologue figyelmeztette Osusky párizsi csehszlovák követet: kormánya rossz útra tért. Franciaország nem ért egyet a tervezett szövetséggel, mert annak nincs létjogosultsága.

Millerand augusztus 24-én körtáviratban rögzítette a kisantanttal kapcsolatos álláspontját.

„Ez a politika (ti. a kisantant kiépítése – Á. M.) azzal a súlyos kellemetlenséggel járhat, hogy elszigeteli a magyar kormányt, amely elkerülhetetlenül megkísérli, hogy Németország oldalára álljon és ott találjon támogatást. Ez a szövetség két táborra osztja Közép-Európát, növeli a konfliktusok veszélyét.”

Románia csatlakozására a kisanthoz végül csak 1921 tavaszán került sor.

1920 őszére Paléologue magyar orientációjú politikája megbukott. A csehszlovák-jugoszláv egyezmény létrejötte után a francia ellenzék fokozta támadását a Millerand-Paléologue-féle külpolitikai vonal ellen. Párizsban ráeszméltek arra, hogy Közép-Európa új rendjének építése nemcsak nélkülük, hanem kifejezetten ellenük indult meg, s az alakulóban levő kisantantnak kifejezetten franciaellenes éle is van. A francia fővárosban nem szemlélték közömbösen azt sem, hogy Londonban és

Rómában a helyzetet Franciaország pozícióinak további gyengítésére kívánták felhasználni. Millerand ekkor jobbnak látta elvetni Magyarországgal kapcsolatos terveit, Paléologue-ot pedig, aki nyíltan exponálta magát a dunai integrációs terv és ezzel összefüggésben Magyarország mellett, odadobta áldozatul bírálóinak.

A Quai d'Orsay élére Berthelot, Beneš személyes jó barátja került. Az új külügyi főtitkár veszélyesnek tartotta a tegnapi ellenséggel szemben tanúsítandó engedékenységet és egyetértett Beneš külpolitikai koncepciójával a kisantant megalakítását illetően, azzal a különbséggel, hogy ő Lengyelországot is szívesen látta volna a szövetségben. Október 2-án, 24 órával hivatalba lépése után Berthelot már tudatta a román és lengyel kormánnyal, hogy Franciaország megváltoztatta eddigi álláspontját, a kisantanttal szimpatizál, szívesen látná a tömbhöz való csatlakozásukat.

A KÖR BEZÁRUL

A francia külpolitikai fordulat után Románia még nem lépett be azonnal a kisantantba, hanem tovább lavírozott. Az időhúzásnak végül IV. Károly 1921. áprilisi visszatérési kísérlete, az ún. első királypuccs vetett véget.

A volt uralkodó sikertelen próbálkozása hozzájárult a kisantant végleges megalakításához és megszilárdításához. Röviddel az exkirály Magyarországról történő kényszerű távozása után, 1921. április 23-án Tace Ionescu aláírta Csehszlovákiával, majd valamivel később Jugoszláviával is a csehszlovák-jugoszláv egyezmény mintájára készült szerződéseket. Az eltérés csak az volt, hogy az utóbbi a trianonin kívül a Bulgáriával kötött neuilly-i béke védelmére is kötelezte a feleket. Magyarország körül teljessé vált a gyűrről az 1921 decemberében aláírt csehszlovák-osztrák, az ún. lani egyezménnyel, amely a trianoni béke fenntartására vonatkozott. Ezzel a kör bezárult.

Az említett szerződésekkel az alternatíva: a Duna-konföderáció vagy a kisantant – eldőlt. Az utóbbi valósult meg. A két szembenálló elképzelésből az győzött, amelyik a Duna-medence jövőjét a párizsi békeszerződések következetes betartására kívánta építeni, létrehozva az ebben érdekelt államok politikai és katonai szövetségét.

A gyűrűbe zárt Magyarország kénytelen volt alkalmazkodni az adott helyzethez. „A trianoni béke ratifikálása, a kisantant létrejötte, Károly sikertelen vállalkozása meggyőzte magyarokat arról, hogy alá kell vetniük magukat a mi politikai vonalunknak” – rögzítette Beneš feljegyzése.

A kisantant közelebb hozta egymáshoz a győztesek oldalán álló kis államokat, csökkentette – ha nem is számolta fel – a közöttük fennálló ellentéteket. Elmélyítette viszont a térségben a győztesek és a legyőzöttek között, s fokozta közöttük az ellenségeskedést. Az érlelődő ellentétek azután – mint ismeretes – hatalmas erővel törtek felszínre, amikor a nemzetközi erőviszonyok a harmincas évekre megváltoztak.

A nemzetközi politika fejlődésének jellege határozta meg ennek következtében a kisantant összeurópai szerepét is. A húszas években a békeszerződések védelme – bizonyos egybeesések ellenére – nem volt azonos a közép- és délkelet-európai béke védelmével. Ahogy azonban módosult a helyzet a 30-as években Hitler hatalomra kerülése után, noha az első világháborút lezáró imperialista békerendszer igazságtalan jellege nem változott meg, védelme mégis a fasiszta Németország háborús tervei elleni fellépést jelentette.

BRIAND TERVÉNEK HATÁSA A KISANTANTRA

Briand uniós terve Kelet-Közép-Európára is vonatkozik, annak szerves része volt. Megvalósítását régen latolgatta. Hiszen jelszava ún. „i pour vivre” nem a húszas évek végén, hanem az elején keletkezett.

A térség egységének megteremtése a háború befejezése után azonnal felvetődött. Az arra irányuló komolyabb kísérlet a gazdasági válság hatására 1929–1932 között zajlott le.

Kelet-Közép-Európa egységének megmentése, majd újrateremtésének gondolata szinte valamennyi nagyhatalom részéről felvetődött. Ez a törekvés megtalálható volt Franciaországban is. Kormány szinten is jelentkeztek mindenekelőtt Briand részéről. A francia miniszterelnök nagy hajlandóságot mutatott az Osztrák–Magyar Monarchia területi egységének megmentésére – a vele való külön béke megkötésére.

A háború végén, 1916–1917-ben a csehszlovák nemzeti emigrációs mozgalom – mindenekelőtt Beneš – befolyására – magáévá tette e mozgalom elképzeléseit. Ehhez a maga részéről támogatást ígért.

Tette ezt annak reményében, hogy a birodalom területén keletkezett, kis független államok egyenrangú partnerként újraegyesülnek. Ez volt különben T. G. Masaryk elképzelése is. A háború legvégén Masaryk erről azonban lemondott. Nyilvánvaló volt, hogy a független kis államok ellentétei, politikai és gazdasági nacionalizmusuk ezt kizárják. Közvetlenül a háború befejezése után a francia politikusok kísérletet tettek a térség újbóli integrálására.

A legelején, 1918 decemberéig még Clemenceau is egy francia befolyás alatt álló egységes Kelet-Közép-Európára gondolt. Ezt a katonai és politikai döntéseinél részben figyelembe kívánta venni. Később azonban objektív és szubjektív tényezők hatására erről lemondott. Egy kettéosztott – győzőkre és legyőzöttekre – Kelet-Közép-Európa lett az eredmény.

Clemenceau bukása és Millerand hatalomra kerülése után ismét előtérbe került a régió egyesítésének a gondolata. Az új miniszterelnök, de különösen külügyi főtitkára Paleologue a részben kibékülő kis államokat különböző szinten a gazdasági preferenciától a vámunióig egészen konföderációig kívánták összefogni.

A politikai integráció inkább csak távoli célként szerepelt, amelyre majd a gazdasági problémák rendezése után került volna sor.

A győztes utódállamok szembehelyezkedtek eme francia törekvésekkel.

Megalakították a kisantantot, amelynek egyik célja volt a Paléologue féle tervek megakadályozása. Paléologue és a nevéhez fűződő terv megbukott. Az integrációs gondolat azonban nem. Fő képviselője Briand lett. Briand erősen foglalkozni kezdett az európai s ezen belül a kelet-közép-európai unióval.

Ún. „i pour vivre” jelszava előtérbe került. Elsősorban a gazdasági integrációra figyelt. De a fő gondja és célja már akkor is a politikai egyesítés, a politikai szerve-

zés elősegítése. Ez derül ki a Habsburg-ház restaurációjával kapcsolatos magatartásából, de kiderül Lloyd George-dzsal Cannes-ban 1921 és 1922-ben folytatott tárgyalásaiból is.

BRIAND ELKÉPZELHETŐNEK TARTOTTA A HABSBURG-RESTAURÁCIÓT

Abból indult ki, hogy a Habsburg-dinasztia olyan központ lehet, amely koordinálni tudja a különböző kis nemzeteket. Egyetlen lehetőség a dunai konföderáció létrehozására. Ezért hallgatólagosan támogatta Habsburg Károly első puccskísérletét. Egy fait accompli-t kész volt tudomásul venni. Briand a kelet-közép-európai problémák megoldását egyre inkább összeurópai integráció részeként kezdte kezelni. S nemcsak gazdasági, hanem politikai együttműködésre gondolt, amelyben Németországnak és Oroszországnak is helye lett volna. Cannes-i tárgyalásai – amelyek végül bukásához vezettek – erről tanúskodnak.

Briand különösen fontosnak tartotta a francia–német közeledés megteremtését, szélesebb és biztonságosabb kereteinek a létrehozását, Franciaország biztonságát főleg az angol–szász hatalmakra kívánta alapozni. Nemcsak a húszas, hanem a harmincas évek elején is. Utolsó külügyminiszersége alatt is ezt tartja egyik fő feladatának.

A húszas évek végén újult erővel fogott hozzá, hogy a nemzetek megbékélésére vonatkozó elképzeléseit realizálja.

Ez alkalommal már jelentős eredményeket ért el. Az 1927-ben 28 állam által aláírt Briand-Kellog paktumhoz valamennyi kelet-közép-európai állam is csatlakozott.

A világgazdasági válság hatására Briand előtérbe helyezte koncepcióját a régóta latolgatott európai egység megteremtésére.

Ebben a helyzetben az ún. „i pour vivre” jelszavának jelentősége tovább nőtt.

A továbbiakban megvizsgálom Briand uniós terveinek hatását a kisantra. Történetét két periódusra kell osztani. Más hatást váltottak ki a húszas a 20-as évek első és más a második felében, illetve a harmincas évek elején.

A húszas évek végéig a kisantant tagjai szembehelyezkedtek a nyugati integrációs tervekkel. A széles gazdasági együttműködést érdekeikkel ellentétesnek tartották. Attól féltek, hogy az adott munkamegosztás alapján létrejövő együttműködés Ausztriának és Magyarországnak fog kedvezni. Előbb-utóbb alá- és fölérendelt viszonyt fog eredményezni.

Beneš több alkalommal hangsúlyozta, hogy a térség egyesítése akár csak gazdasági értelemben is veszélyes lenne számukra, mert a birodalom visszaállítására hasonlítani. A tárgyalt időben Masaryk is hasonló álláspontot képviselt.

A kisantant tagjai a gazdasági kérdéseket politikai problémaként kezelték. Így nem törekedtek a dunai államokkal többoldalú gazdasági kooperáció megszervezésére. Ebben a vonatkozásban görcsösen ragaszkodtak a politikai határokhoz, amelyek gazdaságilag összefüggő területeken haladtak.

A kijelölt politikai határok egyben gazdasági határok lettek. Autorchiára törekedtek, amelyhez nem voltak meg a feltételek. Tették azt annak ellenére, hogy mind egyiknek létfontosságú lett volna kialakítani egy sokoldalú gazdasági együttműködést. Hiszen kevés olyan hely volt, ahol gazdaságilag ennyire egymásra lettek volna utalva az államok, mint az első világháború utáni Duna-medencében. Erre azonban politikai megfontolásból egyikük sem volt tekintettel. Az ún. legyőzött utódállamok sem. Ezek viszont attól tartottak, hogy a térség egyesítése megerősíti az adott status quót, melynek gyengítésében voltak érdekelve. A kisantant tagjai szkeptikusan szemlélték Briand integrációs törekvéseit. Vonatkozik ez mindenk előtt a húszas évek elejére, amikor a nemzetek egyesítése érdekében még a Habsburg-restaurációt is kész volt tudomásul venni. Briand ugyan szembehelyezkedett Paléologue féle magyar központú föderációra vonatkozó elképzelésekkel, – a térség integrációjáról azonban nem mondott le.

A kisantant Briand cannes-i megbeszéléseivel is elégedetlen volt. Egyrészt mert politikai engedmények árán is be akarta vonni az európai együttműködésbe Németországot és Oroszországot. Az utóbbival felvenni a diplomáciai kapcsolatot, amit ők korainak tartottak. (Ebben közelebb állt hozzájuk Poincaré álláspontja.) Briand Locarnóval kapcsolatos tevékenysége is aggodalmat ébresztett a kisantantnál. Noha a diplomáciai mozgás hátterét és célját még pontosan nem ismerték, azt azonban világosan látták, hogy Franciaország a tervezett biztonsági rendszert nem akarja kiterjeszteni a keleti szövetségeseire. Ez be is következett. Hiszen a locarnói egyezmény nem vonatkozott Németország keleti határaitra.

Féltették a javulásnak induló francia-brit kapcsolatokat, amelyeket a versailles-i Európa egyik alappillérenek tekintettek. Beneš komoly diplomáciai erőfeszítéseket tett, hogy a szakítást megakadályozza. Közvetítőként lépett fel a Briand után hatalomra kerülő Poincaré és Lloyd George között. S némi szerepe volt abban, hogy a két államférfi Boulogne-ban találkozott, s a tárgyalások – ha nem is Briand elképzelései szerint – folytatódtak. Briand második külügyminiszersége alatt a francia–kisantant kapcsolatok, melyek az intranzigens Poincaré politikája miatt sokszor feszültté váltak – jelentősen megjavultak. A kisantant tagjai nagyra értékelték és támogatták Briand erőfeszítéseit az európai béke biztosítására. Valamennyien csatlakoztak a Briand-Kellog paktumhoz. Egyre több megértést kezdtek mutatni Briand integrációs terveivel szemben. Sőt elfogadták az európai unióra vonatkozó elgondolását is. Ez nagy változást jelentett a kisantant eddigi politikájában. Mivel magyarázható ez a változás? Első helyen kell kiemelni a gazdasági kérdést. A világgazdasági válság komoly gazdasági pusztításokat végzett a gazdaságilag és politikailag szétdarabolt Kelet-Közép-Európában – így a kisantant államokban is.

Már a válság legelején megmutatkoztak a kisantant „gazdaság” diszharmóniájának súlyos következményei. A válság hevéssége és időtartama a három állam gazdasági jellegétől függően jelentkezett. Mindhárom államban a termelés mélyre süllyedésével párhuzamosan válságba került a pénzügyvitel. A piacok teljesen beszű-

kültek. A kisantant tagjai különböző utakon próbáltak kijutni e válságból, Azzal egy időben, hogy fokozták a nacionalista gazdaságpolitikájukat megértést kezdtek mutatni a különböző integrációs törekvésekkel szemben. Tehát egyrészt a termékeik védelmére felemelték a vámokat (ezt egymással szemben is alkalmazták), másrészt az európai államok fogásától, a kollektív erőttől reméltek valami segítséget.

A kisantant államok először közös erővel keresték a kiutat a válságból új gazdasági programot dolgoztak ki, amely a három állam gazdasági együttműködését szabályozta. A kisantant a mezőgazdasági országok túlsúlya miatt nem volt képes a válság feloldására. 1930-ban Jugoszláviában és Romániában a lakosság háromnegyed, Csehszlovákiában egynegyed része mezőgazdaságból élt. Ez az egyoldalú struktúra, amely kezdettől fogva akadályozta kereskedelmi kapcsolataikat, most a válság körülményei között, amikor Csehszlovákia saját mezőgazdasága védelmében korlátozta a jugoszláv és román agrártermékek importját – katasztrofálisnak bizonyult. Beneš ama kísérlete, hogy preferenciákat vezesse be a román és jugoszláv agrártermékekre, az agrár párt ellenállása miatt kudarcra végződött. Az újonnan megkötött csehszlovák–román és csehszlovák–jugoszláv kereskedelmi egyezmények éppúgy, mint a román jugoszláv „vámunió” létrehozására tett kísérletek eredményei siralmasak voltak. A különböző gazdasági megállapodásokat nem tudták megvalósítani. A válság, amely alapjaiban rázta meg a kisantantot felfedte, hogy gazdaságilag homokra épül. De nyilvánvalóvá tette azt is, hogy a kisantant–francia szövetségnek sincs gazdasági alapja. Különösen francia–jugoszláv és francia–román relációban. A válság éveiben Franciaország nemcsak hogy nem tudott szövetségeseinek gazdasági segítségére sietni, hanem sokszor azokkal szemben, éppen azok kárára védte gazdasági érdekeit. Különösen, amikor a válság Franciaországot is hatalmába kerítette. Gazdasági kapcsolataik építésével, gazdasági érdekeik megvédésével készek voltak összefogni a politikai ellenféllel. A térség agrárállamai: Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, Románia és Bulgária a politikai ellentéteiket félretéve kezdtek együttműködni, hogy összehangolják gazdaságpolitikájukat s közösen védjék érdekeiket.

Bukarestben, majd Varsóban konferenciát szerveztek. Ezek a tárgyalások azonban megmutatták, hogy Franciaország támogatása ellenére, kollektív erőfeszítéssel sem képesek nehézségeiket akár csak enyhíteni.

Nyilvánvalóvá vált, hogy azok leküzdésére szélesebb összefogásra van szükség. Vagyis arra, amint Briand javasolt. Az európai unió gondolata a kisantant tagjai számára – idegen volt. Kevés megértést mutattak a Páneurópa-mozgalom iránt is, amely Briand tervének előzményeként fogható fel. Beneš a húszas évek második felében azonban már bizonyos szimpátiával kísérte e mozgalmat. Ennek köszönhető, hogy 1926-ban az európai unió egyik tiszteletbeli elnökévé választották. A páneurópai utópisztikus tervek azonban továbbra is idegenek voltak számára. Közelebb álltak hozzá a szerényebb s valamivel több realitással bíró elképzelései. S noha a Briand uniós törekvéseivel szemben is fenntartásai voltak, azokat elfogadta. Ezt tette Mironescu román és Marinković jugoszláv kollegája is. Ha megvizsgáljuk a kisantant

három államának a Briand tervhez való viszonyát, akkor kiderül, hogy azt erős ketősség jellemezte. Az 1929-ben Briand által ismertetett uniós tervet valamennyien egyetértéssel fogadták. Hiszen ebben Briand még az európai gazdasági kooperációra fektette a hangsúlyt. A gazdasági kérdések prioritást kaptak. „...a társulás mindekelőtt gazdasági területen fog funkcionálni” – jelentette ki Briand. Bár már akkor is hangsúlyozta ama meggyőződését, hogy a szövetséges kapcsolatok politikai szempontból is hasznosak lennének. A politikai légkör megjavítását azonban főleg a gazdasági együttműködéstől várta.

Az 1930-as memorandumban Briand az eredeti – 1929-ben képviselt – sorrendet megfordította. Ebben már a gazdasági tárgyalások előtt szerette volna megvalósítani a politikai közeledést, megteremteni a gazdasági kollaborációhoz szükségesnek vélt politikai atmoszférát.

A gazdasági kérdések prioritása eltűnt, a politikai együttműködés nagyobb hangsúlyt kapott, tulajdonképpen első helyre került. Briand úgy vélte, hogy a gazdasági unió a politikai uniótól függ.

E sorrend felcserélése fokozta a kisantant tagjainak fenntartásait Briand uniós elképzeléseivel szemben. Annál is inkább, mert a francia külügyminiszter többször hangsúlyozta: olyan politikai atmoszférát szeretne létrehozni Európában, amely kedvezőtlen lesz a konfliktusok kiobbantására. E ködös megfogalmazást félre lehetett érteni és félre is értették. Így a kisantant tagjai is. Attól tartottak, hogy Briand esetleg a területi revízióra is gondol. Briand revíziós elképzeléseiről sokat beszéltek. Bár ennek – véleményem szerint – semmi alapja nem volt. Briand nem volt híve a területi revízióknak. Első külügyminisztersége alatt határozottan szembehelyezkedett Paléologue Duna-medencei politikájával, amely a revíziót lehetségesnek tartotta. Az azonban bizonyos, hogy Briand uniós terve nem egészen tükrözte a versailles-i szellemet. Az abból fakadó beidegződésekkel bizonyos fokig szembeszállt.

A kisantant tagjait a Briand-féle memorandummal kapcsolatban tüzelte az, hogy tagjai úgy vélték: a tervezett politikai egyesülés a nemzetek szuverenitását fogja csorbítani. Továbbá az, hogy Anglia is elvetette azokat. Sokan úgy vélték, hogy a Briand tervének egyik célja: egy Anglia nélküli, Anglia-ellenes kontinens politikai megalapozása. Több történész ezt az eléggé elterjedt álláspontot – joggal bírálja. Briand kezdettől fogva, így most is Franciaország biztonságát az angolszász hatalmakra kívánta alapozni.

A kisantant tagjai a gazdasági kooperációt tehát elfogadták, a politikai unóval kapcsolatban azonban komoly aggályaik voltak.

Az volt a véleményük, hogy a gazdasági kooperáció majd elősegíti a jobb politikai légkör megteremtését. A háború utáni Európa dilemmája: előbb gazdaság vagy előbb politika megmaradt. Ez a kérdés kezdettől fogva szembeállította Franciaországot Angliával. Az előbbi a politikai konszolidációt tekintette *conditio sine qua nonnak* a tervezett gazdasági rekonstrukcióhoz, az utóbbi éppen fordítva, a térség gazdasági talpra állítását helyezte első helyre.

A húszas években a kisantant a kettő között ingadozott. Noha közelebb állt hozzá a francia álláspont, Angliával való fontos gazdasági kapcsolataik miatt nem hagyhatta teljesen figyelmen kívül London politikáját.

Most a 20-as évek végén, a 30-as évek elején viszont a brit koncepció állt közelebb hozzájuk. Egyrészt mert a gazdasági válság sürgette a gazdasági együttműködést, másrészt mert nem voltak bizonyosak abban, hogy a mostani francia politikai törekvések ugyanazt jelentik-e, mint a 20-as években, amikor a politikai összefogást a győztes államokra alapozta. S egyértelműen a versailles-i békerendszer stabilizálását célozta. A kisantant a Briand-féle memorandumot 1930 júniusában a Štrbské Pleso-i konferencián vitatta meg. A három külügyminiszter Beneš, Minorescu és Marinković nézetei a tervvel kapcsolatosan nem voltak teljesen azonosak. Az eltérések azonban nem voltak lényegbevágóak.

Vita bontakozott ki a politikai és gazdasági unióról. A nemzeti szuverenitás veszélyéről; az új európai szervezet viszonyáról a Népszövetséghez és az Európán kívüli államokhoz; az elküldendő válaszok tartalmáról.

Az első két kérdésben azonos volt az álláspont. Valamennyien úgy látták, hogy a gazdasági uniót kell előnyben részesíteni, s hogy a politikai unió magában hordja a nemzeti szuverenitás csorbításának a veszélyét.

E fontos kérdésekben a kisantant tagjainak nézete tehát nem volt azonos Briand elképzeléseivel. A konferencián hozott határozat azonban ezt nem tükrözte. Ellenkezőleg; a határozat kimondta: Briand kezdeményezése tökéletesen összhangban van a kisantant által követett politikával.

A három állam külön-külön válaszolt a Briand féle memorandumhoz csatolt kérdőívre. A memorandumot valamennyi nyelvben elfogadták. Jugoszlávia fenntartások nélkül. Csehszlovákia és Románia udvarias formában jelezték kritikai észrevételeiket. Az előbbi a nemzeti szuverenitás veszélyére, az utóbbi a gazdasági unió prioritására vonatkozott.

A kisantant tagok talán több megértéssel fogadták a Briand tervet, mint a többi európai állam, amelyek udvarias formában lényegében visszautasítottak.

A realitásokkal nem számoló Briand terv rövid idő múlva lekerült a napirendről.

Briand bukása után mind a nyugati, mind pedig a kelet-közép-európai államok továbbra is napirenden tartották az együttműködés gondolatát. Több arra vonatkozó elképzelés született, Briand tervéhez viszonyítva azonban jelentős változások tapasztalhatók. Egyrészt az integrációs tervek kizárólag gazdasági kollaborációra vonatkoztak. Másrészt csak Kelet-Közép-Európára terjedtek ki. Áll ez mind a csehszlovák, mind a brit és francia terve. A tervek öt dunai állam: Csehszlovákia, Ausztria, Magyarország, Jugoszlávia és Románia gazdasági együttműködését, egy preferenciális rendszer vagy vámunió bevezetését javasolták. A csehszlovák és francia az előbbit, az angol az utóbbit javasolta.

A helyzet, amely életre hozta őket, el is temette.

III. rész

A GENOVI KONFERENCIA
ÉS A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI ÁLLAMOK

„IGAZSÁGOT MAGYARORSZÁGNAK!”

A KISANTANT ÉS A MAGYAR KISEBBSÉGI KÉRDÉS

A MÜNCHENI EGYEZMÉNY

CSEHSZLOVÁKIA ÉS FRANCIAORSZÁG

A MÜNCHENI VÁLSÁG ÉS MAGYARORSZÁG

A GENOVAI KONFERENCIA ÉS A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI ÁLLAMOK

Kísérletek a versailles-i Európa rekonstrukciójára

Párizsban a békecsinálók nemigen törődtek azzal, hogy a létrehozott új Európa képes lesz-e politikailag és gazdaságilag funkcionálni. Figyelmüket – ahogy a nagy tekintélyű angol közgazdász, Keynes¹ megállapította – főként a határ és a nemzetiségek problémáira, a hatalmi egyensúly helyreállítására a gyarmatbirodalmak bővítésére, az ellenség tartós meggyengítésére és az anyagi terheknek a vesztesekre történő áthárítására koncentráltak.

E rövidlátó politika súlyos következményei csakhamar jelentkeztek. Európa már 1921-ben válságban volt, e válság a győzőket és a legyőzötteket egyaránt érintette. Az események nyilvánvalóvá tették, hogy a győztesek által 1919–20-ban megalkotott és általuk dominált Európa súlyos ellentmondásokkal terhelt. Olyan ellentmondásokkal, amelyek nemcsak politikai konszolidációját, hanem gazdasági talpraállítását és prosperitását is akadályozzák.

Kormányok, parlamentek, nagy tekintélyű politikusok és publicisták keresték a kiutat az adott helyzetből. E törekvések élén Lloyd George állt. A brit miniszterelnök, aki már a párizsi békekonferencián is sikraszállt egy liberálisabb békéért, most – az előállt gazdasági és politikai válság hatására – határozott lépésekre szánta el magát. Ezt sürgette Anglia belpolitikai helyzete is.

Az ország gazdasági recessziója tovább mélyült, a munkanélküliség egyre nőtt. A Lloyd George elleni támadások fokozódtak, miniszterelnöki széke veszélybe került. Lloyd George az európai válság okait a Párizs környéki békeszerződésekben, a győztesek s kis szövetségeik békekonferenciát követő elhibázott politikájában, elsősorban a Szovjet-Oroszországgal és Németországgal szembeni magatartásukban vélte megtalálni. Előbbivel a gazdasági kapcsolatok újrafelvételét javasolta, sőt jogi elismerését is felvetette. Utóbbival kapcsolatban egy liberálisabb politikát tartott szükségesnek. Káros hatásúnak vélte a kis kelet-közép-európai győztes utódállamok – politikai szempontnak alárendelt – gazdaságpolitikáját is. A kiutat a térség gazdasági rekonstrukciójában, s az európai gazdaságba történő integrálásában látta.

Elképzeléseinek realizálása érdekében széles körű diplomáciai akciót indított. Elérte, hogy a szövetségesek legfelsőbb tanácsa cannes-i ülésén² elfogadja javaslatát. Döntés született, hogy egy hónapon belül Genovában nemzetközi gazdasági konferenciát rendeznek, és a konferenciára Németországot, Szovjet-Oroszországot, Magyarországot, Ausztriát és Bulgáriát is meghívják. Vagyis azokat az államokat, amelyek a párizsi békekonferenciáról és az azt követő nemzetközi tanácskozásokból ki voltak zárva.

A cannes-i döntés nagy nyugtalanságot váltott ki a kelet-közép-európai, ún. győztes utódállamok körében. Noha a diplomáciai mozgások célját és hátterét még nem

lehetett pontosan kitapintani, világos volt, hogy a háború és az azt lezáró békék súlyos gazdasági és politikai következményeit szándékoznak felszámolni vagy legalábbis enyhíteni, létrehozni az európai államok szoros gazdasági együttműködését, a kooperációba bevonni az abból kirekesztett két nagyhatalmat (Németországot és Oroszországot) és az utódállamokat, tekintet nélkül arra, hogy az adott állam melyik táborhoz tartozott. Belgrádban, Prágában és Bukarestben nem kis aggodalommal olvasták a cannes-i határozat erre vonatkozó részeit. Riadalmat okozott a határozat ama pontja is,³ amely hangsúlyozta, hogy minden állam szuverén joga államformáját megválasztani, más nemzetek ebbe bele nem szólhatnak.

Attól tartottak, hogy ezután a nagyköveti tanács Habsburg-kérdésre vonatkozó 1920. februári jegyzéke elveszti hatályát. A Habsburg-restaurációt valamennyien, de különösen Jugoszlávia és Csehszlovákia a nemzeti létüket fenyegető kérdésnek fogta fel.

A csehszlovák, a lengyel, a jugoszláv és a román kormány akcióba lépett. Nehezteltek a szövetségesekre, hogy Cannes-ban meghallgatásuk nélkül tárgyaltak, és elfogadhatatlan döntéseket hoztak számukra fontos kérdésekben.

A cannes-i rezolúció elleni tiltakozásuk tartalma, formája és intenzitása eltérő volt. Nyilvánvalóvá vált, hogy céljaik elérése érdekében az akciót össze kell hangolni. Eduard Beneš csehszlovák külügyminiszterrel, aki a tárgyalat időben a miniszterelnöki pozíciót is betöltötte. Magára vállalta a koordinátor szerepét, felismerte, hogy az adott helyzet komoly lehetőséget kínál országa és személyes ambíciói számára. Lehetőséget arra, hogy az európai alkuba beleszóljon. Lehetőséget arra, amire mindig annyira vágyott, hogy nemzetközi szerephez jusson, hogy kárpótolja magát azért a kudarcért, amelyet a burgenlandi kérdésben nem is olyan régen elszenvedett, amikor Olaszország elűtötte a magyar-osztrák konfliktusban történő közvetítéstől.⁴

Beneš egy 80 milliós Kelet-Közép-Európa nevében kezdett fellépni. Ha áttanulmányozzuk a témakörre vonatkozó forrásokat, akkor kiderül, hogy a csehszlovák külügyminiszter mindenekelőtt Csehszlovákia vélt vagy valódi érdekeiért szállt síkra, s megelégedett az általa képviselt államok: Románia és Jugoszlávia érdekeiről, Lengyelországról nem is beszélve.

A kelet-közép-európai ún. győztes utódállamok Cannes-ellenes akciója támogatást jelentett a francia konzervatív köröknek, melyek éles kirohanásokat intéztek a cannes-i rezolúciót aláíró Briand ellen. E támadások hatására Briand kénytelen volt lemondani. Helyére az intranzigens Poincaré került, aki Franciaország európai hegemóniájára törekedett. Az új miniszterelnök szembehelyezkedett elődjé, illetve Lloyd George elképzeléseivel. A német- és az orosz kérdésben képviselt álláspontja közelebb állt Prága, Varsó, Bukarest és Belgrád elképzeléseihez.

A négy Kelet-Középi állam örömet azonban beárnyékolta az a tény, hogy Poincaré politikája kiélezte a francia-angol ellentéteket. Valamennyien tisztában voltak azzal, hogy a két nagyhatalom kapcsolatának rosszabbodása a háború utáni status quo stabilitását veszélyezteti. E nem kívánatos folyamatot mindenáron ellensúlyozni kívánták. Valamennyien el akarták kerülni az olyan helyzet kialakulását, amikor

választaniuk kell Franciaország és Anglia között. Mindkét nagyhatalomra szükségük volt. Az előbbtől a politikai status quo védelmét, az utóbbitól a nélkülözhetetlen pénzügyi kölcsönöket várták. Így érthető, hogy a két nagyhatalom között lavíroztak, s a köztük lévő ellentétek elsimítására törekedtek.

Ez a törekvés különösen erőteljes volt Benešnél. Nyomasztóan hatottak a csehszlovák külügyminiszterre az Osusky párizsi csehszlovák követtől kapott információk, amelyek szerint Poincaré a Foreign Office-nak küldött jegyzékében többek között közölte, hogy Franciaország a konferenciától való távol maradásának lehetőségét fontolgatja. Tisztában volt azzal, hogy egy ilyen lépés ugyanis beláthatatlan következményekkel járna az angol-francia kapcsolatra nézve.

A két nagyhatalom együttműködése – ahogy ezt a szenátus előtt kifejtette – politikájának *condition sine qua nonja*.⁵ Egyiket sem kívánta a másik kárára negligálni. Az erre irányuló politikája sokáig sikeres volt. Clerc, prágai angol követ szerint: „Beneš mint egy cirkuszi lovagló, lábait mindkét lován (Britannián és Franciaországon) rajta tartja... s ezért a tökéletes egyensúlyt csak addig tudja megőrizni, amíg a két nagyhatalom harmóniában vágat a ringben.”⁶ Cannes után úgy tűnt, hogy a harmónia, amelyet a korábbi évek is kikezdték, megszűnőben van. Beneš a francia-angol viszony helyreállítását a versailles-i Európa szempontjából létfontosságúnak tartotta. Félő volt, hogy ebben a helyzetben Anglia összefog Németországgal, és külön megegyezik Szovjet-Oroszországgal. Ezért, noha a cannes-i döntést továbbra is elhibáztattnak tartotta, a genovai konferencián való részvételt fontosnak ítélte.

A csehszlovák diplomaták számára 1922. január 15-én küldött instrukciójában rögzítette ezzel kapcsolatos álláspontját: „Úgy vélem, hogy a cannes-i rezolúció súlyos hiba, a szovjetek elismerését fogja bátorítani, ennek ellenére Csehszlovákia részt vesz a konferencián.”

Beneš, aki ifjú kora óta hitt történelmi küldetésében, úgy döntött, Párizsba és Londonba utazik, hogy elősegítse egy kompromisszumos megoldás létrehozását. Bízott abban, hogy sikerül rávennie Poincarét a szovjet- és a németkérdésben képviselt álláspontjának bizonyos revideálására. Meggyőzni Lloyd George-t arról, hogy Szovjet-Oroszországgal elegendőek a gazdasági kapcsolatok, politikai elismerése korai. Bízott abban, hogy sikerült megszereznie mindkét politikus hozzájárulását ahhoz, hogy Csehszlovákia, illetve a kisantant a konferencia előkészületeiben is részt vegyen.

Beneš nem kis feladatra vállalkozott. Ezzel tisztában volt maga is. Ezért a nyugati tárgyalásai során egy 80 milliós kelet-közép-európai tömb nevében lépett fel,⁷ noha a genovai konferenciával kapcsolatban komoly nézeteltérései voltak főleg a varsói kormányral, de a kisantantbeli szövetségesével is.

A három állam nem egyformán viszonyult az orosz- és a németkérdéshez. Ezentúl Varsóban, Bukarestben és Belgrádban gyanakvással és bizonyos féltékenységgel

követték Beneš párizsi és londoni szereplését, azt a törekvését, hogy a nemzetközi konferenciát Prágában rendezzék meg.⁸

A csehszlovák miniszterelnök és külügyminiszter 1922. február 11-én Párizsba érkezett, ahol megbeszéléseket folytatott először Poincaréval, majd Millerand-al. Mindkét politikust igyekezte meggyőzni arról, hogy az orosz- és a németkérdésben célszerű lenne bizonyos engedményeket tenni, s ezzel elősegíteni az angolokkal való közös eljárást. Poincaré az oroszkérdésben hajlandó volt kompromisszumra. Millerand fordítva, egyetértett a Németországgal kapcsolatos mérsékeltebb politikával, az oroszkérdésben azonban hajthatatlannak mutatkozott.

Beneš Masaryknak küldött jelentésében rögzítette párizsi benyomásait: „A konferencia elhalasztása biztos, Poincaré miniszterelnök az oroszkérdésben egyetért velünk, Oroszországgal kapcsolatos politikáját módosítja. Ami a németkérdést illeti, a változtatás sokkal nehezebb lesz.

Millerand-al folytatott tárgyalásaim sokkal nehezebbek voltak, bár Németországgal való magatartása nem annyira intranzigens, az Oroszországgal való megegyezésről nem is akar beszélni” – hangzott a jelentése.⁹

Mindkét francia politikus egyetértett Beneš ama kérésével, hogy Csehszlovákia részt vegyen a genovai konferencia előkészítésében. A Quai d'Orsay-nak átadott írásos feljegyzésében Beneš összefoglalta azokat a kérdéseket, amelyeket szerinte a genovai konferencia előtt még tisztázni kell. Ilyennek tartotta Csehszlovákia közép-európai szerepét. Eszerint egyedül Csehszlovákia mint a kisállamok nagy térségének kulturális és földrajzi központja a megfelelő állam arra, hogy a közép-európai rend létrehozásában fontos szerepet játsszon.¹⁰

Benešnek nem voltak kételyei afelől, hogy a francia kompromisszumok nem lesznek elegendők az angolokkal való tárgyalások felújításához. Így érthető, hogy bizonyos szkepticizmussal indult Londonba.

Párizsból egyenesen Londonba utazott, ahol február 17–19. között tárgyalt Lloyd George-al, Curzonnal és James Balfourral. A miniszterelnököt, akikkel több alkalommal találkozott, igen részletesen tájékoztatta a párizsi tapasztalatairól, arról, hogy Poincaré és Millerand konferenciához való hozzáállása nem volt megfelelő, de végül sikerült meggyőznie mindkettőjüket arról, hogy Európa rekonstrukciója szempontjából fontos Szovjet-Oroszországot és Németországot bekapcsolni a gazdasági együttműködésbe, s célszerű lenne e kérdésekben Angliával is szót érteni.

Beneš igyekezett rávenni Lloyd George-ot arra, hogy tegye meg a kezdő lépéseket az engedmény tekintetében, mert célszerű lenne a franciáknak elébemenni. A csehszlovák külügyminiszter írásban rögzítette azokat a kérdéseket, amelyekben Londonnak engednie kell. Eszerint: a konferenciát el kell halasztani március végére; a békeszerződések és a jóvátétel nem képezheti vitatárgyát; Oroszország meghívása a konferenciára nem jelentheti a szovjet kormány elismerését; a kisantant részvételét a konferencia előkészítésében – indirekt módon – meg kell oldani.¹¹

Lloyd George ezeket, különösen az Oroszországra vonatkozó részt, elfogadhatatlannak tartotta.¹² Úgy tűnt, hogy Lloyd George nem hajlandó komolyabb kompromisszumra. Közölte Benešsel, hogy Anglia Franciaország támogatása nélkül is megy a maga útján. De jobb lenne szót érteni, ezért örülne, ha Poincaré átjönne Angliába, ahol személyesen megbeszélnek a kérdéseket. Hálás lenne Benešnek, ha ezt elősegítené.¹³ A tárgyalások végén azonban az angol miniszterelnök több kérdésben engedett eredeti álláspontjából. Lényegében elfogadta Beneš erre vonatkozó pontjait.

Mivel magyarázható ez a fordulat? Sok összetevője van. Szerepet játszhatott ebben egyrészt Lloyd George ama törekvése, hogy akár még bizonyos engedmények árán is megegyezzen Franciaországgal. Tisztában volt ugyanis azzal, hogy a franciák és a kis keleti szövetségesek nélkül Európa rekonstrukciója nem vagy nehezen valósítható meg. Álláspontját befolyásolhatta Beneš rafinált, megtévesztő politikája. A csehszlovák külügyminiszter Londonban azt a benyomást igyekezett kelteni, hogy francia és orosz kapcsolatai révén Párizsban és Moszkvában elő tudja segíteni egy módosított angol álláspont elfogadását. Ugyanezt el tudja érni Varsóban, Bukarestben és Belgrádban, ahol egyelőre még komoly az ellenállás.

A források arra engednek következtetni, hogy Beneš a közvetítés során „több kapura játszott”, s valótlán dolgok állításával egymás ellen hangolta a feleket. A szovjeteket biztatta arra, hogy ellenálljanak az angol javaslatoknak, az angolokat pedig arról próbálta meggyőzni, hogy a nagyon nehéz helyzetben lévő bolsevik kormány politikai engedmények nélkül is kész megegyezni. Csicserin szerint Beneš eme politikája hozzájárult ahhoz, hogy Anglia eltávolodott a szovjetkérdésben képviselt eredeti álláspontjától.¹⁴

Nehéz megállapítani, hogy Beneš ügyes diplomáciája milyen szerepet játszott abban, hogy Lloyd George megváltoztatta korábbi nézeteit, s mennyiben járult hozzá ahhoz, hogy a konferenciát elhalasszák; a békeszerződésekkel és a jóvátétellel kapcsolatos kérdések ne kapjanak helyet a tárgyalásokon; a kisantant képviselői félhivatalos minőségben részt vegyenek a konferencia előkészületeiben, s a szovjetekkel való tárgyalások ne jelentsék jogi elismerésüket (ez maradjon a megbeszélések eredményeinek függvénye).

Ezekkel az engedményekkel Anglia közeledett a francia állásponthoz. A két nagyhatalom közötti nézeteltérés jelentősen csökkent. Beneš győztesen indulhatott vissza Párizsba.¹⁵ Nem áll rendelkezésünkre forrás arról, hogy Poincaré hogyan fogadta ezeket. Annyi bizonyos, hogy Lloyd George február 25-én átkelt a csatornán, hogy Boulogne-ban a francia kollégájával megvitassa a genovai konferenciával kapcsolatos francia–angol ellentéteket. E tanácskozásból Poincaré került ki győztesen. Elérte, hogy Lloyd George végül lemondott a szovjet kormány jogi elismeréséről.¹⁶

Beneš meg volt elégedve londoni és párizsi tárgyalásainak eredményeivel.¹⁷ Úgy látta, hogy a genovai konferencia előkészítése során a csehszlovák érdekeket teljesen figyelembe vették. Sikereiről azonban nem tájékoztatta szövetségeseit, akiknek a nevében tárgyalt és megegyezett. Tette ezt annak ellenére vagy talán éppen azért,

mert tudta, hogy az oroszkérdésben egyikük sem, a németkérdésben pedig csak Jugoszlávia osztja az álláspontját.

Nyugati úttjáról történő hazatérése után Beneš előtt nehéz feladat állt. Közös álláspontot kellett elfogadtatni a három állammal. Megváltoztatni a lezajlott bukaresti konferencián született döntéseket, amelyek külföldi tartózkodása alatt születtek, s ellentmondtak törekvéseinek. A tárgyaló időben a négy állam között az egységes álláspont kialakítása helyett erősödtek a nézeteltérések. Különösen feszültté vált a lengyel–csehszlovák és a román–csehszlovák viszony.

Olyannyira, hogy a kisantant február 28-i pozsonyi találkozásán csak Ninčić vett részt. Románia ürüggyel távol maradt. Lengyelországot pedig nem hívták meg. A jugoszláv külügyminiszter egyetértett Benešsel abban, hogy a négy állam közötti ellentéteket le kell küzdeni, s egységes álláspontot kell kialakítani.¹⁸ A jugoszláv külügyminiszter, akivel Beneš megtárgyalta a genovai konferencia problémáit, a negyedik pontot kivéve elfogadta a Beneš–Lloyd George-találkozón megfogalmazott szöveget. Így Beneš a szovjetkérdésben is meggyőzte kollégáját arról, hogy az orosz emigráció tevékenységét Jugoszláviában korlátozni kell. Megnyerte őt a Lengyelországgal kapcsolatos politikája számára is. A tanácskozásról készült jegyzőkönyv rögzítette, hogy az eltérő érdekek nem teszik lehetővé egy egységes kisantant–lengyel álláspont kialakítását.¹⁹

A kisantant harmadik tagja, Románia azonban nem osztotta ezt a véleményt. Lengyelország kisantantba való bevonását változatlanul fontosnak és lehetségesnek tartotta. Az orosz- és németkérdésben pedig Varsóhoz hasonló álláspontot képviselt. Ez egyértelművé vált a március 9-én Belgrádban összeülő kisantant-konferencián. A tanácskozásra a román küldöttek tüntetőleg kétnapos késéssel érkeztek. Feltehetően ezzel is demonstrálni kívánták fenntartásaikat a genovai konferenciával és a pozsonyi értekezlettel kapcsolatban. Feljegyzésben foglalták össze Románia ezzel kapcsolatos nézeteit. Ezek szerint Bukarestben úgy látták, hogy a genovai konferenciát csak eszközként kívánják felhasználni arra, hogy: Németország számára enyhítsék a versaillesi békeszerződés döntéseit, napirendre tűzzék a leszerelés kérdését, Oroszországot bekapcsolják a kereskedelmi életbe, s zöld asztalhoz ültessék a legyőzött államokat. A belgrádi konferencián Benešnek szembesülnie kellett azzal, hogy a három állam saját, szűk érdekeivel van elfoglalva, ehhez kér támogatást:

- Bukarest a román–szovjet határ garantálásához, és a nyugati pénzügyi segítség megszerzéséhez,
- Belgrád a jugoszláv–olasz problémák megoldásához, s a nyugati kölcsön beszerzéséhez,
- Varsó szolidaritást a keleti határokat illetően.

Ilyen körülmények között Beneš próbálkozásai kudarcra voltak ítélve. A tárgyalópartnerek mindössze két kérdésben tudtak megállapodni. Abban, hogy Genovában közös platformot fognak létrehozni olyan javaslatok ellen, amelyek hatással lehetnek

államaik függetlenségére, és abban, hogy a konferencia előtt még egyszer összejönnek tanácskozássra. Erre azonban nem került sor, így a négy állam képviselői a genovai konferenciára egységes álláspont nélkül indultak. A rendelkezésükre álló három hónap kevésnek bizonyult arra, hogy a köztük lévő mélyreható ellentéteket áthidalják.

Ebben a helyzetben Beneš utolsó kísérletet tett arra, hogy a nézeteket egyeztesse, illetve egységesítse. Közvetlenül a konferencia megnyitása előtt Románia, Jugoszlávia és Lengyelország Genovában tartózkodó képviselőit tanácskozássra hívta össze. Közölte velük: bizalmas információi vannak, amelyek szerint a konferencián politikai kérdések: a szovjetek elismerése és a magyar kisebbségi problémák is helyet kapnak. A jelenlévők jobbnak látták félretenni a nézetkülönbségeket.

A tanácskozáson egyetértés jött létre abban, hogy képviselőik minden bizottságban jelen lesznek; a magyarok szereplését fokozott figyelemmel fogják kísérni; Oroszországot hivatalosan nem ismerik el; a franciákkal lehetőleg szorosan együttműködnek.²⁰

A genovai konferencia április 10-én ült össze. 34 állam vezető politikusai hat héten át tanácskoztak. A tanácskozás szervezeti formája a párizsi békekonferenciára hasonlított, a delegációk a városban és a város környékén voltak elszállásolva. Különböző bizottságokban vitatták meg a napirendre tűzött kérdéseket. A kisantant képviselői tartották magukat a fenti megállapodáshoz. Aktívan részt vettek a különböző bizottságok munkájában. Általában a francia álláspont mellett szálltak síkra. Vigyáztak arra, hogy a vesztes államok és az Oroszország képviselői által felvetett politikai jellegű kérdések ne kapjanak helyet. Így került Beneš összeütközésbe Bethlennel. A magyar miniszterelnök ugyanis a magyar kisebbséggel kapcsolatos deklarációt olvasott fel, amely a kisebbségi szerződések be nem tartására, a magyarság elnyomására hívta fel a konferencia figyelmét. Bethlen azt javasolta, hogy a konferencia tárgyalja meg ezt a kérdést.²¹

Franciaország és a kis szövetségesei taktikája következtében a konferencián a vesztesek és Oroszország egyre inkább kezdtek elszigetelődni. Lloyd George ezt a folyamatot nem tudta ellensúlyozni, mert nem volt elég határozott. Felemás módon képviselte a szovjetekkel kötendő egyezmény kérdését is. Ebben a helyzetben a merev taktikát alkalmazó Poincaré hatása dominált. A szovjet kormánnyal való gazdasági kapcsolatok felvételét feltételekhez kötötte. S ebben támogatta Lengyelországot, Románia s részben Jugoszlávia is. Beneš, aki a gazdasági egyezmény megkötését fontosnak tartotta, elítélőleg nyilatkozott erről a magatartásról. A Prágába küldött titkos táviratában is erre tért ki: „Úgy gondolom, hogy ha az oroszkérdésben Lloyd George titkos tárgyalásai eredményhez vezetnek, akkor csatlakozom hozzá. De semmilyen körülmények között nem lépek fel nyilvánosan Franciaország ellen.”²² Lengyelország óvatosan, Románia nyíltan a franciák oldalán állt, Jugoszlávia ingadozott.

E tanulmányban nem áll módunkban kitérni a konferencia idején zajló különböző tárgyalásokra, a kétoldalú megbeszélésekre. Röviden utalunk azonban arra

a váratlan eseményre, amely nemcsak a genovai konferencia, hanem Európa két világháború közötti története számára is új helyzetet teremtett. A genovai konferencia ülésezése idején Rapallóban Szovjet-Oroszország és Németország megegyezett. A szerződő felek kölcsönösen lemondtak a háborúból eredő jóvátételi igényeikről. Németország lemondott a Szovjet-Oroszországban államosított német javak utáni kártérítésről, a szerződés kimondta a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását, s gazdasági téren a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazását. A hír bombaként hatott. Ez a nyugati hatalmak és kis szövetségesei politikájának teljes kudarcát jelentette.

Hogyan reagáltak erre a kelet-közép-európai országok? A győztesek és vesztesek eltérő módon. Az előbbieknél a felháborodás és a félelem mérhetetlen volt, azonnal csatlakoztak a franciák által indított akcióhoz, s aláírták a Németországnak küldött tiltakozó jegyzéket, nem csatlakoztak azonban a francia kemény vonalhoz. A francia delegáció hivatalos kérdésére: „hajlandó lenne-e a kisantant elhagyni a konferenciát, ha ezt a franciák is megteszik?”, Beneš nemmel válaszolt. Angliára való tekintettel – magyarázta a csehszlovák külügyminiszter – ezt nem tehetik meg.²³ A kisantant szövetségesei nem egészen értettek egyet ebben Benešsel. Románia, akár csak a szovjetkérdésben, támogatta Poincarét. Ezt tette Lengyelország is, csak óvatosabb formában. Jugoszlávia a végén Beneš mellé állt. Tehát szó sem volt egységes sikeres politikáról, amiről Beneš beszélt.²⁴

Így kívánta kivédeni az otthoni támadásokat. Prágában ugyanis, amikor tudomást szereztek a német-orosz egyezményről, Beneš lemondását követelték. A vesztesek, Ausztria és Magyarország nyugodtan szemlélték az eseményeket. Örömmel fogadták a rapallói egyezményt, s ennek a sajtóban hangot is adtak. Hogy ebben mennyi volt a tényleges öröm és mennyi a taktika, nehéz megállapítani. Úgy tűnik, hogy inkább az utóbbiról van szó, különösen Bethlen esetében, akinek állásfoglalásában románellenes él is felfedezhető.

Az orosz-német egyezmény árnyékot vetett az egész genovai konferenciára. A rapallói egyezmény engedékenyebbé tette a nyugati hatalmakat és a kisantantállamokat mind Szovjet-Oroszország, mind Németország, illetve Magyarország iránt. Rapallo intő példa volt arra, hogy hosszasan tartani nem lehet államokat gazdasági és politikai elszigetelésben.

JEGYZETEK

- 1 Keynes: The Economic consequences of The Peace. London, 1971. 35.
- 2 A cannes-i találkozásról lásd: Carole Fink, Ge. European Diplomacy, 1921–1922. The University of North Carolina Presse Chapel Hill and London, 1984. 37–68.
- 3 A nagyköveti konferencia 1920. februári jegyzéke felhívta a magyar kormány figyelmét arra, hogy a Habsburg-restaurációt ellenzik.

- 4 1921 szeptemberében jelentős fordulat következett be Beneš Burgenlanddal kapcsolatos politikájában. Eddig a békeszerződés Burgenlandra vonatkozó döntésének maradéktalan teljesítését követelte, most azonban kész volt közvetíteni Ausztria és Magyarország között egy kompromisszumos megoldás érdekében. Tervének megvalósítását az olasz kormány akadályozta meg. Ezt a szerepet magának szánta.
- 5 Lásd erről Frank Hadler: The European Policy of Czechoslovakia. In: Genova, Rapallo, and European Reconstruction in 1922. 1991. 172.
- 6 Documents on British Foreign Policy First Series, Vol. 24. 362, Documents the conferences of Cannes, Genova, and the Hague. (A továbbiakban DBFP)
- 7 Beneš a kisantant és Lengyelország népeisége nevében lépett fel, noha itt (mindenekelőtt Csehszlovákiával való ellentétei miatt) egységes politikáról nemigen lehetett beszélni.
- 8 Erről azonban csakhamar lemondott. Tudomásul kellett vennie, hogy Anglia Olaszországot és Genovát részesíti előnyben. A francia támogatás tehát kevésnek bizonyult. A közvetítő szerephez azonban továbbra is ragaszkodott.
- 9 Archív Ministerstva Zahraničnih Vecí (A csehszlovák külügyminisztérium levéltára. A továbbiakban AMZV) PZ, Paris, 1922. február 12.
- 10 Frank Hadler: The European Policy of Czechoslovakia, i. m. 181.
- 11 AMZV, PZ, London Beneš a londoni csehszlovák követségnek. 1922. február 21.
- 12 Az angol miniszterelnök azzal érvelt, hogy nincs értelme összehívni egy nemzetközi konferenciát azért, hogy Oroszországgal kereskedelmi egyezményeket kössenek. Ilyen egyezményekkel még nem lehet megoldani Oroszország gazdasági rekonstrukcióját. Ehhez kölcsönök kellene. Kölcsönöket pedig csak akkor adnak Oroszországnak, ha előbb elismerik. Ezt az álláspontját később Franciaország és a keleti kis szövetségesei az otthoni ellenzék nyomására megváltoztatta.
- 13 Beneš erre szívesen vállalkozott. Erre azonban nem került sor, feltehetően Poincaré ezt nem tartotta szükségesnek.
- 14 Csicserin szemrehányásokat tett Jaroslav Girsának azért, hogy a britek visszakoztak a szovjet kérdésben eddig követett politikától, és csatlakoztak a francia vonalhoz. Lloyd George pedig, aki később rádöbrent arra, hogy Beneš félrevezette, a csehszlovák külügyminisztert a következőképpen írja le: „Fontoskodó kis ember, aki rohángál és nyüzsög Európa körül.” Lásd erről Frank Hadler, i. m. 183.; valamint Zbynek Zeman and Antonín Klimek: The Life of Beneš, 1884–1948. Czechoslovakia in Peace and War. (Oxford Clarendon Press, 1997. Zeman 90.
- 15 Lloyd arra kérte Beneš, hogy ismertesse módosított álláspontját mint a francia–angol tárgyalások alapját Poincaréval.
- 16 Lásd erről Carole Fink: The Genoa Conference, i. m. 79, 82–87, 100, 134.
- 17 Beneš sikeres párizsi és londoni látogatása után lemondott a tervezett római útról. Ezt már most feleslegesnek tartotta. Tervének módosításában feltehetően az is szerepet játszott, hogy Belgrád, amelynek támogatására szüksége volt, rossz néven vett volna egy csehszlovák–olasz közeledést.
- 18 AMZV, PZ, 1922. március 2.
- 19 A kért pénzügyi támogatást Románia azzal indokolta, hogy egy évvel a háború befejezése után még kénytelen volt harcolni a Dnyeszteren és a Tisza között Lenin és Kun Béla ellen.
- 20 A megállapodást hosszú vita előzte meg. Most is úgy tűnt, hogy ez a találkozás is eredménytelen lesz, Beneš érvei végül némi eredményt hoztak.
- 21 A kisantantállamok és Lengyelország képviselői elleneztek Bethlen ama javaslatát, hogy különálló albizottság vitassa meg a kisebbségi problémákat mondván, hogy politikai kérdésekkel a konferencián nem foglalkoznak. Noha a bukaresti tanácskozáson döntést hoztak, hogy a genovai konferencián törekedni kell a kisebbségi szerződések – rájuk nézve hátrányos – cikkeinek az anullálására. Ilyennek tartották a nemzetközi ellenőrzést. OL.K. 69–1922-Genova 31, 36–45. Lásd erről Magda Ádám: The Genoa conference and the Little Entente. In: Genova, Rapallo, and European Reconstruction in 1922. 197.
- 22 Uo.
- 23 Alla Jazkova: Malaja Antanta v Evropejskej politike. Moskva, 1974. 223. Magda Ádám i. m. 198.
- 24 Edouard Beneš: Problémy nové Evropy a zahraniční politika Československá. Projevy a úvahy 1919–1924. Praha, 1924. apr. 20. 187–91.

1927. június 21-én Harold Rothermere, a Daily Mail tulajdonosa „Hungary's Place in the Sun” (Magyarország helye a nap alatt) címmel cikket közölt lapjában. A cikk elhibázottnak tartotta az Osztrák–Magyar Monarchia felosztását, Magyarország megcsonkítását. Hangsúlyozta: az új határok veszélyeztetik az európai békét, ezért mindenkinek – így a kisantantnak is – érdeke a békeszerződés revíziója. Magyarországnak vissza kell adni az elcsatolt területeknek egy részét, ami kétmillió magyar visszatérését jelentené.

A trianoni béke revízióját követelő Rothermere-akció megszüntette azt a viszonylagos egyetértést, amely a kisantant tagjai és Magyarország között a magyar kölcsönkérelem megszavazása után fennállt, s közel fél évig izgalomban tartotta mind a dunai államokat, mind Franciaországot. És egyben újra kiélezte a francia–brit viszonyt. Az eseménynek azért is volt oly nagy hatása, mert a Rothermere-akció mögött a brit kormányt sejtették.

A Foreign Office (az angol külügyminisztérium) ugyanis kezdetben hallgatott: egyszerűen nem vett tudomást az eseményről. Fokozta viszont a gyanút az a tény, hogy az ezzel majdnem egy időben zajló frankhamisítási ügyben és a román birtokper ügyében a brit kormány mérsékelte – Magyarországra nézve kedvező – álláspontra helyezkedett.

A KISANTANT TÁMADVA VÉDEKEZIK

A kisantant államok és Franciaország azonnal reagáltak az eseményekre. Elítélték a revízióra irányuló törekvéseket. Nyilvánvaló volt, hogy Rothermere cikke a magyarok közreműködésével készült – hiszen nem sokkal megjelentetése előtt Rothermere Budapesten járt (június 5–10.), ahol találkozott Horthyval és Bethlennel. Az a tény azonban, hogy a Rothermere-akció eme kezdeti szakaszában a Bethlen-kormány még nem csatlakozott hozzá – sőt bizonyos óvatosságot mutatott –, mérséklőleg hatott a kisantant tagjaira.

A Rothermere-cikk által felkevert hullámok már kezdtek lecsendesedni, amikor Beneš, csehszlovák külügyminiszter a szenátus külügyi bizottsága előtt újra kitért az eseményre. Azzal vádolta Rothermere-t, hogy célja kiélezni Magyarország viszonyát a kisantanttal, ami ellentétes az európai békével. Tevékenységével háborút szít. Ez újabb lendületet adott a Rothermere-akciónak, olyan eseménysorozatot indított el, amely a végsőkig éllezte a szemben álló felek kapcsolatát. Rothermere ugyanis ezt követően nyíltan provokatív és gúnyos hangú levelezésbe kezdett Benešsel. A két budapesti lap, Az Est és a Pester Lloyd útján közölte a csehszlovák külügyminiszterhez intézett nyílt leveleit, melyekben bírálta a közép-európai igazságtalan állapotokat. Felsorolta azokat az adminisztratív és jogi intézkedéseket, amelyek az utódállamokban élő magyar kisebbséget sújtják. „Excellenciád éppen úgy tudja, mint én, hogy a

trianoni béke mai formájában egyedül azért jöhetett létre, mert a nagyhatalmak képviselői teljesen tájékozatlanok voltak a területek komplikált nemzetiségi és politikai viszonyai felől... Nem azért halt meg egymillió brit katona, hogy haláluk árán a jogtalanságot tegyük úrrá Európa ezen részében” – hangzott Rothermere egyik levele.

Rothermere leveleinek fenyegető hangvétele, magabiztossága azt a hiedelmet erősítette mind Magyarországon, mind pedig a kisantant államokban, hogy nem izolált, hanem jól előkészített és az angol kormány által támogatott akcióról van szó. (A Foreign Office még mindig hallgatott.) Az egész akciót paradox módon a szemben álló felek ugyanúgy interpretálták, *a valóságosnál sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítva* neki. Következménye pedig az lett, hogy Magyarországon, ahol – mint már utaltunk rá – a hivatalos körök kezdetben bizonyos tartózkodást mutattak, Rothermere eredményeitől által felbátorodtak. Bethlen az Estnek adott interjújában a Rothermere-akció és a trianoni béke revíziója melleit nyilatkozott: „A magyar kormány soha nem titkolta, hogy a trianoni békét előbb vagy utóbb revideálni kell.” Elismerését fejezte ki Rothermere-nek. A magyar miniszterelnök – aki a korábbi években realpolitikai megfontolásból elvetette a területek fegyveres akcióval való visszaszerzését, amit sokan javasoltak, és határozottan szembeszállt azokkal a körökkel, akik különböző határincidensekkel ezt ki akarták provokálni – most szabadjára engedte a Rothermere-cikk által felkorbácsolt kedélyeket.

A kisantant tagjai, élükön Csehszlovákiával, támadásba mentek át. Sajtókirohanásokat intéztek Magyarország ellen, melyekben elítélték a „magyar kormány által irányított” Rothermere-akciót s a brit hivatalos szervek cinkosságát. A Foreign Office-nál is tiltakoztak ellene, követelve, hogy határolja el magát az akciótól, sőt nyíltan ítélje el.

A helyzet a Duna-medencében közben egyre jobban elmérgesedett, a háborús hangulat fokozódott. A brit kormány tehát kénytelen volt változtatni eddigi magatartásán, s teljes súlyukban felmérni az eseményeket. Annál is inkább, mert a kisantant tagjai a Nagy-Britanniával való kereskedelmi kapcsolatok bojkottálását tervezték, s Párizs is rendkívül rossz néven vette a britek hallgatását. *A brit kormány végül kénytelen volt a trianoni béke sérthetetlensége mellett nyilatkozni,* megnyugtatta a kisantant tagjait, hogy az akció semmilyen kapcsolatban nincs Öfelsége kormányával, s mindent megtesznek, hogy a szerződések integritását megvédjék. Barlay budapesti brit követ több alkalommal tudatta a magyar külügyminiszterrel, hogy *kormány* *nem ért egyet a Rothermere-féle kampánnyal,* s a magyarok nem számíthatnak a britek támogatására. A londoni magyar követtel pedig – aki szintén részt vett az akcióban – Chamberlain személyes utasítására közölték, hogy amennyiben „halászni kíván a zavarosban”, nem számíthat a londoni kormány szolidaritására.

A TRIANONI ÉS AZ ETNIKAI HATÁR

A Rothermere-akcióval majdnem egy időben – annak második hulláma alatt – robant ki a Paléologue-féle jegyzék körüli botrány, mellyel azt akarták bizonyítani, hogy 1920-ban maguk a franciák is tervezték a békeszerződés revízióját. A Daily Mail

1927. július 20-án tette közzé Gordon Ross, a magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság volt tagjának levelét: ez utalt Millerand-nak a magyar béke delegációhoz küldött jegyzékére, amely a tervezett békeszerződést igazságtalannak tekintette. Magát a jegyzéket a Daily Mail szeptemberben tette közzé. Hitelességének alátámasztására a Magyarság szeptember 28-án nyilvánosságra hozta az 1920. április 15-i keltezésű francia nyelvű jegyzéket egy térkép kíséretében, amelyet Paléologue és Baker, a határmegállapító bizottság brit tagja írt alá, s amely a trianoni határok módosítását és az *etnográfiai határok visszaállítását tanácsolta.* Vagyis azt, amit most, 1927-ben Rothermere. A jegyzéket, állítólag, 1920-ban juttatták el Simonyi-Semadam magyar miniszterelnökhöz. Paléologue, a volt külügyminisztériumi főtitkár, a dokumentumot hamisítványnak bélyegezte. Ugyanezt tette Simonyi-Semadam, Apponyi és Halmos is, az egykori francia–magyar tárgyalások volt résztvevői. S valóban *hamisítvány is volt.* Most, 1927-ben kettős céllal hozták nyilvánosságra: egyrészt, hogy Bethlent határozottabb állásfoglalásra kényszerítsék a revízió kérdésében (a Foreign Office közbelépése után ugyanis elhatárolta magát a Rothermere-akciótól), másrészt fokozni akarták a feszültséget Nagy-Britannia és Franciaország között.

Az érintett felek azonnal reagáltak az eseményre. Elsőnek Bethlen, a Magyar Távirati Iroda révén. A magyar miniszterelnök felelevenítette a hét évvel azelőtt történeteket, elismervén, hogy a magyar béke delegáció valóban kapott egy jegyzéket Millerand-tól, amelyben az megígérte, hogy orvosolja a békeszerződés megalkotói által elkövetett etnikai és gazdasági hibákat. A magyar kormány jóhiszeműsége jeléül bizonyos gazdasági koncessziókat ígért a francia kormánynak, ám a franciák sem a béke gyökeres megváltoztatását, sem pedig katonai szerződés kötését nem helyezték kilátásba. Mivel *a franciák a revíziót illetően semmilyen garanciát sem akartak adni, a tárgyalások eredménytelenek maradtak.*

Néhány nappal később Paléologue nyílt levélben cáfolta, hogy Magyarország és Franciaország között tárgyalások folytak volna a revízióról. Az állítólag általa aláírt jegyzék pedig – amely körül a magyar sajtó oly nagy lármát csap – első mondatától az utolsóig hamisítvány. Ezt követően Bethlen a Magyar Távirati Iroda által közzétette a valódi francia nyilatkozatot, az 1920. június 24-i jegyzéket, amelynek hitelességét már nem lehetett kétségbe vonni. A jegyzék bizonyította, hogy *1920-ban folytak magyar–francia titkos tárgyalások, és hogy a francia külügyminisztérium, a Quai d’Orsay) kilátásba helyezte a határok bizonyos módosítását.*

A magyar kormánynak 1920. június 24-én átnyújtott írásos francia jegyzék erre vonatkozó része a következőképpen hangzott: „E kísérletek célja vagy néhány gazdasági, etnikai igazságtalanság korrigálása a – kísérőlevélben megjelölt feltételek mellett, vagy a már létező kisebbségvédelmi kikötések kiegészítése.” 1920-ban, a magyar–francia tárgyalások idején Nagy-Britannia a leghatározottabban szembeszállt a franciák által tervezett határmódosítással, noha a párizsi békétárgyalásokon elsősorban Anglia lépett fel Magyarország túlzott megcsonkítása ellen. A Párizs segítségével

végrehajtandó revíziót ellenezte, mert ez Franciaország magyarországi gazdasági és politikai pozícióit erősítette volna. Különösen az előbbi ellenkezett a brit érdekekkel. Így a francia–magyar tárgyalások elsősorban London közbelépésére szakadtak meg.

LLOYD GEORGE CSATLAKOZIK

A magyar–francia titkos tárgyalások felelevenítése a Rothermere-akció malmára hajtotta a vizet. A kampány a korábbinál is komolyabb formát kezdett öltetni. 1927. szeptember 8-án a Daily Mail hírül adta, hogy Lloyd George csatlakozik a mozgalomhoz, majd közzétette az exminiszterelnök nyílt levelét, amelyben hangsúlyozta, hogy, az 1919–1920. évi békeszerződéseket megalkotóik nem tekintették megváltoztathatatlanak. *Módosításukra az alkotmány 19. §-a értelmében a Népszövetségben belül lehetőség van.* Lloyd George fellépése bátorítást jelentett a magyar revíziós mozgalom számára, nyugtalanságot keltett viszont a kisantant-államok között. (Az exminiszterelnök ugyanis nemzetközi tekintélyű politikus volt, akire komoly múltja után – a jelek szerint – ígéretes jövő vár, s nagy szerepe lesz még a brit politikában.) Fellépése után az akció még szélesebb méreteket öltött. A parlament mindkét házában létrejött egy bizottság a Duna-medencei helyzet tanulmányozására. Tagjai: lord Charnwood, lord Philimore, lord Newton, lord Thomson. A magyarbarát „lobbi” támogatást nyújtott Rothermere-nek. Több angol politikus is csatlakozott az akcióhoz. Aktív tevékenységbe kezdett Gower parlamenti képviselő és Borah felsőházi tag. Cikkekben és nyilatkozatokban támadták a kisantant államokat, követelték a határok revízióját Magyarország javára. A hitelek beszüntetésével fenyegetőztek. A Daily Mail újabb cikksorozatot indított. A támadások középpontjába Csehszlovákia került. Ezek az írások már megkérdőjelezték a Csehszlovák Köztársaság létét is.

Az az elképzelésük, hogy Csehszlovákia különböző nemzetei szembefordulnak Prágával, nem vált valóra. Még a szlovák autonomisták – Hlinkával az élen – is hevesen támadták a Daily Mail cikkét. Hlinka hitvallást tett a csehszlovák állam mellett. Csehszlovákia német kisebbsége közömbös volt a Rothermere-akcióval szemben, s a csehszlovákiai magyarság széles köreiben sem talált különösebb visszhangra.

A kisantant tagjai ellentámadásba mentek át, mely méreteiben nem maradt el az ellenfél mozgalmától. A Magyarországon publikált dokumentumokat hamisnak nyilvánították, a magyar–francia megállapodást pedig, amelyet 1920-ban Beneš leplezett le, koholmánynak. A Foreign Office politikáját, amely finom módszerekkel próbálta ellensúlyozni az akciót, nem tartották elégségesnek, s radikálisabb lépéseket követeltek.

Nagy megnyugvást jelentett számukra MacDonald interjúja a Práva Lidu című csehszlovák lapban. A brit miniszterelnök ebben hangsúlyozta, hogy a brit közvéleményt nem érdekli Rothermere akciója, amely elszigetelt és korántsem a brit közvéleménynek ad hangot. A kisantant fővárosaiban akkreditált brit diplomaták utasítást kaptak: győzzék meg az ottani kormányokat arról, hogy Rothermere-t nem kell komolyan venni, következésképpen akciója sem okozhat semmilyen kárt. A budapesti

követet pedig azzal bízták meg, hogy ellensúlyozza az akciót, és semmilyen támogatást ne nyújtson a Budapestre érkező Rothermere híveinek. E lépésekre a brit kormány részben azért szánta el magát, mert a kampány ellenséges légkört teremtett a Duna-medencében, növelte az optáns-ügy által kiváltott feszültséget, s nehezítette Chamberlain munkáját, hogy az ügyet elsimítsa. Másrészt pedig károsan hatott a francia–brit kapcsolatokra is, amelyek Locarno után szívélyes formát öltöttek. Mindez persze nem jelentette azt, hogy a Foreign Office teljesen kizártnak tartott volna egy esetleges részleges revíziót, amely bizonyos igazságtalanságokat korrigál. Világosan látta azonban, hogy 1927-ben, a kialakult nemzetközi konstellációban ez megvalósíthatatlan. Ezért helyezkedett szembe Rothermere törekvéseivel.

Az akció, amely majdnem fél évig tartotta izgalomban a magyar és a kisantant, valamint a francia kormányköröket, egyik napról a másikra lecsendesedett. Rothermere ugyan továbbra is támogatta a magyar revíziós törekvéseket, de sem Magyarországon, sem pedig a kisantant államokban nem vették komolyan.

TÍZ ÉV MÚLVA

A tárgyalts időben a Foreign Office-ban felülkerekedett az az álláspont, amely a békeszerződések megőrzésében s nem azok revíziójában látta a béke megőrzésének az alapját. Ez a nézet egészen a harmincas évek második feléig meghatározta a brit külpolitika állásfoglalásait. Változás ebben csak 1937-ben következett be, amikor a Foreign Office egyre erőteljesebben hirdette, hogy a béke érdekében a legyőzött államoknak engedményeket kell tenni: meg kell őket békíteni. Az appeasement (megbékítés) néven ismertté vált politika fő képviselője Neville Chamberlain miniszterelnök – Austen Chamberlain öccse – volt. Noha a brit miniszterelnök elsősorban Németország megbékítésére törekedett, az igazságtalannak tartott trianoni döntések orvoslására is gondolt. Amíg 1937-ben még csak a béke katonai klauzuláinak a revideálását támogatta – vagyis Magyarország katonai egyenjogúságának hivatalos elismertetését sürgette –, addig 1938 szeptemberének második felétől mind ő, mind pedig külügyminisztere, Halifax, már a békeszerződés területi döntéseinek felülvizsgálatát is fontolgatták. Ezekben a napokban – amikor az Imrédy-kormány követelte a németekkel való azonos elbánást, s közölte a Foreign Office-szal, hogy minden rendelkezésére álló eszközzel harcolni fog a diszkrimináció, a magyar kisebbség kisemmizése ellen – Londonból a területi revízió jogosságát elismerő üzenetek érkeztek. (Ezekben a napokban Chamberlain és Hitler elvben már megállapodott Csehszlovákia német többségű területeinek átadásában.)

Így szeptember 19-én Neville Chamberlain személyesen levelet írt a magyar kormánynak, amelyben hangsúlyozta: „Teljes mértékben rokonszenvezek Magyarországgal, amelynek nincs oka az aggodalomra. Magyarország helyzetét gondosan emlékezetben tartom. Nagymértékben helyeslem és továbbra is sürgősen ajánlom ama békés és nyugodt magatartást, amelyet Magyarország mindig tanúsított” – hangzott levelének befejező része. (A tárgyalts időben a nyugati orientációt is képviselő

Imrédy-kormány ugyanis bizonyos óvatosságot mutatott a Csehszlovákiával kapcsolatos német elképzelésekkel szemben.) Egy nappal később Halifax jegyzéket adott át Barcza londoni magyar követnek, amelyben türelemre intette a magyar kormányt. „Az angol kormány teljesen megérti – szól a jegyzék – a magyar kormány érdeklődését a csehszlovákiai magyar kisebbség jövője iránt, de biztosan reméli, hogy a magyar kormány jelenlegi kényes helyzetében óvatos lesz és semmit sem fog tenni a mostani válság mérvének növekedése érdekében, hanem megelégszik azzal, hogy a magyar álláspont tudomásul vétetett” „has been placed on record”. Szeptember 23-án a brit külügyminiszter a magyar kormánynak szóló levelében hangsúlyozta: „Az a tény, hogy az angol kormány pillanatnyilag figyelmét a német problémára összpontosította, nem jelenti azt, hogy a magyar kormány igényeit el fogja hanyagolni.”

Tehát amíg korábban – mint láttuk – a brit kormány a békeszerződések betartásában látta a béke biztosításának zálogát, és ezért végül is elhatározta magát a Rothermere-akciótól, addig tíz esztendő múlva a csehszlovák válság idején éppen fordítva, a béke megvédése érdekében tartotta fontosnak a békeszerződések revideálását. A valóságban, mint tudjuk az események későbbi lefolyásából, a tárgyalt időben a revízió és a háború már sokkal inkább egybeeső fogalmak voltak, mint egy évtizeddel korábban, a húszas években.

A KISANTANT ÉS A MAGYAR KISEBBSÉGI KÉRDÉS

1919-ben a Népszövetség alapokmányának megvitatása során Wilson amerikai elnök javasolta, hogy a Népszövetség Tanácsa követelje meg az összes új államtól a kisebbségek védelmének ígérését. Hosszabb vita után olyan döntés született, hogy a kisebbségek védelmét nem a Népszövetség alapokmánya, hanem az említett államokkal külön kötött szerződések fogják biztosítani. A legfelsőbb tanács döntése alapján létrehozta egy bizottságot azzal a feladattal, hogy dolgozza ki a kisebbségvédelmi szerződéseket.

TERV ÉS VALÓSÁG

Brătianu román, Pašić jugoszláv és Paderewski lengyel miniszterelnök a békekonferencián tiltakozott az egész elgondolás ellen. Különösen elleneztek a nemzetközi ellenőrzésre vonatkozó elképzeléseket. Ebben Beneš csehszlovák miniszterelnök – aki különben magával a kisebbségi szerződések tervével egyetértett – támogatta őket.

Masaryk csehszlovák köztársasági elnök azonban a kisebbségek vonatkozásában egy Svájc-hoz hasonló államot kívánt létrehozni, amelyben a helyi közigazgatás a lakosság többségének nyelvén intézkedik, és törvények, rendeletek biztosítják a kisebbségek jogait. Románia és Jugoszlávia azonban kereken visszautasította a kisebbségek védelmére vonatkozó javaslatot. Hosszú küzdelem indult a bizottság, valamint a román és jugoszláv kormány között.

Végül Pašić – miután sikerült bizonyos engedményeket kieszközölnie – kész volt aláírni a kisebbségi szerződést. Így Jugoszláviával és Csehszlovákiával 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ban aláírták a kisebbségek védelméről szóló szerződést is. Románia még ez után is tovább küzdött a kisebbségi szerződések ellen, végül azonban alulmaradt. Brătianu, aki ellenezte a szerződés aláírását, lemondott. Utóda, Vaida-Voevod 1919. december 10-én Párizsban aláírta a kisebbségi rendelkezéseket is tartalmazó egyezményt.

A magyar kormány ellenvetés nélkül tudomásul vette a magyarországi kisebbség védelmére megszerkesztett szerződést. Tette ezt nemcsak kényszerből, hanem racionális megfontolásból is, hiszen nagyon is érdekelte volt abban, hogy a kisebbségi helyzetbe kerülő közel három és fél milliónyi magyar emberi és nemzeti jogainak védelmét szerződésben biztosítsák és nemzetközileg ellenőrizzék. Ugyanakkor számára nem jelentett különösebb problémát, hogy vállalja a Magyarországon maradt ki számú nemzetiségek számára kért jogokat. (A más nemzetiségekhez tartozók aránya csak 9 százalék körül volt.) De jelentős különbség volt abban is, hogy Magyarország nemzetiségei nem éltek összefüggő területen, hanem szétszórta az országban. És ez kizárta a területi autonómia esetleges kívánságait.

Magyarország mégsem teljesítette maradéktalanul kötelezettségeit. Egyrészt a régi beidegződések a kisebbségekkel szemben ezt nem tették lehetővé. Másrészt

a kisebbségi szerződés része volt a gyűlölt trianoni békének, és ez ellenszenvet ébresztett a rendelkezés iránt is.

Noha a kisebbségek védelmét tartalmazó szerződéseket valamennyi állam, így Románia és Jugoszlávia is aláírta és ratifikálta, csak szavakban ismerték el a kisebbségek egyenjogúságát. Az alkotmányokban erről hosszú deklarációkat lehetett találni, de a kisebbségi jogokat külön nem kodifikálták.

A magyar kisebbség mindhárom kisantant államban jogfosztva élt. Iskoláinak ügyében nem tartották be a kisebbségvédelmi törvények előírásait. A magyar kisebbség a közéletből egyre jobban kiszorult, a munkavállalásnál hátrányos helyzetben volt. A mindhárom kisantant államban végrehajtott földreform magyarellenes tendenciákat is takart. A kisebbségi kérdés jelentős akadály volt a jó viszony, vagy akár csak egy modus vivendi létrehozásának a kisantant államok és Magyarország között.

TÖREKVÉS A MEGEGYEZÉSRE

Az 1930-as évek második felében a nemzetközi erőviszonyok megváltozásának a hatására Beneš Magyarországgal kapcsolatos politikájában jelentős fordulat következett be. 1935–1936-ban rádöbbsen arra, hogy a kisantant államai illúziókban ringatták magukat, amikor a német és az olasz veszéllyel szemben védelmüket a nyugati hatalmakra alapozták. Miután akár a német, akár az olasz támadás elleni védekezésüket nagymértékben akadályozta volna egy esetleges magyar támadás, Csehszlovákia és Jugoszlávia minél előbb normalizálni kívánta Magyarországgal való viszonyát. Erőfeszítéseket tettek, hogy Romániát is megnyerjék elképzeléseiknek, de a román kormány a tervet először elvetette. Miután azonban szövetségesei tudtára adták, hogy esetleg nélküle is megegyeznek, hozzájárult a tárgyalásokhoz.

A viszony normalizálására a húszas évek sok lehetőséget kínáltak. A kisantant – a győztesek – azonban az alkalmas időt elszalasztották. A kéznyújtás késve jött, mert a nyugati hatalmak befolyása – amelyek ezt kezdettől fogva kívánták – gyengült. Késve jött, mert a kisantant és Magyarország megegyezését ellenző Németország gazdasági és politikai pozíciói jelentősen megerősödtek, és elképzeléseit már nem lehetett figyelmen kívül hagyni. De késve jött azért is, mert az elszigeteltségből kikerülő Magyarország nem kívánt az egész kisantanttal, így Csehszlovákiával is megegyezni. Hiszen ezzel elzárta volna az egyetlen reális lehetőségét a határrevízióra. Hitler ekkor csak Csehszlovákia ellen támogatta a magyar revíziós törekvéseket. Jugoszláviával a megegyezést, Romániával egy modus vivendi létrehozását kérte.

A magyar kormány kísérletet tett arra, hogy Jugoszláviával külön megegyezzen, és 1937 márciusában a viszony rendezése érdekében a következő javaslatot tette Belgrádnak:

- magyar nyelvű iskolák létesítése mindenütt, ahol a magyar tanulók létszáma a törvényben előírt 30 főnyi minimumot eléri,
- olyan községekben, ahol a magyar tanulók létszáma a törvényes minimumot nem éri el, a magyar lakosság a saját költségén szervezhessen tanfolyamokat a magyar írás és olvasás oktatására,

- az összes vajdasági középiskolában állítsanak fel tanszékeket a magyar nyelv és irodalom tanítására,
- gondoskodjanak a magyar tanítóképzésről,
- a magyar tanulók vallásoktatása magyar nyelven történjék,
- a községi és városi képviselőtestületekben a magyarság számarányának megfelelő arányos képviselőt nyerve,
- a nagybirtokok felszámolása következtében munka és kereset nélkül maradt magyar mezőgazdasági cselédek és munkások is kapjanak a még rendelkezésre álló területekből mintegy 3–5 kat. holdnyi juttatást.

Stojadinović hajlott a külön megegyezésre. Kész volt a magyar kisebbség helyzetét megvizsgálni, s a jogos panaszokat orvosolni.

ROMÁNIA AKADÁLYOZ

A Jugoszláviával tervezett puccsszerű megegyezést Románia és Csehszlovákia – amelyek időközben tudomást szereztek a titkos megbeszélésekről – megakadályozták. Ezt követően a magyar kormány Jugoszláviával csak úgy tudott tárgyalni, ha ezzel egy időben megbeszéléseket folytatott Csehszlovákiával és Romániával is. Az 1937. augusztusi sinai konferencián Magyarországot Bárdossy László bukaresti követ képviselte.

A kisantant-tagok hajlandók voltak hozzájárulni a trianoni békeszerződés katonai klauzulájának revideálásához, vagyis elismerni Magyarország katonai egyenjogúságát, amennyiben a magyar kormány megneemtámadási egyezményt köt a kisantanttal. Bárdossy hangsúlyozta: Magyarország kész megkötni a kért egyezményt, de csak abban az esetben, ha a kisebbségi kérdésben is megállapodás születik, a sérelmek orvoslása nélkül Magyarország nem kötheti meg a felajánlott egyezményt. Antonescu román külügyminiszter (csak névrokona Antonescu tábornagnak) visszautasította ezt a kérést, s elzárkózott a további megbeszélések elől.

Csehszlovákia és Jugoszlávia nyomására a román kormány kénytelen-kelletlen mégis hozzájárult ahhoz, hogy a genfi tanácskozásokon ismét napirendre tűzzék a Magyarországgal való viszony normalizálásának a kérdését. E tárgyalásokon Kánya Kálmán külügyminiszter személyesen vett részt. A magyar politikus hangsúlyozta: az európai béke és különösen a dunai államok békés viszonyainak szempontjából a közeledésnek nagy jelentősége lenne, az egyezkedés sikere azonban a kisantant államok kisebbségi politikáján múlik. Akárcsak a sinai konferencián, Antonescu román külügyminiszter most is merev magatartást tanúsított.

Jugoszlávia és Csehszlovákia felelőssé tették Romániát a tárgyalások megszakításáért. Tudtára adták: amennyiben nem képes kompromisszumokra, nélküle is megegyeznek Magyarországgal. Bukarestben csak ezt követően kezdtek foglalkozni komolyan a kérdéssel.

1938. március 12-én – tehát az Anschluss napján – a román kormány üzenetet küldött Budapestre: az 1937 őszén abbamaradt tárgyalásokat újból folytatni kívánja. Röviddel utána Károly román király tudatta a magyar kormánnyal: a legközelebbi miniszter-

tanácson előterjesztést tesz egy kisebbségi igazgatóság megszervezésére, amely a miniszterelnökség mellett fog működni a konkrét kisebbségi sérelmek rendezésére.

Ezt követően a magyar kormány kész volt folytatni a tárgyalásokat. Az újabb megbeszélések során azonban áthidalhatatlan ellentétek támadtak a három kisantant állam között. Míg korábban Csehszlovákia a legrugalmasabb politikát folytatta, s a legtöbbet tett a kisantant-magyar megegyezésért, addig most a megállapodás legnagyobb akadályává vált. A változást a Darányi-kormány (1936–38) Csehszlovákiával kapcsolatos politikája idézte elő. A miniszterelnök 1937. novemberi németországi látogatása után nyilvánvaló volt, hogy Csehszlovákiának a tárgyalásokból való kizárására törekszik. Ugyanakkor híre járt annak, hogy Prágában új nemzetiségi törvényen dolgoznak.

ENGEDMÉNYEK, KÉSŐN

1938. augusztus elején a román kormány a kisebbségi kérdésben váratlanul konkrét intézkedésekre szánta el magát. Bukarestben nagy súlyt fektettek annak a látszatnak a megőrzésére, hogy a kisebbségi kérdésben önszántából és nem külső nyomásra tesz engedményeket. Másrészt értesültek arról, hogy készen áll a komoly jogokat biztosító csehszlovák nemzetiségi törvény és nyilvánosságra hozatala napok kérdése. Politikai és taktikai megfontolásból a románok mindkét fejleményt meg akarták előzni. Ezért 1938 elején váratlanul nemzetiségi statútumot tettek közzé, amelyben „rendezni” kívánták a magyar kisebbség helyzetét. A jogszabály megszüntette a kultuszminisztérium kisebbségi ügyosztályait, helyette a miniszterelnökségen kisebbségi fő kormánybiztosságot hozott létre. Feladatait 28 alapelvben foglalták össze.

Ezek az oktatásra, az anyanyelvhasználatra, a különböző egyesületekre stb. vonatkoztak. Áttanulmányozása után egyértelműen kiderül, hogy a kisebbségi kérdés új szabályozásának célja a nemzetközi jogorvoslás lehetőségének megszüntetése vagy nehezítése volt. A statútumban meglévő kedvező rendelkezéseknek pedig azért nem volt különösebb jelentőségük, mert nem gondoskodtak megvalósításuk biztosításáról.

A tárgyaló időben Jugoszlávia is több intézkedést foganatosított a magyar kisebbség helyzetének javítására. A román és jugoszláv lépéseket a magyar kormány elegendőnek tartotta ahhoz, hogy Romániával és Jugoszláviával megegyezzen.

Más volt a helyzet Csehszlovákiával, tőle ugyanis a kisebbségi kérdésben többet kért, mint kisantantbeli szövetségeseitől. Ezt Prága visszautasította. Ezért 1938. augusztus 21-én Bledben a kisantant soron lévő (s egyben az utolsó) konferenciáján csak egy részleges kisantant-magyar megegyezés jött létre.

Magyarország Jugoszláviával és Romániával valamennyi kérdésben megegyezett, beleértve a kisebbség ügyét is. Az egyezményeket parafálták. Csehszlovákiával a kisebbségi kérdésben nem tudtak megegyezni, ennek következtében a többi megállapodás is érvényét veszítette. A bledi egyezmény soha nem lépett életbe.

A MÜNCHENI EGYEZMÉNY

1938. szeptember 29–30-án a világ aggódva figyelt Münchenre. Megegyeznek-e az itt tanácskozó nagyhatalmak képviselői? Sikerül-e a háborúval fenyegetőző Hitlerrel szót érteni és a fegyveres konfrontációt megakadályozni? A háborútól mindenki félt, hiszen az első világháború fájdalmas emlékei még túl frissek voltak. Mindössze két évtized telt el azóta, hogy Európában elhallgattak a fegyverek. Az a generáció, amely már felnőtt fejjel végigélte az első világháború borzalmait, még aktív volt. Így érthető, hogy az emberek a megegyezést kívánták, azt remélve, hogy ezzel elkerülük a háborút. Voltak azonban nem kis számban – még a nyugati politikusok között is –, akik látták, hogy Hitler nem az a politikus, akivel meg lehet egyezni, s pontosan megjósolták mindazt, ami bekövetkezett. (Közéjük tartozott Churchill is.)

Miért jutott el az emberiség röpké húsz év alatt ismét egy háború küszöbére? Miért nem tudták az első világháború győztese legalább egy emberöltőre biztosítani a békét? Kirobbantotta volna-e Hitler 1938 őszén a háborút, ha a nyugati hatalmak nem teljesítik Csehszlovákiával kapcsolatos követeléseit? Ezekre a kérdésekre a történészek különbözőképpen válaszolnak.

Vannak, akik az 1938 őszi kialakult válságos helyzet okát abban látják, hogy az első világháború után a németkérdést nem elég radikálisan oldották meg, és a későbbiek során még további engedményeket tettek. Mások fordítva: a bajok gyökerét a háború utáni szigorú és rövidlátó intézkedésekben és az azokhoz való görcsös ragaszkodásban látták. Vannak, akik München okait a Hitler hatalomra kerülése utáni eseményekkel, a náci agresszív és a nyugati hatalmak békítgető politikájával magyarázzák. S bár kétségtelen, hogy az utóbbiak szerepet játszottak a müncheni egyezmény létrejöttében, súlyos hiba lenne a történeteket csak ezzel magyarázni. München és a második világháború okainak elemzésénél nem lehet figyelmen kívül hagyni az első világháborút lezáró békeszerződéseket. „Ami Párizsban történik – írta Jászi Oszkár –, az nem a béke, hanem egy újabb háború előkészítése.” Franciaországnak a párizsi békekonferencián a „Grandeur” szellemében fogant sok olyan elképzelést sikerült megvalósítania, amelyek a francia nagyhatalmi politikát voltak hivatva szolgálni.

A Szudéta-vidék, – amely 1938-ban a müncheni tanácskozás középpontjába került a párizsi békekonferencián nem Németország, hanem Ausztria és Csehszlovákia határmegvonásánál volt vita tárgya. A területen élő mintegy hárommillió német Ausztriához kívánt csatlakozni. Törekvéseiket Renner osztrák kancellár támogatta, aki politikai és diplomáciai erőfeszítéseket tett e terület Ausztriához való csatlakozásáért. Követeléseit etnikai és gazdasági szempontokkal támasztotta alá. Gazdag szénmedencéi miatt a térség ugyanis létfontosságú volt Ausztria számára. Hitler Szudéta-vidéki aspirációi és a müncheni egyezmény tanulmányozásánál e gazdasági tényező nem hanyagolható el.

A párizsi békeszerződések kétségtelenül hozzájárultak a két világháború közötti feszült nemzetközi helyzethez, a müncheni egyezményhez, a második világháború kitöréséhez. München és a második világháború okait azonban nem lehet egyedül a békeszerződésekben keresni. Egy békeszerződés, legyen jó vagy rossz, szigorú vagy engedékeny, igazságos vagy igazságtalan, önmagában nem tud háborút sem kirobbantani, sem megakadályozni. Elősegítheti, meggyorsíthatja azt, amennyiben társadalmi-gazdasági vonatkozású háborút kiváltó okok is vannak.

Az igazságtalan békéből adódó sérelmeket persze lehet manipulálni, a nemzetközi feszültség és a háború szolgálatába állítani. Ezt tette Hitler, aki, – mint ismert, nemcsak az igazságtalan versailles-i béke revideálására, hanem világalomra törekedett. Egyes taktikával, a helyes pillanat kiválasztásával, a kockázatot is vállalva egymás után rúgta fel önkényesen a nemzetközi szerződéseket, tette meg azokat a lépéseket, amelyek hosszú távú terveinek megvalósítását voltak hivatva szolgálni. Így 1935 áprilisában, semmibe véve a versailles-i szerződést, amely korlátozta Németország fegyveres erejét, bevezette az általános hadkötelezettséget, és ezzel megindította a birodalom erőteljes, gyors felfegyverzését. 1936 márciusában bevonult a demilitarizált Rajna-vidékre, 1938 márciusában pedig bekebelezte Ausztriát.

Hitler minden akciónál ürügyet keresett és talált. Az elsónél az ürügy az volt, hogy a francia parlament megszavazta a katonai szolgálat időtartamának felemelését. A másodiknál a francia-szovjet egyezmény ratifikálására hivatkozott, a harmadiknál Schuschnigg február 24-i parlamenti beszédére, amellyel állítólag megsértette az ún. berchtesgadeni megállapodást. (Berchtesgadenben az osztrák kormány kötelezte magát arra, hogy minden külpolitikai kérdésben konzultál a náci birodalom kormányával, szabad utat enged a nemzetiszocialista propagandának, elmélyíti Ausztria és Németország katonai és gazdasági kapcsolatait.) Schuschnigg februári parlamenti beszédében viszont bejelentette, hogy népszavazást kíván rendezni Ausztria nemzeti függetlenségének megtartása, illetve az Anschluss ügyében. Ezt Hitler „árulásnak” tekintette.

Csehszlovákiával kapcsolatos követeléseit Hitler az ott élő németek elnyomásával próbálta indokolni. Ez esetben a szudétánémet párt náci vezére, Heinlein és a csehszlovák hatóságok közötti összeütközések – amelyek a Berlinben készült forgatókönyv szerint zajlottak le – szolgáltak ürügyül. Így érthető, hogy Runciman missziója – aki 1938 szeptemberében azért érkezett Csehszlovákiába, hogy a Heinlein és a prágai kormány közötti megegyezést elősegítse – kudarcra végződött.

Szeptember 11-én Göring bejelentette, hogy nem tűrik tovább Csehszlovákiában élő testvéreik „megaláztatását”. Egy nappal később Hitler hangzatos nürnbergi beszédében tudatta a világgal: ha nem teljesítik Heinlein valamennyi kívánságát, fegyveres támadást indít Csehszlovákiában. (A prágai kormány Heinlein követeléseit – a karlsbadi pontokat, egyet kivéve – már elfogadta.)

A Führer beszéde jeladás volt a nyílt felkelésre. Heinleinék szeptember 12-éről 13-ára virradóra több határ menti városban egy sor középületet foglaltak el. A zavargások

egyre fokozódtak. Az összeütközésnek 27 halottja és 75 sebesültje volt. Szeptember 13-án a német sajtó már intervencióval fenyegetőzött. Az események azonban váratlan fordulatot vettek. Szeptember 13-áról 14-ére virradóra Chamberlain táviratot intézett Hitlerhez, amelyben tudatta, hogy a békés megoldás érdekében kész vele Németország bármely pontján találkozni. Hitler győztesnek érezte magát, mivel Csehszlovákiával kapcsolatos terveit is a háborútól pánikszerűen félő brit politikai körökre alapozta. Ezek ugyanis készek voltak a fegyveres konfliktus elkerülése érdekében feláldozni a köztársaságot. Kifejező Buttler parlamenti államtitkár tanácsa, amelyet a Londonban inkognitóban tartózkodó Wiedemann – Hitler személyi szárnysegédje – kapott: „Lőni nem szabad, de megfojtani igen.”

Jan Masaryk londoni csehszlovák követ megrázó jelentéseket küldött a Csehszlovákiát feláldozni kész álláspontokról; arról, hogy egyre jobban terjed az a felfogás: ha már robbannia kell a német katlannak, akkor jobb, ha Keleten és nem Nyugaton robban.

Hitler és Chamberlain találkozására 1938. szeptember 15-én Berchtesgadenben került sor. A kancellár azzal fenyegetőzött, hogy minden körülmények között – még háború árán is – kiharcolja a hárommillió német egyesülését az anyaországgal. Chamberlain – mint ahogy ez előre várható volt – elvben beleegyezett a német többségű területek átadásába. A tárgyalásról szűkszavú sajtóközleményt adtak ki, jelezve, hogy a két fél rövidesen újra találkozik.

Chamberlain hazatérve azonnal Londonba kérte Daladier francia miniszterelnököt és Bonnet külügyminisztert. Szeptember 18-án több órán át feszült légkörben tanácskoztak. Chamberlain és külügyminisztere, Halifax Hitler követeléseinek védelmezőjeként lépett fel. Daladier kezdetben visszautasította az angol államférfiak javaslatát; rámutatott azokra a súlyos következményekre, amelyek a német igények teljesítéséből adódhatnak. A londoni tárgyalásokon a brit álláspont győzedelmeskedett, amelyet végül Daladier is magáévá tett. (Külügyminisztere, Bonnet kezdetől fogva a brit véleményt támogatta.) Így szeptember 19-én az angol és a francia kormány – a tanácskozáson hozott határozat értelmében – jegyzéket küldött Prágába, amelyben felszólították Beneš, hogy azokat a területeket, ahol a lakosság több mint 50 százaléka német ajkú, engedje át Németországnak. Az új határokat a négy nagyhatalom garantálni fogja.

A prágai kormány visszautasította a brit és a francia kormány követeléseit. Ezért szeptember 20-ról 21-re virradóra a prágai angol és francia követ felkereste Beneš, és kormánya nevében újabb jegyzéket nyújtott át, amelyben Anglia és Franciaország kormánya figyelmeztette az elnököt, hogy amennyiben nem fogadja el javaslatukat, Csehszlovákiát magára hagyják.

Franciaország tehát nem szándékozott teljesíteni Csehszlovákiával kapcsolatos szerződésbeli kötelezettségeit. Milyen kötelezettségekről volt itt szó? Erre érdemes kitérni, annál is inkább, mert a szakirodalomban és a köztudatban ezzel kapcsolatban téves nézetek élnek. 1924-ben Franciaország és Csehszlovákia – a közhiedelemmel ellentétben – nem kötött egymással katonai egyezményt.

A barátsági és szövetségi szerződés, amelyet Poincaré és Beneš aláírt, nem tartalmazott katonai záradékot, csupán arra kötelezte a szerződő feleket, hogy biztonságuk veszélyeztetése esetén összhangban járjanak el. Az egyezményhez utólag két titkos függelékot csatoltak (Poincaré és Beneš levélváltását), amelyek a vezérek együttműködésére vonatkoztak. A levelek rögzítették: a két ország konzultálni fog azokról a külpolitikai kérdésekről, amelyek biztonságukat veszélyeztetik. A két vezérkari tábornok folytatni fogja az együttműködést abban az esetben is, ha a francia katonai misszió elutazik Prágából. Tehát az 1924-ben megkötött francia–csehszlovák egyezmény a katonai segítségnyújtásra nem vonatkozott.

Felvetődik a kérdés: mit nem teljesített, illetve mit nem szándékozott teljesíteni Franciaország 1938-ban? Az 1925-ben Locarnóban Briand és Beneš által aláírt szerződést, amely hangsúlyozta: a szerződő felek szolgálni fogják a Népszövetség keretén belül megkötött egyezményeket, s ha Németország valamelyiküket megtámadná, a Népszövetség 16. cikke értelmében kölcsönösen segítik egymást. A segítség tehát nem volt automatikus. Funkcionálása a Népszövetségen múlt, azon, hogy a Biztonsági Tanács agresszióknak nyilvánítja-e az esetet. Ez a megkötés csökkentette a szerződés értékét. Egyrészt mert megnehezítette a gyors közbelépést, másrészt mert teljesen bizonytalanná tette a segítséget, minthogy kritikus helyzetben a döntést a Népszövetségre bízta. Nagy-Britannia azonban még azt is el akarta kerülni, hogy Franciaország egy esetleges népszövetségi döntés értelmében háborúba keveredjen Németországgal, és ezzel lehetővé tegye a Szovjetunióknak, hogy Csehszlovákiával kapcsolatos katonai kötelezettségeit teljesítse, vagyis hogy beavatkozzon a háborúba.

Miért és mennyiben függött össze a francia és a szovjet segítség? Mi volt a Szovjetunió álláspontja a Csehszlovákiának nyújtandó katonai segítséget illetően? Miután a kérdésről a legkülönbözőbb nézetekkel lehet találkozni, röviden kitérek erre. Bemutatására az események egyik leghitelesebb tanújának, Benešnek a visszaemlékezéseit hívjuk segítségül. Az 1935-ben megkötött csehszlovák–szovjet egyezmény értelmében a Szovjetunióknak katonai segítséget kellett nyújtania az agresszió áldozatául esett Csehszlovákiának, amennyiben ezt Franciaország is megteszi. Az 1938. szeptember 19-i és 20-i francia–angol jegyzék arról tanúskodott, hogy Franciaország nem szándékozik teljesíteni szerződésbeli kötelezettségeit.

Az első jegyzék után Beneš azonnal Sztálinhoz fordult: mit tesz a Szovjetunió, ha Franciaország nem teljesíti szövetségesi kötelezettségét? Még aznap megérkezett a válasz: „Ha Csehszlovákia és Németország között kitör a háború, és Franciaország ennek ellenére nem teljesíti kötelezettségeit, ebben az esetben a Szovjetunió azt kérné, hogy a csehszlovák kormány forduljon a Népszövetséghez. S ha a Népszövetség döntése nem lesz is egyhangú, a többségi döntés is elegendő lenne Moszkva számára, hogy azonnal Csehszlovákia segítségére siessen.”

Amikor Beneš válaszában rámutatott arra, hogy ez kevés, mert a népszövetségi döntés későn jönne, Sztálin módosította álláspontját. „...Amennyiben háborúra kerül sor – hangzott újabb üzenete – és Németország lesz a támadó fél, ele-

gendő lenne, ha Csehszlovákia panasszal fordulna Genfhez és ezt közölné a Szovjetunióval, a szovjet kormány már ezzel is felhatalmazva érezné magát arra, hogy segítséget nyújtson Csehszlovákiának.” Beneš végül ezt a javaslatot sem fogadta el, mert – ahogy visszaemlékezéseiben írja – az egész világ elhinné, hogy Hitler propagandája, amely szerint Csehszlovákia a Szovjetunió bástyája Közép-Európában, igaz.

Beneš nem akart kockáztatni egy Németországra, Csehszlovákiára és a Szovjetunióra korlátozódó háborút, mert úgy vélte, hogy ez „Európa akkori állapotában több mint valószínű, hogy vesztes háború lett volna”. Tisztában volt továbbá azzal, hogy a Szovjetunió még nincs katonailag felkészülve egy háborúra, és hogy az ígért katonai segítséget nagyon nehezen lehetett volna a gyakorlatban teljesíteni, hiszen a Szovjetunióknak nem volt közös határa Csehszlovákiával. A lengyel és a román kormány visszautasította a szovjet, a francia és a prágai kormány kérését, hogy a Csehszlovákia segítségére siető szovjet csapatokat átengedjék területükön. Beneš attól tartott, hogy ilyen körülmények között a szovjet segítség csak a Spanyolországnak nyújtott formában lenne realizálható – ezt azonban semmiképpen sem akarta.

Csehszlovákia nem számíthatott kisanantbeli szövetségesei, Jugoszlávia és Románia segítségére sem. Ezt a belgrádi kormány egyértelműen tudtára adta Hodža csehszlovák miniszterelnöknek. Románia szavakban ugyan készen mutatkozott Csehszlovákia megsegítésére, valójában azonban Jugoszlávia magatartásához kívánt alkalmazkodni. azaz, a „várni kell és azután majd meglátjuk” álláspontjára helyezkedett. A szeptemberi válság alatt – akárcsak Jugoszlávia – már egyetértett a számára terhessé vált Csehszlovákia megcsonkításával. Csehszlovákia kisanantbeli szövetségesei egy dologra vigyáztak, arra, hogy az eseményeknek ne legyen rájuk nézve következménye. Ezért lépten-nyomon hangsúlyozták Csehszlovákia „sajátos” helyzetét.

Az adott körülmények között Beneš jobbnak látta elfogadni a nyugati hatalmak „tanácsát”. A politikai vezetés ebben támogatta őt, ám a katonai körök nem. A tábornokok összeesküvést szőttek Beneš ellen, aki figyelmen kívül hagyta tiltakozásait s az agresszióval szembeni ellenállásra tett javaslatokat. „A csehszlovák hadsereg reprezentánsai a vár Vörös termében, amely Masaryk könyvtára volt – írja Beneš visszaemlékezéseiben –, egymás után, meghatódva, néha idegesen szóltak a legkülönbözőbb módon. Egyértelműen bizonygatták, hogy bármit döntenek a nagyhatalmak, a mozgósított és a határokon is elhelyezkedett hadsereg nem tűrné el, hogy a nyomásnak engedve területi engedményeket tegyenek Hitlernek. Háborúba kell mennünk, bármilyenek is lesznek a következmények. A nyugati hatalmak kényszerülve lesznek minket követni. A nép egységes és a hadsereg erős. Ha egyedül maradunk, akkor sem szabad engedni. Rendkívül meghatottan beszéltek. Egyesek szemében könny csillogott. Kérések és fenyegetések hangzottak el. Meghatódtam és meginogtam... Végül megfontolások után határozottan és szilárdan az alábbiakat mondtam: „Én nem vehetem figyelembe csak azt,

amit a nép és a hadsereg érez... Először is tévednek, amikor azt hiszik, hogy Anglia és Franciaország csatlakozik hozzánk, ha egyedül megyünk a háborúba... mint háborús bűnös ellen fognak fellépni! Ezt szeptember 21-én ismét írásban és szóban közölték velem. Tény az, hogy már a szeptemberi válság előtt véglegesen elhagytak. Könnyelműség lenne részemről, ha a népet egy izolált háborúba, vágóhídra vinném. ...Ami most jön, az csak kezdete egy európai háborúnak... Nem akartak most harcolni velünk együtt, jobb körülmények között, kénytelenek lesznek harcolni nehezebb helyzetben értünk, amikor mi már nem fogunk tudni harcolni. Valamennyien ezt még drágán megfizetik." Sok történész vitatja Beneš döntésének helyességét. Egyesek úgy látják, hogy a katonáknak volt igazuk, hogy Csehszlovákiának jól felszerelt hadserege volt, és egymaga is sikeresen tudott volna ellenállni egy német támadásnak. Ezek azonban figyelmen kívül hagyják, hogy Németország légierije nagy fölényben volt, és hogy a jól felfegyverzett szárazföldi csehszlovák hadsereg ütőképességét nemzetiségi összetétele erősen gyengítette. A csehszlovák hadsereg egy izolált háború esetén legfeljebb néhány napig tudta volna magát tartani.

Más történészek szerint Benešnek morális okokból egy kilátástalan harcot is vállalnia kellett volna. Döntései szemben – véleményem szerint – egyetlen érvet fel lehet hozni. Éspedig azt, hogy ellenállása esetén a nyugati hatalmak a közvélemény nyomására talán kénytelenek lettek volna segítséget nyújtani a védekező kis Csehszlovákiának. Ennek azonban nagyon kicsi volt a valószínűsége. Egyrészt azért, mert erre nemigen lett volna idő. (Hitler néhány nap alatt leigázta volna Csehszlovákiát.) Másrészt, mert a nép félt a háborútól, s elhitte, hogy a Szudéta-vidékkel Hitlert ki lehet elégíteni és ezzel az európai békét hosszú időre biztosítani. Ezt a tévhitet nemcsak Hitler, hanem az angol és a francia kormány is erősítette a közvéleményben.

Chamberlain csak később – 1939 márciusában – jött rá tévedésére, amikor Hitler megszállta egész Csehszlovákiát. Daladier azonban már szeptemberben is tudta, hogy veszélyes útra léptek, aminek súlyos következményei lehetnek. Erről tanúskodik a szeptember 25–26-i londoni tanácskozásról készített jegyzőkönyv. Végül azonban a brit állásponthoz alkalmazkodott, és hozzájárult, hogy Chamberlain ismét Hitlerhez utazzon, s közölje vele: kérését készek teljesíteni. Az angol miniszterelnök 1938. szeptember 28-án ismét tárgyalta Hitlerrel, ez alkalommal Godesbergben. A Führer azonban még tovább ment követeléseiben, így a megbeszélések zsákutcába jutottak.

A Szudéta-vidéken erősödtek a zavargások. A csehszlovák kormány statáriumot hirdetett ki. Heinlein átszökött Németországba, és innen irányította a felkelést. A háború elkerülhetetlennek látszott. Chamberlain Mussolinihez fordult: segítse elő a békés rendezést. A Duce örömmel vállalkozott erre a nemzetközi feladatra, szívesen lépett fel „a béke megmentőjeként”, annál is inkább, mert ő is azt remélte, hogy a „békés megoldással” meg lehet akadályozni Csehszlovákiának Hitler által történő

teljes megszállását. Ez ugyanis ellentétes volt érdekeivel, hiszen Csehszlovákia leigázása Németország közép-európai pozíciójának túlságos megerősödését jelentette volna.

Mussolini közvetítése sikerrel járt. 1938. szeptember 29-én Németország, Anglia, Olaszország és Franciaország képviselői Münchenben tanácskozásra jöttek össze. Ennek eredménye a müncheni egyezmény lett. A Hitler, Mussolini, Chamberlain és Daladier által szeptember 30-án aláírt egyezmény jelentős – döntően németek által lakott – területeket ítélte oda Németországnak. Az új német határ a csehszlovák védővonalak mögött húzódott, 30–50 km-re megközelítve Prágát.

A müncheni egyezményhez csatolt egyik függelék kimondta: a magyar–csehszlovák vitát a felek közvetlen tárgyalások útján kell, hogy rendezzék; amennyiben három hónapon belül nem jutnának megegyezésre, a kérdést a négy nagyhatalom fogja megvitatni. A Komáromban lezajlott magyar–csehszlovák tárgyalások kudarca után a magyar kormány a négy nagyhatalomhoz fordult. Ezt Hitler helytelenítette, elegendőnek tartotta Németország és Olaszország képviselőinek összehívását. Így került sor az első bécsi döntésre, amely a Magyarország és Csehszlovákia közötti határ kijelölésénél lényegében az etnográfiai szempontokat vette figyelembe.

Az akkori diplomáciai körökben és a későbbi történeti munkákban is azzal a nézettel találkozhatunk, hogy Chamberlain 1938 őszén „megmentette a békét”, minthogy Münchennel elejét vette a Csehszlovákia-ellenes német támadásnak. Ennek cáfolatára hadd idézzük Keitelnek a nürnbergi perben tett tanúvallomását. Arra a kérdésre, hogy a németek 1938 őszén megtámadták volna-e Csehszlovákiát, ha a nyugati hatalmak annak oldalán vannak, Keitel azt felelte: „Biztosan nem. Nem voltunk katonailag elég erősek. München célja Oroszország Európából való kizorítása volt, időt nyerni és befejezni a német fegyverkezést.”

A müncheni egyezmény Hitler győzelmét jelentette, akinek lehetősége nyílt arra, hogy ezt a fontos problémát háború nélkül oldja meg. Megelégedéssel állapította meg később, hogy Csehszlovákiát tálcán hozták neki a barátai.

Hitler 1938 őszén átmenetileg lemondott Csehszlovákia teljes feldarabolásáról, mert az európai háborúvá szélesedhetett volna, mégpedig kétfrontos háborúvá. Ugyanis a tárgyalt időben a Szovjetunió hadüzenetével is számolnia kellett, és erre Németország még nem volt felkészülve.

A nyugati hatalmak Münchenben teljesítették Hitler követeléseit, mert féltek, hogy ellenkező esetben háborúba sodródna. Végző soron viszont éppen ezzel a politikával idézték elő azt, amitől féltek. Nem egészen egy évre rá ugyanis, sokkal nehezebb körülmények között, mégis háborúba kényszerültek.

Szerződést szegett-e Franciaország, amikor aláírta a müncheni egyezményt? Ennek megválaszolásához ismerni kell azokat a politikai egyezményeket, illetve katonai megállapodásokat, amelyek létrejöttek a két állam között. A francia külügyi és hadilevéltárakban újonnan feltárt iratok betekintést engednek abba a hosszú évekig tartó küzdelembe, amelyet Franciaország a Csehszlovákiával tervezett szövetség létrehozásáért folytatott. Elősegítik annak a tisztázását, hogy a francia kormányra voltaképpen milyen kötelezettségek hárultak.

A LEGFONTOSABB LÁNCSEM

A francia politikai és katonai vezetés már a húszas évek legelején fontosnak tartotta, hogy a kisanant mindhárom államával összhangba hozza külpolitikai törekvéseit. Elképzelése az volt, hogy előbb Csehszlovákiával, majd röviddel utána Romániával és Jugoszláviával kötnek katonai egyezményt. Franciaország keleti politikája szempontjából e szerződések rendkívül fontosak voltak. Csehszlovákia pedig – földrajzi adottságai miatt – e politika legfontosabb láncszeme volt. Masaryk és Beneš nem utolsósorban ennek köszönhatték azt a megkülönböztetett figyelmet, amelyet Párizsban kaptak a háború végén és a békekonferencia alatt. De míg Masaryk és Beneš a csehszlovák határok kialakításánál maximálisan igyekezett kihasználni Franciaország félelmét Németországtól, a franciák által felajánlott politikai és katonai egyezmény megkötésének kérdésében rendkívül óvatosak voltak, annak aláírását évekig halasztgatták.

Vajon Masaryk és Beneš tartózkodó magatartásának, kitérésének a szerződés megkötése elől gazdasági és politikai okai voltak-e? A Csehszlovák Köztársaság ugyanis a húszas évek elején szoros gazdasági kapcsolatba került a weimari Németországgal, amely legnagyobb kereskedelmi partnere lett. Emellett politikai kapcsolataik is kielégítőek voltak. A franciák által felajánlott, Németország ellen irányuló politikai és katonai szerződéssel pedig ezt veszélyeztették volna, okot szolgáltatva egyúttal arra is, hogy Németország Csehszlovákia ellenségéhez közeledjék. (Potenciális szövetségeseként kezdettől fogva Magyarország jött számításba.) Masarykéék tartottak továbbá a baloldaltól is, mindenekelőtt a komoly befolyással rendelkező Csehszlovák Szociáldemokrata Párt reakciójától, amelynek szoros kapcsolatai voltak Németországgal. De nem volt közömbös számukra a nemzetközi szociáldemokrata mozgalom, s általában a demokratikus erők várható negatív reakciója sem.

A belpolitikai okokon kívül komoly visszatartó erőt jelentett Nagy-Britannia magatartása is. A csehszlovák államférfiak mindenáron el akarták kerülni a választás kényszerűségét Franciaország és Anglia között. Az utóbbira ugyanis gazdaságilag

erősen rá voltak utalva. Csehszlovákiának kölcsönökre volt szüksége, ezeket pedig mindenekelőtt Angliában tudta beszerezni. De politikai megfontolásból sem kívántak szembekerülni Angliával. A közhiedelemmel ellentétben London szava sokszor meghatározó volt Közép- és Délkelet-Európa politikai kérdéseinek eldöntésében. A csehszlovák kormány nem akarta elrontani Olaszországgal való jó kapcsolatait sem, amellyel a tárgyaló időben egy sor fontos kérdésben – így mindenekelőtt a Habsburg-kérdésben – együtt tudott működni, s együtt is működött. Joggal tartottak tőle, hogy egy francia–csehszlovák katonai egyezmény ennek véget vetne.

Prágának fenntartásai voltak a tervezett francia egyezménnyel szemben azért is, mert fennállt annak a veszélye, hogy Lengyelország miatt – amely része volt a francia biztonsági politikának – katonai konfliktusba kerül Szovjet-Oroszország.

Az oly sok kockázattal járó francia egyezmény ugyanakkor semmilyen garanciát nem nyújtott volna Magyarországgal szemben. A garanciák kizárólag Németországra vonatkoztak volna, s ebben a relációban a csehszlovák politikusoknak nem volt veszélyérzetük. Hiszen a német kormány elfogadta Csehország történelmi határait. Magyarország viszont Kárpátalja és Szlovákia visszacsatolására törekedett. Beneš biztos volt abban, hogy a csehszlovák–magyar határt Franciaország soha nem fogja garantálni. Ki akarván térni az egyezmény megkötése elől, kitartott amellett, hogy a francia–csehszlovák egyezménynek nemcsak a német–francia, hanem a magyar–csehszlovák határt is biztosítani kell.

A francia politikai és katonai körök igyekeztek meggyőzni a csehszlovák kormányt arról, hogy kérése irreális, teljesíthetetlen, hiszen „nehéz elképzelni olyan esetet, hogy Magyarország megtámadja Franciaországot”. Az arra vonatkozó klauzula viszont kölcsönösségből kell hogy kiinduljon. A csehszlovák kormány azonban egyáltalán nem tartotta kizártnak a magyar–francia háborút.

EGYEZMÉNYTERVEZETEK

A Ruhr-konfliktussal kapcsolatos események (1923) rendkívüli módon kiélezték a nemzetközi helyzetet általában, s a francia–német kapcsolatokat különösen.

Ebben a helyzetben a francia kormány ismét időszerűnek tartotta, hogy visszatérjen a Csehszlovákiával kötendő katonai szövetség alapgondolatához. A Quai d'Orsay-n számtalan egyezménytervezet áttekintésével rekonstruálható az a diplomáciai küzdelem, amely a tárgyaló felek között folyt, nyomon követhető a végül is aláírt szerződés megszületésének folyamata. Az egyezmény a kölcsönös kompromisszumok eredménye volt. Mindkét fél – de különösen Franciaország – engedett elképzeléseiből. Az alapvető ellentét abból adódott, hogy amíg a csehszlovák kormány egy általánosságokban mozgó, időhatárok nélküli és kizárólag politikai egyezményt kívánt kötni, amely Magyarországra is vonatkozott volna, addig a francia kormány erősen körülhatárolt, konkrét katonai együttműködésre is kiterjedő és Magyarországra csak közvetett módon vonatkozó szerződést akart. Lehetőleg olyat, amely Magyarországot név szerint meg sem említi.

A Quai d'Orsay az egyezmény tervezetét 1923 júniusában juttatta el Prágába. Noha az álláspontok közeledtek, a tárgyaló felek nem tudtak közös nevezőre jutni a legfontosabb kérdésekben sem. A nyilvánosság előtt azonban az ellenkezőjét hangsúlyozták. Masaryk az Elysée-palotában mondott – akkoriban nagy feltűnést keltő – beszéde szerint „Csehszlovákia jóban és rosszban együtt kíván haladni Franciaországgal”.

1923. november 28-án Beneš közölte Couget prágai francia követtel, hogy dolgozik az új egyezménytervezeten, amely nem olyan szűkszavú, mint az előző, barátságosabb hangvételű, s áttekinti a francia–csehszlovák kapcsolatokat. Valójában az új tervezet a franciák konkrét, szabatos szövegezése helyett általánosságokban mozgó, semmitmondó szöveget tartalmazott.

A legjelentősebb eltérés a katonai szövetség kérdésében mutatkozott. A csehszlovák szöveg még csak nem is utalt a katonai együttműködésre, míg a francia tervezetben egy külön paragrafus volt erről. Az egyezménytervezetből kimaradt Magyarország, ebben Beneš engedett a franciáknak. Szóban azonban hangsúlyozta: ettől függetlenül a Magyarországgal szembeni biztosítékokról gondoskodni kell. Nagyobb hangsúlyt kaptak viszont az Anschluss elleni óvintézkedések. Ez egybevágott a francia törekvésekkel. Teljesen új volt a Habsburg-kérdésre vonatkozó paragrafus is. A francia tervezet csak a Hohenzollern-házzal kapcsolatban intézkedett, kötelezővé téve a szerződő felek együttműködését a restaurációs veszély elhárításában. Beneš e kötelezettségeket mindenképpen ki akarta terjeszteni a Habsburg-restaurációra is.

A végleges, aláírásra kerülő szöveget Beneš 1923. decemberi párizsi tartózkodása alatt készítették el. A francia kormánykörök messzemenően figyelembe vették Masaryk és Beneš kívánságait. Így a végleges szövegből kimaradt a vezérkarok együttműködésére vonatkozó bekezdés, amelyhez a franciák kezdettől fogva ragaszkodtak. A szerződés végül politikai egyezmény lett. Külön paragrafus foglalkozott a Habsburg-kérdéssel, s bekerültek az Olaszországra, valamint Ausztriára, Jugoszláviára és Romániára vonatkozó kitételek.

LENGYEL AGGODALMAK

Az egyezmény előkészítése során mindkét fél számára nagy gondot jelentett Lengyelország. Csehszlovákia attól tartott, hogy a Franciaországgal szerződéses viszonyban lévő Lengyelország miatt háborúba keveredhet Szovjet-Oroszországgal. A francia–csehszlovák tárgyalásokat Varsóban nagy figyelemmel kísérték. Noha a tervezett egyezmény Lengyelország biztonságát is szolgálta volna, mégsem üdvözltek örömmel. Csehszlovákia miatt nem szívesen kerültek volna háborúba Németországgal. Aggasztotta őket Csehszlovákiának Franciaország által történő felfegyverzése is. Ezek a fegyverek bármikor Lengyelország ellen is fordíthatók. Hiszen a csehszlovák–lengyel határellentétek, amelyek miatt a két állam hétnapos háborút viselt, még távolról sem voltak elrendezve.

Sembek párizsi lengyel követ többször megjelent a Quai d'Orsay-n és felvilágosítást kért az egyezményről. Poincaré értesítette a lengyel kormányt az előkészületekről, tájékoztatta a tervezet tartalmáról és a tárgyalások folyamatáról. Megnyugtatóul közölte: a szerződés nem lesz ellentétben a Lengyelországgal kötött egyezményvel, ellenkezőleg, annak szerves kiegészítője lesz. Katonai egyezményt nem írnak alá, mert a prágai katonai misszió, valamint a két vezérkar közötti együttműködés ezt feleslegessé teszi. Nem állhat elő tehát olyan helyzet, hogy Lengyelország Csehszlovákia miatt hadiállapotba kerülne Németországgal.

VEZÉRKAROK EGYÜTTMŰKÖDÉSE

Az 1924. január 25-én aláírt francia–csehszlovák egyezmény valóban nem tért ki a két állam katonai együttműködésére, nem tartalmazott katonai klauzulákat, csupán barátsági szövetségi szerződés volt, amely arra kötelezte a feleket, hogy „minden olyan természetű nemzetközi kérdésben, amely biztonságukat veszélyezteti, vagy a mindkettőjük által aláírt békeszerződésekkel teremtett rendet sértheti, együttesen fognak eljárni”. Ilyen casus foederisnek a Hohenzollern- és/vagy a Habsburg-ház restaurációjára irányuló kísérleteket és az Anschlusst tartották. Felmerül a kérdés, amely sokat foglalkoztatta, a többi nagyhatalom diplomáciáját és sajtóját, hogy kötöttek-e titkos katonai megállapodást. Eddigi ismereteink alapján nem kell válaszolnunk. Mindaddig nem került ugyanis elő olyan forrásértékű dokumentum, amely ennek létezését bizonyítaná. Csehszlovákia megszállása idején, 1939-ben a nácik is hiába kutattak a prágai levéltárakban ilyen egyezmény után, semmilyen nyomát nem találták.

A katonai együttműködésről azonban minden kétséget kizáróan tárgyaltak, sőt megegyeztek abban, hogy a szerződés végrehajtása érdekében a két vezérkar kidolgozza az agresszió kivédésére vonatkozó egységes tervet. Ez a megállapodás egy Poincaré–Beneš-féle levélváltásban nyert rögzítést. A leveleket azonban titokban tartották. A túlméretezett – hónapokig tartó – diplomáciai lárma, amelyet Olaszország és Anglia csapott a francia–csehszlovák ún. katonai egyezmény körül, nem is annyira a történeteknek szólt, inkább az volt a célja, hogy megakadályozzanak egy tervbe vett hasonló egyezményt Romániával és Jugoszláviával. A francia diplomáciának hosszú – évekig tartó – küzdelemre volt szüksége, hogy Romániával és Jugoszláviával nem különösebb jelentőséggel bíró politikai egyezményeket kössön. A francia–kisantant szerződés megalkotására, amire Franciaország kezdettől fogva törekedett, soha nem került sor.

MEGBÉKÉLÉS: LOCARNO

Franciaország nem tudta megvalósítani a kelet-közép-európai szövetségi rendszerre vonatkozó tervét. Ez kihatót külpolitikájának további alakulására, s arra készítette, hogy több figyelmet fordítson Németországgal való viszonyának rendezésére, vagyis a megbékélésre törekvő Stresemann német kancellár terveire, és jobban alkalmaz-

kodjék Anglia kelet-közép-európai elképzeléseihez. Ez tapasztalható már a locarnói konferencián is. A német kormány a brit diplomácia aktív közreműködésével hozta létre a Locarnóban aláírt, ún. rajnai egyezményt, amely biztosította a békeszerződések által megállapított német–francia és német–belga határokat. A garanciák, az angol álláspontnak megfelelően, Németország keleti határait nem vonatkoztak. Franciaország tehát Locarnóban aláírt egy olyan egyezményt, amely különbséget tett Németország nyugati és keleti határai között, s amely nyilvánvalóan gyengítette a keleti államok pozícióit.

Franciaország keleti szövetségesei megnyugtatóra s szövetségi rendszerének megóvása érdekében Locarnóban – ugyanazon a napon – Csehszlovákiával és Lengyelországgal kétoldalú, kölcsönös garanciális szerződéseket kötött. Ezek a szerződések azonban nem tartoztak a locarnói konferencia záró jegyzőkönyvében felsorolt okmányok közé. A szerződéseket 1925. október 16-án parafálták. Az egyezmény rögzítette: amennyiben Németország valamelyiküket megtámadná, a szerződő felek a népszövetségi alapokmány 16. cikkelye értelmében kölcsönösen segítik egymást. Az egyezmény értékét nagymértékben csökkentette az, hogy gyakorlati funkcionálása a Népszövetségen múlt. Ez a gyors közbelépést nehezítette, sőt teljesen bizonytalanná is tehetette, minthogy kritikus helyzeten a döntést a Népszövetségre bízta.

Beneš a harmincas évek közepéig Csehszlovákia Németországgal szembeni biztonságát mindenekelőtt a fent ismertetett francia–csehszlovák megállapodásokra alapozta. Tíz évvel később ezeket a biztosítékokat igyekezett kiegészíteni. 1935 májusában a francia–szovjet szerződés analógiájára megszővegezett, kölcsönös segítségnyújtási egyezményt írt alá a Szovjetunióval. A szerződéshez olyan záradékot iktattak, amely szerint a két állam egymás iránti kötelezettsége csak abban az esetben lép életbe, ha az agresszió áldozatának Franciaország is segít. A csehszlovák–szovjet egyezmény funkcionálása tehát Franciaországon, illetve a Népszövetségen múlt.

CSERBENHAGYÁS VAGY SZERZŐDÉSSZEGÉS?

A köztudatban, a publicisztikában, sőt a történetírásban is elterjedt egy olyan nézet, amely szerint Franciaország 1938-ban cserbenhagyta Csehszlovákiát, szerződészegő volt. Az előbbi igaz, az utóbbi nem. A francia kormány nem szegte meg az 1924-ben és 1925-ben megkötött szerződést. Az előbbi nem tartalmazott katonai megállapodást, az utóbbi funkcionálása a Népszövetség döntésén múlt. A francia kormány cserbenhagyta szövetségését úgy, hogy nem lett egyúttal jogilag szerződészegő is. Erőteljes nyomást gyakorolt Prágára, amivel olyan helyzetet igyekezett teremteni, s teremtett is, amellyel kivédte egy esetleges fegyveres konfliktus kirobbanását, vagyis a francia–csehszlovák egyezmény életbelépését. Mi lett volna, ha 1938-ban Németország megtámadja Csehszlovákiát? Teljesítette volna-e Párizs szerződéses kötelezettségeit? Feltehetően nem. Ezt különben a München előtti napokban, amikor Angliával együtt a német követelések teljesítéséért szállt síkra, a prágai kormánynak többször tudomására hozta. Franciaország a Csehszlovákiával kötött

szerződéseket de jure tehát nem szegte meg. Nem teljesítette azonban a francia és a csehszlovák katonai vezérkarok együttműködésére vonatkozó megállapodásokat, amelyek 1924-ben, a Poincaré–Beneš-féle levélváltásban nyertek rögzítést. Ezek arra kötelezték a két ország vezérkarát, hogy együttműködjenek, s egységes tervet dolgozzanak ki, ha valamelyiküket agresszió fenyegeti. Nem kétséges, hogy a csehszlovák válság idején, ez a helyzet állt elő. A francia kormány azonban igyekezett kibújni a vezérkarok együttműködésére vonatkozó megállapodások teljesítése alól.

1938 tavaszától a francia politikai és katonai körök figyelmüket már arra összpontosították, hogy az 1925-ben megkötött francia–csehszlovák szerződés teljesítése elől is kitérjenek. Ismert francia jogászok és politikusok a sajtóban és előadásokban azt bizonygatták, hogy a Rajna-vidék megszállása után az egész locarnói rendezés, így a francia–csehszlovák egyezmény, elvesztette érvényét. A Quai d'Orsay nyilvánosan elhatárolta magát ettől a koncepciótól. Fél évvel később, 1938 őszén azonban felülkerekedtek azok az erők, amelyek ha nem is ilyen címen, de mindenáron szabadulni akartak az egyezményben vállalt kötelezettségek alól.

A MÜNCHENI VÁLSÁG ÉS MAGYARORSZÁG

Csehszlovákia pontosan húsz évvel megalakulása után megszűnt létezni. Miért jutott röpke húsz év alatt a versaillesi Közép-Európa legerősebb állama erre a sorsra? Miért nem tudták megalkotói megvédeni szuverenitását? Ezekre a kérdésekre különböző képpen válaszolnak.

Kétségtelen, hogy a Párizs-környéki békék egyik legnagyobb fogyatékosága az volt, hogy a wilsoni önrendelkezési elvek gyakorlati alkalmazása felemás módon történt. Egyes nemzeteknek megadták ezeket a jogokat, másoktól megtagadták. De, ahol alkalmazták, ott sem kielégítő módon ültették át a gyakorlatba. Az önrendelkezés nem vezetett egyértelműen a politikai szabadság szintjének emeléséhez. Sok esetben ellenkezőleg. Ez a tény, amely rányomta a bélyeget egész Kelet-Közép-Európa további fejlődésére, súlyos következményekkel járt Csehszlovákiára nézve is. A köztársaságtól nemcsak azok kívántak elszakadni, akiknek az első világháború után nem adták meg a jogot az önrendelkezésre (a németek, a felvidéki magyarok és a tescheni lengyelek), hanem azok is, akik ezt a jogot megkapták, de az azzal járó politikai szabadságjogokat nem vagy nagyon korlátozott formában (mint a szlovákok és rutének). Az előbbieket Münchent, az utóbbiak Csehszlovákia teljes szétesését segítették elő.

A történészek általában München okait kutatva figyelmüket a harmincas évekre: Németország gazdasági és politikai megerősítésére, hódító törekvéseire, a háborúra fel nem készült nyugati hatalmak ezekre történő reagálására koncentrálnak. München okait valóban mindenekelőtt itt kell keresni. A sokoldalú, árnyalt válaszhoz azonban vissza kell nyúlni a Párizs-környéki békékhez is, amelyek előrevetítették mindazt, ami 1938-ban Münchenben bekövetkezett. A német, a magyar és a lengyel önrendelkezési törekvések, amelyek az első világháború után kudarccal végződtek, két évtizeddel később, más nemzetközi konstellációban elemi erővel felszínre törtek. Ezek a törekvések az akaratuk ellenére Csehszlovákiához csatolt népek óhaját fejezték ki. Az önrendelkezési érvrendszeren alapuló követelésekkel mindössze az volt a probléma, hogy az adott nemzetközi helyzetben, az adott nemzetközi erőviszonyok mellett, nem a világképének, hanem a hódításra készen álló Németországnak kedveztek. A néprajzi alapokon nyugvó önrendelkezési elvek igazságos voltát azonban nem lehet megkérdőjelezni. Ez a tény hosszú ideig elősegítette Hitler külpolitikai törekvéseit, s nehezítette a nyugati hatalmak politikai és morális pozícióit. Hiszen húsz évvel az első világháború után nehéz volt ismét háborúba vinni az angol és a francia népet, azért, hogy meghiúsítsák az önrendelkezési elvek alkalmazását Kelet-Közép-Európában. München okait vizsgálva ezt a tényt nem lehet figyelmen kívül hagyni. A nyugati közvélemény támogatta kormányaik appeasement politikáját, s ebben a háborútól való félelem mellett szerepet játszott az a tény is, hogy a német, a magyar és a lengyel követelések önrendelkezési elveken alapultak. Olyan elveken,

amelyekért az első világháború utáni Európa lelkesedett, olyan eszméken, amelyek a nemzetközi élet normáivá váltak.

Az utóbbi időben – a boszniai válság után – sokat lehet hallani az önrendelkezési elvek problémáiról, arról, hogy alkalmazásuk nem mindig vezet a politikai szabadság szintjének emeléséhez. Sokszor ellenkezőleg. Példának nemcsak Boszniát, hanem Münchennt is szokták emlegetni. A huszadik század történelméből lehetne még más példákat is hozni, amelyek arról tanúskodnak, hogy a politikai szabadság és a nemzeti önrendelkezés összefüggése távolról sem olyan egyértelmű és zavartalan, mint amilyennek Woodrow Wilson hitte. A baj azonban nem a nemzeti önrendelkezési elvek alkalmazásában, hanem abban van, hogy ezeket a korrekt elveket nem megfelelő módon ültették a gyakorlatba.¹

A nemzeti önrendelkezési elvek jelentős szerepet játszottak mind Csehszlovákia létrejöttében, mind pedig felszámolásában. 1918-ban egy új közép-európai állam megalakulását, 1938-ban megszűnését segítették elő. A megszületésénél alkalmazott nemzeti önrendelkezési elvek ugyanis a visszajára fordultak. Egyrészt, mert 1918-ban a nemzetközi normává emelt önrendelkezési elveket nem alkalmazták következetesen. Nem minden Csehszlovákiához került nemzet élhetett ezzel a joggal. (A vesztes államokhoz tartozók szavát csak 1938-ban hallgatták meg.) Másrészt az önrendelkezés alapján Csehszlovákiához került nemzetek sem kapták meg az elképzelt és beígért jogokat. Az uralkodó cseh nemzet a többi nemzet politikai szabadság-szintjét korlátok közé igyekezett szorítani. Történt ez Kelet-Közép-Európa legdemokratikusabb államában.

Az állam megalapítójának, a liberális Masaryknak is tudomásul kellett vennie, hogy a pittsburgi egyezmény és a Kárpátalja autonómiájára vonatkozó kötelezettségek teljesítése sok akadályba ütközik, hogy a nemzeti önrendelkezés és a politikai szabadság számos problémát vet fel. Éppúgy, mint a kisebbségi szerződésekben vállalt kötelezettségek maradéktalan teljesítése. A nemzeti önrendelkezési elvek visszajára fordultak. Csehszlovákia saját csapdájába került.

Münchennt Masaryk már nem érte meg. Utódja, Beneš az állam másik megalapítója, politikai és diplomáciai erőfeszítéseket tett, hogy Csehszlovákia kikerüljön a csapdából. Azonban nem a legjobb utat választotta. Számos történész Beneš-t, felelőssé teszi Münchenért. Bírálják, mert kapitulált. Beneš felelőssége kétségtelen nagy. Felelőssége azonban nem abban van, hogy elfogadta a müncheni egyezményt,² hanem abban, hogy egész politikájával objektíve hozzájárult Münchenhez. A párizsi békekonferencián meghatározó szerepet játszó politikus, aki két évtizeden át irányította a köztársaság külpolitikáját, sok olyan döntést keresztülvitt, amelyek végső soron nem erősítették, hanem gyengítették Csehszlovákiát. Ugyanakkor fontos bel- és külpolitikai intézkedések megtételéről megfelleledkezett. A csehszlovák külpolitika irányítója elszalasztotta a lehetőséget az ésszerű kompromisszumokra. Vonatkozik ez, mind a külpolitikai kihatású nemzetiségi problémák, mind pedig a szomszédokkal való viszony kezelésére. Noha kétségtelen, hogy Csehszlovákiában a kisebbsé-

gek helyzete jobb volt, mint a többi kelet-közép-európai államban, a kisebbségek szerződésekben rögzített jogokat itt sem kapták meg. A nagy stratégiának tartott Beneš megelégedett azzal, hogy a köztársaság Németországgal és Magyarországgal kapcsolatos biztonságát a franciákra, illetve a kisantant-ra alapozza. Csehszlovákia viszonya a szomszédokkal, Romániát és részben Ausztriát leszámítva, meglehetősen rossz volt.

Münchennek ma már hatalmas irodalma van. A napvilágot látott forráskiadványok, visszaemlékezések és feldolgozások közös hiánya, hogy súllyal a nagyhatalmakra vonatkoznak. Kevés információt nyújtanak a kelet-közép-európai államok magatartásáról, München létrejöttében játszott szerepéről.³

Tanulmányomban nagyrészt a magyar kormányok politikáját szeretném bemutatni. Kitérek azonban, ha csak vázlatosan is, a többi kelet-közép-európai állam magatartására is. Annál is inkább, mert Magyarország Csehszlovákiával kapcsolatos politikájának megértéséhez ez sokszor nélkülözhetetlen.

A magyar kormány magatartását a csehszlovák válság idején számos európai és lokális, belpolitikai, gazdasági, földrajzi és katonai tényező befolyásolta. Meghatározó szerepet játszott az a tény, hogy az első világháború után Csehszlovákiához kerültek Magyarország északi, észak-keleti rutén területei. E területeken nemcsak szlovákok és rutének, hanem kb. egymillió magyar is élt. Egyharmada a határ menti területen, – zárt egységben. A békekonferencián Franciaországon kívül egyik nagyhatalom sem kívánta e színtiszta magyar lakta területet Csehszlovákiához csatolni. Hosszú hetekig tartó vita után, a franciák által támogatott Beneš féle álláspont győzött. A stratégiai, közlekedési és gazdasági szempontok felülkerekedtek a nemzetiségi, önrendelkezési elveken. Ezt végül valamennyi nagyhatalom elfogadta, s békekonferencián jóváhagyta. Ez a határ lett a magyar–csehszlovák ellentétek egyik legkomolyabb forrása. A területen élő magyarság kisebbségi jogaiért síkkraszálló magyar kormányok politikája állandó feszültséget idézett elő a két állam között.

A magyar kormány erőfeszítései, hogy kedvezőbb határt eszközöljön ki, teljes kudarccal végződtek. Ezt követően tudomásul vette a helyzetet. Tette ezt annak a reményében, hogy egyszer majd más nemzetközi konstellációban, a nagyhatalmak támogatásával revideálja a határokat. Csehszlovákia viszonylatában nem zárta ki a közvetlen megegyezésen alapuló revíziót sem. Erre törekedett Teleki Pál miniszterelnök és Gratz Gusztáv külügyminiszter 1921-ben a brucki tárgyalásokon.⁴ Ezt tette később 1938-ban Gratz exkülgyminiszter, majd 1939-ben Teleki miniszterelnök.

Teleki és Gratz Csehszlovákiával kapcsolatos első határrevíziós próbálkozásaikban szerepet játszott Masaryk politikája, (A csehszlovák köztársasági elnök hajlandónak mutatkozott a színtiszta magyar területek visszaadására.) valamint a Millerand-féle kísérelvél is, amely hangsúlyozta a békés revízió lehetőségét. Ezt Budapesten komolyan vették. Telekinek Bruckban kellett meggyőződnie arról, hogy tárgyalópartnere, Beneš a levelet nem ismeri el, és a revíziókérdésben Masaryktól

eltérő álláspontot képvisel. A csehszlovák külügyminiszter tele volt fenntartásokkal Magyarországgal szemben. A dualista Magyarország iránti gyűlölete nem szűnt meg, sőt fokozódott. Támadta a fennmaradt félfeudális berendezkedését, Nagy-Magyarország visszaállítására irányuló külpolitikáját.

Magyarország és Csehszlovákia közötti viszony tehát nem Masaryk elképzelései szerint fejlődött. Más irányt vett. A békét, a Magyarországgal szembeni *status quo* védelmét a Beneš által megalakított kisantanttal kívánták biztosítani.⁵ A kisantant léte sok vonatkozásban meghatározta Magyarország mozgásterét, befolyásolta Csehszlovákiával kapcsolatos politikáját.

A reálpolitikus Bethlen István hatalomra kerülésével a határrevízió kérdése lekerült a hivatalos politika napirendjéről. Az új miniszterelnök, aki Magyarországot a versailles-i Európába kívánta bekapcsolni, alkalmazkodott az új helyzethez, az új erőviszonyokhoz. Bethlen, noha a szomszédokkal való megegyezést nem tartotta végső célnak, a velük való együttműködést különösen gazdaságilag tartotta fontosnak. A legszorosabb gazdasági kapcsolatokat Csehszlovákiával alakította ki. Ezeket a világgazdasági válság, a két ország között dúló vámháború erősen kikezdte.

A húszas évek végén – az olasz–magyar egyezmény létrejötté után – Magyarország, kikerülve az elszigeteltségből aktívabb külpolitikára tért át. A magyar hivatalos politika ismét hirdetni kezdte a revízió szükségességét. Tette ezt maga Bethlen is. Bethlen békés revízióra gondolt, amelyet Olaszország és a nyugati hatalmak támogatásával kívántak végrehajtani.

Hitler hatalomra kerülése gyökeres változásokat hozott Magyarország Csehszlovákiával kapcsolatos politikájában. A tárgyalt időben, a miniszterelnöki székben Gömbös Gyula németbarát politikus ült, aki az Olaszországgal való kapcsolatainak megőrzése mellett, Németország felé is kívánt orientálódni, és a két nagyhatalom segítségével revideálni a trianoni békét. Csalódással kellett tudomásul vennie, hogy Hitler nem támogatja a totális revízióra irányuló törekvéseit. Nincs szándékában visszaállítani a háború előtti állapotokat. A náci Németország Duna-völgyi politikáját ugyanis nem az egyes országoknak a status quo-hoz való viszonya határozta meg. Nem eszerint csoportosította a térség államait, illetve nem ez szabta meg a velük való kapcsolatát. Ezzel ugyanis – miután Ausztriát eleve leírta – leszűkítette volna stratégiai bázisát Magyarországra, amely fontos volt ugyan, de nem elégséges expanziós terveinek „békés” úton való megvalósításához. Hitler nagy súlyt fektetett arra, hogy a háborúra való felkészülése előtt fegyveres konfliktus nélkül, hajtsa végre Ausztriával és Csehszlovákiával kapcsolatos terveit. Ehhez viszont meg kellett osztani mind a dunai államokat, mind pedig nyugati szövetségeseit. Vagyis a történelem során oly gyakran – és eredményesen – alkalmazott „divide et impera”-t hívta segítségül. Ez lehetővé tette, hogy szinte valamennyi kelet-közép-európai állam – Csehszlovákiát kivéve – versenyt futott Hitler kegyeinek megnyeréséért. Ezt a számára kedvező helyzetet Hitler azzal kívánta fenntartani, hogy nem követelte egyszerre a versailles-i békerendszer teljes revízióját, mert ez – mint mondotta – összekovácsolná annak

megalkotóit, az idő által már kikezdett entente cordiale-t és a kisantantot. Az utóbbi megosztása érdekében Jugoszlávia és Románia irányában baráti politikát folytatott. A két államot meg akarta nyerni előbb gazdaságilag, majd politikailag magához láncolni. Ezért nem támogatta az ellenük irányuló magyar revíziós törekvéseket. A magyar kormányt az tanácsolta, majd követelte, hogy Jugoszláviával egyezzen meg, Romániával hozzon létre egy modus vivendit, s minden erőt Csehszlovákia ellen koncentráljon. A magyar kormányok hosszú ideig nem fogadták el a részleges revízióról szóló hitleri koncepciót. (Vonatkozik ez Gömbösre is.) Azt remélték, hogy a másik két szomszéd – Jugoszlávia és Románia – szembeni területi igényeiket Olaszország támogatásával valósítják meg. Berlinben felháborodással vették tudomásul, hogy a magyar kormányok figyelmen kívül hagyják „tanácsaikat”. Jugoszlávia ellen továbbra is együttműködnek, a Németországgal akkor még szemben álló Olaszországgal. Hitler és Göring határozottan tiltakozott ez ellen. Szót emeltek Olaszország magyarországi befolyása ellen.

A magyar kormány nehéz dilemma elé került. Hiszen a két baráti nagyhatalom tanácsai ellentmondtak egymásnak. A paradox helyzetet Hitler–Mussolini kibékülése oldotta meg, ami Gömbös vágyálma volt, s a maga részéről minden erővel ezt próbálta elősegíteni. A Berlin–Róma tengely létrejötté után a Duce azonban kénytelen volt alkalmazkodni Németország kelet-közép-európai politikájához. Megváltoztatta Jugoszláviával kapcsolatos ellenséges magatartását, a vele való megegyezésre törekedett. Ezt most a magyar kormány is javasolta, majd követelte. S miután a magyar–román kapcsolatok rendezését Mussolini mindig – így most is – fontosnak tartotta, maradt Csehszlovákia, amelynek kárára kívánta kielégíteni a magyar revíziós törekvéseket.

Ebben a helyzetben a magyar kormány több vonatkozásban módosította eddigi külpolitikáját. Elfogadta a német, s most már az olasz követelést a részleges revíziót illetően és lépéseket tett, hogy Jugoszláviával és Romániával, de főleg az előbbivel megegyezzen. Ezzel egy időben az egyre szűkülő mozgásterének szélesítése céljából több pilléren nyugvó külpolitikára tért rá. Németországgal és Olaszországgal való együttműködése mellett a német túlsúlytól tartva, Magyarország szuverenitását féltve más biztosítékokat keresett. A nyugati hatalmak, mindenekelőtt Anglia felé kezdett orientálódni. Ez a politika főleg Bethlen volt miniszterelnök nevéhez fűződött, aki bukása után is meghatározó befolyással rendelkezett. Nagy hatással volt magára Horthyra is. Bethlen olyan politikusokat igyekezett hatalomra segíteni, akik készek voltak lazítani a német alárendeltségen, és több pilléren nyugvó politikát folytatni. Félreállításukon fáradozott, ha ettől eltértek. Darányi és Imrédy politikai pályafutása ezt bizonyítja.

Darányi, aki Gömbös után került hatalomra, kormányzásának első szakaszában Bethlen elképzeléseihez tartotta magát. Ebben az időben indultak a nyugati hatalmak által is szorgalmazott magyar–kisantant tárgyalások, amelyek célja: normalizálni Magyarország viszonyát a szomszédokkal.

A megbeszéléseket Beneš kezdeményezte, aki akár a kisantanton belül, akár külön megegyezni kívánt Magyarországgal. A Rajna-vidék megszállása, a nyugati hatalmak ezzel kapcsolatos tétlensége rádobbtette a csehszlovák köztársasági elnököt arra, hogy illúziókban ringatta magát, amikor Csehszlovákia Németországgal szembeni védelmet a nyugati hatalmakra bízta. Ebben a helyzetben rendkívül fontosnak tartotta a Magyarországgal való mielőbbi megegyezést. Elhatározta, hogy ez alkalommal a kisantant szövetségeseinek az ellenállását nem fogja figyelembe venni. Ezt tudomására hozta mind a bukaresti, mind pedig a belgrádi kormánynak. Románia hosszú ingadozások után Belgrád hozzájárult ahhoz, hogy a kisantant rendezze viszonyát Magyarországgal.

A kisantant–magyar megbeszélések 1937 tavaszán indultak bilaterális alapon. Három kérdésről folytak: megnemtámadási egyezmény megkötéséről; Magyarország fegyverkezési egyenjogúságának elismeréséről; a kisebbségek kérdéséről. Magyarország elérte, hogy ez utóbbi kérdés, amelyet eddig szomszédai belpolitikai problémaként kezelték, a nemzetközi tárgyalások asztalára került. Cserébe azonban egy megnemtámadási egyezményt kérték tőle, amelyet kész volt megkötni.

Az a tény, hogy Magyarország Csehszlovákiával is tárgyalt – még hozzá egy megnemtámadási egyezményről is – nagy felháborodást váltott ki Berlinben. 1937 őszén Hitler elérkezőnek látta az időt, hogy a magyar külpolitikával kapcsolatos aggályait tisztázza. A Fall Grün terv első változata, amely komoly szerepet szánt Magyarországnak a Csehszlovákia elleni háborúban, már készen állt. Így érthető, hogy a csehszlovákkérdés megbeszélése céljából a magyar kormányt Németországba hívta. 1937. november 21-én Darányi miniszterelnök, Kánya Kálmán miniszterelnök, Röder honvédelmi miniszter és Rátz vezérkari főnök kíséretében Németországba utazott. A magyar miniszterelnök először Göringgel, majd Hitlerrel tárgyalt Göring szemére vetette a magyaroknak, hogy figyelmen kívül hagyják tanácsaikat, s a Dunamedencei összefogás létrehozására irányuló kísérletek ellen nem lépnek fel elég határozottan. A kisantanttal kapcsolatos politikájuk eltér a németek által meghatározott irányvonaltól. „A Führer mindig azt hirdette – mondotta –, hogy Magyarország mostani nemzedékének meg kell elégednie azzal, hogy egy irányban, Csehszlovákia irányában léphessen fel támadólag, s így visszaszerezze az ahhoz csatolt magyar területeket.”⁶ Tehát érthetetlen, hogy a magyar kormány nemcsak Jugoszláviával és Romániával, hanem Csehszlovákiával is tárgyal. Kánya külügyminiszter azzal védekezett, hogy éppen a németek által sugalmazott cél érdekében voltak kénytelenek Csehszlovákiával is tárgyalni. Kísérletük, hogy Jugoszláviával és Romániával Csehszlovákia nélkül külön megegyezzen ugyanis kudarcra végződött. A két állam maga mögött érezvén Németország támogatását ezt visszautasította. „Így – folytatta – ha a magyar kormány közeledést akart Jugoszláviával és Romániával, amit a németek kívántak tőlük, Csehszlovákiával is kellett tárgyalni.”⁷ Hitler megismételte régi tanácsát, azt ti. Magyarország ne forgácsolja szét politikai erejét, hanem egy irányba, nevezetesen Csehszlovákia irányába koncentrálja. Magyarország részvételéért

a csehszlovákellenes akcióban kilátásba helyezte egész Szlovákiát és Kárpátalját. A magyar–német tanácskozás eredményeként megállapodás jött létre, amely szerint a Csehszlovákia elleni háború előkészítése és a katonai tervek összehangolása céljából a magyar és a német vezérkarok a közeljövőben megkezdik a tanácskozásait.⁸

Darányi németországi látogatása után a magyar kormány kül- és belpolitikájában határozott jobbra tolódás tapasztalható. A Gömbös által meghirdetett és folytatott politika kerekedett felül. Darányi 1936 végén, nem utolsósorban azért került a miniszterelnöki székbe, hogy a német alárendeltségen javítson, s a túlságosan előretörő szélsőjobboldalt visszaszorítsa (s kormányzásának első szakaszában erre törekedett). Németországi látogatása után politikájában fordulat következett be. Teljesen áttért a német vonalra. Miniszterelnökségének második szakasza a német kormánynak és a hazai szélsőjobboldalnak tett sorozatos engedmények jegyében telt el.

E változás komolyan kihatott Magyarország Csehszlovákiával kapcsolatos politikájára. A prágai kormány erőfeszítései ellenére Krofta–Kánya genfi megbeszéléseinek nem lett folytatása.⁹ A magyar–kisantant tárgyalásokban hosszú szünet következett be. Ebben a román politika is szerepet játszott. A román kormány, amely nehezen szánta rá magát a Magyarországgal való tárgyalásokra, most a belpolitikai nehézségekre hivatkozva halogatta azok folytatását. A prágai kormány ebben a helyzetben Magyarországgal kész volt külön megegyezni, s Romániát ebből kihagyni. Budapesten az erre tett csehszlovák javaslatot figyelmen kívül hagyták. Hiszen Darányi németországi látogatása után Csehszlovákiával semmiképpen sem akart megegyezni. Sőt, a vele való tárgyalások elől is igyekezett kitérni. Ugyanakkor erőfeszítéseket tett, hogy Jugoszláviával megegyezzen. Nemcsak azért, mert a németek, s a Berlin–Róma tengely létrejötte után az olaszok is ezt kérték, hanem mert Magyarország a húszas évek második felétől kezdve mindig a legszívesebben a déli szomszédhoz közeledett.¹⁰ Darányi németországi látogatása után Jugoszlávia jelentősége megnőtt. Hiszen a magyar miniszterelnök vállalkozott egy Csehszlovákia elleni akcióban való részvételre. Ehhez viszont biztosítani kellett kisantantbeli semlegességét, mindenekelőtt Jugoszláviáét.¹¹ Budapesten joggal abból indultak ki abból, hogy Románia Jugoszlávia nélkül nem fog cselekedni, Csehszlovákia segítségére sietni. A magyar kormány erőfeszítéseket tett, hogy Jugoszláviával mielőbb megegyezzen. Ehhez Hitler és Mussolini segítségét kérték. Stojadinović római és berlini látogatásakor a magyar–jugoszláv megegyezés érdekében mind Hitler, mind pedig Mussolini nyomást gyakorolt a jugoszláv miniszterelnökre. Így érthető, hogy Stojadinović végül megígérte: a kisantanttól függetlenül normalizálja viszonyát Magyarországgal. Visszautasította azonban azt a kérést, hogy külön egyezményt kössön vele. Korábban erre hajlandó volt. Az erre vonatkozó korábbi tervét, amelyről már titkos tárgyalások folytak a magyar kormány képviselőjével, most elvetette. Az időközben Olaszországgal és Bulgáriával történő puccsszerű megegyezését az ellenzék erősen támadta. Stojadinović nem kívánta tovább megterhelni számláját egy magyar–jugoszláv szerződéssel, amely várhatóan még nagyobb ellenállást válthatott volna ki, s melynek

értéke az olaszokkal és bolgárokkal történt megegyezése után jelentősen csökkent. Különben is Hitler biztosította a jugoszláv miniszterelnököt, hogy Jugoszlávia elleni magyar revíziós törekvéseket nem támogat.¹² Nem beszélve arról, hogy Stojadinović nem kívánt szembekerülni a nyugati hatalmakkal, tovább élezni viszonyát az angol-barát Pál régens herceggel. S noha a Jugoszláv miniszterelnök már régen a másik oldalon volt, Beneš belgrádi látogatásakor ezt egyértelműen megállapította, nem kötött egyezményt Magyarországgal, nem adott szabad kezét egy Csehszlovákia ellenes akcióhoz. Formálisan a kisantant Magyarországgal szembeni kötelezettségei tehát fennálltak.

Ennek ellenére a Darányi-kormány készült a Csehszlovákia-elleni akcióra. Az előkészületek diplomáciai, politikai és katonai vonalon folytak. A Győri beszédében Darányi nyilvánosságra hozta a fegyverkezési programot. Ezzel a gyakorlatban kimondta Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát. A magyar vezérkar kidolgozta Szlovákia és Kárpátalja megszállásának katonai tervét.¹³ Hadműveleti terv egyeztetése céljából felvette a kapcsolatot Németországgal, Olaszországgal és Lengyelországgal. Szorgalmazni kezdte a magyar-német katonai megbeszéléseket. Noha Hitler a novemberi tárgyalások során fontosnak tartotta a Csehszlovákia elleni katonai tervek összehangolását, most kitért Darányi kérése elől. Nem bízott a korábban nyugat felé is orientálódó magyar kormánykörökben.

A magyar kormány római próbálkozásai sem jártak sikerrel. Olaszország a csehszlovák kérdést főleg a nyugati hatalmakkal összefüggésben vizsgálta. Egy esetleges csak Németországra, Magyarországra és Csehszlovákiára korlátozódó háború távol állt érdekeitől. Ebben az esetben Olaszország semleges kívánt maradni, s elhatárolásán csupán Németország nyomására változtatott volna. Ennek ellenére Pariani felelőtlenül, mint annyiszor most is katonai segítséget ígért Magyarországnak. A konkrét megbeszélések elől azonban kitért.¹⁴

A Darányi-kormány fontosnak tartotta tisztázni a Csehszlovákiával kapcsolatos lengyel álláspontot is. Annál is inkább, mert 1938 tavaszán egyre több jelzés érkezett arról, hogy a lengyel politikai, de főleg katonai vezetésnek Szlovákiával és Kárpátaljával kapcsolatban a magyar elképzelésekkel kapcsolatban ellentétes tervei vannak.¹⁵ E kételyeket Horthy Varsóban tett látogatása sem oszlatta el. Amíg Kárpátalja kérdésében sikerült azonos álláspontot kialakítani, és szoros együttműködést létrehozni, addig Szlovákia sorsát illetően továbbra is egy sor tisztázatlan, bizalmatlanságra okot adó kérdés maradt nyitva. Ez arra késztette a magyar kormányt, hogy titkos tárgyalásokat kezdjen Tisóval Szlovákiának Magyarországhoz való csatlósának kérdésében. Tiso alábbi három pontban foglalta össze feltételeit, amelyek teljesítése mellett kész Szlovákiát Magyarországhoz csatolni. Ezek: 1. Központi hivatallal végrehajtó hatalommal Szlovákia közigazgatását illetőleg és szlovák nyelv hivatalos használata. 2. Külön országgyűlésféle és törvényhozó hatalom a saját belügyekben, vallás- és közoktatásügyben. 3. Költségvetési kvóta.¹⁶ A magyar kormány elfogadta Tiso kívánságait.

1938 tavaszán a csehszlovák kormány további erőfeszítéseket tett, hogy a megszakadt magyar-kisantant tárgyalásokat felújítsa. Miután Románia ezt most is akadályozta, kész volt nélküle megegyezni Magyarországgal. Ezt több alkalommal tudatta a magyar kormánnyal. A javaslatot Budapesten tartózkodva fogadták. A prágai magyar követség utasítást kapott, hogy ilyen ajánlatokkal szemben „receptive” viselkedjen.

Magyarországon azonban voltak számos politikai körök, amelyek a magyar-csehszlovák viszony normalizálását fontosnak vélték. Ide tartozott Gratz Gusztáv, exkülgügyminiszter,¹⁷ aki közvetlenül az Anschluss előtt, március 5-én Prágába utazott. Tárgyalt Beneš köztársasági elnökkel, Hodža miniszterelnökkel és Krofta külügyminiszterrel. A megbeszélések a német veszélyről, az azzal szembeni védekezésről, valamint a magyar-csehszlovák viszony normalizálásáról szóltak. Beneš Németország ellensúlyozására a Bécs-Budapest-Prága háromszög létrehozását tartotta fontosnak. Gratz ezzel egyetértett. A magyar-csehszlovák közeledésre azonban nem látott más módot, más lehetőséget, mint a határkérdés megoldását.¹⁸ „Mindhárom úr – hangzott Gratz jelentése – elutasítóan válaszolt.” A legenyhébben tiltakozott Beneš, aki azt mondta: „amennyiben valóban benső viszony jöhetne létre Csehszlovákia és Magyarország között, akkor a jövőben felmerülhetnének lehetőségek a legkényesebb kérdéseknek a magyar óhajtaással számoló rendezésre is.” A magyar kormányok általában a bensőséges viszony feltételeként a határrevíziót tartották. Hodža azonban kizártnak tartotta a határrevíziót, mert – ahogy érvelt – „lehetetlenség hogy Csehszlovákia a relative gyenge Magyarországnak területeket adjon, s a hatalmas Németország által kívánt területeket megtagadja.”¹⁹ A csehszlovák vezetők változatlanul Magyarország katonai egyenjogúságának elismerését emlegették, mint egyedüli olyan engedményt, amelyet a közeledés érdekében hajlandók hozni. Ezt Gratz azzal utasította vissza, hogy ennek ma már nincs értéke. Beneš a megbeszélést azzal zárta le, hogy ha mindaz bekövetkezik, amit Gratz jósolt a német veszélyt illetően, akkor „a cseh nép, amely már évszázadokig élt a szent római Birodalom gyomrában el fogja bírni azt, ha a jövőben újból egy pár évszázadot egy másik Német Birodalom gyomrában fog élni.”²⁰

Gratz prágai tárgyalásai semmivel sem vitték előre a magyar-csehszlovák kérdést. Pedig ez volt az utolsó lehetőség egy ésszerű kompromisszumra. Nem egészen egy héttel a megbeszélések után bekövetkezett Ausztria annexiója, amely nemcsak Csehszlovákiára, hanem Magyarországra is komoly veszélyt jelentett.

Az Anschluss nagy változásokat, nagy átcsoportosításokat idézett elő a térségben. A kelet-közép-európai kisállamok hivatalos politikája – Csehszlovákiát kivéve azt a látszatot igyekezett kelteni, hogy a két testvérnép egyesülése nem érinti őket. A Berlinbe küldött gratulációs táviratok és az elismerő szavak mélyén ott húzódott az aggodalom, a félelem, amely különösen a harmadik birodalom szomszédságába kerülő államokat jellemezte. Találóká Litvinov szavai: „...bár Magyarország és Jugoszlávia most hozsonát kiállt, a Reich felé, ő azonban meg van győződve, hogy lelük mélyén mindkettő segítségért kiált.”²¹ Hasonlókat állapított meg Kóbr budapesti

Csehszlovák követ a Kányával folytatott beszélgetés alapján. „Kánya magabiztonsága erőltetett, látszólagos és mögötte ugyanaz a félelem rejlik, amely a harmadik birodalom szomszédságába került összes államokéban él.”²² Bethlen István volt miniszterelnök a parlament felsőházi ülésén, valamint a Pesti Naplóban írt cikkében hangot adott e félelemnek, amikor rámutatott arra a veszélyre, amelyet a szomszédos kis gyenge állam helyére került hatalmas birodalom jelent. „Egy ilyen nagyhatalom – hangsúlyozta – minden eszközzel rendelkezik, hogy a kis államokra gazdasági nyomást gyakoroljon, ami viszont politikai függőségét vonhatja maga után.”²³

Bethlen és köre tisztában volt azzal, hogy a németek segítségével végrehajtott határrevízió fokozná Magyarország függőségét Németországtól. Ezért, noha feltétlenül szükségesnek tartotta a magyar–csehszlovák határ revízióját, ezt azonban lehetőleg a nyugati hatalmak, mindenekelőtt Anglia segítségével kívánta megvalósítani. Henderson angol képviselő 1938 áprilisában Horthynak és Bethlennek tett kijelentései erre reményt nyújtottak. Cserébe Londonban elvárták, hogy Magyarország ne támogassa Németország Csehszlovákia elleni terveit.²⁴

A hatalmon lévő Darányi kormány németországi látogatása után a több pilléren nyugvó magyar külpolitikát azonban egyre inkább leszűkítette a német orientációra. A nyugati hatalmakkal és Olaszországgal való kapcsolatai lazultak. Csehszlovákiával, amely kezdeményezte a magyar–kisantant tárgyalásokat, semmi körülmények között nem kívánta folytatni a megbeszéléseket. Kész volt részt venni egy német–csehszlovák háborúban. Az Anschluss után sürgette a német és magyar vezérkarok tanácskozását. Hitler azonban a Csehszlovákia elleni katonai terveiből, amelyek az Anschluss után a konkretizálás stádiumába kerültek, semmit nem akart felfedni a magyaroknak, akikkel szemben továbbra is bizalmatlan volt. Darányi ennek ellenére továbbra is szorgalmazta a külpolitikai együttműködést, Magyarország részvételét egy Csehszlovákia elleni háborúban.

Horthy Miklós célszerűbbnek látta a Hitlernek teljesen behódolt Darányi felváltását a nyugati orientációt is képviselő Imrédyvel. (Eme döntésében jelentős szerepet játszott Bethlen István.)

Imrédy a korábbi kabinetből megtartotta a németellenes beállítottságú Kánya Kálmán külügyminisztert, aki az utóbbi időben egyre gyakrabban szembekerült Darányival. Imrédy noha programbeszédjében hangsúlyozta, hogy a magyar külpolitika vonalvezetésében nincs változás, valójában kormányzásának münchenig tartó szakaszában jelentős módosításokat lehet észlelni. Lazítani igyekezett a német alárendeltségen. A Berlin–Róma tengelyen belül jobban támaszkodott a déli szárnyra. Elfogadta a Mussolini- és Ciano-féle horizontális tengelyre vonatkozó gondolatát, amellyel kapcsolatban Darányi németellenes tendenciái miatt tartózkodó volt.²⁵

Imrédy fontosnak tartotta, hogy Magyarország angol orientációját erősítse. Ebben a pénzügyi és gazdasági kérdések mellett szerepet játszott az is, ahogy ezt a programbeszédében ezt ki is jelentette: Anglia mind nagyobb érdeklődést és megértést tanúsít azokkal a kérdésekkel szemben, amelyek Közép–Európa jövőjének helyes

megoldásával kapcsolatosak. Megelégedéssel állapította meg, hogy: „Franciaország szintén közelebb jutott a rendkívül bonyolult problémák valódi lényegének felismeréséhez.”²⁶ Az új miniszterelnök a szomszédokkal való együttműködést is fontosnak tartotta, mert ahogy programbeszédében hangsúlyozta: a Duna–medencében olyan állapotokat kell teremteni, amelyek az itt élő népek normális egymás melletti élését biztosítja. Ezért a kisantant–magyar tárgyalásokat Imrédy folytatni kívánta, és az abból Darányi által kirekesztett Csehszlovákiát ismét bevonni. Imrédy tehát münchenig elődje külpolitikájától eltérően a német túlerő ellensúlyozására újabb biztosítékokat keresett: Londonban, Párizsban és a Berlin–Róma tengely déli szárnyánál. Ezzel egyidőben a szomszédokkal való feszültség enyhítésére is törekedett. A Csehszlovákia szembeni revízióról Imrédy sem mondott le. Ezt azonban békés úton lehetőleg a nyugati hatalmak segítségével szeretne volna megvalósítani. Magáévá tette a Chamberlain-féle appeasement politikát.

Magyarország belpolitikai erőviszonyai és a nemzetközi helyzet további alakulása nehezítette Imrédy külpolitikai koncepciójának megvalósítását. Röviddel hatalomra kerülése után kirobbant az ún. májusi válság, amely rendkívüli módon kiélezte a német–csehszlovák viszonyt; megerősítette Magyarországon azokat a köröket, amelyek a magyarlakta csehszlovák területek azonnali visszaszerzését követelték. Az egész válság negatívan hatott az éppenhogy javulónak induló magyar–csehszlovák kapcsolatokra. A májusi válságról a történetírásban sok a tévhit. A történészek általában kirobbantásának okát abban látják, hogy a német hadvezetés a hadsereget a csehszlovák határnál koncentráta. Az új kutatások a májusi válság okait más megvilágításba helyezik. Igor Lukes kitűnő könyvében²⁷ újszerű megvilágításba helyezi e történelmi eseményt. E szerint Beneš információi, a német hadsereg összevonásáról, tévesek voltak. Ezek birtokában a csehszlovák köztársasági elnök elrendelte a részleges mozgósítást. Ezzel rendkívüli módon kiélezte a nemzetközi helyzetet. (Beneš soha nem ismerte el tévedését.) A mozgósított csapatokat nemcsak a német, hanem a magyar és a lengyel határon vonták össze.

A csehszlovák válság negatívan hatott a magyar–csehszlovák viszonyra. Visszavetette az éppenhogy javulónak induló kapcsolatokat. A válság kezdetén a csehszlovák hadvezetés a magyar határon végig tüzéséget és gépfegyvereket állított fel.²⁸ Válaszul a magyar kormány öt korosztályt hívott be, ami ellen a csehszlovák és az angol kormány tiltakozott.²⁹

A válság alatt a magyar kormány kivárálláson helyezkedett. Figyelte, hogy merre fejlődnek az események. Kirobban-e a háború? S európai vagy izolált lesz-e? Az Imrédy-kormány – Darányiétól eltérően – az országot mindenképpen távol kívánta tartani egy háborútól. Egy izolált háború esetén a magyar hadsereg bevonult volna Csehszlovákia területére, Szlovákia és Kárpátalja megszállása céljából. Ehhez azonban fontosnak tartotta, hogy Csehszlovákia a német támadás következtében harcképtelenné váljon, s Jugoszlávia és Románia semleges maradjon. Vagyis lehetőleg háború nélkül akarta visszaszerezni a kívánt területeket. Ezt a koncepciót

Imrédy mindvégig megőrizte. Akkor sem mondott le erről az elképzeléséről, amikor később Berlin nyomására elvben elfogadta a német–magyar háborúra vonatkozó hitleri álláspontot.

A májusi válság után közvetlenül a német katonai vezetés, amely egy izolált háborúra törekedett, módosította Magyarországnak a háborúban való részvételére vonatkozó tervét. Jugoszlávia és Románia semlegességének biztosítása érdekében most célszerűbbnek tartották, ha Magyarország kívül marad a konfliktuson, s csupán a német csapatoknak engedi át felvonulási területét. E kérdésnek megvitatása céljából Keitl, a német hadsereg főparancsnoka Magyarországra érkezett. Tárgyalt a politikai és katonai vezetőkkel. Komáromban terep- és hadseregszemlét tartott. Tanulmányozta a stratégiai lehetőségeket a Magyarország területéről indított támadáshoz.³⁰ Ami a Magyarország semlegességére vonatkozó német álláspontot illeti, abba a magyar kormány és a katonai vezetés készségesen beleegyezett, hiszen ez egybe vágott a törekvésükkel. Nem talált megértésre azonban Keitl ama kívánsága, hogy Magyarország a Csehszlovákia elleni támadáshoz bocsássa rendelkezésükre területét, mert – ahogy érveltek: noha a kisantant szerződés csak közvetlen magyar támadásra vonatkoznak, információik szerint Románia és Jugoszlávia, de főleg az előbbi cassus bellinek minősíti az ilyen eljárást is.³¹

Kétségtelen, hogy a kisantant létét a magyar kormány nem hagyhatta figyelmen kívül. Hiszen formálisan létezett. De az sem vitás, hogy a magyar kormány ezt a kérdést, egészen Münchenig arra használta fel, hogy a számára elfogadhatatlan német katonai követelések elől kitérjen.

Az Imrédy-kormány ugyanakkor fontosnak tartotta, hogy Magyarországot minden eshetőségre felkészítse. Arra is, ha esetleg mégiscsak arra kényszerül, hogy az ország területét a Csehszlovákia elleni német támadásra átengedje, vagy netán abban részt vegyen. Így érthető, hogy politikájának középpontjában Jugoszlávia semlegességének a biztosítása állott. Annál is inkább, mert ezt egyre határozottabban kérte tőle Mussolini is, aki júniusban több alkalommal felhívta figyelmét arra, hogy a horizontális tengely építése sürgeti a Budapest–Belgrád megegyezést.

Imrédy 1938. július 18-án külügyminisztere kíséretében Rómába utazott, ahol Mussolinivel és Cianóval megvitatta az egész csehszlovák problémát. Az olasz vezetőket tájékoztatta az ezzel kapcsolatos magyar álláspontról. Ezek szerint: Magyarország mindenbe Olaszországhoz kíván alkalmazkodni; nem lép fel önállóan Csehszlovákia ellen; egy Németország és Csehszlovákia közötti konfliktus esetén azonban nem marad tétlen. De csak akkor avatkozik be, ha száz százalékgig biztos abban, hogy Jugoszlávia semleges marad. Ez még nincs biztosítva. Imrédy rámutatott arra, hogy Stojadinović kétszínű, kettős szerepet játszik. Azzal egy időben, hogy semlegességet ígér a tengelyhatalmaknak, szolidaritási nyilatkozatokat tesz Prágában, Londonban és Párizsban. Imrédy arra kérte Mussolinit és Cianót, tartsák vissza Jugoszláviát Magyarország háttámadásától. Amennyiben ez nem sikerül úgy védjék meg Magyarországot. Vagyis katonai garanciákat kért Jugoszláviával szemben.³² Ezt

Mussolini és Ciano kereken visszautasította. Érthető, hiszen Magyarország kedvéért nem voltak hajlandók veszélyeztetni a Belgráddal való jó kapcsolataikat. A magyar–olasz tárgyalások semmivel sem vitték előre a Jugoszláv problémát, ebben változatlanul nagy bizonytalanság uralkodott. Miután a tengelyhatalmak nem segítettek elő e kérdés megoldását, a magyar kormány önálló diplomáciai akciót indított annak reményében, hogy Stojadinovićcal sikerült megállapodni. Ezt kívánta elősegíteni Bakách-Besseney György belgrádi magyar követé történő kinevezése.³³ A magyar diplomata erről titkos tárgyalásokat kezdett a jugoszláv kormánnyal. A titkos tárgyalásokról csakhamar tudomást szerzett a prágai kormány, amely azonnal értesítette Bukarestet. Közös tiltakoztak Belgrádban. Stojadinović természetesen cáfolta a hírt.³⁴ A titkos tárgyalások folytatása elől azonban elzárkózott. Az a félelem, hogy Magyarország külön megegyezhet Jugoszláviával arra készítette a prágai és bukaresti kormányt, hogy felgyorsítsák a magyar kisantant tárgyalásokat. Ebben az irányban hatott az a hír is, hogy a magyar államférfiak a közeljövőben Németországba utaznak. A kisantant – így Jugoszlávia is mindent latba vetett – hogy még e látogatás előtt megegyezésre jusson a magyar kormánnyal. A tárgyalások valóban is felgyorsultak. Az Imrédy-kormány is fontosnak tartotta, hogy még a németországi látogatása előtt valamilyen megállapodás jöjjön létre a kisantant tagjaival. A bilaterális alapon folyó tárgyalások lehetőséget nyújtottak arra, hogy elképzeléseit megvalósítsa. Lehetővé tették, hogy még a németországi útja előtt olyan megállapodást kössön, amelyet több irányban lehet hasznosítani. Egyrészt eleget tenni a magyar–kisantant megegyezést sürgető nyugati hatalmak kérésének,³⁵ s ezzel demonstrálni Magyarország cselekvési szabadságát, törekvését a dunai problémák békés rendezésére. Másrészt figyelmeztetni a tengelyhatalmakat: amennyiben Jugoszláviával és Romániával kapcsolatos politikájukban továbbra sem lesznek tekintettel a magyar érdekekre, s továbbra is – Kánya szavaival élve – udvarolnak a két államnak, Magyarország kénytelen lesz megegyezni az egész kisantanttal vagyis Csehszlovákiával is.

A magyar kormány a németországi tárgyalások idejére olyan egyezményt kívánt produkálni, amely egyrészt erősíti Magyarország pozícióit, hiszen nagyobb súlya van egy olyan ország kérésének vagy ellenvetésének, amelynek más alternatívái is vannak, ugyan nem teljes értékű, nyitott, s a fejleményektől függ, hogyan értékeli, befejezik-e vagy nem. Olyan megállapodást, amelynek segítségével a helyzet megkívánja ki lehessen térni olyan német, mindenekelőtt katonai követelések elől, amelyek maguk után vonnák a nyugati hatalmakkal való teljes szembefordulást, az ellenük való hadviselést. Az első világháború emléke még túl friss volt, a vereség következményei túl súlyosak ahhoz, hogy a reálisan gondolkodó körök egy ilyen kockázatot vállaltak volna. Végül de nem utolsósorban a magyar kormány olyan egyezményt kívánt kötni, amely elősegíti Jugoszlávia és Románia semlegességét arra az esetre, ha Magyarország mégiscsak részt vesz a Csehszlovákia elleni katonai akcióban.

A magyar–kisantant bledi megállapodás lényegében ilyen volt. Felemás, nyitott, sokféleképpen értelmezhető. Ez abból adódott, hogy Magyarország Jugoszláviával és

Romániával megegyezett a napirenden lévő mindhárom – így a meg nem támadásra vonatkozó kérdésben is. E megállapodásokat a felek parafálták. A Magyarország és Csehszlovákia közötti megegyezés nem került parafálásra, mert a kisebbségi kérdésben, amely az egyezmény egyik pontját képezte nem tudtak megállapodni.³⁶ A prágai kormányt ebben a kérdésben ugyanis Magyarország magasabb követelések elé állította. Így Csehszlovákia viszonylatában a parafálást elhalasztották arra az időre, amikor a kormány teljesíti a magyar kisebbségekre vonatkozó követeléseiket.

A magyar kormány ama elképzelését, hogy a tárgyalások befejezése is bármely relációban függetlenül történhessék a másik két viszonylatban folytatott tárgyalások eredményétől, azonban nem tudta megvalósítani. Nem sikerült mert, a Jugoszláv kormány a nyugati hatalmakra és a belpolitikai helyzetre való tekintettel nem merete ilyen nyíltan cserbenhagyni szövetségését. Így a bledi egyezményt nem véglegesítették, s soha nem is lépett életbe.

A bledi egyezmény jelentőségét túlértékelték mind a nyugati hatalmak, mind pedig Németország. Az angol, francia és a kisantant sajtó egyértelműen üdvözölte az egyezményt.³⁷ Óriási győzelemnek tüntették fel. Berlinben viszont felháborodással fogadták a bledi megállapodás hírért, amely bombaként hatott. A német vezetők szemrehányásokat tettek a magyar államférfiaknak, akik ez időben Németországban tárgyaltak. Hitler és Ribbentrop visszautasította a magyar miniszterelnök és külügyminiszter magyarázkodását, hogy ti. a magyar kisebbségek védelme érdekében felállított túlzott követelésekkel megakadályozhatják az egyezmény hatályba lépését.³⁸ Az erőszak alkalmazásáról való lemondás – felelt ingerülten Hitler – úgysem hozza meg a kívánt politikai eredményt, hogy ti. megvédje Magyarországot Jugoszláviától. Ellenkezőleg, Magyarország elzárta az utat az intervenció elől Csehszlovákiában, s erkölcsileg sokkal nehezebbé tette Jugoszlávia számára, hogy szövetségését cserbenhagyja. A pártatlan olvasó azt fogja hinni, hogy Magyarország eltávolodott a német-cseh politikai vonaltól.

Hitler soha nem tudta megbocsájtani a magyar kormánynak a bledi egyezményt. „Amikor ő (ti. Hitler – Á. M.) Horthy látogatásakor tanácskozásokat folytatott a német-magyar együttműködésekéről, Kánya Bledben lábra sejtette a kisantantot méghozzá Németország ellen.”³⁹ Persze a magyar külügyminiszternek esze ágában sem volt lábra segíteni a Magyarországot ellen létrehozott kisantantot. Inkább arról van szó, hogy más lehetőség nem lévén ezúton kívánta biztosítani a jugoszláv semlegességet. Ezzel tisztában volt Hitler is. Nagy elégedetlensége azzal magyarázható, hogy a magyar kormány figyelmen kívül hagyva kérésüket tárgyalt, s két kérdésben megegyezett azzal a Csehszlovákiával amelynek megsemmisítését a közeljövőben tervezte. Csehszlovákia viszonylatában is lemondott az erőszak alkalmazásáról, noha tudta hogy a magyarok segítségével kívánja ezt végrehajtani. Hitler tisztában volt azzal is, hogy Bleddel Magyarország gesztust akart tenni a nyugati hatalmaknak, s hátsó gondolata a magyar-német tárgyalásokhoz erősíteni a magyarok pozícióit. (Bled egybeesése a magyar államférfiak németországi látogatásával nem véletlen.

A németek nagyfokú elégedetlenségét fokozta, hogy első pillanatban nem lehetett tisztán látni, tulajdonképpen mi történt Bledben. „Ők (ti. a németek – Á. M.) valamilyen messze menő megegyezést nem tartották kizártnak” – jelentette Sztójay.⁴⁰ Nem így az olaszok, akik világosan látták és megértették az egyezmény lényegét. „Mindenesetre a bledi találkozás a kisantant szétrobbantásának új fázisát nyitotta meg. Csehszlovákia elszigetelődött, a francia barátsági rendszer szilárd helyzetéből kimozdult” – jegyezte be Ciano naplójába.⁴¹

A bledi egyezmény hosszú időre beárnyékolta a magyar-német barátságot. Hitlerék bizalmatlanságát csak növelte a magyar politikusok kieli tárgyalásokon tanúsított magatartása. Amikor Ribbentrop nekik szegezte azt a kérdést: hogyan cselekednek ha a Führer fegyveres erővel válaszol bármiféle cseh provokációra.⁴² A magyar miniszterelnök és külügyminiszter Magyarország részvételét nem tartotta lehetségesnek. Kétféle akadályra hivatkoztak. A jugoszláv semlegességének a hiányára, valamint Magyarország elégtelen felfegyverzésére.⁴³ A magyar miniszterelnök kifejtette, hogy az ország újra fegyverzése csak most indult el. Egy-két évre van szüksége a befejezéshez. A német kérdés váratlanul érte őket. Ők ugyanis 1940-re várták a háborús konfliktust. Ribbentrop próbálta meggyőzni a magyar minisztereket, hogy támadás esetén sem Jugoszlávia, sem Anglia, sem pedig Franciaország nem fog megmozdulni. Majd kijelentette: „Aki revíziót kíván annak ki kell használni a konjunktúrát.” Imrédy és Kánya azonban továbbra is szkeptikus maradt.⁴⁴

Hitler, akit rendkívüli módon feldühített a katonai szövetségre tett ajánlatának visszautasítása, közölte Imrédyvel, hogy az adott esetben semmit nem kíván Magyarországtól maga sem tudja az időpontot⁴⁵ (ti. a támadásra). Weiszächer feljegyzése szerint Imrédy e szavak hallatára nagyon megkönnyebbült. E megkönnyebbülés azonban nem volt tartós, mert Hitler csakhamar tudatta a magyar miniszterelnökkel, hogy: „Aki részt akar venni a lakomán annak a főzésből sem szabad magát kivonnia”.⁴⁶

„Pozitívabban beszélt időközben (augusztus 23-án Á. M.) Horthy a vezérrel” – olvashatjuk ugyancsak Weiszäcker feljegyzésében. A kormányzó ugyan nem hallgatta el az angol semlegességére vonatkozó kétélyeit, kijelentette azonban hogy Magyarország részt fog venni a háborúban. Imrédy és Kánya nagyon nehezen tudták csak visszatarítani Horthyt attól, hogy konkrét katonai feladatokat is vállaljon.⁴⁷

Hitler jól tudta, hogy mivel lehet a makacs magyarokat megpuhítani. Megfenyegette őket, hogy ilyen magatartás mellett kimaradnak az osztozkodásból, de ha részt vesznek a Csehszlovákia elleni támadásban, Szlovákia és Kárpátalja Magyarországhoz lesz.

Imrédy és Kánya – nem utolsósorban Horthy befolyására – feladta aggályoskodását. Két nappal később, augusztus 25-én Kánya kihallgatásra jelentkezett Hitlernél, és korrigálta a magyar katonai felkészülésről tett korábbi megállapítását kijelentve: „Magyarország helyzete sokkal jobb, mint ahogy gondolta. Fegyverkezés szempontjából ez év október 1-től már abban a helyzetben lesz, hogy részt vehet egy konfliktusban.”⁴⁸ Ezután Hitler külön tárgyalt Ratzcal is. Felszólította a magyar honvé-

delmi minisztert, hogy dolgozza ki a magyar–német együttműködés katonai tervét.⁴⁹ Hitler végül fenyegetésekkel és ígéretekkel elérte, hogy a magyar delegáció vállalta a Csehszlovákia elleni akcióban való részvételt. Elvállalta ugyan, de mindent elkövetett annak érdekében, hogy abból lehetőleg kimaradjon. Már a kielői tárgyalásokon azt kérte, s a későbbiek során erre többször visszatért, hogy a Csehszlovákia elleni háború a német támadással induljon, s az ahhoz kapcsolódó magyar katonai akció néhány nappal később következzen. Azt remélte, hogy e néhány nap alatt tisztázódik, milyen erők vesznek részt a háborúban, s a beavatkozást ettől tehetik függővé. Vagy pedig – ami számukra a legkedvezőbb lett volna – ha a Wehrmacht ez alatt az idő alatt harcképtelenné teszi Csehszlovákiát és a magyar hadsereg minden harc nélkül megszállja Szlovákiát és Kárpátalját.

A magyar kormány németországi látogatása után sokban igazodott a német elképzelésekhez, több figyelmet fordított Magyarország felkészítésére egy esetleges Csehszlovákia elleni háborúra. Első feladata volt megszabadulni a Csehszlovákiával kötött egyezménytől, amelynek egyik pontja az agresszióról való lemondására vonatkozott. Az egyezmény parafálása – mint említettük – a kisebbségi követelések teljesítésén múlt. Miután az Egyesült Magyar Párt a párgai kormány erre vonatkozó javaslatát mint elégtelent visszautasította, Budapesten a bledi egyezményt Csehszlovákia viszonylatában érvénytelenítették. Ezt Jugoszláviával és Romániával kívánták csak véglegesíteni, amire a müncheni napokban Belgrád és Bukarest, de főleg az előbbi hajlandó volt.

Németországból hazatérve a magyar kormány intézkedéseket fogantatott a hadsereg felfegyverzésének felgyorsítására, s konkrét lépéseket tett a magyar–német a magyar–lengyel katonai együttműködésének kiépítésére. Ezt kívánta elősegíteni a magyar katonai vezetők németországi és lengyelországi látogatása. Szeptember 6-án Berlinben Keresztes Fischer vezérkari főnök és Andorka, a hírszerző osztály vezetője megbeszéléseket folytatott Halder vezérkari főnökkel. A felek egymásiránti bizalmatlansága miatt nem tudtak konkrét egyezségekre jutni. Keresztes Fischer kitarított amellett, hogy Magyarország csak később csatlakozhat a német támadáshoz. Tartózkodott attól, hogy olyan megállapodást kössön amely Magyarországot feltétlenül kötelezné, hogy egy európai háborúban részt vegyen. A magyarok ingadozásai fokozták a németek amúgy is meglévő bizalmatlanságát. Így érthető, hogy Halder, Hitler utasítására, semmilyen konkrét ténnyel nem akart elárvulni a háborút illetően. A német–magyar vezérkari tanácskozások, semmilyen konkrét megállapodáshoz nem vezettek.

Andorka, a hírszerző osztály vezetője Berlinből egyenesen Varsóba utazott, ahol több órás megbeszélést folytatott Stachiewicz lengyel vezérkari főnökkel. Megvitatták a Csehszlovákia elleni háborút, ezzel kapcsolatban a nyugati hatalmak, továbbá Szovjetunió, Jugoszlávia és Románia várható magatartását, a lengyelek és a magyarok háborús céljait. Andorka németországi benyomásaira hivatkozva hangsúlyozta: a németek hozzájárulnak ahhoz, hogy Teschent a lengyelek, Szlovákiát és Kárpátalját a magyarok szállják meg. „Nekünk magyaroknak lesz az a feladatunk,

hogy a Felvidéket birtokba vegyük, illetve a cseh állam várható összeomlása után a Felvidéken valószínűleg beálló anarchiát megszállás révén pacifikáljuk.”⁵⁰ Andorka Varsóban meggyőződött arról, hogy a lengyel katonai és politikai vezetés hadviselő félként nem kíván-e részt venni a Csehszlovákia elleni európai háborúban. A csehszlovákkérdés békés rendezését kívánják. Amely során a tiszta német területek Németországhoz, Teschent Lengyelországhoz, a magyarlakta területeket és Kárpátalját Magyarországhoz csatolnák. Ez utóbbi kérdésben azonban nézeteltérés volt a lengyel katonai és politikai vezetés között. Amíg a katonák a lengyel érdekek szempontjából a legkívánatosabbnak tartották egy tiszta cseh–szlovák állam megőrzését, addig a politikai vezetés, főleg Beck külügyminiszter egyértelműen emellett foglalt állást, hogy Szlovákiát – a Lengyelországhoz kerülendő északi sávot kivéve – Magyarországhoz kell csatolni. Keresztül vitte, hogy Varsó és Budapest között a két állam együttműködésére vonatkozó gentleman's agreement jött létre, amelynek tényét és tartalmát a legnagyobb titokban tartották.⁵¹ Szeptember második felében sor került a gentleman's agreement értelmében a magyar–lengyel politika összehangba hozatalához szükséges konzultációra. Az a félelem, hogy a Németországgal folyó alkunál a nagyhatalmak megfélemedeznek a magyar és lengyel követelésekről, együttműködésre készítette őket.

Chamberlain berchtesgadeni útjáról szóló hír a megdöbbenés erejével hatott a magyar kormánykörökre. Ez a fordulat, amely Budapestet váratlanul érte, azok igazát látszott alátámasztani, aki Imrédyék félelmét a nyugati hatalmak beavatkozásától túlzottnak tartották. Amikor szeptember 14-én ismeretessé vált, hogy Anglia miniszterelnöke személyesen utazik Hitlerhez, a magyar kormány azonnal diplomáciai akciót indított egy esetleges diszkrimináció megakadályozására. A Wilhelmstrasséval közölte, hogy a magyar kormány érthetetlennek tartana bármiféle rendezést, amely a magyar érdekeket nem olyan mértékben venné figyelembe, mint a szudétanémetekét. Marossy londoni magyar ideiglenes ügyvivő pedig a Foreign Office-ban jelezte, hogy: igen komoly következményei volnának, ha a szudétanémetek részére adandó bármi engedmény – adott esetben a népszavazás is – a magyar kisebbségre alkalmazást nem nyerne. A Chamberlain–Hitler tanácskozáson csak a németkérdést vitatták meg. A magyar kisebbséggel kapcsolatos követelések csak közvetve kerültek szóba.⁵² Budapesten ezt csalódottan vették tudomásul.

A magyar kormány széles diplomáciai tevékenységbe kezdett, hogy e diszkrimináció ellen tiltakozzon. Göring a történelemért a magyar kormányt okolta, mert ahogy a magyar berlini követnek kifejtette, nem küzdött elég erélyesen Csehszlovákiával kapcsolatos követeléseikért. Rezervált volt. Majd üzenetet küldött Budapestre: elérkezett a sorsdöntő pillanat, hogy teljes erővel bekapcsolódjon a Csehszlovákia elleni akcióba. A németeknek rendkívül fontos volt ugyanis, hogy Magyarország és Lengyelország erőteljes Csehszlovákia elleni tevékenységbe kezdjen. Berchtesgadenben Hitler és Chamberlain kölcsönösen ígéretet tettek egymásnak, hogy a helyzet éleződését minden rajtuk álló eszközzel meg fogják akadályozni.

Berlin keze tehát bizonyos fokig meg volt kötve. Ezért szólította fel Göring a magyar kormányt, hogy: 1. hivatalosan és erélyesen követelje a csehszlovákiai magyar kisebbség számára az önrendelkezési jogot, 2. provokáljon fegyveres összeütközéseket, sztrájkokat, a behívási parancsnak ne tegyenek eleget, mert a nyugati hatalmak csak erős incidensekre figyelnek fel.⁵³ Göring nem titkolta, hogy miért sürgeti a határozottabb magyar politikát. Arra van szükség – mondotta Sztójaynak –, hogy az összes kisebbségek, az érdekelt szomszédállamok kormányai, valamint a közvélemény ordítóan dokumentálják a csehszlovák állam tarthatatlan voltát, még pedig most sürgősen amíg Chamberlain Németországból visszatérve Londonban tárgyal.

Berchtesgaden után a magyar kormány széles körű tevékenységet fejtett ki. Tiltakozott a diszkrimináció ellen. A németekkel való azonos elbánást követelte. A hangsúlyt az angol kormány megnyerésére fektette. Szeptember 16-án Imrédy és Kánya magához kérte Knox budapesti angol követet, s közölte vele: a csehszlovákiai magyarságot azonos elbánásban kell részesíteni a szudétanémetekkel, s a beálló diszkriminációért a magyar kormány semmiféle felelősséget nem vállal. A magyarság számára nem fogadják el az autonómiát, ha a szudétanémet terület bármely részét a birodalomhoz csatolják, mert ebben az esetben Magyarországnak is területi követelései lesznek.⁵⁴ Szeptember 18-án Barca György londoni magyar követ alighogy visszatért Budapestről állomáshelyére, felkereste Cadogan külügyi államtitkárt, s kijelentette: kormánya a magyar kisebbség számára ugyanilyen elbírálást és jogokat kíván, mint amilyet a német kisebbség kap.⁵⁵ Másnap, szeptember 19-én hasonló kérést tartalmazó memorandumot juttatott el Chamberlainhez. Az angol miniszterelnök még aznap az alábbi üzenetet küldte a magyar kormánynak és a honvédelmi miniszterelnöknek: „Teljes mértékben rokonszenvezek Magyarországgal, amelynek nincs oka aggodalomra. Magyarország helyzetét gondosan emlékezetemben tartom. Nagymértékben helyeslem és továbbra is ajánlom ama békés és nyugodt magatartás folytatását, amelyet Magyarország mindeddig tanúsított.”⁵⁶

Az angol külügyminisztérium ostromlása folytatódott. Szeptember 20-án Barca újra jelentkezett Halifaxnál, és kérte az angol kormány támogatását. Ez alkalommal a brit külügyminiszter jegyzéket adott át a magyar követnek, amelyben türelemre intette a magyar kormányt. „Az angol kormány teljesen megérti – szól a jegyzék – a magyar kormány érdeklődését a csehszlovákiai magyar kisebbség jövője iránt, de biztosan reméli, hogy a magyar kormány jelenlegi kényes helyzetében óvatos lesz és semmit nem fog tenni a mostani válság mérgének növekedése érdekében. Hanem megelégszik azzal, hogy a magyar álláspontot tudomásul vették.”⁵⁷

A Londonban kifejtett tevékenységgel párhuzamosan a magyar kormány Párizsban is lépéseket tett. A francia kormány, az angoloktól eltérően, nem mutatott megértést a magyar kívánságok iránt. Amikor Khuen Hederváry párizsi magyar követ a Qay d'Orsay és Kánya külügyminiszter budapesti francia követnél tiltakozott a diszkrimináció ellen, s a franciák segítségét kérte a kérdés igazságos rendezéséhez azt tanácsolták, hogy ez ügyben forduljon Prágához.⁵⁸

A diplomáciai lépésekkel párhuzamosan a magyar kormány katonai intézkedéseket is tett. Szeptember 16-án rendeletet hozott két újabb korosztály behívására (újabb százezer embert jelentett). Az egységeket a csehszlovák határ mentén helyezték el. Felvidéken több helyen zavargásokra, kisebb-nagyobb összeütközésekre került sor. A magyar kormány noha fokozta a Csehszlovákiára gyakorolt nyomását, megmozdulásainak hevéssége azonban még mindig elmaradt a németek és a lengyelek által a Szudéta-, illetve a tescheni vidéken rendezett akcióitól. Ebben szerepet játszott Chamberlain és Halifax előbb idézett üzenetei, amelyekben megnyugtatták Magyarországot, hogy nincs ok az aggodalomra. Békés magatartásuk esetén számíthatnak Anglia támogatására. Anglia továbbra is jelentősen befolyásolta Magyarország Csehszlovákiával kapcsolatos magatartását. Szerepet játszott abban, hogy az Imrédy-kormány figyelmen kívül hagyott több német követelést, egy határozottabb fellépésre, s nem fogadta el Varsó számos elképzeléseit. Így azt, hogy a német támadás megindulása után Magyarország és Lengyelország azonnal egyidejű akciót kezdjen. A lengyel csapatok megszállják Teschent és környékét, a magyar egységek – miután a szlovákok állásfoglalása még nem tisztázódott – Kárpátalja irányába nyomulnak előre.⁵⁹

A Lengyelországból érkező fenti üzenetekből világos volt, hogy Szlovákia hovatartozásának a kérdésében továbbra is nagyfokú bizonytalanság uralkodik. Így érthető, hogy a magyar kormány még nagyobb figyelmet fordított a Tisóval folytatott titkos tárgyalásokra.⁶⁰ Elfogadta Szlovákia Magyarországhoz való csatlakozásának feltételeit.

Noha a mérvadó brit politikai körök: Chamberlain, Halifax, Butler kilátásba helyezték a magyar kérés támogatását, konkrét lépéseket azonban továbbra is csak a német igények kielégítésére tettek. A magyar kormány fontosnak tartotta Chamberlain–Hitler godesbergi tárgyalása előtt tanácskozni a német államférfiakkal. Erre alkalmat nyújtott Horthy már régen elhatározott, szeptember 18-ára tervezett látogatása Göringnél. Tekintettel arra, hogy a meghívás formailag vadászatra szólt, hivatalos adatok az itt folytatott politikai megbeszélésekről nem maradtak fenn. Bizonyos utalásokból tudjuk, hogy Horthy a porosz miniszterelnök közvetítésével kapcsolatba lépett Hitlerrel, s tárgyalt a lengyel képviselőkkel.⁶¹ Feltehető, hogy Horthy látogatása közrejátszott abban, hogy Hitler kész volt szeptember 20-án fogadni a magyar miniszterelnököt, külügyminisztert és a vezérkari főnököt. E találkozáshoz a Berchtesgaden közelében lévő Oersalzbergenben került sor. „A Führer mindeneelőtt szemrehányásokat tett a magyar uraknak Magyarországnak a jelen krízis idején tanúsított határozatlan magatartása miatt” – olvashatjuk a tárgyalásokról készített feljegyzésben.⁶² Magyarország számára elérkezett az utolsó pillanat a bekapcsoláshoz – jelentette ki Hitler –, mert különben nem lesz abban a helyzetben, hogy a magyar érdekekért síkraszálljon. Majd felszólította Imrédyt és Kányát, hogy azonnal követeljenek a kívánt területeken a népszavazást, s semmilyen garanciát ne adjanak Csehszlovákia esetleges új határai számára. A feljegyzés ködösen megfogal-

mazott utalásából arra lehet következtetni, hogy Hitler a magyar miniszterelnöknek azt javasolta: még a godesbergi tárgyalás előtt, vagy esetleg alatt, Magyarország indítson katonai akciót Csehszlovákia ellen, „...mert fennáll az a veszély, hogy a csehek mindent elfogadnak”, s akkor Csehszlovákia teljes felszámolásáról egyenlőre le kell mondani.⁶³ Hitler első két kívánságával Imrédy egyet értett. Visszautasította azonban a magyar támadásra vonatkozó német elképzelést. Hiszen ennek teljesítésével Magyarország egyedül kezdett volna katonai akciót Csehszlovákia ellen. Ez casus bellit jelentett volna Románia és Jugoszlávia számára, szembeállította volna a nyugati hatalmakkal. Mindez olyan körülmények között, amikor Németország katonai támogatását nem lehetett biztosra venni, hiszen számolni kellett azzal a lehetőséggel, hogy Hitler mégis megegyezik Chamberlainnel. Ebben a helyzetben Magyarország egyedül maradt volna: teljes diplomáciai, politikai és katonai vereséget szenved. Ilyen kockázatot Imrédyék nem vállalhattak. Hitler kérésének visszautasítása újabb magyar–német ellentétet szült. Így hát a magyar miniszterelnök és külügyminiszter hiába fogadta el Hitler korábbi – augusztusi kívánságait,⁶⁴ a Führer újabb, Magyarország helyzetével és sorsával nem törődő követeléseket állított fel. Így a németek joggal voltak elégedetlenek Imrédyék szeptemberi látogatásával is.

Az obersalzbergi tárgyalások végén Imrédy, Hitler kérésére írásba foglalta a magyar kormány Csehszlovákiával szemben támasztott követeléseit. Hitler megígérte, hogy az újabb találkozón Chamberlainnal ezeket képviselni fogja. Hasonló ígéretet tett Lipski berlini lengyel nagykövetnek, akivel ugyanazon a napon beható eszmecsere folytatott. Persze a Führernek esze ágában sem volt a fenti ígértét betartani.

Az 1938. szeptember 23-án lefolytatott godesbergi megbeszélésen kizárólag a német követelésekért szállt síkra.⁶⁵ Amikor kihirdették, hogy a magyarkérdés a godesbergi tárgyalásokon sem került megvitatásra, a magyar kormány határozott diplomáciai lépésekre szánta el magát. Szeptember 22-én éles hangú jegyzéket küldött Prágába, amelyben a magyar területek elkülönítését, a szlovákok és rutének részére önrendelkezési jogot⁶⁶ követel. Több korosztályt behívtak, a hadsereget a csehszlovák határon vonták össze. Ezzel egyidőben Berlinben és Londonban tiltakoztak a diszkrimináció ellen. A németek még erőteljesebb diplomáciai és katonai megmozdulásokat követeltek, a magyar kormányt az angolok nyugalomra intették. S amikor szeptember 23-án Barca londoni magyar követ tiltakozott a godesbergi eljárás ellen,⁶⁷ Halifax biztosította a magyar kormányt, arról, hogy a magyarkérdést figyelemmel kíséri és alkalmas pillanatban megfontolás tárgyává fogja tenni.⁶⁸ Majd két nappal később Budapestre küldött levelében hangsúlyozta: „Az a tény, hogy az angol kormány pillanatnyilag figyelmét a német problémára összpontosította, nem jelenti azt, hogy a magyar kormány igényei el lennének hanyagolva.”⁶⁹ A brit külügyminiszter szóbeli és írásbeli üzeneteit Budapesten megnyugvással fogadták, további mérséklésre készítették a magyar kormányt. Annál is inkább, mert e napokban győződtek meg arról, hogy Chamberlain és Halifax üzenetei a magyarkérdés támogatását illetően, komoly szándékot takarnak. Az is kiderült, hogy nemcsak Anglia, hanem Franciaország is

hajlandó a magyarlakta területekre vonatkozó igények teljesítésére. Kérésük csupán az volt, hogy Magyarország a továbbiakban is őrizze meg nyugalmát, semlegességét.

Így érthető, hogy Budapesten ezt követően is igyekeztek kitérni a katonai együttműködésre vonatkozó német követelések elől. Ezt történt szeptember 26-án is, amikor Ribbentrop kérdést intézett a magyar kormányhoz: mit tesz ha Németország a háború kockáztatásával bevonul Csehszlovákiába? Imrédy válasza, amely szerint „hacsak egyáltalán lehetséges, síkraszáll”, nem oszlatta el Magyarországgal kapcsolatos bizonytalanságot. Ribbentrop és Göring figyelmeztette a magyar kormányt, ha a katonai akcióból, amelyben Lengyelország biztosan részt vesz, Magyarország távpartja magát, kimarad a megoldásból. A magyarok passzivitását ostromozva, a lengyelek erős küzdelmét hozták fel példának.⁷⁰

A magyar kormány magatartásával szembeni elégedetlenség a tetőfokára hágott amikor Berlinbe bizalmas információk érkeztek arról, hogy Barca György londoni magyar követ biztosította a Halifaxot: Magyarország nem fog fegyvert Csehszlovákia ellen. Göring magához hívatta Sztójay magyar követet és magyarázatot kért.⁷¹ A követ cáfolata nem győzte meg a porosz miniszterelnököt. A magyar kormány szeptember utolsó napjaiban tanúsított magatartása erre alapot is adott. Politikája, noha a korábbi hetekhez viszonyítva aktívabb lett, továbbra is rendkívüli módon ügyelt arra, hogy távol tartsa magát egy esetleges háborútól. Óvatosságát most is a jugoszláv semlegesség hiányával indokolta. Tette ezt annak ellenére, hogy a belgrádi kormány nem hagyott semmilyen kétséget az iránt, hogy Jugoszlávia nem fog beavatkozni a magyar–csehszlovák fegyveres konfliktusba.⁷² Jugoszlávia segítségére Csehszlovákia már nem is számított. Prágában tisztában voltak azzal, hogy kisantantbeli szövetségesei is készek feláldozni Csehszlovákiát. Bukarest ugyan többször hangsúlyozta, hogy magyar támadás esetén Csehszlovákiának segítséget nyújt. Nyilvánvaló volt, hogy Jugoszlávia nélkül ezt nem teszi meg. A müncheni napokban mind Jugoszlávia, mind pedig Románia egyetértett a német, a magyar és a lengyel néprajzi alapokon nyugvó területi követelésekkel. Magukévá tették a Chamberlain-féle appeasement politikát. Csak arra ügyeltek, hogy a kialakult helyzet ne hasson ki az ő status quójukra. Ezért lépten-nyomon hangsúlyozták, hogy Csehszlovákia speciális eset. Tehát az, amikor Magyarország még szeptember végén is a kisantant veszélyre hivatkozva utasította vissza a Németország Csehszlovákia elleni háborúban való részvételt, nyilvánvaló ürügy volt.

A történetírásban találkozni olyan állásponttal, amely szerint a magyar kormány eme magatartása, vagyis hogy nem mert feltétlen részvételt vállalni a Csehszlovákia ellen tervezett német agresszióban, a német álláspontot befolyásoló tényezővé vált. Méghozzá olyan jelentős tényezővé, hogy Hitler, aki nem akart Münchent, hanem Csehszlovákia teljes felszámolását, kénytelen volt belemenni a müncheni megoldásba.⁷³ Tény, hogy a politikai és katonai vezetés ki akart térni a Csehszlovákia elleni német agresszióban való részvétele alól (különösen vonatkozott ez az egyidejű támadásra). Úgy gondoljuk azonban, hogy Hitler Csehszlovákia elleni katonai ter-

vei szempontjából irreleváns volt, hogy a magyar kormány nem mert feltétlen részvételt vállalni a háborúban. Először is Magyarország katonai felkészültsége rendkívül alacsony volt. Egy katonai szempontból jelentéktelen kis ország szövetségének el nem nyérése nem készíthette Hitlert katonai terveinek feladására. Mint ahogy nem készítette egy évvel később sem, amikor a Teleki-kormány nem tartózkodó, mint Imrédy, hanem egyértelműen visszautasító álláspontot foglalt el Lengyelország megtámadása kérdésében. Ez egyáltalán nem befolyásolta Hitler lengyelországi terveit. Pedig akkor Magyarország katonai potenciálja nyilvánvaló számottevőbb volt, mint 1938 őszén. Vagyis Hitlernek katonailag erősebb országról kellett lemondania. S ezt meg is tette, mert akkor sem Magyarország magatartása, hanem a nagyhatalmi erőviszonyok, az egész nemzetközi konstelláció volt a döntő. Ha erről lemondott, akkor ebben nem Magyarország, hanem Anglia politikája játszott szerepet. Az, hogy Chamberlain tudatta vele: Németország a szudétanémetekkel kapcsolatban mindent megkaphat, amit akar, háború nélkül. A Führer átmenetileg többet nem is akart. Németország a tárgyalás időben még nem volt felkészült a háborúra.⁷⁴ A katonailag gyenge Magyarország nem segített volna rajta. Esetleg a kisantant miatt bonyolította volna a helyzetét. Hitler lemondott Csehszlovákia teljes feldarabolásáról mert ez 1938 őszén európai háborúvá szélesedhetett volna. Ebben az időben számolnia kellett kétfrontos háborúval. (Ez a veszély csak a Ribbentrop–Molotov paktum után szűnt meg.) Hitler előtt tehát a következő alternatíva állt: Vagy megkockáztatja a Csehszlovákia elleni háborút és ezzel Chamberlain megbuktatását, s egy háborús kormányt hatalomra segíti elő Angliában, amely mindenképpen hadat üzen Németországnak. Ez esetben Franciaország is teljes sítit a francia–csehszlovák egyezményből reá háruló kötelezettségeket és ez automatikusan maga után vonja a csehszlovák–szovjet szerződés életbeléptetését, a Szovjetunió hadüzenetét. Mindez kétfrontos európai háború viselését jelentené Németország számára, amelynek kimenele nem volt kétséges. Vagy pedig átmenetileg megelégszik a Szudéta-vidékkel amit a brit felelős politikusok kilátásba helyezte. Ezzel megőrzi a Chamberlain-féle Anglia jóindulatát. Vagyis megakadályozza a fent jelzett láncreakciónak a megindulását. Az itt vázoltak játszottak döntő szerepet abban, hogy Hitler elfogadta Münchent. Sok másodrendű tényezőt lehetne még felsorolni, amelyek a müncheni megoldás irányában hatottak. Így azt, hogy első számú szövetségese, Mussolini is helytelenítette Csehszlovákia teljes felszámolását. Ezt tette a felső német katonai vezetés is, amely egy európai háborút katasztrofális kimenetelűnek tartott Németországra nézve. Utalni lehet még további, távolról sem releváns tényezőre Magyarország vonakodására a Csehszlovákia elleni háborúban való részvételtől. E tényező hatását azonban nem lehet túlértékelni, hanem helyére kell tenni egy katonailag gyenge kis ország szerepét ebben a nagyhatalmi alkuban.

Budapesten a müncheni konferencia összehívásáról szóló hírt örömmel fogadták, hiszen az abban részt vevő valamennyi négy nagyhatalom: Németország, Olaszország, Anglia, Franciaország támogatást ígért a magyarkérdés rendezéséhez.

A konferencia előtti napon a magyar kormány fontosnak tartotta felhívni a nagyhatalmak figyelmét a magyar követelésekre. Ezért szeptember 28-án a berlini magyar követ egy teljes órán át faggatta Göringet, hogy szóba kerül-e a müncheni összefüggés a magyarkérdés. Göring a németek legmesszebbmenőbb támogatásáról biztosította a követet, noha jól tudta, hogy a magyarkérdés nem szerepel a napi-renden.⁷⁵ Barca londoni magyar követnek csak a konferencia napján, Chamberlain Münchenben történő elutazása előtt sikerült eljuttatni a brit miniszterelnökhöz a magyar kormány követeléseit, s kérte azok támogatását.⁷⁶

Csáky, a külügyminiszter kabinetfőnöke Münchenbe repült. Közvetlenül a konferencia előtt tárgyalt előbb Hitlerrel, majd Mussolinivel. Mindkettőjükkel ismertette Magyarország álláspontját, amely a magyar területek visszacsatolását az 1910-es évi népszámlálási adatok alapján, valamint Szlovákia és Kárpátalja számára népszavazást követelt. Mind Hitler, mind pedig Mussolini megértéssel fogadta Csáky előterjesztését és érveit.⁷⁷ Mussolini határozott ígéretet tett, hogy mihamarabb a szudétanémetkérdéssel végeznek, azonnal felveti a magyar és a lengyel kívánságokat, s követeli, hogy ezeket ugyanolyan alapon rendezzék mint a németekét. „Ha eme minimális program sem megy – mondta Mussolini –, akkor támadjanak. Teremtsenek fait accompli.” De a konferencián Mussolini korántsem volt olyan harcias, szó nélkül alávetette magát Hitler akarátának, aki viszont nem volt érdekelt abban hogy a probléma magyar és lengyel vonatkozásai a négyhatalmi konferencia elé kerüljenek, s erről itt döntés szülessen. Egyrészt e kérdés megoldatlan voltára való hivatkozással el lehetett húzni a Csehszlovák határok biztosítását (amit a nyugati hatalmak terveztek), másrészt miután Hitler meggyőződött a nyugati hatalmak teljes kapitulációjáról, nem támogatta többé a magyar és a lengyel követeléseket. Különösen nem volt érdekelt abban, hogy a kérdés konkrét rendezésébe Anglia és Franciaország is beleszóljon. Ezért örömmel fogadta a nyugati hatalmaknak a magyar–csehszlovák és a lengyel–csehszlovák kétoldalú tárgyalásokra vonatkozó javaslatát. Hitler tisztában volt azzal, hogy ezek a megbeszélések nélküle nem bonyolódhatnak le, s így ő mondja ki az utolsó szót.

A magyar és a lengyel kérdést a müncheni konferencia nem oldotta meg. Mindössze az történt, hogy a négy nagyhatalom képviselői a müncheni egyezményhez olyan függeléket csatolták, amely kimondta: „Amennyiben a Csehszlovákiában élő lengyel és magyar kisebbségek problémáját az érdekelt kormányok három hónapra belül egyezség útján nem rendeznék, a ma összegyűlt négy nagyhatalom kormányfői újabb értekezleten tanulmány tárgyává fogják tenni.”⁷⁸

Noha a müncheni megállapodás megteremtette Csehszlovákiával kapcsolatos magyar igények teljesítéséhez a feltételeket a döntéssel Budapesten nem voltak megelégedve. Vonatkozik ez a kormányra, a különböző politikai irányzatú pártokra és a sajtóra egyaránt. A trianoni béke revideálását a magyar társadalom szinte valamennyi rétege kívánta. A különbség csak a hogyan kérdésben jelentkezett. Voltak, akiknek a hogyan kérdés nem számított. Jelentős körök azonban lehetőleg Hitler segítségével

kül, a nyugati hatalmak támogatásával kívánták felszámolni a trianoni igazságtalanságokat. Ide tartozott a kormánypárt konzervatív liberális szárnya (a Bethlen körül csoportosulók), a Szociáldemokrata Párt és a Polgári Liberális Párt.⁷⁹ Mindössze egy politikai párt volt, amely a revíziót helytelenítette. A kommunista párt. Ez a párt azonban Magyarországon illegalitásban volt. A Csehszlovákiában legálisan működő magyar kommunisták síkraszálltak Csehszlovákia egységeinek védelmében, s elítélték a magyar revíziós politikát.

Az Imrédy-kormány a müncheni döntéssel elégedetlen volt. 1938. október 1-jén megtartott rádióbeszédében hangsúlyozta, hogy a müncheni egyezménynek pozitív következményei is vannak a magyarok számára, hiszen a négy nagyhatalom aláírt egy olyan egyezményt, amely a magyarkérdés megoldását is követeli. A magyar kormány azonban nem lehet elégedett addig, amíg a gyakorlatban ezt a kérdést ugyanolyan alapon rendezik, mint a németkérdést. Majd végül határozottan kijelentette: „Mindenkinek tudomásul kell vennie, hogy álláspontjának megvalósításánál semmilyen nehézségtől nem riadunk vissza.”⁸⁰

Az Imrédy-kormány noha München után valóban fokozta Csehszlovákia elleni agresszív fellépését, egy dologtól mégis visszariadt. A lengyel kormány tanácsa és biztatása ellenére mégsem merte magát rászánni, hogy a lengyelekhez hasonló módon követelje a területek átadását. A lengyel kormány, amely mélyen meg volt sértve, hogy a nagyhatalmak még formailag sem hívták meg a müncheni konferenciára, s kikapcsolásával döntöttek, elhatározta, hogy a nagyhatalmak döntését figyelmen kívül hagyja. Szeptember 30-án, tehát a döntés napján ultimátumszerűen követelte Prágától a tescheni terület azonnali átadását. Az ultimátum elküldésével egyidőben a lengyel hadsereg készen állt a támadásra. A csehszlovák kormány október 1-i válaszejegyzékében tudatta Varsóval, hogy kész azonnal megkezdni a terület átadásának lebonyolítására vonatkozó megbeszéléseket.

Magyarország nem követte Lengyelország példáját. Imrédy tisztában volt azzal, hogy az ország földrajzi, politikai és katonai helyzete, továbbá Csehszlovákiával kapcsolatos területi igényei nem hasonlíthatók a lengyelékhöz. E kérdés elemzésénél nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy amíg Lengyelország 250 ezer, addig Magyarország 1 030 714 lakosú területet követelt Csehszlovákiától. Továbbá Lengyelország 34 millió főt számláló, komoly hadsereggel rendelkező hatalom volt, a 9 milliós Magyarországnak pedig alig volt hadserege. A magyar kormánynak számolnia kellett azzal, hogy ultimátumszerű követeléseit Prága nem teljesíti (a müncheni egyezmény erre nem is kötelezte). Ez esetben Magyarország igen nehéz helyzetbe került volna. Vagy támadást intéz Csehszlovákia ellen, s itt szembetalálja magát a mozgósított korszerűen felfegyverzett csehszlovák hadsereggel (szeptember végén 18 korosztály fegyverben állt), s kiteszi magát egy esetleges román támadásnak. Vagy pedig visszavonul, diplomáciai vereséget szenved, aminek feltétlenül kedvezőtlen hatása lett volna az elkövetkezendő magyar–csehszlovák tárgyalásokra. Ilyen bizonytalan kimenetelű eszközökhöz a magyar kormány nem mert nyúlni. Más utat választott.

Október 1-jén jegyzéket juttatott el Prágába, amelyben felszólította a csehszlovák kormányt: a müncheni egyezmény értelmében azonnal kezdje meg a közvetlen tárgyalásokat.⁸¹ Ezzel egyidőben a berlini, a londoni, a párizsi és a római kormánytól azt kérte: érvényesítsék befolyásukat a prágai kormányra, hogy az minél gyorsabban rendezze viszonyát Magyarországgal. Valamennyien interveniáltak Prágába a magyar–csehszlovák tárgyalások mielőbbi megkezdése érdekében. A csehszlovák kormány azonban arra hivatkozva, hogy a német és a lengyel kérdés rendezése teljesen lefoglalja, egy-két hetes halasztást kért a Magyarországgal való tárgyalások megkezdéséhez.⁸² Budapesten attól kezdtek tartani, a csehszlovák kormány húzza az időt, rendezni akarja a német és a lengyel kérdést, hogy azután teljes erővel szembeszálljon a magyar igényekkel. Ez a félelem arra készítette a magyar politikusokat, hogy diplomáciai és katonai akciójukat fokozzák. A német, az olasz és a lengyel kormány arra kérték, hogy a csehszlovák határokat garantálják mindaddig, amíg Csehszlovákia a magyar igényeket nem teljesíti.

A magyar hivatalos követelések, a néprajzi alapokon nyugvó müncheni egyezmény értelmében, csak a magyarlakta területekre vonatkozhattak. Ezért Szlovákia és Kárpátalja többi területére a magyar kormány népszavazást kért, azt remélve, hogy ennek segítségével ezek a részek is visszakerülnek Magyarországhoz.

Amíg korábban, 1935-től kezdve Hitler Gömbösnek, Darányinak, majd Imrédynek egész Szlovákiát és Kárpátalját Magyarországnak ígérte, most ezt a leghatározottabban ellenezte. Miért változtatta meg a Führer eredeti álláspontját? Miért követelte most a magyaroktól e területekről való lemondást? E változásnak sok összetevője van. Szerepet játszott ebben minden bizonnyal az, hogy közvetlenül München után Hitler még ügyelt arra, hogy ne azonnal diszkreditálja a nemzeti elveket, amelyek segítségével sikerült maga mellé állítani a nyugati hatalmakat, s azok közvéleményét. De szerepet játszott a magyar kormány rezervált magatartása a csehszlovák válság alatt. Ez megkérdőjelezte a magyarok megbízhatóságát a németek számára. Berlinben egy önálló Szlovákiához több reményt fűztek. A német álláspont megváltoztatásában feltehetően némi szerepet játszott Románia is. Bukarestben amikor végül is hozzájárultak a magyarlakta csehszlovák területeknek Magyarországhoz való visszacsatolásához, diplomáciai erőfeszítéseket tettek, hogy Szlovákia és Kárpátalja megmaradt részei ne kerüljenek vissza. Berlinben egy előnyös német–román gazdasági egyezmény fejében hajlandók lettek volna odafigyelni e román kérésre. S végül, de nem utolsósorban Németország ellenezte teljes Kárpátaljának visszacsatolását, mert egy közös lengyel–magyar határt a német érdekekkel ellentétesnek tartották. Hiszen nyílt titok volt, hogy Magyarország, Lengyelország és Olaszország közös határért folyó küzdelme mögött németellenes tendenciák húzódnak.

A fentiek miatt Hitler kizárólag a magyarlakta területeket volt hajlandó visszajuttatni Magyarországnak. A szlovák és a rutén problémát a neki behódolt cseh állam keretén belül autonómia alapján kívánta megoldani. Ezt az elhatározást tükrözi a Wilhemstrasse által október 7-én készített feljegyzése. E szerint Németországnak

nem érdeke Szlovákiát Magyarországhoz csatolni, ezt különben a szlovákok is elvetik. A legjobb megoldás, hangsúlyozza a feljegyzés, a szlovák autonómia a csehszlovák államszövetségben, mert az gazdaságilag és politikailag teljesen német befolyás alatt áll. Egyébként is ez a megoldás a továbbiakban teljesen nyitva hagyja az utat az önálló Szlovákia létrehozására.⁸³ Kárpátalja kérdéséről a feljegyzés megállapítja: „Afelől nincs véleménykülönbség, hogy Kárpátalja számára az önrendelkezési jog ürügye alatt mindenképpen autonómiát kell követelni. Határozottan elutasítandó az autonóm Ukrajna Magyarországhoz csatolása. Ez a megoldás mind a magyarok, mind a lengyelek kívánsága. Ezáltal közös lengyel–magyar határ keletkezne, ami megkönnyíthetné a blokk-képződést Németország ellen. A Weimari főparancsnoksága katonai szempontból a közös lengyel–magyar határt szintén ellenzi.”⁸⁴

Nem kétséges, hogy a magyar kormány nem utolsósorban geostratégiai megfontolásból ragaszkodott a közös határhoz. Az sem kétséges, hogy e mögött németellenes tendenciák húzódtak. Amíg a magyar kormány Berlin és Pozsony ellenállása miatt lemondott Szlovákiáról, minden erejét Kárpátalja megszerzésére koncentrált. Az olasz és a lengyel támogatásban bízva október elején úgy döntött, hogy Hitler akarata ellenére birtokba veszi Kárpátalját. Ezt egy lengyel–magyar közös akcióval kívánták végrehajtani. E célból október 5-én Csáky István, a külügyminiszter kabinetfőnöke Varsóba repült. Beckkel folytatott tárgyalásai során megvitatta a közös határt és a szlovák problémát. A lengyel kormány örömmel vette tudomásul, hogy a magyar politikusok nem erőltetik a szlovák kérdést, s erejüket a közös határ megvalósítására koncentrálják. E Lengyelország számára is fontos feladat megvalósításához azonban a kért támogatást megtagadták. Beck, miután a köztársasági elnökkel, a kormánnyal és a katonai vezetőkkel tanácskozott, közölte Csákyval: az orosz veszély miatt Magyarországot ebben az akcióban csak politikailag és diplomáciailag támogatja.⁸⁵ Lengyelország tehát továbbra sem tudott vagy akart biztatásokon kívül más támogatást adni. Ez jellemezte egyre inkább Róma magatartását is. Visszakozott tehát a terv komoly támogatója is, Olaszország is. Hitler határozott ellenkezése a terv megvalósításával szemben Mussolinin bizonyos óvatosságra készítette.

A magyar kormány ennek ellenére nem mondott le a közös határról. Irregularis csapatokkal, az ún. önkéntes szabadcsapatosok segítségével, amelyek október elejétől illegálisan átszivárogtak a határon, fokozta Csehszlovákiára a nyomást. Eme akcióval kényszeríteni kívánta a csehszlovák kormányt a müncheni egyezmény Magyarországra vonatkozó döntésének mielőbbi végrehajtására. Ezt sürgették a Csehszlovákiában végbement változások is, amelyek kedvezőtlenül hatottak a magyarkérdés rendezésére. Október 5-én Zsolnán megalakult az autonóm szlovák kormány Tisóval az élén. Csehszlovákia az Osztrák–Magyar Monarchia mintájára dualista állammá változott. Csak a külügy, a honvédelem és a pénzügy maradt közös Prágában. Ezt a tényt figyelembe kell venni, a müncheni döntés Magyarországra vonatkozó végrehajtásának elemzésénél. A magyar kormány tárgyalási partnerei most már nem a demokratikus Csehszlovákia képviselői, hanem Németország bábjai

Tisóék voltak, akik maguk mögött érezvén Hitlert, a legnagyobb eréllyel vették fel a harcot a magyar területi követelések ellen.

A bekövetkezett változások nem kis ijedelmet okoztak Budapesten. Október 6-tól 8-ig három rendkívüli minisztertanácsot hívtak össze, amelyen megvitaták az új helyzetet és a további politikát. Döntés született a határ menti csapatösszevonásról, valamint a csehszlovák kormánynak küldendő újabb jegyzékről.⁸⁶ A jegyzéket az Egyesült Magyar Párt nyújtotta át, amely időközben átalakult Magyar Nemzeti Tanácsná. E tanács feladata volt képviselni az ottani magyarság érdekeit, amíg a határkérdés nem rendeződik. A térségben a zavargások fokozódtak. A szabadcsapatok akciója egyre nőtt. Ebben a helyzetben a csehszlovák kormány felhagyott a halogató taktikájával. Október 1-jén Budapestre küldött jegyzékében kijelölte a magyar–csehszlovák tárgyalások helyét, időpontját és a delegáció tagjainak névsorát. A magyar kormány elfogadta a javaslatot. Ennek értelmében október 9-én Komáromban megkezdődtek a tárgyalások. A szlovák delegációt Tiso, a szlovák autonóm párt elnöke, a magyart Kánya külügyminiszter vezette. (Tagja volt Teleki Pál is.) A magyarok komáromi követelései Hitler godesbergi memorandumának mását képezték. Azokat a területeket kérték, amelyeken az 1910-es népszámlálási adatok alapján 50%-nál több magyar élt, vagyis 12 940 km² területet, 1 030 794 lakossal. A szlovákok és rutének számára pedig önrendelkezési jogot követeltek. Ezt a csehszlovák delegáció visszautasította mondván: ez nem tartozik a tárgyalások körébe. A müncheni egyezmény ezt nem írja elő. Elfogadhatatlannak minősítette a magyar területi követeléseket is. Semmilyen területi engedményre nem volt kapható. Csupán széles körű autonómiát akartak adni a magyar kisebbségnek a csehszlovák állam keretén belül. Kánya megdöbbenéssel hallgatta a csehszlovák javaslatot. „Mi nem is voltunk felkészülve hallani a csehszlovák delegáció szájából ilyen ajánlást” – nyilatkozott erről a magyar külügyminiszter. A javaslatot kategorikusan visszautasította. Kijelentette, hogy területi koncessziók nélkül a tárgyalásokat feleslegesnek tartja. Ezt követően Tisóék felajánlották Csallóköz területe, Pozsony és környéke nélkül és Komárom várost mint szabadkikötőt. Az új javaslat 1838 km²-t és 105 ezer 418 lakost jelentett volna, vagyis kb. a tizedét annak, mint amennyit a magyarok kértek. Miután Kánya ezt visszautasította a csehszlovák delegáció október 13-án kész volt az 1930-as népszámlálási adatok alapján 5200 km² területet 345 ezer lakossal visszajuttatni Magyarországnak. Kánya ezt is elégtelennek minősítette. A tárgyalások folytatását elhalasztották. Kánya és Teleki Budapestre sietett, ahol megtárgyalták Imrédyvel az előállt helyzetet. Tiso pedig Durčansky belügyminisztert azonnal Hitlerhez küldte.

Október 13-án délután, miután Kánya Budapestről és Durčansky Németországból tért vissza, sor került a komáromi tárgyalások befejező megbeszélésére. Kánya ez alkalommal kijelentette, hogy a magyar és a csehszlovák javaslat között nagy az eltérés, ezért kormánya elhatározta, hogy a tárgyalásokat a maga részéről befejezettnek tekinti. A Csehszlovákiával szembeni követeléseinek mielőbbi rendezését

a müncheni jegyzőkönyvet aláíró nagyhatalmaktól kéri. A csehszlovák delegáció annak reményében, hogy a megoldás számukra nem lesz előnytelen – hiszen Hitler támogatása is biztosított volt – tudomásul vette a magyar kormány elhatározását. Így a komáromi tárgyalások eredménytelenül végződtek.

A magyar kormánykörökben nagy volt a nyugtalanság. Még aznap, október 13-án éjjel rendkívüli minisztertanácsot hívtak össze, amelyen megvitatták a további lépéseket. Komoly vita alakult ki akörül, hogy a kormány általános mozgósítást rendeljen el, vagy csak újabb korosztályokat hívjanak be. Az általános mozgósítás tervét elvetették, elrendelték azonban a részleges mozgósítást, öt újabb korosztály behívását. Döntés született arról is, hogy Magyarország azonnal a müncheni egyezményt aláíró négy nagyhatalomhoz fordul. „Magyarország nem hagyhatja el a négyhatalmi bázist”⁸⁷ – hangsúlyozta Kánya, szembeszállva azokkal, akik a katonai akciót szerették volna elindítani. A minisztertanács elhatározta, hogy Darányit, a parlament elnökét azonnal Németországba, Csákyt, a külügyi kabinet főnökét pedig Olaszországba küldi.

München után a magyar kormánykörökben erősödtek azok a hangok, amelyek az adott helyzetért Imrédyt és Kányát tették felelőssé. Hibáztatták mindkettőjüket, amiért az augusztusi és a szeptemberi napokban nem vállalták a Hitler által felajánlott katonai szövetséget, s emiatt Magyarország nem állíthatta vissza a történelmi határokat. Magatartásukkal olyan helyzetet idéztek elő, amely lehetővé tette a szlovák politikusok számára, hogy Magyarország viszonylatában a németektől és a lengyelektől eltérően az etnográfiai határokat megtagadja. Tény, hogy Prága, de főleg Pozsony részéről volt erre komoly kísérlet. S erre Hitlernél kerestek orvoslást. Ezekben a napokban a cseh és a szlovák vezetők a Führernél egymásnak adták át a kilincset. Alighogy Durčanský visszaérkezett, Chvalkovský utazott Németországba. Tiso ugyancsak oda készült. Valamennyien hűségnyilatkozatokat tettek. A magyar kormány nem maradhatott le. Megkezdődött a versenytűzés Hitler kegyeinek elnyeréséért. S hogy Darányi Németországba érkezéséig se veszítsenek időt, Sztójay berlini magyar követ felkereste Ribbentropot, és cáfolta azokat a híreket, amelyek szerint Magyarország valamiféle új németellenes blokkpolitikát támogatna. Ugyanezt hangsúlyozta Darányi a Hitlerrel folytatott megbeszélései során. Az exminiszterelnök, a magyar parlament elnöke, hogy jóvá tegye az Imrédy politika korábbi hibáit, s hogy megszerezze a birodalmi kancellár támogatását a csehszlovák területek visszaszerzéséhez, közölte Hitlerrel: Magyarország az eddiginél szorosabb kapcsolatba akar lépni a Berlin–Róma tengellyel, ezért kész csatlakozni az antikomintern paktumhoz és kilépni a Népszövetségből. Majd végül kilátásba helyezte a német–magyar gazdasági kapcsolatok szorosabbra fűzését.⁸⁸

Hitler megnyugvással vette tudomással a felkínálkozást. A magyar kormány kardcsörtető harciasságát azonban igyekezett lehűteni. Darányi ugyanis közölte, hogy ha a csehszlovák kormány nem hajlandó visszajuttatni Magyarországnak a területeket, a magyar kormány háborúra szánja el magát, s ehhez Németország támogatását kéri.

A Führer ezt a tervet a leghatározottabban visszautasította. Akkor kellett volna harcolni, amikor ő kérte – ordított ingerülten. Ezzel kapcsolatban élesen kikelt Kánya és Imrédy nyári és őszi aggályoskodásai ellen. Magyarország szerinte elvesztette az alkalmas pillanatot. Ha most törne ki a fegyveres konfliktus Csehszlovákiában, Magyarország teljesen egyedül állna. Hitler visszautasította mind a négyes konferencia összehívására, mind pedig a szlovák és rutén népszavazásra vonatkozó javaslatot. Az előbbi azzal, hogy Magyarország számára ez kedvezőtlen lenne, mert Anglia és Franciaország Csehszlovákia oldalára állna. Az utóbbit azzal, hogy a szlovákok és a rutének nem akarnak Magyarországhoz kerülni. Azt tanácsolta a magyar kormánynak, hogy egyezzen meg közvetlenül a csehszlovák kormánnyal. Kívánsága érthető volt, hiszen ez biztosította, hogy mindkét fél versenyt futva hozzá szaladjon és egymást túllícitálva tegyenek újabb és újabb gazdasági és politikai engedményeket. A kancellár megbízta Ribbentropot, hogy vegye a kezébe az ügy rendezését. A német külügyminiszter közvetítőként lépett fel a magyar–csehszlovák konfliktusban. Elképzelései a magyar–szlovák határt illetően jelentősen eltértek a magyar kormány elképzeléseitől, minthogy Pozsonyt, Kassát, Ungvárt és Munkácsot Csehszlovákiának kívánta hagyni.

Valójában Darányi németországi útja nem hozta meg a várt eredményt. Mindössze az történt, hogy a magyarlakta területekre vonatkozó magyar igényeket a németek ezt követően jobban támogatták mind a sajtóban, mind pedig diplomáciai úton.

Több sikerrel járt Csáky római látogatása. Mussolini – a szlovák és a rutén népszavazást kivéve – teljesen egyetértett a magyar kormány elképzeléseivel: a négyes konferencia összehívásával, a részleges mozgósítással. Mindehhez a legmesszemenőbb diplomáciai és katonai támogatást ígérte, így Jugoszlávia és Románia semlegesítését, repülőgépeket, hadianyagot. Mussolini, aki örült, hogy újra nemzetközi szerephez jut, azonnal hozzálátott a négyes konferencia összehívásához, amelyet a következő héten Olaszországban kívánt megrendezni.⁸⁹ Sietnie kellett, mert tudomása volt arról, hogy Hitler nem lelkesedik a négyes konferencia összehívásáért. Ezért kész tények elé kívánta állítani. Ciano Csákyval folytatott tárgyalása után nyomban utasítást küldött a londoni, párizsi, berlini és belgrádi olasz képviselőknek: haladéktalanul közöljék az ottani kormányokkal, hogy Olaszország teljes erővel támogatja a négyes konferencia összehívását óhajtó magyar jegyzéket, amely átadásra készen áll.

Ribbentrop, aki megkapta a berlini olasz nagykövettől az erre vonatkozó közlést, azonnal felhívta Ciano-t és figyelmeztette, hogy célszerűtlen, sőt a magyarokra nézve veszélyes is lehetne mindez. A konferencia összehívását le kell állítani. Ciano erre nem sok hajlandóságot mutatott. Hiszen a magyar kormány közlésére már diplomáciai lépéseket tett ezügyben. Ezt csak akkor volt hajlandó leállítani amikor egy nappal később, Csáky ismét felkereste és közölte: miután Hitler ellenzi a négyes konferenciát, a magyar kormány eláll ettől a tervtől. Ciano megdöbbenéssel fogadta Csáky újabb közlését, hiszen a magyarok visszakozása rendkívül kellemetlen helyzetbe hozta őket. A történetek után azonban nem maradt más hátra, mint visszavonni az

erre vonatkozó diplomáciai lépéseket, az előző napi londoni és párizsi demarchot semmisnek nyilvánítani. Ciano, most akárcsak Hitler, a közvetlen tárgyalások folytatását javasolta. S amennyiben ezek ismét kudarccal végződnek, Magyarország kérje Németország és Olaszország döntőbíráskodását.

A fenti diplomáciai lépésekkel egyidejűleg a magyar kormány katonai intézkedéseket is tett. Az újonnan behívott öt korosztályt felfegyverezve a csehszlovák határnál összpontosította. Kész volt háborút indítani Csehszlovákia ellen. A magyar legfelsőbb katonai vezetés ismételten figyelmeztette a kormányt, hogy nem vállalkozhat egy esetleges kétfrontos háborúra. Ezért Imrédy hosszú megfontolások után arra az elhatározásra jutott, hogy mindenképpen megszerzi Románia semlegességét. A magyar–lengyel közös határhoz történő hozzájárulásért kész volt Romániának a Körösmező–Tatárhágó vasútvonalat magába foglaló területet átengedni. Beck lengyel külügyminiszter vállalkozott a közvetítésre. E kérdésről Glatzban tárgyalt a román királlyal és külügyminiszterrel. A tárgyalásokra vonatkozó adatok rendkívül ellentmondásosak, Beck szerint a tárgyalások sikerrel jártak. Más források értelmében a román vezetők nem fogadták el a magyar, illetve lengyel javaslatot. Véleményünk szerint az utóbbi a valószínű.⁹⁰

Közben Ribbentrop tovább „fáradozott” a csehszlovák–magyar területi rendezésen. A határra vonatkozó javaslatát, amely a szlovák politikusok, így maga Tiso segítségével készült, elküldte a magyar kormánynak azzal, hogy ez kimeríti Németország közvetítési lehetőségeit. E tervet szerint Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár és Munkács nem kerülhetett volna vissza Magyarországhoz. Budapesten ezt a javaslatot, mint elégtelent visszautasították, s a német és olasz döntőbíráskodását kérte. A magyar kormány bármennyire nem kíván tovább tárgyalni, s bármennyire elfogadhatatlannak tartotta az újat, valamivel kedvezőbb javaslatot, a németek akaratával nem mert szembehelyezkedni.

Mi volt a nyugati hatalmak álláspontja a magyar–csehszlovák tárgyalások és a tervezett német–olasz döntőbíráskodást illetően? Noha mind Anglia, mind Franciaország figyelemmel kísérte a magyar–csehszlovák tárgyalásokat, az azokba való aktív beavatkozástól tartózkodtak. Londonban úgy látták, hogy Magyarországnak jogos követelése van Csehszlovákiával szemben.⁹¹ Az appeasement politika ellenfelének, Winston Churchillnek is ugyanez volt a véleménye. A csehszlovák delegáció első javaslata, amely az ottani magyarságnak autonómiát kínált fel, nem egyéb, mint kigúnyolása a néprajzi elveknek amelyek a müncheni egyezményben implicit a magyarságra is vonatkoznak.⁹² Nem így Párizsban. A francia kormány főleg Magyarországot tette felelőssé az eredménytelen tárgyalásokért. Úgy látta, hogy területi követelése túlmennek a müncheni határozaton. Célszerűnek tartotta azok mérséklését.⁹³ Anglia és Franciaország a tengelyhatalmak döntőbíráskodásának a gondolatát elfogadta, ez ellen nem emelt kifogást. Kárpátalja 1939. márciusi visszacsatolását már nem ilyen egyértelműen ítélték meg.

A magyar–csehszlovák tárgyalásokban váratlan fordulat következett be. Október végén a német kormány ugyanis módosította eddigi álláspontját, méghozzá a magyarok javára. Miért? Mi készítette erre? A magyarkérdés kapcsán ugyanis komoly nézeteltérés keletkezett Németország és Olaszország között. A németek érdekelve voltak ezek elsimításában. E célból október 27-én Ribbentrop Rómába utazott. Mussolinival és Cianoval folytatott megbeszéléseinek középpontjában a magyar–csehszlovák probléma állt. Hosszú vita után a német külügyminiszter végül beleegyezett abba, hogy Ungvár, Munkács, Kassa Magyarországhoz kerüljön. Ennek az engedménynek az ára az volt, hogy az olasz kormánynak le kellett mondania az annyira szívügyét képező magyar–lengyel közös határról. Rómában megállapodás született, hogy a kérdés hivatalos rendezése céljából november 2-án Bécsben tanácskozást hívnak össze. A müncheni egyezmény záradéka értelmében a magyar–csehszlovák területi vitának a tárgyalások kudarca esetén a jegyzőkönyvet aláíró nagyhatalmi értekezlet elé kellett volna kerülnie. Hitler és végül Mussolini is elhatározta, hogy e kérdésről ők döntenek. Angliát és Franciaországot ebbe nem vonják be. Az angol és francia kormány szívesen mondott le a vita eldöntéséről a Berlin–Róma tengely javára.

A döntőbíráskodásra 1938. november 2-án került sor Bécsben. A Ribbentrop és Ciano által hozott határozat értelmében 12 ezer 400 km² terület és 1 millió lakos került vissza Magyarországhoz.⁹⁴ Az első bécsi döntés az etnográfiai elveket vette alapul. A döntés azonban nem elégítette ki a magyar kormányt. Ribbentrop és Ciano ugyanis visszautasította azt a magyarkérdést, hogy a rutének számára önrendelkezési jogot biztosítsanak. Ettől ugyanis e területnek Magyarországhoz való visszakerülését, a Lengyelországgal közös határ létrehozását remélték.

A magyar–lengyel közös határ, amelyet a magyar kormányok olyan kitartóan küzdöttek mindenekelőtt geostratégiai jelentőséggel bírt Magyarország számára. Látták azt a nyilvánvaló tény, hogy „amennyiben Kárpátalja kérdését a németek fogják a maguk javára megoldani, úgy számolni kell azzal, hogy az őket nyugaton és északon körülvevő Német Birodalom maradéktalanul érdekkörébe fogja hajtani, s elvágja még annak a lehetőségét is, hogy külpolitikailag más irányvezetést folytathassanak mint amit Németország diktál.”⁹⁵ Ezt a maradéktalan kiszolgáltatottságot az olyan, németellenesnek igazán nem mondható politikusok, mint Werth Henrik vezérkari főnök – a fenti sorok szerzője – sem akarta. Európa újrendezése során egyenlő partnerként kívántak együttműködni Németországgal. Kifejezőek a Kozma Miklós volt belügyminiszter naplójába bejegyzett sorok. „A trianoni Magyarország ketrecébe bezárva él 9 millió magyar. Három oldalról a kisantant veszi körül, negyedik az Anschluss óta Németország. Ha a jövőben, amiben ma már senki nem kételkedik, békésen vagy vérrel visszakapjuk a magyar területeket, ez önmagában véve csak annyit jelent, hogy egy valamivel nagyobb ketrecben, valamivel több magyar fog élni. A rutén föld ellenben azt jelenti, hogy a kisantant gyűrűjét Csehszlovákia és Románia között megszakítottuk, s megvan a közös határunk Lengyelországgal. Nem is kérdés,

hogy akkor is folytatnunk kell a Németországgal eddig folytatott baráti politikát, de az sem kérdés, hogy egészen más körülmények között mint értékes ország folytathatjuk. A Róma–Berlin politikájának nem ellentétele, de nekünk megkönnyebbülés a Varsó–Budapest–Belgrád–Róma vonal.⁹⁶

Közvetlenül az első bécsi döntés után a magyar politikai és katonai körök úgy döntöttek, hogy Kárpátját birtokba veszik. Kész helyzetet teremtenek. Abból indultak ki, hogy a nyugati hatalmak e lépésüket tudomásul veszik, számítottak Jugoszlávia semlegességére, s Lengyelország és Olaszország aktív támogatására. Abban reménykedtek, hogy Németország végül is szintén elfogadja ezt.

1938. november 9-én, öt nappal az első bécsi döntés után Kánya az alábbi táviratot küldte Varsóba. „Nincs kizárva, hogy a jelenlegi rutén kormány Ungvár és Munkács megszállása után a magyar csapatok bevonulását kéri a megmaradandó területekre rendfenntartás céljából. Ez esetben hajlandók vagyunk reguláris honvédelakulatokkal oda bevonulni.”⁹⁷ A valószínűség, amire Kánya utalt már valóság volt. November 6-án, tehát négy nappal az első bécsi döntés után a Horthy Miklós részvételével lezajlott megbeszélésen ugyanis döntés született, hogy a magyar csapatok az említett módon szállják meg egész Kárpátját. Gondoskodás történt arról is, hogy ez a Ruszin Nemzeti Tanács felkérésére történjék meg. Az akció lebonyolításához a magyar kormány Lengyelországtól fegyveres segítséget (négy hadosztályt) kért. Ezt azonban Beck visszautasította, mert ahogy kifejtette: nincsenek olyan politikai okok, amelyekkel Lengyelország katonai fellépését kifelé elfogadhatóan meglehetne magyarázni.⁹⁸ Az akció előtt a magyar kormány még egyszer tisztázni próbálta, hogy a tervezett lépés milyen reakciót válthatna ki a tengelyhatalmaknál. Ciano óvta a magyarokat az akciótól, mert Berlin úgy tekinti Kárpátját, mintha német terület lenne. „Mussolini igen nyugtalan – közölte –, mert attól tart, hogy kalandokba bocsájtjuk, s ezzel megszegjük az adott szavunkat. A Ducét legkényelmetlenebb helyzetbe hozzuk, mert a németeknél azzal harcolták ki a három várost (Kassát, Ungvárt és Munkácsot), hogy a magyar kormány lemond a fennmaradó Kárpátja megszállásáról, ezért felelősséget is vállalt. Olaszország tehát nem támogatja a tervet.”⁹⁹

November 15-én Horthy Miklós személyesen tárgyalt Erdmansdorf budapesti német követtel. Kifejtette azokat az okokat, amelyek őt és kormányát arra készítetik, hogy Kárpátját elfoglalja. November 18-án Sztójay berlini követ hasonló tartalmú memorandumot nyújtott át a Wilhelmstrassén.¹⁰⁰ A német válasz nem tartalmazott határozott visszautasítást, csak azt hangsúlyozta: „...ily lépést aggályosnak (bedenklich) tartanak, mert attól félnek, hogy a cseh kormány erre fegyveresen reagál, ami bonyodalmakat idéz elő, s ők (a németek Á. M.) nem jöhetnek segítségünkre.”

November 18-án este Budapesten volt a német és az olasz válasz. Ezeket a késői órákban összeülő minisztertanács megvitatta. A német választ, amely valóban nem tartalmazott határozott visszautasítást, a minisztertanács a következőképpen kommentálta: Berlin ugyan nem tanácsolja az akciót, de csak azért mert félti Magyarországot, minthogy az adott helyzetben nem tud segítséget nyújtani. Világos,

hogy a német válasz tudatos félremagyarázásáról van szó. A minisztertanács határozatot hozott az akció azonnali megindítására. A támadást a 19-ről 20-ra virradó éjszakára tűzték ki. A kocka el volt vetve. A kormányban és a katonai körökben a minisztertanács határozata ellenére a támadás előtti percekben erős ingadozás volt tapasztalható. Félték a németektől. A támadást elhalasztották. Ennek közvetlen oka az volt, hogy a hadseregarancsnokság technikailag lehetetlennek tartotta a csapatok tervezett időben való megindulását. Arra hivatkoztak, hogy a kifáradt katonáknak (az éjjel vonták őket össze a határhoz) pihenőre van szüksége mielőtt harcba indulnak. A támadást az utolsó pillanatban 24 órával elhalasztották. Ennek következménye az lett, hogy a minden részletében gondosan kidolgozott és fait accompli épült terv felborult. A Felvidéki Magyar Hírlapban nem tudták már leállítani a magyar külügyminiszter által elkészített közlést. November 20-án reggel az újság címlapján nagybetűkkel hirdette, hogy a Ruszin Nemzeti Tanács behívta a magyar csapatokat. Kitért a diplomáciai botrány.

November 21-én a német és olasz kormány négy azonos pontból álló, éles hangú jegyzéket juttatott el Budapestre.¹⁰¹ A jegyzékek hangsúlyozták, hogy a nemrég Bécsben Magyarország és Csehszlovákia kérésére végrehajtott döntőbíráskodás keretén belül a német és olasz kormány kijelölte a határokat Magyarország és Kárpátja között. Magyarország a bécsi döntés aláírásával az egész világ előtt nyíltan elismerte véglegesnek ezt a határt.

A tengely tiltakozó jegyzékei igen nehéz politikai és erkölcsi helyzetbe hozták Magyarországot. Diplomáciailag elszigetelődött. A kárpátjai akció csődjé, amely Magyarország pillanatnyi elszigetelődését jelentette, nem csak kül-, hanem komoly belpolitikai válságot is okozott. Olyan sajátos helyzet alakult ki, hogy mind a szélsőjobboldal, mind a konzervatív liberális szárny elégedetlen volt a kormány politikájával. Az előbbieket felelőssé tették Imrédyék nyári és őszi ingadozásaiért, azért hogy nem léptek fegyveres szövetséggel Németországgal, hanem a kisantanttal kísérleteztek. Ennek tulajdonították azt, hogy Magyarország nem kapta meg egész Szlovákiát és Kárpátját, s hogy Németországgal a kapcsolatuk amire szerintük az egész külpolitikát alapozniuk kellene, elégtelenül fejlődött. A novemberi vállalkozásuk pedig a két állam közötti viszonyt még jobban beárnyékolta, szinte ellenségesé tette. E helyzetből egy kiutat láttak: azonnal minél nagyobb mértékben orientálódni Németország, a hitlerizmus felé.

A Nemzeti Egység Párt liberális szárnya ugyancsak szembehelyezkedett az Imrédy-kormány kül-, és belpolitikai törekvéseivel. E körök helytelenítették a szélsőjobboldalnak tett engedményeket, a teljes csatlakozást a tengelyhatalmakhoz, s Magyarország kilépését a Népszövetségből. Mindkettő az Imrédy-kormány külpolitikájának közvetlen célkitűzései közé tartoztak.¹⁰² A fenti körök eddig nem akarták a kormányt nyílt támadásokkal gyengíteni a Kárpátja megszerzésére vonatkozó, napirenden lévő politika megvalósításában. A kudarc után azonban az eddig visszafojtott ellentétek annál nagyobb erővel törtek felszínre. A kormánnyal szemben

általános volt az elégedetlenség. Hangulatukat Kozma Miklós a következő szavakkal adta vissza: „A kormány kapkod és alkalmatlannak bizonyult egy történelmi feladatra, amely megoldható lett volna.”¹⁰³

Imrédy németbarát politikája a második kormányalakítása után tovább fokozódott. Az új kabinetből kihagyta Kánya külügyminisztert, akinek nyakába varrta a felelősséget a nyári és őszi ingadozásokért, a Németország érdekeit figyelmen kívül hagyó külpolitikai lépésekért. Berlin tudtára adta, hogy Kánya a novemberi akció értelmi szerzője. Ezzel nemcsak saját magát kívánta rehabilitálni a németek előtt, hanem meg akart szabadulni külügyminiszterétől, akit Hitler mérhetetlenül gyűlölt, s akinek autoritása volt a külügyekben, s elképzeléseit sokszor vele szemben is érvényesítette. A külügyminiszteri székbe a németbarát Csáky István került, aki szűk látókörű, kis kaliberű diplomata volt. S ilyenformán alkalmas volt arra, hogy Imrédy új németbarát külpolitikai elképzeléseit végrehajtsa. A kárpátaljai kudarc után Imrédy fő célkitűzése: biztosítani a német orientációt, a német–magyar politikai és gazdasági együttműködést, a katonai szövetséget. Berlinben ezt nagyra értékelték. December elején Ribbentrop tudatta a magyar kormánnyal, hogy a német–magyar viszonyban felmerült nézeteltérések eloszlátása érdekében eszmecserét szeretne folytatni a magyar kormány képviselőivel.¹⁰⁴ E célból Csáky új külügyminiszter 1939. január 16-án Németországba utazott. A magyar külügyminiszter tárgyalta Hitlerrel és a német kormány több tagjával. A megbeszélések rendkívül feszült légkörben indultak. Hitler felsorolta a magyar kormány bűnlajstromát. Hálátlansággal vádolta Magyarországot. „...Ők ugyanis – mondotta – lehetővé tették az első határrevíziót. Ezt a magyarok nem értékelik. Sőt, olyan hangokat lehet hallani, hogy Németország üttötte el Magyarországot a jogos követelésektől. Amikor ő tárgyalta Horthyval az együttműködésről, Kánya, akit mindig Németország ellenségének tartott, megkötötte a bledi egyezményt. Újra lábra segítette a kisantantot és pedig Németország ellen. Amikor az események kifejlődtek – folytatta –, Lengyelország megmozdult, Magyarország azonban mindent átaludt, alig tett néhány jelentéktelen lépést.”¹⁰⁵ Őszi sikereit Hitler a nyugati hatalmaknak tulajdonította, amelyek, mint mondotta, tárcán hozták neki Csehszlovákiát. Ami történt – folytatta –, csak egyszer fordulhat elő a történelemben. Abból kell kiindulni, hogy a jövőben sikereket csak a cselekvés kölcsönös összehangolásával lehet elérni.

A magyar külügyminiszter védekezni próbált a felsorakoztatott vádak ellen. A magyar kormány ingadozásait, óvatosságát az ország katonai gyengeségével magyarázta. A Kánya elleni vádakát szó nélkül hagyta. Erőteljesen bizonygatta azonban, hogy a magyar nép többsége barátságot érez Németország iránt. Biztosította Hitlert, hogy Németország alapköveteléseit száz százalékig teljesíteni fogják. Csáky megbánást mutatott a magyar politika korábbi hibáival szemben, s mindent megígért: gazdasági szerződést, fegyverkezést, kilépést a Népszövetségből, csatlakozást az antikomintern paktumhoz. Hitler hajlandó volt új lapot nyitni a német–magyar kapcsolatok történetében. (Az új lapot azzal indította, hogy benyújtotta az újabb gazdasági és

politikai követeléseket.) Ezt követően Hitler haragja annyira enyhült, hogy rátért az együttműködésre vonatkozó elképzelésekre. Kifejtette a Csehszlovákia teljes megsemmisítésére vonatkozó tervét. „Ha le kell térni az etnográfiai vonalról és el kell fogadni a területi elvet, úgy azt csak közös erővel tehetjük.” Rendkívül diplomatikusan utalt az időpontra is, amelyet márciusban jelölt meg.¹⁰⁶

München és az első bécsi döntés után a nyugati hatalmak magatartása nyilvánvalóvá tette, hogy Németország terjeszkedésének korlátozását nem Csehszlovákiánál kezdik meg. De az is nyilvánvalóvá vált, hogy a geostratégiai szempontból fontos Kárpátalja hovatartozásának kérdése nem közömbös számukra, s hogy e területnek Magyarországhoz való csatolását nem ellenzik. Ezt tudomásul veszik. Tették azt annak ellenére, hogy Imrédy kormányzásának utolsó szakaszában teljesen átállt a német vonalra. Magyarország nyugattal való kapcsolatai jelentősen meglazultak. Imrédy elvesztette azoknak a brit köröknek a bizalmát, amelyek örömmel vették hatalomra kerülését. 1938–1939 fordulóján már bizalmatlanok voltak vele szemben, s a további támogatásának teljes megvonását latolgatták.¹⁰⁷

A konzervatív hatalmi csoportok – mindenekelőtt Bethlen és köre – a második Imrédy kormány megbuktatásán fáradozott. Olyan miniszterelnököket kívántak hatalomra segíteni, aki képes lesz az eseményeket kedvező irányba terelni. A választás Teleki Pálra esett. Az új miniszterelnök azzal a programmal indult, hogy Magyarország német orientációja mellett erősíteni fogja Olaszországgal és a nyugati hatalmakkal való kapcsolatait, minden áron megőrzi cselekvési szabadságát. Törekvése fiaszkót szenvedett. Rövid idő alatt ugyanaz a helyzet alakult ki, mint Darányi és Imrédy kormányzásának második szakaszában amikor választás elé kerültek: vagy végrehajtják a német kívánságokat, vagy félreállnak, illetve megbuktatják őket. Darányi és Imrédy az előbbi, Teleki, mint ismeretes egy harmadik utat választott: öngyilkos lett.

Teleki külpolitikájának középpontjában Kárpátalja megszerzése állott. (Erről Imrédy Berlinre való tekintettel lemondott.) Teleki lehetőleg önállóan, Olaszország és a nyugati hatalmak támogatásával, vagy Prágával való közvetlen megegyezése révén próbálta a területet visszaszerezni. Ezt most kizárólag földrajzi és gazdasági okokkal indokolta, azzal, hogy a Nagyalföld – a Tisza folyásának vonala miatt – geográfiai és földrajzi egységet alkot Kárpátaljával. Erről a kérdésről szinte tudományos jellegű memorandumokat készített. Ezzel egyidőben a Teleki-kormány kísérletet tett arra, hogy Kárpátalja kérdésében Prágával közvetlenül megegyezzen. Március 6-án Vörösmarty János, a külügyminiszter állandó helyettese Prágába utazott, ahol Chvalkovský csehszlovák külügyminiszterrel tárgyalta. Megbeszélései során hangsúlyozta, hogy Magyarország jószomszédi viszonyba akar kerülni Csehszlovákiával. A jó viszonyt egyelőre a kárpátaljai kérdés zavarja. Majd ismertette Magyarországnak az e területhez fűződő gazdasági érdekeit. Végül kijelentette: kormánya Kárpátalja átengedése fejében kész rekonpenzációt adni. Chvalkovský noha erősen nyugtalankodott, hogy mit szólnak majd a németek, hajlandónak mutatkozott az ügylet megkötésére.¹⁰⁸ Végleges választ azonban csak a Hacha elnökkel történt megbeszélés utánra ígért.

Hitler, noha a tárgyalás időben már eldöntötte, hogy két héten belül Csehszlovákiát teljesen felszámolja, Kárpátalját Magyarországnak engedi át, a bécsi döntés határozataira hivatkozva leállította a készülő magyar csehszlovák ügyetet. Egyrészt be kellett bizonyítani a más utakon is próbálkozó Telekinek, hogy a revízió kulcsa Berlinben van. Másrészt Kárpátalját a szlovák kérdés zökkenőmentes megoldásának szolgálatába kívánta állítani.

Március első napjaiban a német politika számára bizonyos kedvezőtlen jelek mutatkoztak Szlovákia elszakadásának kérdésében. A Szlovák Néppárt vezető köreiben ingadozás volt tapasztalható. Március 7-én Berlin Tiso és Sidor tudomására hozta, hogy Németország Csehszlovákia felszámolását határozta el, s ez lesz a legjobb lehetőség Szlovákia önállóságának kikiáltására. Ezzel egyidőben Ausztriából nagyobb mennyiségű fegyvert szállítottak Szlovákiába, és felfegyverezték az ún. német ordereket. Ebben a helyzetben a prágai kormány és a köztársasági elnök fegyveres közbelépésre határozta el magát. A Tiso-kormány valamennyi tagját – Teplanskyt kivéve – letartóztatták. A hatalmat Szlovákiában a hadsereg vette át. A német kormány az ingadozó szlovák vezetőket figyelmeztette: „Ha a szlovákok nem teljesítik Berlin kívánságait, Magyarország megszállja Szlovákiát, ha nem élnek Hitler engedélyével, akkor a Führer leveszi róluk a kezét és akkor ott vannak a magyarok.” Sidort azonban nem tudták megnyerni tervük számára. Ebben a helyzetben, amikor a szlovák kérdés Sidorék ingadozásai és a prágai kormány közbelépése következtében bonyolódni kezdett, Hitlerék szabad kezet adtak a magyar kormánynak Kárpátalját illetően. Március 11-én, hosszú hallgatások után, jegyzéket küldtek Budapestre, amely lényegében ezt tudatta. A jegyzék négy pontban foglalta össze Németország kárpátaljai gazdasági és politikai érdekeit, amelyekre a magyar kormánynak e terület megszállásánál tekintettel kell lennie. Teleki elfogadta azokat. Ezt követően Hitler magához hívatta Sztójay berlini magyar követet és szankcionálta Kárpátalja megszállását. Közölte vele: Csehszlovákia szét-törése közvetlen napirenden van. Szlovákia függetlenségét el fogja ismerni. Kárpátalja kormányának azonban 24 óráig nem ad hasonló elismerést. Jelentse kormányának: „Magyarországnak van 24 órája, amely idő alatt megoldhatja a rutén kérdést.”¹⁰⁹

A történetírásban és a köztudatban létezik olyan nézet, miszerint Teleki Berlin akarata ellenére szállta meg Kárpátalját. Tény, hogy Telekinek eredetileg – tehát a német hozzájárulás előtt – az volt a terve, hogy ha Hitler elfoglalja Csehszlovákiát, vagy Szlovákia függetlenné válik, akkor még a németek ellenzése dacára is birtokba veszi Kárpátalja megmaradt részeit. Ezt a tervet a minisztertanács is elfogadta. Elhatározásukat közölték az olasz és a lengyel kormánnyal. Közben azonban megérkezett Berlinből a terület elfoglalására vonatkozó német hozzájárulás. E fordulat Telekiben vegyes érzelmeket ébresztett. Örömet felelt, hogy végre megvalósíthatja a közös lengyel–magyar határt. Aggodalmat amiatt, hogy ez német hozzájárulással történt, s következménye pedig a Német Birodalom Kárpát-medencében lévő túlsúlyának további erősödése.

Miért változtatta meg Hitler álláspontját, amelyet Münchentől március elejéig képviselt? Ebben most a döntő szerepet a szlovák kérdés játszotta. Sidor március 12-én visszautasította a németek kívánságát a „önálló” Szlovákiát illetően. Ezt követően Hitler Berlinbe kérte Tisót (aki a tárgyalás időben semmilyen funkciót nem viselt), s tudatta vele: „...ha nem megy el, akkor a magyarok nemcsak Kárpátalját, hanem Szlovákiát is megszállják.” Majd tudatta vele, hogy két német hadosztály készen áll Bratislava elfoglalására. Hitler Tisóval folytatott tárgyalásai során több alkalommal visszatért arra, hogy Magyarországgal szemben ő mentette meg Szlovákia önállóságát. „Véletlenül” éppen ebben az időben érkezett egy jelentés a megbeszéléseken résztvevő Ribbentropnak, amely hírt adott a szlovák határ mentén történt magyar csapatösszevonásokról. A jelentést Hitler átnyújtotta Tisonak,¹¹⁰ és választ kért: „...akar-e Szlovákia elszakadni Csehországtól és független állammá válni?” Másnap a szlovák parlament választ adott e kérdésre kikiáltotta Szlovákia függetlenségét. Ezzel egyidőben Tiso a szlovák állam védelmét kérte Németországtól. Hitler, megadta a kért protektorátust.

Kárpátalja Magyarország által történő megszállását bonyolította, hogy március 14-én – a németeknek Prágába történő bevonulásával egy időben – Volosin puccsszerűen kikiáltotta Kárpátalja függetlenségét, s kérte Németország védnökségét. S miután Hitler kérését válasz nélkül hagyta, Romániába szökött, ahol proklamálta Kárpátaljának Romániához való csatlakozását. A román kormány, amely tisztában volt azzal, hogy Kárpátalja megszállása a németek hozzájárulásával történt – Volosin felkérése ellenére meg sem mozdult. Diplomáciai akciót indított annak érdekében, hogy Kárpátalja ama részeit, amelyeket az első világháború után is magának követelte, békésen megszerezze. (Ebben Lengyelország támogatta.) A magyar kormány azonban ezt a leghatározottabban visszautasította. Március 17-én a szics gárda kisebb ellenállását letörve elfoglalta Kárpátalját, az egynapos köztársaságot. Ezek az események, amelyek München logikus következményei voltak, maguk alá temették nemcsak Csehszlovákiát, hanem az egész versailles-i Közép-Európát is.

JEGYZETEK

- 1 Lásd erről Kovács M. Mária: Nemzeti önrendelkezés és politikai szabadság. Világosság, 1998/2. 42 l.
- 2 A kialakult nemzetközi helyzetben, amikor Csehszlovákia teljesen magára maradt, Beneš előtt az alábbi alternatíva állt: vagy teljesen kilátástalan háborúba viszi a népet, vagy kapitulál. Az utóbbit választotta. Véleményünk szerint helyesen.

- 3 Kivételt jelent a Budapesten megjelent két vastag kötet. A kötetek, noha mindenekelőtt Magyarország külpolitikáját mutatják be részletesen, sokoldalú képet nyújtanak a többi kelet-közép-európai államnak, a csehszlovák válság alatti politikájáról, magatartásáról. Lásd: Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945, (A továbbiakban DIMK.) II. kötete. A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936–1938. Szerkesztette: Ádám Magda. Budapest, 1965. III. kötete. Szerkesztette: Ádám Magda. Budapest, 1970. Sok információit nyújt a kelet-közép-európai pártok, különböző szervezetek és politikusok Münchennel kapcsolatos megnyilatkozásairól. A München 1938. Diplomáciai és politikai dokumentumok. című forrásgyűjtemény. Budapest, 1988. A csehszlovák történeteszek két kötetben közzétették a Münchenre vonatkozó iratokat. Noha több érdekes információt nyújtanak a kelet-közép-európai államok politikájáról, súllyal a nagyhatalmakról szólnak. Lásd: Mnichov v dokumentech. I. II. Praha, 1958. Ugyanez mondható Beneš visszaemlékezéseiről. Lásd: E. Beneš Mnichovské dny. Páměti Praha, 1968. Még inkább áll ez J. Beck Derniër rapport, Politique polonaise 1926–1939. Paris, 1952. című visszaemlékezéseire.
- 4 1921. március 14–15. Teleki miniszterelnök és Gratz külügyminiszter Bruckban tárgyalta Beneš külügyminiszterrel, többek között a határrevízió kérdéséről. A magyar miniszterek a Millerand-féle levélre hivatkozva a határ revideálását kérték. Beneš ezt visszautasította. A levelet nem tartotta kötelezőnek Csehszlovákiára nézve. Archiv ministerstva zahraničnich věci. (A csehszlovák külügyminisztérium levéltára – a továbbiakban AMZV). Politické-Zprávy: (A továbbiakban PZ.) Budapest, 1920–1929. A csehszlovák külügyminisztérium feljegyzése Lejhanecnek, 1921. március 18.
- 5 A kisantant valójában egy irreális veszély ellen jött létre. Senki sem gondolhatta komolyan, hogy Magyarország egyedül megtámadja valamelyiküket. Az igazi veszély ellen a tömb egyiküknek sem nyújtott védelmet. Így Csehszlovákiának Németországgal, Romániának Szovjetunióval és Jugoszláviának Olaszországgal szemben.
- 6 A DIMK I. köt. A Berlin–Róma tengely kialakulása és Ausztria annexiója 1936–1938. Szerkesztette: Kerekes Lajos. Budapest, 1962. 313 dok. 502 l.
- 7 Uo.
- 8 A megbeszélésről készített feljegyzésben ez a kérdés nem szerepel. Erre egy későbbi dokumentumból derül fény. Országos Levéltár (A továbbiakban OL.) Küm. res. pol. 1939–7/a 247.
- 9 1937 szeptemberében a kisantant genfi ülésén Kánya külön-külön tárgyalta a kisantant valamennyi képviselőjével, így Krofta csehszlovák külügyminiszterrel is.
- 10 Magyarország mindig a legszívesebben a déli szomszédhoz közeledett. Itt volt ugyanis a legkisebb volt a területi veszteség. Ez a törekvés jellemezte valamennyi magyar kormány külpolitikáját.
- 11 Magyarország Csehszlovákia elleni támadása a kisantant szerződés értelmében *casus belli*-t jelentett volna Jugoszlávia és Románia számára.
- 12 „Nekünk közös érdekeink vannak Magyarországgal Csehszlovákia irányában, de semmi közös érdek nem áll fenn Románia és Jugoszlávia irányában” – jelentette ki Hitler Stojadinovicsnak.
- 13 OL. Kozma Miklós iratai 26 cs. Adatgyűjtemény 1938. február 26.
- 14 A magyar–olasz kapcsolatokról a csehszlovák válság időszakában. Lásd: Réti György: Budapest–Róma Berlin árnyékában. Magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok 1932–1940. Budapest, 1998; valamint Kis Aladár: Magyarország külpolitikája a második világháború előestéjén. Budapest, 1963.
- 15 Kosciolkowski 1936. áprilisi budapesti látogatása során biztosította a magyar kormányt, hogy Lengyelországnak Szlovákiában és Kárpátalján nincsenek területi követelése, s ezek Magyarországhoz csatolandók. Ennek ellenére egyre több jelzés érkezett Budapestre, miszerint bizonyos lengyel politikai és főleg katonai körök eltérnek ettől.
- 16 DIMK. II. köt. 403. dok. 665–666 l. 1938 májusában az eucharisztikus kongresszusra érkező Tisóval Kánya külügyminiszter hosszan tárgyalt Szlovákiának Magyarországhoz való csatlósáról. Ezek a titkos megbeszélések 1938. szeptember végéig folytatódtak. Tiso fontosnak tartotta, amikor 1938. szeptember 23-án Benešhez utazott értesíteni a magyar kormányt, hogy útjának célja elejét venni a vádnak, miszerint nem használ ki minden lehetőséget. Megerősítette Magyarországhoz való csatlakozására vonatkozó szándékát. DIMK II. köt. 388. dok. 645–646. l.
- 17 DIMK II. köt. 122. dok. 288. l.
- 18 Gratz mindig a magyar–csehszlovák megegyezés híve volt. Mint külügyminiszter 1921-ben is kísérletet tett erre. Nem sikerült megállapítani, hogy az 1938-ban hivatalos megbízásnak tett-e eleget. Annyi bizonyos, hogy Prágából hazatérve Kánya kérésére a megbeszélésekről jelentést készített. DIMK I. köt. 407. dok. 635–638. l.

- 19 Uo.
- 20 Uo.
- 21 OL. Küm. pol. 1938–21/7–1120.
- 22 AMZV. PZ. Budapest, 1938. 16539.
- 23 Pesti Napló, 1938. április 17.
- 24 OL. Küm. pol. 1938–7/25–897.
- 25 Imrédy magáévá tette az olaszok álláspontját, amely szerint Olaszország és a hozzá közel álló államok feladata létrehozni egy horizontális tengelyt, amely Rómából kiindulva Belgrádon és Budapesten át Varsóig vezetne.
- 26 Országgyűlési Napló, 1935–40. XVIII. köt. 1938. május 15.
- 27 Igor Lukes: Czechoslovakia between Stalin and Hitler The Diplomacy of Edvard Beneš. New York, Oxford University Presse, 1996. 143–157 pp.
- 28 A csehszlovák kormány a katonai intézkedésekkel párhuzamosan jegyzéket küldött Budapestre, amelyben közölte, hogy az intézkedések nem irányulnak Magyarországra ellen. Céljuk a belső rend és nyugalom fenntartása.
- 29 A brit budapesti követ Kányánál tiltakozott a csapatösszevonások ellen. Közölte vele a Berlinbe és Varsóba küldött angol tiltakozó jegyzék tartalmát, amely tudatta a német és a lengyel kormánnyal: amennyiben megtámadják Csehszlovákiát, Anglia nem marad tétlen. DIMK. II. köt. 214. dok. 393. l.; Uo. 215. dok. 393–394. l.
- 30 OL. Küm. res. pol. 1938–7–8242. OL. Küm. res. pol. 1938–47–824.
- 31 Keitl még Magyarországon tartózkodott, amikor a román kormány Budapest tudomására hozta: a Magyarország területéről intézett német támadás épp olyan megítélés alá esik, mint egy magyar támadás – tehát *casus belli*.
- 32 OL. Küm. res. pol. 1938–23. iktatószám nélküli.
- 33 Bakách–Besseney György a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője. Németellenes tehetséges diplomata volt, aki felismerte a német veszélyt, s annak ellensúlyozása érdekében tevékenykedett. A horizontális tengely létrehozásának híve volt, belgrádi kiküldetésénél ezt figyelembe vették.
- 34 AMZV. došle 1938. Bukarest, 419.
- 35 Az angol és a francia kormány, de mindenekelőtt az előbbi, augusztus folyamán több alkalommal fölkhívta a magyar kormány figyelmét arra, hogy érdekelt a magyar–kisantant tárgyalások sikeres befejezésében.
- 36 A kisebbségi kérdésben a magyar kormány magasabb követelmények elé állította Csehszlovákiát, mint Jugoszláviát és Romániát. Tette ezt annak ellenére, hogy Imrédy hatalomra kerülésekor Kobr budapesti csehszlovák követtel folytatott tárgyalása során kifejtette: Csehszlovákiában a magyar kisebbség helyzete jobb, mint Romániában és Jugoszláviában.
- 37 Az angol Daily Herald vezércikkében méltatta a bledi megállapodást, a magyar államférfiak hajlékonyságát. Daily Herald 1938. augusztus 24.
- 38 Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945. (A továbbiakban ADAP.) Serie D. Bd. II. Baden-Baden, 1950. 390. dok. 497. l.
- 39 A németek magyarországi politikája, titkos német diplomáciai okmányokban (1937–1945). Szerkesztette: Bolgár Elek. Budapest, 1947. 25. dok. 497. l.
- 40 OL. Küm. res. pol. 1938–7–792.
- 41 Ciano Galeazzo: Diplomatic Papers. London, 1948. 211. l.
- 42 ADAP. Serie D. Bd. II. 383 dok. 486–487. l.
- 43 Uo.
- 44 A magyar delegáció tagjai nagyon is tisztában voltak azzal, hogy Hitler 1938 őszére tervezi a háborút. Erről több forrásból, így a magyar vezérkari főnöktől is tudomást szereztek. Keresztes Fischer Lajos óvta a magyar politikusokat egy Csehszlovákia elleni háborúban való részvételtől, mert a német hadvezetés ezt ellenzi. Kimenetelét ugyanis katasztrofálisnak tartják Németországra nézve. OL. Küm. res. pol. 1939–7/a–894.
- 45 ADAP. Serie D. Bd. II. 383 dok. 486–470 l.
- 46 Uo.
- 47 Uo.
- 48 Uo.
- 49 Belügyminisztérium. Endre László és társai népbíróági pere. 19340.

- 50 DIMK. II. köt. 331. dok. 588–591. l.
- 51 DIMK. II. köt. 320. dok. 377. l.
- 52 Amikor Chamberlain megkérdezte Hitlertől, hogy Csehszlovákiával való nehézségei csak a német kisebbségek miatt vannak-e, vagy fel akarja osztani az országot, Hitler azt felelte: A szudétánémeteken kívül a magyaroknak, a lengyeleknek és az ukránoknak is vannak követeléseik. Ő azonban nem akar szöszlőlni. *Weltgeschichte der Gegenwart in Dokumenten*. Bd. I. München 1953. 67. dok. 136. l.
- 53 DIMK. II. köt. 347. dok. 605–607. l.
- 54 DIMK. II. köt. 346. dok. 605. l.
- 55 DIMK. II. köt. 363. dok. 621–622. l.
- 56 DIMK. II. köt. 365. dok. 624. l.
- 57 DIMK. II. köt. 370. dok. 629–670. l.
- 58 DIMK. II. köt. 362. dok. 620. l.
- 59 DIMK. II. köt. 354. dok. 611–613. l. Hory varsói magyar követ elfogadhatatlannak tartotta kormánya számára azt, hogy a magyar–lengyel támadás a német támadással egy időben induljon.
- 60 DIMK. II. köt. 403. dok. 665–666. l.
- 61 Horthy Miklós titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szöveggel és lábjegyzetekkel ellátta Szinai Miklós és Szűcs László. Budapest, 1962. 183. l.
- 62 ADAP. Serie D. Bd. II. 554. dok. 689–690. l.
- 63 Uo. Lásd erről részletesen Ránki György: Adatok a magyar külpolitikához a Csehszlovákia elleni agresszió idején. Századok, 1959. 1–2. sz.; valamint Magda Ádám: La Hongrie et Munich. *Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale et des conflits contemporains* 132. Octobre 1983.
- 64 Imrédy az augusztusi tárgyalások végén hosszú ellenállás után végül megígérte, hogy Magyarország 14 napon belül megteszi a szükséges katonai intézkedéseket.
- 65 ADAP. Serie D. Bd. II. 554. dok. 689–690. l.
- 66 DIMK. II. köt. 378. dok. 635–636. l.
- 67 DIMK. II. köt. 383. dok. 639–640. l.
- 68 DIMK. II. köt. 392. dok. 652–653. l.
- 69 DIMK. II. köt. 394. dok. 654–655. l.
- 70 DIMK. II. köt. 398. dok. 659–660. l.; 389/a dok. 660–661. l.
- 71 A magyar kormány tagadta a semlegességi nyilatkozatra vonatkozó hírt. Közvetett adataink vannak arról, hogy ilyen nyilatkozat valóban elhangzott.
- 72 DIMK. II. köt. 401. dok. 602. l. Amikor a prágai kormány nyilatkozatot tett közzé, mely szerint a kisanatantbeli szövetségei biztosították: magyar támadás esetén teljesítik szerződési kötelezettségeiket, Stojadinović üzenetet küldött a magyar kormánynak, hogy a nyilatkozat valótlan, mert a jugoszláv kormány Csehszlovákiát erről nem biztosította.
- 73 Pritz Pál: A Kieli találkozó. Századok, 1974. 3. sz. 563. l. Hasonló nézetet képvisel Hoensch, aki könyvében azt írja, hogy „...a magyar tartózkodás hozzájárulhatott a szeptemberi háború elkerüléséhez és München létrejöttéhez”. Jorg K. Hoensch: *Der ungarische Revisionismus und die zerschlagung der Tschechoslowakei*. Tübingen, 1967. 80. l. Igaz, hogy Hitler München után Imrédyt és Kányát, de főleg az előbbi, támadta a válság alatt tanúsított magatartásáért, amely szerinte arra készítette, hogy elfogadja a müncheni megoldást. Ezeket a kijelentéseket München után másfél, illetve négy hónappal hangzottak el, amikor Hitler indokolni és igazolni kívánta szembenállását a Szlovákiára és Kárpátaljára vonatkozó magyar követelésekkel, amelyeket korábban támogatott.
- 74 Keitel a nürnbergi perben arra a kérdésre, hogy a németek 1938 őszén megtámadták volna-e Csehszlovákiát, ha a nyugati hatalmak annak oldalán vannak, azt felelte: „...biztosan nem. Nem voltunk katonailag elég erősek. München célja Oroszország Európából való kiszorítása, időt nyerni, s befejezni a német fegyverkezést.” Churchill Winston: *Der zweite Weltkrieg*. Bern, 1948. 338. l.
- 75 DIMK. II. köt. 415. dok. 673–674. l.
- 76 DIMK. II. köt. 228. dok. 684–685. l.
- 77 DIMK. II. köt. 423. dok. 680–681. l.
- 78 Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Budapest, 1966. 439. l.
- 79 Lásd erről László Szarka: *Versuchung und Irrwege der Revision. Die tschechoslowakische Frage in der ungarischen politischen Öffentlichkeit 1938*. In: München, 1938. Das Ende des alten Europa. Herausgegeben

- von Peter Glotz, Karl-Heinz Pollok, Karl Schwarzenberg, John von Nes Ziegler, Reimar Hobbing, 1990. 321–344. l.; valamint München 1938. Diplomáciai és politikai dokumentumok. Budapest, 1988.
- 80 Pester Lloyd 1938. október 2.
- 81 DIMK. II. köt. 449. dok. 700. l.
- 82 DIMK. II. köt. 443. dok. 696–697. l.
- 83 ADAP. Serie D. Bd. IV. 45. dok. 45–47. l.
- 84 Uo.
- 85 DIMK. II. köt. 463. dok. 421. l.
- 86 OL. Minisztertanácsi Jegyzőkönyv. 1938. október 6.
- 87 OL. Minisztertanácsi Jegyzőkönyv. 1938. október 13.
- 88 ADAP. Serie D. Bd. IV. 63. dok. 72–73. l.
- 89 DIMK. II. köt. 529.; 530. dok. 796–798. l.; 533. dok. 800–801. l.
- 90 Lásd erről H. Batowsky: *Rumunska podroz Becka w padzierniku 1938*. *Kwartalnik Historyczny* 1958. 2. sz.
- 91 DIMK. II. köt. 563. dok. 829. l.; DIMK. III. köt. 1970. 146. dok. 257–260. l.
- 92 DIMK. II. köt. 548. dok. 514–515. l.
- 93 DIMK. II. köt. 590. dok. 780–781. l.
- 94 Az öt vitatott város közül Kassát, Ungvárt és Munkácsot Magyarországnak, Pozsonyt és Nyitrát Csehszlovákiának adták.
- 95 OL. Küm. res. pol. 1939–33/a–235–236.
- 96 OL. Kozma Miklós iratai 27 cs. Naplójegyzetek. 1938. szeptember 28.
- 97 DIMK. III. köt. 12. dok. 97–98. l.
- 98 DIMK. III. köt. 28.; 29. dok. 118–119. l. A magyar akciót a lengyel felkelő alakulatokkal kívánták támogatni. Vállalkoztak továbbá Románia semlegességének biztosítására. DIMK. III. köt. 40. dok. 128–129. l.
- 99 DIMK. III. köt. 41. dok. 129–130. l.
- 100 ADAP. Serie D. Bd. IV. 118. dok. 132. l.; DIMK. III. köt. 48. dok. 135. l.
- 101 DIMK. III. köt. 58.; 59. dok. 143–145. l.
- 102 1938. november 22-én, tehát egy nappal a német és olasz tiltakozó jegyzék átvétele után, a magyar kormány közölte a német és olasz kormánnyal, hogy kész csatlakozni az antikomintern paktumhoz, s kilépni a Népszövetségből.
- 103 OL. Kozma Miklós iratai 27 cs. Naplójegyzetek. 1938. november 21.
- 104 A német–magyar viszonylatban keletkezett ellentétek elsímítását elősegítették a román események is. Codreanu és társai meggyilkolása véget vetett a német–román barátságnak.
- 105 Lásd erről, Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna–medencében*. Budapest, 1996. 103. l.
- 106 Macartney: *A History of modern Hungary 1929–1945*. New York, 1956. 361. l.
- 107 Lásd: Juhász Gyula: *A Teleki kormány külpolitikája 1939–1941*. Budapest, 1964.; *Tilkovszky Loránt: Teleki Pál. Legenda és valóság*. Budapest, 1969.
- 108 DIMK. III. köt. 390. dok. 526. l.
- 109 ADAP. Serie D. Bd. IV. 84. dok. 200–201. l.
- 110 ADAP. Serie D. Bd. IV. 202. dok. 214. l.

IV. rész

POLITIKUSPORTÉK

Titulescu 1882-ben, birtokoscsaládban született. A jogi egyetemet Párizsban végezte el, s ez rányomta bélyegét egész tevékenységére. Titulescu hazáját szerető és féltő polgári liberális politikus volt. Élete fő feladatának az első világháború utáni status quo védelmét s az ellene fellépő erők megfékezését tekintette. E tevékenysége – Hitler hatalomra kerülése után – európai jelentőségűvé vált. Titulescu nagy formátumú politikus volt, aki a nemzetközi diplomácia élvonalában helyezkedett el. A kimagasló képességekkel rendelkező, lenyűgöző szónok, aki kellő meggyőző képességgel rendelkezett, kivívta magának azt a nagyfokú elismerést, amely a Népszövetségben és a nyugati országokban övezte. Képességeit, tudását barát és ellenség egyaránt elismerte. Intranszigiens politikus volt. Kíméletlen az ellenféllel szemben. Emellett fantasztikus munkabírással is rendelkezett. Erről tanúskodik a Stanfordinban, a Hoover Intézetben őrzött irathagyatéka. A londoni nagykövet (a későbbi külügyminiszter) ugyanis naponta feljegyzéseket készített a legfontosabb eseményekről. Szó szerint közölte a beérkező és kimenő levelek és táviratok lényeges részeit, és rögzítette a maga álláspontját. Ezekből az iratokból kiderül, hogy Titulescu már a húszas években igen fontos szerepet töltött be a nemzetközi életben.

A BÉKEKONFERENCIA UTÁN

Diplomáciai tevékenységének kezdete a békekonzferencián való részvétele volt. Brătianu mellett harcolt a titkos bukaresti egyezmény teljesítéséért, és ő volt a trianoni béke egyik aláírója. Közép-Európa új határait az igazságeszme évszázados fejlődése eredményének tartotta. Figyelmen kívül hagyta azt, hogy ez az igazság más vonatkozásban igazságtalanságot jelentett. Hiszen itt nemcsak bizonyos etnikumok egyesítéséről, hanem mások széttöréséről is szó volt.

Titulescu 1922-től Románia londoni nagykövete és képviselője lett a Nemzetek Szövetségénél. A jól képzett jogászt és pénzügyi szakembert nem véletlenül nevezték ki ezekre a posztokra. Londonban és Genfben nagyon fontos kérdésekről döntöttek. Így a pénzügyi kölcsönökről, amelyekért valamennyi közép- és délkelet-európai állam – így Románia is – folyamodott. Itt folytak a kisebbségi szerződésekkel és az optánsüggyel (két állampolgárság közötti választás) kapcsolatos csatározások. Titulescu széles körű diplomáciai tevékenységet fejtett ki annak érdekében, hogy Románia erre vonatkozó törekvéseit keresztylvigye. Feladata volt megszerezni Románia számára a kért pénzügyi kölcsönt, s megakadályozni, hogy a legyőzött államok – így Magyarország is – hasonló kölcsönökhöz jussanak. Másrészt igyekezett kereszttylvinni a kisebbségi szerződések revideálását. Vonatkozott ez mindenekelőtt a nemzetközi ellenőrzésre. S végül felvette a harcot az optánsüggyel kapcsolatos magyar állásponttal. Elképzeléseit

azonban csak részben tudta megvalósítani. Megszerezte ugyan Románia számára a kölcsönt, hozzá kellett azonban járulnia a magyar kölcsönhöz. Az előbbi ugyanis az utóbbi függvénye volt. Románia, akárcsak Csehszlovákia és Jugoszlávia (melyek ugyancsak elleneztek a magyarok pénzügyi támogatását) csak az esetben kaphatott kölcsönt, ha hozzájárul a magyar kérelemhez, és a magyar jóvátétel átütemezéséhez. Ebben a meghatározó szerepet játszó brit kormány – miután az egész térséget kívánta rekonstruálni – hajthatatlan volt.

Titulescu széles körű diplomáciai tevékenysége a kisebbségi szerződésekkel kapcsolatban csak bizonyos eredményekhez vezetett. A nemzetközi ellenőrzésre vonatkozó rendelkezéseket ugyanis nem sikerült annullálni. Sikerült azonban a kisan-tant képviselőivel közösen megakadályozni, hogy a kisebbségi szerződések teljesítése érdekében bizonyos szankciókat hozzanak. Ezt, akárcsak a nemzetközi ellenőrzést, Titulescu a belügyekbe való beavatkozásnak tekintette. A nemzetiségi kérdésről vallott nézeteiről keveset tudunk. A Titulescuról szóló jellemzéseknek ez a része rendkívül felszínes, elnagyolt s tudománytalan. A politikai szempontoknak alárendelt megállapításoknak kevés közül van a valósághoz. Titulescu többször hangsúlyozta, hogy az új államok érdeke teljesíteni a kisebbségi szerződéseket. De úgy vélte – s ezt egyik beszédében ki is fejtette –, hogy ha van olyan terület, ahol kivétel nélkül minden nemzet teljesítette nemzetközi szolidaritását, s ahol megértő nagylelkűséget tanúsított, úgy ez éppen a kisebbségek iránti bánásmód.

EGYÜTTMŰKÖDÉS VAGY NACIONALIZMUS

A húszas években Titulescu hatalmas erőfeszítéseket tett, hogy az ún. optánsügy kapcsán Románia érdekeit képviselje. Ebben a közel hét évig tartó harcban vitapartnerei kénytelenek voltak elismerni kivételes jogászai tehetségét és felkészültségét. Titulescu, ha nem is tudta mindenki számára egyértelműen bebizonyítani, hogy a földreform nem mond ellent a kisebbségi szerződés opcióra vonatkozó paragrafusának, olyan kompromisszumos megoldást talált, amely többé-kevésbé kielégítette a másik felet s a hágai egyezmény aláíróit.

Titulescu a nemzetek, a népek közötti távlati együttműködés kulcsát a határok elválasztó szerepének csökkentésében látta. Erről már a harmincas évek elején nyilatkozott. Ezt a gondolatát megismételte, amikor 1937-ben elhangzott egyik beszédében kijelentette: „Mindig azt hirdettem, nem a határok revíziója, nem a határokat jelentő rossz előmozdítása fogja biztosítani a nemzetek boldogulását, hanem a határok szellemiesítése, a bennük rejlő akadályok felszámolása.” Ez a titulescui gondolat ma is rendkívül időszerű. A térség békéje, prosperitása érdekében nem a határok megváltoztatására, hanem azok átjárhatóságára kell törekedni.

A józan megfontoláson nyugvó, előremutató titulescui gondolat sajnos nem tükröződött a politikus gyakorlati tevékenységében. Ellenkezőleg. A húszas években szembeszállt – akárcsak a többi közép-európai politikus – a térség integrálására vonatkozó nyugati tervekkel. Noha azok jól szolgálták volna valamennyi itt élő nép érdekeit.

Titulescu az adott politikai határokat gazdasági határoknak fogta fel. A húszas években egyetértett a politikai határok merev kezelésével. Különösen, ha a szomszéd a legyőzött táborhoz tartozott. Osztotta a térség prosperitását gátló nacionalista gazdaságpolitikát is. A gazdasági problémákat politikai kérdésként kezelte. Ebben nem volt egyedül. Románia határain belül azonban károsnak tartotta „a saját erőnkől” jelszón alapuló nacionalista gazdasági politikát, amely akadályozta a külföldi tőke beáramlását.

A gazdasági válság, valamint Németország gazdasági előretörése a Duna-medencében álláspontja módosítására készítette a nyugati integrációs tervekkel kapcsolatban.

A harmincas évek elején már megértéssel fogadta Franciaország és Anglia regionális elképzeléseit az itt élő népek gazdasági együttműködésére.

A NÉMET VESZÉLY

Hitler hatalomra kerülése után Titulescu külpolitikai koncepciója tovább módosult. Páratlan külpolitikai és diplomáciai tevékenységbe kezdett, amelynek fő célja országa függetlenségének, szuverenitásának és integritásának biztosítása. Próbálta megfékezni a status quo felborítására törő erőket s megakadályozni a háborút.

Titulescu harcolt az agresszió fogalmának helyes meghatározásáért a Népszövetség keretein belül. Felismerte a náci Németország veszélyességét, a kollektív biztonsági rendszer szükségességét. Fontosnak tartotta ennek érdekében a román-szovjet diplomáciai kapcsolatok felvételét, majd a segélynyújtási egyezmény megkötését – ami végül is bukásához vezetett. Titulescu tehát fellépett a fasiszta Németország ellen, és közeledett a Szovjetunióhoz.

E törekvéseit azonban nem lehet világnézetével, humanizmusával és demokratizmusával magyarázni – ahogyan ezt egyes történészek teszik. Emberi és politikai kvalitások, cselekedetek nem esnek feltétlenül egybe a politikusok világnézetével, állásfoglalásaival.

Első külügyminiszersége alatt, 1927–28-ban még távol állt tőle a Szovjetunióhoz való közeledés gondolata. A Versailles-ellenes szovjet politika, a területi ellentétek, a kommunistaellenesség szinte kizárták ezt a lehetőséget.

Titulescu második külügyminiszersége alatt (1932–1936) változtatta meg korábbi álláspontját. Határozottan fellépett a náci Németország ellen, s ingadozva, de közeledett a Szovjetunióhoz. Erre az útra azonban nem humanizmusa és demokratizmusa vitte, hanem a nemzetközi életben, a nemzetközi erőviszonyokban végbement változások.

Hitler világhatalmi terveinek megvalósításához a versailles-i békerendszert kívánta felhasználni, s rövid idő alatt mozgásba hozta a Versailles-ellenes erőket. A Szovjetunió – ezzel szemben – védeni kezdte az eddig igazságtalannak tartott, erősen bírált és támadott versailles-i békerendszert. Így az más aspektusba került, a kisebbségi rosszat jelentette. Védelme ekvivalens lett az európai béke védelmével. A revízióért harcoló államok Németország szövetségesei lettek.

Szerepet játszott Titulescu külpolitikai koncepciójának módosításában a francia-szovjet és francia-csehszlovák segítségnyújtási egyezmény 1935. májusi megkötése is. Titulescu követni akarta a francia és csehszlovák példát. Előkészületet tett egy hasonló

egyezmény megkötésére. Lankadatlanul küzdött a fasizmus felé tendáló vagy azzal megbékülni akaró politikusokkal. Az utóbbiak száma egyre nőtt mind Angliában, mind pedig Franciaországban. Ez a küzdelem a kor legjobbjai közé emelte Titulescut.

Az 1935–1936-os év, az etiópiai háború, a demilitarizált Rajna-vidék Németország által történő megszállása, a nyugati hatalmak ezzel kapcsolatos elnéző magatartása – rádőbentette Titulescut arra, hogy a közép-európai kis államok illúziókban ringatták magukat, amikor a német és az olasz veszéllyel szemben biztonságukat a nyugati hatalmakra alapozták.

E felismerés eredményeként felelevenítette a kis államok együttműködésére vonatkozó koncepcióját. Titulescu egyetértett Beneš közép-európai elképzelésével, amely a kisantant és a balkáni antant tagjainak Magyarországgal, illetve Bulgáriával való viszonyát mielőbb normalizálni kívánta. Ennek eredményeként a kisantant kezdet nyújtott Magyarországnak, a balkáni antant pedig Bulgáriának. Ez az elhatározás azonban későn jött, mert a térségben vezető szerepet játszó Németország nem akarta. Későn jött, mert a nyugati hatalmak befolyása erősen meggyengült.

Végül későn jött azért is, mert az elszigetelésből kikerülő Magyarország – noha megkezdte az erre vonatkozó tárgyalásokat – csak Jugoszláviával akart megegyezni, Romániával egy modus vivendit kívánt létrehozni. Csehszlovákiával pedig egyiket sem.

EMIGRÁCIÓBAN

A kisantant és a balkáni antant Magyarországgal, illetve Bulgáriával hosszú hónapokig folytatott megbeszélései után a tárgyaló felek bizonyos kérdésekben megállapodtak. Bulgáriával Szalonikiben egy teljes, Magyarországgal Bledben egy felemás meg egyezésre került sor. Az utóbbi soha nem is lépett életbe. Hitler a szaloniki és a bledi egyezményt erősen támadta, érdekeivel ellentétesnek tartotta. Amikor eme egyezmények aláírására, illetve parafálására sor került, Titulescu már emigrációban volt.

A román külügyminiszter külpolitikáját a külföldi és a hazai jobboldali körök erősen támadták. Hadjáratot indítottak ellene, különösen a Szovjetunióval kapcsolatos politikája miatt. A szélsőjobboldal (a Vasgárda), a király mellett működő kamarilla és a hatalmon lévő liberális párt Brătianu vezette ellenzéke – amely ugyancsak a német orientáció híve volt – fokozta támadásait. 1936 szeptemberében Titulescut félreállították. Beneš elvesztette legjobb támogatóját, akinek tanácsait a húszas évektől kezdve nemcsak kikérte, hanem sok esetben figyelembe is vette.

Titulescu elhagyta hazáját. Utolsó éveit Franciaországban töltötte. Itt betegsége ellenére folytatta harcát azokért a külpolitikai célkitűzésekért, amelyeket egész életében hirdetett. Ezek az elvek, amelyek a versailles-i rendszer bizonyos liberális értelmezéséből és védelméből adódtak, a harmincas évek végén egyre vesztettek erejükből, befolyásukból, majd a második. világháború kirobbantásakor végleg elvesztették jelentőségüket.

Hazájának bukását, a fasiszta kormány hatalomra jutását, s a német csapatok bevonulását Titulescu alig élte túl. 1941 márciusában, a franciaországi Cannes-ban hunyt el.

Eduard Beneš a huszadik század egyik legmarkánsabb politikusa volt. Személyéről tevékenységéről a történészek és a publicisták máig vitatkoznak. Kacsaringós élete, politikai pályafutása, karrierje tükrözi Közép-Európa múlt századi történetét, változásait tragédiáját.

A munkásságáról, tehetségéről, jelleméről alkotott vélemények rendkívül ellentmondóak. Az álláspontok, az ítéletek igen széles skálán mozognak. Egyesek piedesztálra emelik, személyét és politikáját idealizálják, szemet hunyva téves cselekedetei, emberi gyengeségei és hibái felett. Beneš korabeli életrajzírói, akik nem rendelkeztek azzal a történelmi távlattal, amely szükséges a kortársi egyoldalúság leküzdéséhez, bizonyos szemléleti elfogultsággal elemzik tevékenységét. Eredménye: egy megszüpített Beneš-kép.

Mások ellenkezőleg, Beneš egyértelműen negatívan értékelik. Nem látnak benne többet, mint a nyugati hatalmaknak és Sztálinnak behódoló kisstílusú politikus, gyáva opportunistá ügynököt, machiavellistát, aki a kommunizmus útjait egyengette Közép-Európában, annak szálláscsinálója volt.

Beneš halála után (1948-ban halt meg) a helyzet gyökeresen megváltozott. A tevékenységét korábban idealizáló csehszlovák történetírás vagy hallgatott róla, vagy pedig a legnegatívabb jelzőkkel illette. A nyolcvanas évek végétől a csehszlovák történészek ismét komoly figyelmet kezdtek fordítani a nemzeteik történetében kiemelkedő szerepet játszó államférfire. A korábbi két extrém állásponttal szemben tárgyilagosabb képet próbálnak adni Benešről.

Melyik Beneš-kép elfogadható? Mi igaz mindabból, amit e politikusról eddig írtak? Ki volt Beneš, aki parasztszaládban tizedik gyermekként 1884-ben látta meg a napvilágot, aki már ifjúkorában, gyenge általános és középiskolai eredményei dacára merész terveket szőtt jövőjét illetően, és ezeket messzemenően túlszárnyalta. Aki a csehszlovák emigráns mozgalom kimagasló egyénisége lett és komoly szerepet játszott a Csehszlovák Köztársaság megalakításában. Aki mint külügyminiszter majd mint köztársasági elnök jelentős befolyást gyakorolt nemcsak Csehszlovákia hanem az egész térség történetére. Aki kapitulált Hitler előtt és második emigrációba kényszerült, ahonnan győztesként tért vissza, hogy Sztálin és Gottwald előtt kapituláljon.

Beneš gyenge általános és középiskolai eredményei dacára igen tehetséges volt. Ezt később a prágai Károly, majd a párizsi Sorbon Egyetemen bebizonyította. Nagy súlyt fektetett a nyelvtanulásra és a világ megismerésére. E célból egyetemi éve alatt hónapokat töltött Angliában és Németországban. Angliában csalódott, Németországgal szemben komoly averziói voltak. Beleszeretett Franciaországba, ennek a szerelemnek csak a müncheni döntés vetett véget.

Beneš 1908-ban a dijoni egyetemen „Az osztrák probléma és a cseh kérdés” című munkájával megszerezte a jogi doktorátust. A disszertációjában még a Habsburg-

hatalom megőrzésének szükségességét hirdette. Noha a nyugatról történő visszatérése után kritikusabban szemlélte a birodalmat, teljes szembefordulása azonban jóval később, az első világháború kitörése, pontosabban Angliának a háborúhoz való csatlakozása után következett be.

Egyetemi tanulmányai végén Beneš már kiforrott filozófiai és politikai nézetekkel rendelkezett. A marxizmustól, amellyel kezdetben kacérkodott, elfordult. Idegenek voltak számára az osztályharcról és az individuum szerepéről vallott nézetek. A marxizmust elvetette és a szociáldemokráciához csatlakozott. Rendszeresen írt cikkeket a „Pravo lidu” (Jogot a népnek) szociáldemokrata újságban, és arról álmodozott, hogy a lap főszerkesztője lesz. A szociáldemokráciától is fokozatosan eltávolodott, és elfogadta a Masaryk által képviselt politikai és filozófiai nézeteket, melyekkel kezdetben szembeállt. A polgári liberális eszmerendszer híve lett. A Masaryk irányítása alatt álló „Maffia” nevű illegális szervezet tevékenységébe bekapcsolódott.

A háború Beneš váratlanul érte. Azonnal felismerte, hogy a helyzet nagy lehetőséget kínál a cseh nemzetnek, ezt a lehetőséget maximálisan ki akarta aknázni. Elérkezettnek látta az időt arra is, hogy történelmi misszióját, amelyről ifjúkorától álmodozott, betöltse. Ezért, valamint, hogy elkerülje a börtönt és a besorozást, 1915-ben Franciaországba emigrált, ahol szédületes karriert futott be. Ebben tehetsége mellett szerepet játszott a benne feszülő becsvág, ambíció, a kiemelkedni és győzni akarás. Beneš eme emberi tulajdonságai tették alkalmassá arra a gigászi küzdelemre, melyet a független Csehszlovákiáért vívott, de arra is, hogy az igazság vagy vélt igazság kiharcolásához alkalmazott módszerekben nem volt válogatós. Nem alaptalanul nevezik a kor machavellistájának. Ha ehhez még hozzávesszük páratlan munkabírását (napi 16–18 órát dolgozott) akkor megértjük, hogy Beneš, aki ismeretlen emberként érkezett az emigrációba, rövid idő alatt felülkerekedett a mozgalomban résztvevő honfitársain. Kezébe ragadta az irányítást, és szinte a semmiből építette ki Franciaországban a csehszlovák emigráció legjelentősebb központját. Ellenfeleivel, a másképpen gondolkodókkal kíméletlenül leszámolt. Ő volt az emigrációs mozgalom legféltettebb embere. Tehetségének tudatában magabiztosan lépett fel. Szilárd, de rideg, sokszor durva tárgyalási módja közismertté vált. Kemény, pragmatikus politikus volt, mentes minden szentimentalizmustól.

A legendákkal szemben, Beneš Masarykkal csak az emigrációban került szoros kapcsolatba; Masaryk nem helyeselte Beneš távozását a birodalomból, kezdetben nem is támogatta őt. Később amikor meggyőződött, hogy Beneš tehetséges és nagy-szerű szervező, elképzeléseinek tökéletes végrehajtója, mellé állt. Így lett Beneš az 1916-ban megalakult Csehszlovák Nemzeti Bizottság titkára.

Beneš Párizsban igyekezett meggyőzni a francia politikai köröket az Osztrák-Magyar Monarchia megsemmisítésének a szükségességéről. E célból előadásokat tartott, cikkeket írt, *Détruisez l'Autriche-Hongrie!* (Pusztítsátok el Ausztria-Magyarországot!) című könyvében támadta a dualista Monarchiát, de főleg Magyar-

országot. Beneš propagandája elég hatásos volt. „Mi a külföldi mozgalom vezetői a háború alatt kezünkbe tartottuk az Osztrák-Magyar Monarchia megsemmisítésének vagy megmentésének a kulcsát.” – vallott erről később Beneš.

A cseh kérdés valóban a birodalom sorsának a kulcsát jelentette. Ezt a kulcsot azonban, 1918 májusáig nem a csehszlovák emigráció vezetői, hanem a szövetséges hatalmak tartották a kezükben.

Sokan idézik Masaryk mondatát, amely szerint Beneš nélkül nem lett volna köztársaság. A mondat szépen hangzik, különösen Beneš ötvenedik születésnapja alkalmából készült emlékkönyvben, de nem vagy csak részben tükrözi a valós helyzetet.

Kétségtelen, hogy Beneš olyan személyiség volt, akinek óriási, sokszor meghatározó, befolyása volt a történelmi események alakulására. A nagyhatalmak akaratával szemben azonban ő is általában tehetetlen volt. Politikai pályafutásából erre számtalan példát lehetne hozni. Elég ha csak kettőre utalunk 1938-ra és 1948-ra. Az emigrációs tevékenysége, amire a fenti mondat vonatkozik, alapjában véve ezt bizonyítja. Hiszen Beneš nem tudta sokáig keresztülvinni legfontosabb törekvését: elismertetni a szövetségesekkel a Csehszlovák Nemzet Bizottságot; megtörni a birodalom területi egységét védő nyugati koncepciót. Ez csak akkor járt sikerrel amikor a szövetséges hatalmak, miután nem tudták Ausztria-Magyarországot leválasztani Németországról és különbékét kötni vele, a birodalom felosztása mellett döntöttek. Csak akkor, 1918 májusában fél évvel a háború befejezése előtt ismerték el a Csehszlovák Nemzeti Bizottságot. Ebben nem Beneš, hanem a szövetségesek hatalmi és katonai elképzelései, azok kudarca játszotta a döntő szerepet. Csehszlovákia létrejötténél tehát nem lehet figyelmen kívül hagyni eme külső tényezőt sem.

Nem vitás, hogy Benešnek óriási, a konkrét gyakorlati politikát tekintve, Masarykénál is fontosabb szerepe volt Csehszlovákia létrejöttében: az 1915-től 1918-ig kifejtett birodalomellenes propagandájával; a légio létrehozásával; végül, de nem utolsósorban a párizsi békekonferencián kifejtett tevékenységével. Beneš nélkül tehát a köztársaság ilyen határokkal nem jött volna létre.

Beneš erőfeszítéseket tett, hogy az 1916-ban létrehozott Csehszlovák Nemzeti Bizottságot ideiglenes kormánnyá alakítsa. Ez 1918 júniusában sikerrel járt. Ő lett az új kormány külügyminisztere és belügyminisztere. Igazi karrierje ezt követően kezdődött. A nagyhatalmak úgy tárgyaltak vele, mint az új állam képviselőjével. Beneš akkori tevékenységével rendkívül előnyös pozíciókat biztosított Csehszlovákia számára a készülő békekonferenciához.

Beneš egyébként nem volt a csehszlovák béke delegáció vezetője. E tisztséget hivatalosan Kramář miniszterelnök töltötte be, aki azonban hamarosan hátterbe szorult. Erről Beneš is gondoskodott. A Szövetségesek szívesebben tárgyaltak vele mint a delegáció vezetőjével. Beneš Masarykkal több alkalommal tudatta:

Kramář nem alkalmas sem miniszterelnöknek, sem pedig a delegáció vezetőjének. „...A franciák, az angolok és az amerikaiak azt állítják, hogy én vagyok az egyetlen akinek hitele van és a konferencián én tudok 'obtenir tout' (mindent elérni)” írta Beneš Masaryknak. Ez valóban így is volt. Beneš rendszeresen meghívták azokra a tárgyalásokra, amelyeken, Beneš szavaival élve, „a világ hatalmasai vettek részt”. Beneš tehetséges diplomatának bizonyult. Minden tárgyalásra alaposan felkészült. Ismereteivel elkápráztatta tárgyalópartnereit. Annak érdekében, hogy keresztülvigye a határookra vonatkozó célját, elővette a később oly gyakran használt érvét: Közép-Európában anarchia van, Csehszlovákia egyetlen stabil tényező a német és a magyar agresszió ellen. Beneš Párizsban hihetetlen dolgokat ért el: pl. kijelöltette a Magyarország és Csehszlovákia közötti demarkációs vonalat, amely nem szerepelt a belgrádi katonai konvencióban; Annulláltatta az etnográfiai elveken alapuló Barata-Hodža féle megállapodást; elsimított a konfliktust, amely a magyar demarkációs vonalak Csehszlovákia által történt megszegéséből adódott. „A négyek tanácsa panaszt emelt ellenünk, szemrehányást tesz nekünk, hogy átléptük a vonalat, utána kikaptunk, és most kiabálunk... Ha győztünk volna és nem kértünk volna segítséget semmit sem szóltak volna. A segítségkérés megijesztette őket” – írta 1919. június 11-én Masarykéknak. Beneš keresztülvitte, hogy a Magyarország és Csehszlovákia körötti demarkációs vonal végleges demarkációs vonallá váljon. Így Csehszlovákia Beneš segítségével olyan előnyös határokhoz jutott, amire a cseh politikusok még csak nem is gondoltak. A csehszlovák-jugoszláv korridorra vonatkozó követelését azonban nem tudta keresztülvinni. Ez volt az egyetlen komolyabb kudarca. Győzelmeiben elsősorban a franciák, a személyes adottságai és nem utolsósorban a valótlán adatok voltak segítségére, amelyekkel Párizsban érvelt. Beneš olyan határokért küzdött, amelyek gazdasági, közlekedési és stratégiai szempontból stabil pozíciókat biztosítanak Csehszlovákiának, megfelelve azokról a jelszavakról, amelyekkel harcba indult a soknemzetiségű Monarchia ellen, olyan követelésekkel állt elő, amelyek kicsiben reprodukálták a birodalmat, és újabb soknemzetiségű államot eredményeztek. „A békekonferenciáról igazi győztesként kerültünk ki... megállapították, hogy a mi delegációnk azok közé tartozik, amely a legtöbbet érte el, és amely ügyesen aknázza ki a helyzetet.” – számolt be erről később Beneš a parlamentnek. Beneš rendkívüli módon ügyelt arra, hogy a győzelem az ő nevéhez fűződjön. Ezért szorította háttérbe Kramářt, ezért akadályozta meg, hogy a csehszlovák parlamenti bizottság Párizsba menjen és ezért nem sietett intézkedni, hogy Masarykot meghívják a békekonferenciára. A csehszlovák köztársasági elnök, aki az USA-ban tartózkodott, tudatta vele, hogy szívesen részt venne a négyek tanácsa munkájában, ha meghívják.

Beneš, aki 1915-ben ismeretlen emberként távozott hazájából, 1919 szeptemberében hősként tért vissza. Népszerűsége azonban nem volt elegendő a miniszterelnöki szék elnyeréséhez. A nagytekintélyű diplomata a nemzetközi kérdések elismert szakértője nem volt járatos a belpolitikai kérdésekben. Meg kellett eléged-

nie a külügyi tárcával, amelyet 1935-ig, köztársasági elnökké történő megválasztásáig a kezében tartott. Beneš nagy stratégiának tartja. Politikai tevékenysége nem támasztja ezt alá. Kitűnő taktikus volt, aki minden ütközetet meg akart nyerni és meg is nyert, de végül elvesztette az egész csatát. Élete fő feladatának a Párizsban kieroszakolt határoknak mindenáron való megvédését, illetve visszaállítását tartotta. Mindent ennek rendelt alá. Csehszlovákia biztonságát a Népszövetség mellett a nyugati hatalmakra, mindenekelőtt Franciaországra alapozta. Nem keresett ésszerű kompromisszumot amely időben enyhítette volna a térségben felgyülemlett feszültséget. A versailles-i békét azonosította az általános békével pedig valójában nem volt az. Az adott státusquot erőpozícióból kívánta védeni. Ezért hozott létre 1920–1921-ben, két évvel a háború befejezése után egy politikai-katonai tömböt. A kisantant nem volt az aminek Beneš mondta, az új közép-európai rend kialakításának eszköze, hanem annak legnagyobb akadály. Hiszen nehezítette a természetes kapcsolatok kialakulását, a térség integrálását amit Beneš veszélyesnek tartott, mert ahogy érvelt, ez hasonlít a birodalom felújítására. Beneš a birodalom helyét és szerepét Csehszlovákiának szánta tehát a megtört német-magyar hegemoniát nem, valami tökéletesebb gondolattal igyekezett pótolni, hanem arra törekedett, hogy helyébe egyoldalú cseh illetve szláv hegemoniát hozzon létre.

Beneš Közép-Európája nem pótolhatta a birodalmat, nem lehetett annál tökéletesebb, mert az új rend megteremtésének egyik előfeltétele a nemzetiségi kérdés kielégítő megoldása lett volna, amit sem Csehszlovákia, sem a kisantantbeli szövetségei nem kíséreltek meg.

A húszas évek elején Beneš egyre inkább bekapcsolódott a legmagasabb szintű európai politikába. A Nemzetek Szövetségének egyik legjelentősebb alakja lett. Szoros kapcsolatot épített ki számos államférfival és diplomatával. A nagyhatalmak sokszor igénybe vették szolgálatait egy-egy nemzetközi probléma megoldásánál.

A harmincas évek elején a világgazdasági válság és Hitler hatalomra kerülése hatására Beneš politikájában jelentős változások tapasztalhatók. Amíg a húszas években, mint láttuk, ellenezte a térség gazdasági integrációját, addig a harmincas évek elején nemcsak támogatta az erre vonatkozó nyugati terveket, hanem maga is tervet készített öt dunai állam: Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia szoros gazdasági együttműködésére.

1935-ben Beneš köztársasági elnök lett. Ezt követően komolyan oda kellett figyelnie a belpolitikai kérdésekre, mindenekelőtt a kisebbségi problémára. A választások idején az öt támogató pártok vezetőinek, így Esterházy Jánosnak ígéretet tett, hogy köztársasági elnökké választása esetén orvosolni fogja a magyar kisebbség több panaszát. Erről azonban megkezdte. Három évvel később, 1938 őszén ugyan már kész volt azokat teljesíteni, de akkor már késő volt. Ezek már nem elégítették ki a kisebbségi pártok vezetőit. Az 1935–1936-os esztendő eseményei rádöbentették Beneš arra, hogy illúzióban ringatta magát akkor amikor Csehszlovákia Németország elleni biztonságát kizárólag a nyugati hatalmakra alapozta. E felismerés hatására

1935-ben megkötötte Szovjetunióval a kölcsönös segítségnyújtási egyezményt, ezzel egyidőben diplomáciai erőfeszítéseket tett, hogy Magyarországgal normalizálja a viszonyát. Ezt azonban a kisantantbeli szövetségeseivel, Jugoszláviával és Romániával együtt akarta. Az előbbi azonnal, az utóbbi hosszú huzavona után fogadta csak el Beneš javaslatát. 1937-től 1938 augusztusáig tárgyalások folytak Magyarország és kisantant képviselői között az alábbi három kérdésről: egy meg nem támadási egyezmény megkötéséről; Magyarország katonai egyenjogúságának az elismeréséről; a magyar kisebbség jogos panaszainak az orvoslásáról. Bármilyen hihetetlenül hangzik, Csehszlovákia és kisantantbeli szövetségesei hozzájárultak, hogy a kisebbségi kérdés a nemzetközi tárgyalások napirendjén szerepeljen. Ezek az engedmények azonban már túl későn jöttek. Későn jöttek mert valamennyi Duna-medencei állam, győző és legyőzött már kényszerpályán mozgott. Politikájukban már nem hagyhatták figyelmen kívül a komoly gazdasági pozíciókkal rendelkező Németország álláspontját, későn jött mert a térségben a nyugati hatalmak befolyása, akik ezt akarták, gyengült.

Beneš a dunai összefogás érdekében sokat engedett korábbi elképzeléseiből. A területi revízió kérdésében Münchenig kitartott eredeti álláspontja mellett. Ez a kérdés változatlanul tabu volt. Amikor 1938 március elején, az Anschluss előtti napokban Gratz Gusztáv volt magyar külügyminiszter Prágába látogatott, hogy Benešsel tárgyaljon és meggyőzze arról, hogy a magyar–csehszlovák összefogás érdekében revideálni kell a határt. Beneš megfordította a sorrendet. Előbb jöjjön létre „bensőséges viszony” és utána lehet tárgyalni a legkényesebb kérdésekről. Gratz Csehszlovákia nehéz helyzetét és reménytelen perspektíváját hangsúlyozva csak azt érte el, hogy Beneš gúnyosan kijelentette: „Ha mindez bekövetkezik, amit jósol, akkor a cseh nép amely már évszázadokig élt a szent Római Birodalom gyomrában, el fogja bírni azt is, hogy a jövőben újból, egy pár évszázadig egy másik, a Német Birodalom gyomrában fog élni. Pontosan egy évvel később, 1939 márciusában ez be is következett.

E tragikus eseményt München, Münchent pedig Beneš Hitler előtti kapitulációja előzte meg. Miért kapitulált Beneš? Miért döntött úgy, hogy elfogadja a müncheni Egyezményt ami egyenlő volt élete művének Csehszlovákiának, likvidálásával? Miért nem állt ellen, amiért sokan bírálták és bírálják ma is? Beneš a nemzetközi helyzet elemzése alapján jutott el erre a következtetésre. Franciaországtól és Angliától nem várhatott segítséget. Ezt nyíltan közölték is vele. Sztálin ugyan hitegette és támogatást ígért, de nyilvánvaló volt, hogy ezt nem tudja és nem is akarja teljesíteni. A kisantantbeli szövetségeseire sem számíthatott. Ebben a helyzetben úgy döntött – véleményem szerint helyesen –, hogy felelőtlenség lenne ellenállni „vágóhídra vinni a népet”, vállalni Csehszlovákia lerombolását. A köztársaság a német légifölény mellett legfeljebb három napig tarthatta volna magát. Ezt Beneš bírálói is lényegében elismerik. Úgy látják azonban, hogy a vezér és nemzet erkölcsi kötelessége: ellenállni. Háborúba menni akkor is, ha semmi kilátás nincs a győzelemre. Beneš nem így látta. Az etikai kérdést nem helyezte a ráció fölé. Élete végéig meg

volt győződve, hogy 1938 szeptemberében helyesen döntött. „Politikánk helyes volt és ezen nincs mit változtatni” – jelentette ki München után. Nem látta, hogy a bekövetkezett tragédiáért ő is felelős. Nem a müncheni diktátum elfogadásáért, hanem azért a politikáért amely objektíve elősegítette Münchent. Az etnográfiai elvektől nagyon is eltérő határok kieroszakolásával, a Szlovákiának és Kárpátaljának beígért jogok figyelmen kívül hagyásával, a kisebbségi szerződés be nem tartásával.

1938. október 10-én Beneš újra emigrációba kényszerült. Ez alkalommal nem a hozzá mindig közelálló Franciaországba, hanem a kevésbé kedvelt Angliába ment. A szemében ugyanis Franciaország volt az igazi áruló, amely cserbenhagyta Csehszlovákiát. Hiszen Angliának, Franciaországtól eltérően, semmilyen szerződése nem volt amely segítségnyújtásra kötelezte volna. Angliába Beneš privát, bukott emberként érkezett, ahol elszigetelten élt feleségével, távol minden politikától. Londonba érkezésekor senki sem várta. Az angol hivatalis körök magatartása rideg és sértő volt. Tudomására adták, hogy ő magánszemély és viselkedjen tartózkodóan. Beneš ehhez tartotta magát. Rövidesen elhagyta Angliát és az Egyesült Államokba utazott, ahol tanárként előadásokat tartott, elsősorban a Chicagói Egyetemen.

A német–szovjet háború kitörése után Beneš úgy döntött, hogy visszatér Európába. Meg akarta kezdeni, a Csehszlovákia visszaállítását célzó tevékenységét. Megszervezni és egyesíteni a széthúzó emigrációt, létrehozni központi szervezetet, majd az ideiglenes kormányt, és azt elismertetni a szövetséges hatalmakkal. Kitartó munkája 1941-ben eredménnyel járt. Az USA nemzetközileg elismerte a Csehszlovák Nemzeti Bizottmányt, majd az ideiglenes kormányt, illetve a köztársaságot, Benešsel az élén.

Beneš egyik fő feladata müncheni egyezmény erkölcsi és politikai megsemmisítése volt. Ezt is elérte. 1942-ben a szövetségesek a müncheni egyezményt formálisan is likvidálták.

Úgy tűnt, hogy Beneš mégis valamit tanult a történelemből. Úgy látta, hogy a kis államok biztonsága szempontjából a jövőben egy konföderáción belül egymással együtt kell működniük. (Ezt a gondolatot a két világháború között még elvetette.) A csehszlovák–lengyel konföderációról konkrét tárgyalásokat kezdett Sikorskyval, akivel megállapodott abban, hogy kapcsolatba lépnek ama államokkal amelyeknek sorsa azonos az övékével, és fekérik őket a csatlakozásra. Mindketten Magyarországra gondoltak. Károlyi Mihállyal tárgyaltak is erről.

1942-ben, az angol–szovjet megegyezés után azonban Beneš álláspontjában gyökeres fordulat következett be. Az angol–szovjet tárgyalásokon, amelyek Londonban és Moszkvában folytak az angolok nem követelték a szovjetektől Lengyelország keleti részét, amit mind ő, mind Sikorsky elvártak. Ebből Beneš azt a következtetést vont le, hogy a háború utáni Szovjetunió a térségben jelentős szerepet fog játszani. Ez pedig kizárja a kis államok konföderációját. A Londonban tartózkodó Molotov ennek hangot is adott, amikor kijelentette: „A lengyel–cseh tárgyalások a konföder-

rációról sértik a Szovjetunió érdekeit." Ebben a helyzetben Beneš látványos módon szakított Sikorskyval, elfordult tőle. A konföderációs elképzelésekről lemondott. Közeledni kezdett Sztálinhoz. Moszkvába készült, hogy aláírja Szovjetunióval a barátsági, kölcsönös segítségnyújtási és háború utáni együttműködésről szóló egyezményt. Elismertesse Csehszlovákia München előtti határait. Miért lépett Beneš erre az útra, amely nemcsak Csehszlovákia hanem személyes tragédiájához is vezetett? Miért bízott Sztálinban? Ennek sok összetevője van. Döntése egyrészt szerves része volt ama politikai stratégiának, amelyet Csehszlovákia likvidálása óta képviselt. Célja: felújítani az 1935-ben megkötött szovjet–csehszlovák egyezményt. A Molotov–Ribbentrop féle paktum sem módosította e tervét. A szovjet–német megegyezést szükséges rossznak tartotta. Meg volt győződve arról, hogy a német–szovjet háború elkerülhetetlen.

Beneš úgy látta, hogy a helyzet megint nemzetközi szerepet kínál neki amire mindig, de különösen a müncheni bukása után vágyott. Lehetőséget kínál arra, hogy régi elképzelését valóra váltsa, elősegítse a nyugat és kelet közötti megegyezést.

Beneš szovjet útjával Roosevelt egyetértett Churchill nem. Ez utóbbit Beneš figyelmen kívül hagyta. 1943 decemberében Moszkvába érkezett, ahol a legnagyobb államférfinek kijáró fogadtatásban részesült. Tárgyalt Sztálinnal és Molotovval. Miután a csehszlovák–szovjet egyezményről az elkészített szöveg alapján már korábban megállapodtak (csak az aláírás maradt hátra), megvitatták Beneš javaslatát: A nem kívánt németek és magyarok kitelepítéséről, a bűnös szlovákok megbüntetéséről, valamint a Magyarország által 1938–39-ben elfoglalt területek visszafoglalásáról.

Beneš, aki az emigrációban többször szóban és írásban hangsúlyozta, hogy nem lesz kollektív felelősségrevonás, csak azokat kell megbüntetni, akik szorosan együttműködtek a nácikkal, megváltoztatta álláspontját és a fentit szorgalmazta. A németek kitelepítésére vonatkozó tervet az angolok és az amerikaiak már korábban elfogadták. Nem értettek azonban azzal egyet, hogy ez a magyarokra is vonatkozzon.

Beneš meglepődve tért vissza Moszkvából. Szilárdan meg volt győződve, hogy a csehszlovák–szovjet viszony kitűnő. Szovjetunió tiszteletben tartja Csehszlovákia szuverenitását. Nem sok idő kellett, hogy meggyőződjön: tévesen ítélte meg Sztálint és politikáját. Illúzióinak két esemény vetett véget. 1. A szovjetek tárgyalni kezdtek a szlovák kommunistákkal egy Szovjet-Szlovákia létrehozásáról. Beneš határozott tiltakozása után Moszkva megnyugtatta a köztársasági elnököt a szovjet kormánynak semmi köze e tárgyalásokhoz, gondoskodni fog leállításukról.

A másik, Kárpátaljával kapcsolatos kérdésben nem a szovjetek, hanem Beneš visszakozott. Miről volt tulajdonképpen szó? Beneš a rádióból értesült arról, hogy a kárpátaljai nép arra kérte a szovjet kormányt, hogy csatolják őket a Szovjetunióhoz. Beneš határozottan tiltakozott ez ellen. Hiszen ez ellentmondott a területtel kapcsolatos terveinek (még akkor is, ha 1939-ben Litvinovnak ezzel kapcsolatban kétér-

telmű kijelentést tett). De ellentmondott az 1943-as tárgyalásoknak is. A Moszkvából érkező válasz mélységesen felháborította Beneš. Zorin, Molotov helyettese, tudatta vele, hogy a szovjet–csehszlovák egyezmény nem teszi lehetővé, hogy Csehszlovákia belügyeibe beavatkozzanak. Ezért nem tudnak segíteni Benešnek a kárpátaljai probléma megoldásában. Beneš nem akarta élezni viszonyát a Szovjetunióval, ezért ezt tudomásul vette.

Beneš Sztálintól való félelme fokozódott, amikor tudomást szerzett arról, hogy az USA, Anglia és Szovjetunió egymás között felosztotta a térséget. Csehszlovákia és az egész térség a szovjet érdekszférába került. Így érthető, hogy Beneš vegyes érzelmekkel fogadta a szovjet kormány újabb meghívását, és azt a javaslatát, hogy a londoni kormány telepedjen át Moszkvába, és onnan vonattal térjenek vissza Csehszlovákiába. A meghívás fő célja az volt, hogy Beneš a moszkvai emigrációval együtt alakítsa ki az új kormányt. Ez meg is történt. 1945 márciusában Beneš újra Moszkvába érkezett, ahol megalakították az új kormányt, amelyben a kulcspozíciókat a moszkvai emigrációban lévők kapták. Ez már meghatározta a felszabadult Csehszlovákia bel- és külpolitikáját.

1945 áprilisában Beneš és kísérete a már felszabadult Kassára érkezett. Az új kormány az elnöki (beneši dekrétummal) átvette a hatalmat. Kihirdették a kormányprogramot, amelynek több fejezete a magyar kisebbségre vonatkozott. Ez még nem jelentette a kitelepítést. A magyaroktól az állampolgárságot vonták meg (csak azoknak hagyták meg, akik aktív antifasiszták voltak). Egy hónappal később Beneš már bejelentette: a németek és magyarok túlnyomó részének el kell tőlük menniük.

1945. május 8-án Beneš Kassáról Prágába utazott. Hat és fél éves száműzése után visszatért az elnöki palotába, ahol közel hároméves küzdelmet vívott a demokratikus Csehszlovákia megmentéséért. Bel- és külpolitikai elképzeléseit nem tudta megvalósítani, annál is kevésbé, mert rendkívüli módon vigyázott, hogy ne adjon ürügyet Sztálinnak a beavatkozásra. Beneš mozgástere egyre szűkült. Sok mindent végre kellett hajtani, amivel nem értett egyet, és sok mindenről lemondani amit fontosnak tartott. Még magának sem merte bevallani, hogy báb, eszköz Sztálin és kommunista Gottwald kezében. Azzal ámította magát, hogy ügyes politikával, parlamentáris eszközökkel ki lehet védeni Gottwaldék nyomását, és meg lehet védeni a demokráciát.

Beneš februári eseményekkel kapcsolatos magatartása megmagyarázhatatlan. Miért hagyta cserben a demokratikus minisztereket, akik a vele történő megegyezés értelmében kiléptek a kormányból, hogy ezzel Gottwaldék visszakozásra kényszerítsék? Miért fogadta ellentmondásukat, amikor megígérte, hogy nem teszi meg? Miért fogadta el Gottwald listáját az új kormány összetételére? Miért nevezte ki Gottwaldot miniszterelnöknek (ráadásul még gratulált is neki)? Miért maradt a helyén, amivel legalizálta a februári puccsot, hiszen a demokratikus Csehszlovákiát már nem tudta megmenteni?

Sokan – történészek és publicisták – támadják Beneš, hogy 1948 februárjában nem szervezte meg az ellenállást, amivel megakadályozhatta volna a kommunisták hatalomra kerülését. Beneš aki nem akart belemenni kilátástalan harcba, ezt akárcsak 1938-ban – véleményem szerint megint helyesen – elvetette. Ellenállni Sztálinnak ugyanolyan irreális volt mint 1939-ben Hitlernek. A nyugati hatalmakra most sem számíthatott, Sztálinnak pedig eltökélt szándéka volt, hogy Csehszlovákiában éppúgy mint az egész térségben, hatalomra segíti a kommunistákat. Gottwaldék vereségébe nem törődött volna bele. Ettől jogosan félt Beneš. Felelőssége nem abban van, hogy nem szervezte meg az ellenállást, hanem abban, hogy a februári puccs után nem mondott le.

Beneš 1948. február 27-én elhagyta a Hradčanyt, az elnöki palotát, és a Sezimovo Ústíban lévő vidéki házába költözött. Ez volt a harmadik, a legrosszabb száműzése. Elkészítette ugyan lemondó levelét, benyújtását azonban Gottwald rábeszélésére több alkalommal elhalasztotta. Végül júniusban, az országban zajló letartóztatások hatására benyújtotta lemondását. Amíg az eredeti lemondásában politikai, most egészségügyi okokra hivatkozott. Érthetetlen! Miért változtatta meg az eredeti indoklást? Hiszen minden erkölcsi, politikai és alkotmányos joga megvolt a lemondását úgy megfogalmazni, ahogy tetszik. Ez volt az utolsó lehetőség, hogy világosan elhatárolja magát egy rendszertől, amit gyűlölt. Az öt utoljára meglátogató Gottwaldnak ezt azzal indokolta, hogy nem akar semmi olyat tenni, amivel országának ártana. Nem valószínű, hogy csak erről lett volna szó, inkább arról, hogy Beneš halálosan beteg volt. A betegség, ami a februári kritikus napok után elhatalmasodott rajta, megtörte akaratát, és hozzájárulhatott ahhoz, hogy a lemondási közlemény tartalmának kérdésében is kapitulált Gottwald előtt.

Röviddel ezután, 1948 szeptemberében, hatvannégy éves korában meghalt.

A KONCEPCIÓS ÍTÉLET MAI TOVÁBBÉLÉSE

ESTERHÁZY JÁNOS

Esterházy Jánost 1947. szeptember 17-én Pozsonyban, koholt vádak alapján háborús bűnösnek nyilvánították és kötél általi halálra ítélték (bár végül az ítéletet életfogytiglan tartó börtönre változtatták). A Szlovák Nemzeti Bíróság azzal vádolta Esterházyt, hogy részt vett Csehszlovákia széttörésében és Szlovákia fasizálódásában.

Az, hogy több mint hatvan évvel ezelőtt ilyen koncepciósperek voltak és ilyen ítéletek születtek, nem meglepő. Annál meglepőbb azonban, hogy még ma is találkozni lehet a vád által képviselt állásponttal. Meglepő, mert a mai egyetemes kutatási eredmények fényében a vád különösen tarthatatlan. Meglepő, mert ma már e történelmi eseményekről tárgyilagosan lehet írni. A koncepciósi ítélet továbbélése szerepet játszik abban, hogy Esterházyt mindmáig nem rehabilitálták, a zsidómentés terén kifejtett páratlan tettéért, nem tüntették ki. Ezért fontosnak tartom, hogy mint a húszadik század diplomácia történetének kutatója, aki levéltári források alapján kiemelten foglalkoztam Csehszlovákiával, a köztársaság létrejöttével és megszűnésével, kifejtsem ezzel kapcsolatos álláspontomat, megkísérlem Esterházy tevékenységét árnyaltan, a nemzetközi konstelláció eseményeivel összefüggésben vizsgálni, bemutatni és értékelni. A vádirat két pontban mondta ki Esterházy bűnösségét. Az egyik vádpont Csehszlovákia szétveréséért, a másik Szlovákia fasizálódásáért tette felelőssé.

Az első pont indoklásában az olvasható, hogy Esterházy János már 1938 februárjától a Szudétanémet Párttal és a Hlinka Szlovák Néppártjával történt megállapodása értelmében minden eszközzel támogatta Csehszlovákia széttörését, mert ígéretet kapott Hlinkáéktól, hogy amennyiben Szlovákiában hatalomra kerülnek, a szlovákiai magyarok jogai nem csorbulnak.

Figyelemre méltó a vád ama passzusa, amely implicite elismeri azt, hogy Esterházy Szlovákián belül kívánta elrendezni a magyar kisebbség helyzetét.

Esterházy mai bírálói, akik sok mindent átvesznek a koncepciósi perből, ezt a megállapítást figyelmen kívül hagyják. Figyelmen kívül hagyják azt is, hogy a vádirat az általános részében ugyan megemlíti Esterházy kapcsolatát a Szudétanémet Párttal, az ellene felsorakoztatott konkrét vádak csak a szlovák vezetőkkel való együttműködésére, s annak súlyos következményeire vonatkoznak. A vádirat szerint Esterházy Hlinkával kötött megállapodása értelmében kifejtett tevékenysége jelentősen hozzájárult azokhoz a jogi változásokhoz, amelyek 1938. október 6-án, illetve 1939. március 14-én következtek be, és amelyek Csehszlovákia megszűnéséhez vezettek. A vádirat Esterházyt tehát, az ezekben a változásokban játszott szerepért találta bűnösnek. Az első dátum a szlovák autonóm kormány, a második a független Szlovákia létrejöttének dátuma. Igaz az, hogy Esterházy írásban és szóban Pozsonyt támogatta Prágával folytatott harcában a pittsburgi szerződésben rögzített, de soha be nem tartott jogokért. Vagyis támogatta az autonóm szlovák kormány létrejöttét, illetve Csehszlovákia

dualista állammá történő átalakulását. Erre került sor 1938. október 6-án Zsolnán. Tehát pozitív történelmi eseményről van szó, amelyért Esterházy elismerést érdemel. Kutatásaim nem támasztják alá azt a vádat, mely szerint Esterházy szerepet játszott az önálló Szlovákia létrejöttében, azokban a történelmi eseményekben, amelyeket nem annyira bel-, hanem mindenek előtt külpolitikai tényezők determináltak. Feltéve, de nem megengedve, hogy Esterházy valóban tevékenyen sikraszállt az önálló Szlovákia létrejöttéért, akkor is felvetődik, hogy miért volt bűn támogatni olyan törekvést, amiért valamivel később a szlovák politikai és kulturális elit, a szlovák nép jelentős része sikraszállt, s ma valóság.

A második vádpont Esterházyt Szlovákia fasizálódásáért tette felelőssé. Általánosságokban, bizonyítékok nélkül, azzal vádolja, hogy a Tiso-féle fasiszta rendszer megalapozásában és funkcionálásában jelentős szerepet játszott.

Koholt vádról van szó. Esterházy számára ugyanis idegenek voltak a náci eszmék, ezt egész magatartásával bizonyította. A sajtó hasábjain hivatalos nyilatkozatokban határozta el magát és pártját a nemzetiszocialista eszméktől és politikai irányvonalától. Esterházy egyes, taktikai megfontolásból más szellemben tett kijelentései, amire bírálói hivatkoznak, ezt a tényt nem kérdőjelezheti meg. Mint a Magyar Párt elnöke, körlevélben megtiltotta, hogy a pártban fasiszta tagozatot hozzanak létre. A zsidó tagokat a reá nehezedő nyomás ellenére sem volt hajlandó kizárni a pártból. Fellépett a szlovák hatóságok zsidóellenes atrocitásai ellen. Ütlevelekkel segítette a zsidók szökését. Mindezek következtében a szlovák parlament, melyben teljesen elszigetelődött, végül megfosztotta mentelmi jogától is.

Tevékenysége miatt a szlovák hatalom ellenségnek tekintette. Annak tekinteték Berlinben is, ahol ismerték náciellenes nézeteit a zsidók érdekében történő kiállását. Különösen nagy felháborodást váltott ki Esterházy ama páratlan tette, amikor a szlovák fasiszta parlamentben egyedül szavazott a szlovák zsidók deportálása ellen. Náciellenes és zsidómentő magatartása miatt Berlinben elrendelték előbb a megfigyelését, majd később letartóztatását. 1944 utolsó hónapjaiban a Gestapo körözést adott ki ellene. Ezekben a hónapokban Esterházy kénytelen volt bujkálni.

A Pozsonyban hozott ítélet jogellenességének csúcspontja, hogy az ügyvédi hivatkozás ellenére semmibe vette Esterházy János 1942. május 15-én tanúsított hős-tettét, amelyet az akkori szlovák törvények szerint enyhítő körülményként figyelembe kellett volna venni. Szabályos koncepció s perről van szó, amely nem az igazság kiderítését, hanem annak elhallgatását s eltorzítását célozta, így annak cáfolatával érdemben nem is kellene foglalkozni. Hogy mégis ezt teszem, ez annak tudható be, hogy a perben szereplő koholt vádaknak számtalan eleme tovább él mind a szlovák politikai életben, mind pedig egyes történetíróknál, s melyek értelmében Esterházy bűnösnek minősül Csehszlovákia széttörésében.

A tudományos kutatások mai állása mellett ma már többé-kevésbé egzakt módon ki lehet mutatni azokat a releváns tényezőket, melyek Csehszlovákia dezintegrációjához vezettek. Ide sorolom minden előtt a nagyhatalmak politikáját a köztársaság

keletkezése és megszűnése időszakában. A szövetséges hatalmak, noha világosan látták, hogy a jövő szempontjából veszélyes az új államot ilyen nagyszámú kisebbséggel megterhelni, bizonyos ellenállás után elfogadták Beneš területi követeléseit.

Jövőbe látó szavak azok, amelyek Lloyd George a szudétanémet, majd később Csallóköz Csehszlovákiához való csatolása kapcsán mondott. Az előbbinél hangsúlyozta, hogy a saint-germaini béke a szudéta területre vonatkozó döntése előbb utóbb háborúhoz fog vezetni. Az utóbbinál a határmegállapító bizottság Csallóköz elcsatolására vonatkozó döntését elhibázottnak ítélte mert – ahogy a híres fontainebleau-i memorandumában – fogalmazott: „Soha nem lesz béke Dél-Kelet-Európában, ha a most létrejövő államok mindegyikének jelentős magyar lakossága lesz.”

Még keményebben fogalmazott, amikor a franciák elvetették javaslatát a magyar-ügy újbóli megvizsgálására: „Vajon lehetséges, hogy Berthelot úr valóban azt hiszi – kérdezte meg a francia külügyi főtitkárt – hogy béke uralkodik majd Közép-Európában, ha idővel kiderül, hogy a magyar követelések jogosak voltak, és, hogy egész magyar közösségeket – barmok módjára – adtak át Csehszlovákiának és Romániának! Mindezt azért, mert a konferencia nem volt hajlandó a magyar ügyet megvizsgálni!

Párizsban, noha Franciaországot kivéve valamennyi nagyhatalom lényegében látta, hogy a készülők békeművük az egész térségre nézve veszélyeket rejt magában, a végén valamennyien aláírták. 1938 őszén pedig, amikor ez a veszélyes helyzet előállt, cserbenhagyták az általuk kreált Csehszlovákiát. Nagyhatalmi érdekeiket vagy vélt érdekeiket most, az időközben megerősödött és hódításra készen álló Németországnak tett engedmények árán kívánták védeni.

A franciák támogatásával Beneš által kierőszakolt határok miatt Csehszlovákia már keletkezésekor magában hordozta bomlásának a csiráit. Ezt a folyamatot erősítette és gyorsította az a tény, hogy Prága semmibe vette a nagyhatalmakkal aláírt kisebbségi szerződést, amely meghatározta a Csehszlovákia területén élő kisebbségek jogait. Semmibe vette a Szlovákia jogait rögzítő pittsburgi egyezményt, akár csak a Kárpátaljának írásban beígért autonómiát is.

Csehszlovákia szétesésének okait vizsgálva ki kell emelni tehát Beneš felelősségét. Nem München elfogadásáért, amiért elsősorban támadják, hanem azért a politikáért, amely az etnikai elvektől nagyon is eltérő határok kierőszakolásával, majd a kisebbségi szerződések be nem tartásával kívánta megvalósítani terveit. Nacionalista szemlélete gátolta őt abban, hogy időben rendezze Prága viszonyát a különböző nemzetek vezetőivel, akik még húsz év után is az alapjogaikért küzdöttek, még olyan nemzetközi konstellációban is, amikor harcuk objektíve már Csehszlovákia gyengítése, sőt szétesése irányában hatott.

Azok a történészek, akik Esterházy felelősségét mértéktelenül felnagyítják, szerepét eltorzítják az 1938-as és 1939-es történelmi eseményekben, s nem fordítanak kellő figyelmet a Csehszlovákia szétesésében meghatározó szerepet játszó, fent

említett kül- és belpolitikai tényezőkre, szükségszerűen torz és nem arányos felelősség megállapításához jutnak el.

A kutatások azt bizonyítják, hogy Esterházy, noha rendkívül igazságtalannak tartotta az etnikai szempontokat figyelmen kívül hagyó trianoni határokat, az erőszakon alapuló határmódosítást mindig ellenezte. Az etnikai elveken alapuló revíziót, amiben reménykedett, csakis a szerződést aláíró nagyhatalmak segítségével kívánta végrehajtani. Ezt az álláspontját végig következetesen képviselte. A szudétanémetekkel 1938 őszén folytatott tárgyalásai során is hangsúlyozta: „Nem akarjuk egy új háború árán elérni a trianoni szerződés revízióját. Mi békés revíziót akarunk a szerződést aláíró hatalmaktól.”

Esterházy a csehszlovákiai magyarság helyzetét lehetőleg a nyugati hatalmak részvételével szeretne volna megoldani. Amikor a müncheni döntés értelmében zajló magyar–csehszlovák tárgyalások megszakadtak, s sokan nem a müncheni egyezmény aláíróihoz, hanem csak Németországhoz és Olaszországhoz kívántak fordulni, Esterházy János hangsúlyozta, hogy: „a négyhatalmi bázist nem szabad elhagyni”. S abban, hogy végül még sem a négy nagyhatalom, hanem csak Berlin és Róma döntött, Anglia és Franciaország a felelős. Felelős, mivel ezt a jogukat a tengelyhatalmaknak engedték át. London és Párizs elfordult Csehszlovákiától, átengedték Németország érdekszférájába, mert így kívánták megteremteni az áhítozott békét.

Fontos hangsúlyozni, hogy Esterházy tevékenységének fókuszában mindenképp előtt a magyarság számára nemzetközi szerződésben biztosított, de be nem tartott jogaiért való harc állt. Érdekeit határozatlan képviselte, de kerülte a konfrontációkat. A magyarság helyzetét Szlovákián belül kívánta megoldani. Erről számtalan dokumentum tanúskodik. Ezt támasztja alá a peranyag is, amely – mint láttuk – Esterházy egyik fő bűnének azt tartotta, hogy támogatta a szlovák vezetők Prágával szembeni harcát, ugyanis ígéretet kapott, hogy a magyarok jogait Szlovákián belül tiszteletben tartják.

Vagyis Esterházy a müncheni válságig a magyar kisebbség helyzetét Szlovákián belül kívánta megoldani. Programjában az önrendelkezés, illetve a népszavazás gondolata csak 1938 őszétől kapott helyett, amikor konkrét jelek mutatkoztak arra, hogy a nagyhatalmak a csehszlovák válságot ezúton kívánják megoldani, s nem áll tőlük távol, hogy e jogok megadásánál a németek javára diszkriminációt kövessenek el.

Ebben a helyzetben Esterházy erőteljes politikai és diplomáciai tevékenységet fejtett ki, hogy megakadályozza a tervezett diszkriminációt. Ezért a magyar kisebbség számára is követelte az önrendelkezést, a népszavazást.

Az Esterházy rehabilitációját még ma is akadályozó szlovák történészek ezt tartják egyik legnagyobb bűnének. Kétségtelen, hogy bonyolult és összetett kérdéssről van szó, megválaszolásához sokoldalú és árnyalt vizsgálatra van szükség. Ezért nem lehet figyelmen kívül hagyni azt, hogy a magyarság vezetőinek közel húszéves harca a szerződésben rögzített jogokért eredménytelen volt. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt, hogy Esterházy az önrendelkezést és népszavazást a magyarság számára

csak akkor kezdte követelni, amikor a nyugati hatalmak a szudétanémeteknek ezt a jogot készek voltak megadni, és megértéssel fogadták a magyarok kérését is

Úgy gondolom, a népszavazási és önrendelkezési jogokért, vagyis a wilsoni elveért írásban és szóban történő síkraszállásért még nem jár halálos ítélet, de még életfogytiglan börtön sem. Még akkor sem, ha az adott nemzetközi helyzetben, az adott erőviszonyok mellett, ezek az igazságos elvek nem a világbékét segítették elő, hanem a hódításra készen álló Németországnak kedveztek.

Kollégáim Esterházy ellen felhozott vádjait elemezve az olvasónak sokszor az a benyomása, hogy ezek nem egyszer még a koncepciók perben megfogalmazott vádaknál is tovább mennek. Gondolok itt arra a vádra, miszerint Esterházy fizetett ügynökként bomlasztotta Csehszlovákiát. Eme abszurd állítás megfogalmazásához úgy látszik, elegendő volt két diplomáciai jelentés, amelyben Esterházy nem a saját nevében szerepel. A nemzetközi diplomáciában a követségek levelezésében ugyanis gyakorlat, hogy az ismert személyeket sokszor nem saját néven szerepeltetik. De amennyiben a vád, hogy Esterházy fizetett kém volt, netán azon alapszik, hogy kapcsolatot tartott fenn a budapesti politikai körökkel, akkor, ez az előbbinél is komolytalanabb érv. Esterházy valóban szoros kapcsolatot tartott fenn Magyarország politikai vezetőivel, de nem mint fizetett kém, hanem mint a Csehszlovákiában élő magyarság vezetője, ami természetes, gondoljunk a mai helyzetre.

Végül szeretnék még kitérni egy nagyon fontos kérdésre, Esterházy zsidómentési tevékenységére. Ezzel a kérdéssel szlovák kollégáim, az 1947-es koncepciók per-től eltérően, foglalkoznak. Azt tapasztalom azonban, hogy e páratlan hőstettének a jelentőségét igyekeznek csökkenteni, sőt annullálni.

Esterházy a második világháború alatt veszélyt vállalva mentette a zsidókat. (Erről sok forrás tanúskodik.) Az ő nevéhez fűződik az egyedülálló esemény, amely kiemelt helyet kapott az akkori világsajtóban és a második világháborúval foglalkozó egyetemes történetírásban. Nevezetesen az, hogy a Tiso-féle szélsőjobboldali parlamentben 1942. május 15-én ő volt az egyetlen képviselő, aki a deportálási törvény ellen szavazott. Ellene szavazott, mert ahogy ezt közvetlenül a szavazás előtt Sokol Martinnak, a szlovák képviselőház elnökének indokolta: „szavazatával nem akar hozzájárulni egy olyan törvényhez, amely minden isteni és emberi jogot lábbal tipor”. A törvény megszavazása után pedig a következő mondatokkal ítélte el a törvényt: „Szégyenteljes dolog, hogy a kormány, amelynek elnöke és miniszterelnöke jó katolikusnak vallja magát, a zsidó lakosságát Németországba, a hitleri koncentrációs táborokba deportálja.”

Tökéletesen érthetetlen számomra, hogy szlovák kollégáim az akkori világsajtó által jelentős hírként közölt eseménnyel nem tudnak mit kezdeni. Egyesek odáig mennek, hogy kétségbe vonják megtörténtét azt állítván, hogy Esterházy aznap nem is volt jelen a parlamentben. Mások ugyan elismerik, hogy a deportálás ellen szavazott, de tettét kisebbitik. Az indok meghökkentő. Esterházy – e vélemény szerint – azért szavazott a deportálás ellen, mert „a jövőjére gondolt”. A hipotetikus

találgatások oda vezethetnek, hogy az ilyen tettet senkinél sem lehetne pozitíven értékelni, minthogy ez a teljesen bizonytalan feltételezés mindenkre vonatkozhat.

Nem kevésbé megdöbbenő az Esterházy tettének kisebbsítésére felhozott másik érv, amely szerint Esterházy ugyan a deportálási törvény ellen szavazott, de zsidóellenes beállítottságú volt, hiszen ezt a parlament elnökével maga közölte. Tény, hogy Esterházy, amikor utolsó kísérletet tett arra, hogy meggyőzze Martin Sokolt, a szlovák parlament elnökét, hogy a zsidóellenesség mégsem indokolja ilyen istentelen és embertelen törvény megszavazását, kijelentette, hogy legifjabb kora óta zsidóellenes beállítottságú. Ennek utólagos értékelése, mármint az, hogy a kijelentését politikai okból vagy meggyőződésből tette, magatartásának értékelése szempontjából irreleváns. Amennyiben az utóbbi eset áll fenn ez tettének nagyságát nem csökkenti, ellenkezőleg, szerintem csak tovább növeli. Ennek negatív értékelése az egész probléma meg nem értéséből fakad.

Ez az én álláspontom, de tudomásul veszem, hogy a szlovák kollégáim erről más képpen vélekednek, hogy ugyanabból a tényből más következtetést vonnak le. A történetírásban ez elég gyakori, s mondjuk természetes. A tényekből levont következtéseken tehát lehet vitatkozni, s ezt jövőben meg is kell tenni. Nem engedhető meg azonban, hogy a tudományos kutatások során feltárt és forrásértékű dokumentumokkal alátámasztott tények létezéséről ne vegyenek tudomást.

Remélem, hogy ma, amikor már minden lehetőség adva van a politikamentes történetíráshoz, Esterházy tevékenysége is előbb-utóbb az őt megillető helyre kerül, s szlovák kollégáim is büszkén hirdetik, hogy országuk történetének egyik legsötétebb korszakában volt egy páratlanul bátor ember, aki a legmagasabb szinten tiltakozott a holokauszt ellen, s tevékenységükkel többé nem gátolják, hanem elősegítik, az 1947-es koholt ítélet megsemmisítését.

Meggyőződésem, hogy erre, illetve Esterházy rehabilitálására sor kerül. Ha nem ma, akkor holnap.

ÚJ MEGVILÁGÍTÁSBAN A KÁRPÁT-MEDENCE

ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁNI TÖRTÉNETE

Interjú Ádám Magda történésszel

Ádám Magda (1925) a történelemtudomány doktora (1984), az Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója, az új- és legújabbkori történelem avatott szakértője. Történeti körökben munkásságából a kisantant létrejötté körülményeinek és történetének vizsgálatát; a két világháború közötti magyar külpolitika elemzését; a trianoni békeszerződés meghatározó nemzetközi tényezőinek tárgyalását; valamint a dunai államok egymás közötti viszonyainak kutatását emelik ki. Jelentős a tevékenysége a forráskiadás terén is. Nagy szerepe volt a „Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945” című fontos kiadvány létrehozásában, melynek II–III. kötetét jegyzi. E vállalkozás alapozta meg a hazai XX. századi diplomáciatörténetet. Főszerkesztőként kezdeményezője volt és ma is meghatározó szerepet játszik a Kárpát-medencére vonatkozó francia külügyi dokumentumok publikálásában. A magyar, a francia, a cseh, és az angol források felkutatásával, feldolgozásával és értelmezésével új területeket hódított meg a magyar történetírásnak és közreműködött egy új szakágazat megteremtésében.

A „VÁNDORLÓ” SZÜLŐFÖLD

Megyénnkel szomszédos területen, Turjaremetén született, amely – történelmi mércével mérve rövid idő alatt – a negyedik ország, Ukrajna fennhatósága alá tartozik. Interjúnk során először személyes visszatekintésre kértük.

– Európa egyik elmaradott vidékén, Kárpátalján születtem, 18 éves koromig ott éltem, ott jártam általános és középiskolába. A terület akkor Csehszlovákiához tartozott, mivel 1919-ben hosszú diplomáciai csatározás után a győztes nagyhatalmak annak ítélték. Figyelmen kívül hagyták azt aényt, hogy Kárpátalja lakosságának döntő többsége nem kívánt Magyarországtól elszakadni. A győztesek az önrendelkezési elveket Magyarországgal kapcsolatban ez esetben sem alkalmazták, a geopolitikai és stratégiai szempontból fontos Kárpátalja hovatartozását nem kívánták az önrendelkezési elvekre bízni. A helyzetet nagyhatalmi érdekeiknek megfelelően nagyhatalmi döntéssel oldották meg, szerződésben rögzítették. A Kárpátaljának beígért jogokból nem lett semmi, a terület soha nem kapta meg az autonómiát és, papíron maradtak a kisebbségi szerződésben rögzített jogok is.

Kárpátalja akkoriban erősen kevert nemzetiségű terület volt, ahol ruszinok, magyarok, szlovákok, románok, zsidók éltek. Gyerekkori emlékeim szerint a különböző népek együttélése általában békés volt, toleránsak voltak egymással, például barátnőim is a legkülönbözőbb nemzetiségekhez tartoztak. A harmincas években ezen a téren jelentős változások mentek végbe, a népek közötti tolerancia egyre inkább háttérbe szorult. Ebben különböző külső befolyások, valamint Prága

rövidlátó belpolitikája játszottak jelentős szerepet. Ezeket az esztendőket, az ún. csehszlovák válság éveit már felnőtt fejjel éltem meg és mély benyomást hagytak bennem. Szerepet játszottak abban, hogy később, amikor történész lettem, kutatási és oktatási munkám egyik jelentős területét képezték. Kárpátjának ama része, ahol éltem, 1938-ban, az első bécsi döntés után nem került vissza Magyarországhoz, ezt Hitler a néprajzi elvekre hivatkozva ellenezte. Nem kívánta ezt a stratégiai szempontból fontos területet a számára nem eléggé megbízható Teleki-féle Magyarországnak ítélni. Annál is kevésbé, mert a magyar–lengyel közös határban németellenes tendenciákat vélte felfedezni – nem alaptalanul. A terület csak 1939 márciusában lett újra Magyarország része, akkor, amikor Németország megszállta Csehszlovákiát és létrehozta az ún. Önálló Szlovákiát. Hitler ez utóbbi zökkenőmentes megvalósítása érdekében változtatta meg Kárpátjával kapcsolatos korábbi magyarellenes álláspontját.

1944-ben kerültem el végleg Kárpátjáról. Az auschwitzi és buchenwaldi táborból nem tértem oda vissza. Auschwitzban ugyanis elvesztettem a szüleimet és három testvéremet. A deportálás után, 1945-ben Budapesten élő vőlegényem szüleihez költöztem. A tanulásvágy mindig nagyon erős volt bennem, a körülmények azonban nem kedveztek ennek. Végül 1949-ben iratkoztam be a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem szakára, majd a Lenin Intézetben elvégeztem az orosz szakot. Később megtanultam franciául és angolul. A nyugati és a szláv nyelvek ismerete lehetővé tette számomra, hogy behatóan kezdjem kutatni Európa, ezen belül Közép-Európa XX. századi történelmét. E témakört címzetes egyetemi tanárként oktattam egyetemen is. Szakmai fejlődésem szempontjából lényeges volt, hogy a függetlenített aspirantúra elvégzése után az MTA Történettudományi Intézetébe kerültem, ahol nyugalmazott tudományos tanácsadóként még ma is dolgozom. Az intézet igazi tudományos műhely, ahol az egypártrendszer idején is – a kétségtelenül meglévő cenzúra ellenére – volt lehetőség alapos kutatómunkára és az eredmények publikálására.

Pályám kiemelkedő állomásai közé tartoznak külföldi útjaim. A hetvenes évektől kezdve egyre több lehetőség nyílt arra, hogy a Magyar Tudományos Akadémia kiküldetési és a külföldi meghívások révén viszonylag sok időt tölthessek külföldön. Kutattam, előadásokat tartottam különböző nemzetközi konferenciákon, amelyekből nagyon sokat profitáltam. Hosszan lehetne erről beszélni, itt csak a legfontosabbakra utalok. Kutatásokat végeztem a francia, amerikai, cseh, angol és olasz levéltárakban. Az első kézből származó dokumentumok alapján lehetőségem nyílt szakterületem sokoldalú és árnyalt bemutatására. Tudományos munkám középpontjában mindig a primer források feltárása, publikálása, majd monografikus feldolgozása állt. Először a 30-as évekkel kezdtem foglalkozni. Arra a kérdésre kerestem a választ, hogy miért tudta Hitler viszonylag könnyűszerrel megvalósítani a „Drang nach Osten” tervét. Kutatásaim során egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a válaszáért vissza kell nyúlnom az I. világháború befejezéséhez, a versailles-i békerendszerhez, s ezen belül Trianonhoz. Kutatni kezdtem az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását, a Versailles-hoz kapcsolódó történeteket. Különös figyelmet fordítottam

tam Trianon létrejöttére és annak következményeire. Munkámat nagyban elősegítette, hogy ebben az időben nyíltak meg a korszakra vonatkozó francia levéltárak. A francia dokumentumok ugyanis perdöntőek a kérdések tudományos feltárásához. Megnyitásuk jelentőségét növelte, hogy Franciaország – a többi nagyhatalomtól eltérően – a dokumentumokat nem publikálta (ehhez csak a közelmúltban fogtak hozzá). Ezt a munkát egy magyar kutatócsoport vállalta magára. Főszerkesztésem alatt publikálni kezdtük a Kárpát-medence történetére vonatkozó francia dokumentumokat. Eddig négy vaskos kötet jelent meg (az ötödik, az utolsó kézírata is készen van). A sorozat válogatott dokumentumait magyar nyelven is közreadjuk. Komoly forrásértékű anyagokról van szó, amelyek sok szempontból új megvilágításba helyezik a Kárpát-medence első világháború utáni történetét. Primer források, monográfiák.

A levéltári források publikálása mellett figyelmet fordítottam monográfiák készítésére. Négy könyvem jelent meg a kisantántról, a térségben jelentős szerepet játszó katonai és politikai szövetség történetéről, a nagyhatalmakkal és Magyarországgal való kapcsolatáról. Több írásban foglalkozom azokkal a változásokkal, amelyek Hitler hatalomra kerülése után Európában és a Duna-medencében bekövetkeztek. Ide tartoznak „Az elszalasztott lehetőség”, „A müncheni egyezmény” és „Eduard Beneš” című könyveim. Eddig 19 kötetet és közel kétszáz tanulmányt publikáltam. Munkáim magyar, angol, francia, német és cseh nyelven jelentek meg. Az angol és francia nyelven megjelent tanulmányaimat a közelmúltban egy igen rangos londoni kiadó antológiában tette közzé. E kötet jelentősége abban áll, hogy a benne közölt tanulmányok koherens képet adnak a versailles-i Közép-Európáról – születésétől bukásáig.

– *Bevezetőjéből úgy érzékelem, hogy történészként a trianoni témakörre vonatkozó dokumentumok kutatása, közreadása áll Önhez legközelebb. Miért?*

– Azért, mert ezek abszolút újdonságot jelentettek. A történetírásban és a köztudatban Trianonnal kapcsolatban sok a tévhit, a valóságtól távol álló nézet. A francia levéltárakban végzett kutatásaim során lépten-nyomon szembesültem ezzel a ténnyel. A levéltári források felkutatása és tanulmányozása a tudományos munkám egyik legizgalmasabb fázisát jelentették. Így érthető, hogy nagy érdeklődéssel forgattam és olvastam például Georges Clemenceau, Ferdinand Foch, Stephen Pichon, Raymond Poincaré, Franchet d'Esperey, Alexandre Millerand, Maurice Paléologue eredeti feljegyzéseit, utasításait, döntéseit, amelyek a háború utáni Kárpát-medence jelenére és jövőjére vonatkoztak. Ezekbe az iratokba korábban ugyanis nem lehetett betekinteni. Értékes, eddig ismeretlen forrásokhoz jutottam, amelyeket nemcsak az akkor készülő „kisantant és Magyarország” című monográfiám megírásához, hanem egy jelentős forrásgyűjtemény közreadásához is hasznosítani tudtam.

MEGÉRTENI KÖZÉP-EURÓPA TÖRTÉNELMÉT

– Franciaországi kutatásaim során rádöbbentem, milyen óriási kincsek vannak a francia levéltárakban, amelyek segíthetnek megérteni Közép-Európa történelmét, így

Trianon titkait is. Tudományos szempontból tehát rendkívül fontosnak tartottam a források publikálását. Az MTA Történettudományi Intézete Igazgatósága támogatta az erre vonatkozó tudományos programomat. Vezetésemmel kutatócsoport jött létre és több évi munka után ma már francia, illetve magyar nyelven hozzáférhető a kulcsfontosságú dokumentumok.

– Itt a már említett négy francia nyelvű, illetve két magyar nyelvű kötetről van szó. Kérem, mutassa be röviden ez utóbbiakat.

– Mindkettő a „Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről” címet viseli. Az első az 1918–1919 közötti időszakkal, vagyis Trianon előzményeivel, a második 1919–1920-szal, vagyis magával Trianonnal foglalkozik. Az Akadémiai Kiadónál jelentek meg, a francia nyelvű gyűjteményünk első két kötetének anyagán alapulnak. A dokumentumok a francia külügyi és hadügyi levéltár állományából, valamint a nanterrei nemzetközi dokumentációs központból származnak.

Az okmányok Trianonról szólnak. A kötetekben megtalálhatók a szövetséges és társult hatalmak vezetőinek tanácskozásairól felvett jegyzőkönyvek és döntések, a győztes nagyhatalmak és az utódállamok politikai, diplomáciai és katonai vezetőinek levelei, táviratai, utasításai, feljegyzései, beszámolói, memorandumai. Elolvashatóak a térségbe akkreditált francia, angol, amerikai, olasz diplomaták és katonai szakértők beszámolói, levelei, számszavaltáviratai. Közzétettük a határokat kijelölő ún. határmegállapító bizottságok és albizottságok üléseinek jegyzőkönyveit, a legfelsőbb tanács – Magyarország jelenére és jövőjére vonatkozó – Budapestre küldött döntéseit, a magyar kormány válaszait, valamint a Sir George Clerc főbiztos budapesti és bukaresti tartózkodásairól szóló részletes beszámolókat. A dokumentumok alapján nyomon követhetők azok az erőfeszítések, amelyek a román hadsereg magyarországi megszállása következtében kirobbant válság megoldására irányultak. A kötetekben közölt forrásanyag képet ad az Apponyi Albert vezette magyar béke-delegáció tevékenységéről és bemutatja a legfelsőbb tanács 1920. márciusi eseményeit. Ezeket az olaszok által támogatott brit kezdeményezést vitatták meg, mely a készen álló magyar békefeltételek enyhítését célozta, s mely kudarccal végződött.

Az iratok jelentős része nemzetközi vonatkozású. Olyan tanácskozásokról szólnak, amelyeken Franciaország mellett több nagyhatalom, az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Olaszország képviselői is részt vettek, tehát az adott ország álláspontját és döntéseit tartalmazzák.

– Vajon miért nem publikálták – sőt hosszú ideig titkosították – az említett, az európai történetírás szempontjából nélkülözhetetlen iratokat Franciaországban?

– A külügyi levéltárak anyagát meghatározott időre – általában ötven évre – zárolják. Ezt tették a franciák is. Ezért ezek a dokumentumok a 70-es évekig nem voltak kutathatóak. A szokatlan azonban az, hogy Franciaország a többi nagyhatalomtól eltérően az első világháború alatt, illetve közvetlenül utána keletkezett dokumentu-

mokból semmit nem hozott nyilvánosságra. Nem követte az USA, Nagy-Britannia és Olaszország példáját, ahol államilag támogatott komoly sorozatok jelentek meg. Ez azért is furcsa, mert a francia történészek a korábbi és a későbbi korszakra vonatkozó külügyi dokumentumokat vaskos kötetekben publikálták. Az 1913-tól 1932-ig terjedő évek kimaradtak. Hogy miért? A kérdésre általában kitérő választ kaptam, például kapacitási okokra hivatkoztak. Úgy gondolom, itt többről van szó. A franciák nem siettek publikálni a szóban lévő dokumentumokat, mert azokból egyértelműen kiderül, hogy Franciaország felelőssége az ezer sebből vérző versailles-i békerendszer létrehozásában óriási, annak rossz és súlyos következményei lesznek. Ezt a békekonferencia meghatározó személyiségei már a döntés meghozatalakor is tudták. Azzal is tisztában voltak, hogy a közreműködésükkel megalkotott trianoni békeszerződés különösen sok igazságtalanságot tartalmaz. Nem véletlen, hogy a nagyhatalmak, mindekenélőtt Anglia és Olaszország, már 1920-ban megkísérelték helyrehozni a helyrehozhatatlant, de az érdekek szövevényes hálójá miatt ez nem járt sikerrel. E kudarcban Franciaország és a győztes utódállamok döntő szerepet játszottak. Az utóbbiak összefogtak, diplomáciai akciót indítottak és készek voltak arra, hogy ha kell, fegyveresen is megakadályozzák a tervezett revíziót. A fegyveres konfliktusok kialakulásától valamennyi nagyhatalom félt. Így érthető, hogy a határok revidálásának a kérdését levették a napirendről. (Zárójelben jegyzem meg, hogy Olaszország a húszas évek közepétől, Anglia és Franciaország pedig csak 1938 őszétől, Hitler árnyékában, kezdte támogatni a Trianoni béke revízióját). A közelmúltban végre hozzáfogtak a Quai d'Orsay – a francia külügyi levéltár – iratainak a publikálásához. Ez összefügghet azzal, hogy Franciaországban a párizsi békeszerződések vonatkozásában bizonyos változások észlelhetők. Ezt tapasztaltam 1999-ben a saint-germaini tudományos konferencián is, ahol a francia és a vesztes államok szakemberei közösen vitatták meg a háború utáni békediktátumokat, korábban ez elképzelhetetlen lett volna. A konferencián több francia kollegám is hangsúlyozta a békeszerződésekkel való beható foglalkozás szükségességét. Örömmel hallgattam fejtegetéseiket arról, hogy a békeszerződések elmúlt évtizedének a története szükségessé teszi a békeszerződések „újraolvasását, tudományos újraértékelését”.

– Hogyan tudta megvalósítani Franciaország az I. világháború után kelet-közép-európai terveit?

– Franciaország, a kontinens akkori legerősebb állama nem titkolta, hogy Közép-Európában hegemon szerepet szeretne betölteni. Az Egyesült Államokat ez különösen nem zavarta, mert főleg gazdasági szempontok vezérelték, és inkább az „elfordulás Európától” elv híve volt. Az angolok szándéka az volt, hogy megőrizték vezető szerepüket Európa gazdaságában, politikailag csak akkor tettek keresztbe (a franciáknak), ha gazdasági érdekeiket veszélyben látták, vagy ha a franciák túlságosan megerősödésétől tartottak. A további győztesek közül Olaszországnak nem volt különösebb beleszólása a dolgok menetébe, Japán pedig egyáltalán nem szólt bele az

európai politikába. Valójában tehát az angolszász hatalmak átengedték Franciaországnak a kelet-közép-európai térséget.

Franciaország az első világháború utáni rendezést saját biztonsága megteremtésének kívánta alárendelni. Ez a törekvése – különösen Kelet-Közép-Európában – sikerrel járt. Miután elvesztette a hagyományos orosz szövetséget, s az angolszász hatalmaktól nem kapta meg a német határookra vonatkozó garanciákat, nagyobb figyelmet kezdett fordítani az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaira. Az egykor jól prosperáló gazdasági egységet, amely politikai ellensúlyt jelentett a német és az orosz veszély ellen, saját szolgálatába kívánta állítani.

Párizs nem rendelkezett kiérlelt kelet-közép-európai tervvel, ahogy ezt sokan gondolják. A térséggel kapcsolatos politikáját az események alakították. Eredetileg Clemenceau-nak sem volt szándékában a térség veszteseit túlságosan megbüntetni. Jól érzékelte, hogy ez hosszú időre lehetetlenné teszi az utódállamok nélkülözhetetlen együttműködését. Ezért ésszerű, nagyjából az etnikai határokhoz igazodó államhatárokat képzelt el. Erről azonban csakhamar lemondott. Az angolszász hatalmak rajnai határra vonatkozó garanciáinak elmaradása és a bolsevik veszély (a Vörös Hadsereg Varsóhoz közeledett) arra készítette, hogy a stratégiai szempontból fontos Romániát és Csehszlovákiát a legyőzöttek rovására minél jobban megerősítse. Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia részvételével a maga számára fontos biztonsági övezetet létesítsen. Ezért teljes vehemenciával támogatta a – sokszor hamis adatokon nyugvó – területi követeléseiket. Ezt kezdetben Franciaország szövetségesei, elsősorban USA, de részben Olaszország és Anglia is elleneztek. Végül azonban magukévá tették Párizs álláspontját, vagyis támogatták a közlekedési, stratégiai és földrajzi szempontokat figyelembe vevő határokat. Így kerültek drasztikusan háttérbe a magyar érdekek. A többi már ismeretes.

MEGCÁFOLT TÉVHITEK

Számos tévhit van a köztudatban talán még ma is Magyarország példátlan meg-csonkításának okairól, közte Clemenceau állítólagos magyargyűlölete, a „vörös” Kun Bélák szerepe vagy a határmegállapító bizottságok helyismeretének hiánya. Mi ezekben az igazság? – Örülök, hogy felteszi ezt a kérdést, mert a hiteles, eredeti dokumentumok mindezeket tételesen cáfolják. Vegyük az állítólagos magyargyűlöletet. Valójában általánosságban igaz, hogy egy hosszú háború után, amikor a győztesek a békekonzferencián leülnek a tárgyalóasztalhoz, komoly fenntartásaik lehetnek a vesztesekkel, korábbi ellenfelekkel szemben. Így volt ez Magyarország esetében is, naivitás lenne azt hinni, hogy nem. Clemenceau azonban nemcsak a magyarokat, hanem a németeket sem szerette, de továbbmegyek és elárulom: Ion Brătianu román miniszterelnököt sem. Sőt, az egész román királyi udvart nem kedvelte, mert nem tudta megbocsátani, hogy Románia az utolsó pillanatban áttért a központi hatalmak oldalára. Tehát a magyargyűlölete – amelyet mások állítása szerint az általa nem kedvelt magyar származású menyje is kiválthatott –, nem lehet perdöntő.

– Közrejátszott-e Románia mindenkiénél jobb párizsi lobbizása? Ismert, hogy milyen befolyása volt a hagyományosan Párizsban is élő román arisztokráciának. A párizsi és a londoni politikai élet legbefolyásosabb személyiségeivel tartottak színpalak mögötti kapcsolatot, sőt az akkori legtekintélyesebb két francia író is – Marcel Proust és Jean Cocteau –, megnyerték ügyüknek, akik hírlapi írásaikban kiálltak Erdély és a Bánát Romániához csatolása érdekében. Ezeknek lehetett valós szerepe a határok alakításában?

– Nem kizárt, de semmiképpen sem meghatározó tényezőről van szó. A lobbizás sokszor képes bizonyos eredményeket elérni. Így volt ez a külföldön élő arisztokrácia, az értelmiségi elit vagy az emigrációban lévő politikusok törekvéseivel is. Ezek azonban általában csak akkor voltak eredményesek, ha egybeesetek a nagyhatalmak törekvéseivel. A szövetségesek a nemzeti elszakadási, illetve nemzeti egyesítési törekvéseket csak akkor támogatták, amikor egyértelműen lemondtak a birodalom egységének a védelméről. Ez pedig csak 1918 májusában következett be. Addig a lobbizók széleskörű tevékenysége eredménytelen maradt. Ami nem azt jelenti, hogy a lobbizásnak nem lett volna hatása a döntéshozókra, de a döntéseket mindenekelőtt saját politikai és katonai érdekeiket szem előtt tartva hozták.

– Volt-e szerepe az új országhatárok kialakítása során annak, hogy Magyarországon 1919. március 21-én kikiáltották a Tanácsköztársaságot?

– A határmegállapító bizottságok eredeti iratanyagából félreérthetetlenül tudható, hogy Magyarország új határai Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia vonatkozásában egyaránt a Tanácsköztársaság előtt jöttek létre. Mindössze a baranyai határon volt egy rövid szakasz, amelyet csak áprilisban rögzítettek. Ezeket a felsőbb fórumokon májusban illetve júniusban hagyták jóvá, amikor Tanácsköztársaság volt hatalmon. Nehéz megmondani, hogy mi lett volna, ha a tárgyalt időben nem proletárdiktatúra van Magyarországon. Csak jóslatokba lehet bocsátkozni. Lehet, hogy a Tanácsköztársaság létének szerepe volt abban, hogy májusban, illetve júniusban a korábbi igen kemény javaslatokat jóváhagyták. De az is lehet, s az tűnik valószínűnek, hogy akkor is jóváhagyták volna, ha Magyarországon nincs tanácsköztársaság. Az azonban bizonyos, hogy a Tanácsköztársaságnak általánosan rendkívül negatív hatása volt. Magyarország imázsát tovább rontotta és így a szomszédállamok, mindenekelőtt Románia és Csehszlovákia – a bolsevik veszélyre hivatkozva – még bátrabban léphettek fel.

– És végül mi a helyzet a határmegállapító bizottságok úgymond hiányos helyismeretével?

– A bizottságok iratai az általunk közzétett első dokumentumkötetben találhatók. Napról napra, sőt esetenként óráról órára nyomon követhető, hogyan alakult ki a végleges határ. Cáfolom azt, hogy hiányos ismeretek birtokában tették, sőt azt mondhatom, hogy kitűnően ismerték a térséget. Például az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában már korábban, a háború alatt szakértői csoportok elemezték a háború után kialakítható helyzetet, többek között az új határok lehetőségét. Szakemberek,

közgazdászok, kiváló professzorok tanulmányozták a térséget, különböző megoldásokra tettek javaslatot, térképek készültek a leendő új határokról. Többen később a határmegállapító bizottságok tagjai lettek. Tehát a tagok között ott voltak földrajzi, történelmi és katonai szakértők, akik szinte mindent tudtak a térségről, annak etnikai összetételéről, közlekedési hálózataról. Hogy a trianoni határok mellett döntöttek, az nem az ismerethiányból fakadt, hanem egész másból. Abból, ahogy ezt többször meg is fogalmazták, „a barátot kell erősíteni az ellenség rovására”. Az amerikai és részben az olasz bizottsági tagok sokszor szembeszegültek ezzel a felfogással, de végül lényegében ők is elfogadták.

– Akkor hogyan alakult ki az a helyzet, amelynek során a különböző elképzelések közül a legkegyetlenebb, az ország területe kétharmadának elvesztését eredményező francia terv érvényesült?

– A határok kérdésével három szinten foglalkoztak: a legfelsőbb tanácsban, a külügyminiszterek tanácsában és a határmegállapító bizottságokban. Mindenekelőtt fontos az időpontok ismerete. A bizottságok munkáját 1919. február közepén, másfél hónappal a békekonferencia megnyitása után kezdték meg. A bizottságok elnökei és alelnökei kivétel nélkül franciák voltak – ami már önmagában sok mindenre magyarázatot ad –, a szövetséges hatalmak két-két delegátussal képviseltették magukat. A bizottságoknak e felelősségteljes munka elvégzéséhez rendkívül kevés idő állt rendelkezésre. A felsőbb fórumok sürgették a javaslatokat, az összefoglaló jelentéseket, a békekonferencia munkáját általánosan jellemző kapkodás pedig akadályozta a kérdések megfontolt és alapos vizsgálatát. Végül még egy tényre szeretnék utalni, amely rávilágít arra a zűrzavarra, amely a határmegállapítás időszakában uralkodott. A legalsóbb szinten lévő szakbizottságok külön-külön dolgoztak. Nem volt kapcsolatuk egymással, nem konzultáltak egymással. Mindegyik egy-egy határ kijelölésére koncentrált. Mindegyik csak egy „kis” területet vett el Magyarországtól, annyit, amennyit még egy vesztestől el lehet venni a barátok számára. Arra, hogy az így külön-külön elvett részek összességében Magyarország területét egyharmadára zsugorították, és hogy ez 3 és félmillió magyar elcsatolását jelenti, David Lloyd George angol és Francesco Nitti olasz miniszterelnök is csak később, 1920 januárjában a Teleki Pál – a békelegáció tagja, földrajztudós, későbbi külügyminiszter, miniszterelnök – által készített térkép alapján figyelt fel, mindketten a magyarkérdés újratárgyalását javasolták.

Összességében azt mondhatjuk: a trianoni határok kijelölésében a legalsóbb szinten álló bizottságok játszottak a meghatározó szerepet. Lényegében ők húzták meg a máig is érvényes trianoni határokat. A felső fórum elé terjesztett jelentés tehát egyhangú volt; a jegyzőkönyvekben erről izgalmas részeket lehet olvasni. Az 1920. június 4-én a Versailles melletti Nagy Trianon palotában aláírt békeszerződésig a lényeg már nem változott, a trianoni szerződés így vált a huszadik századi magyar történelem legtraumatikusabb eseményévé.

– Ennyiből állt Trianon? Harmadrangú bizottságok jelentései döntöttek egy ezeréves történelmi múlttal rendelkező, virágzó ország példátlan megcsonkításáról? Kérem, beszéljen a részletekről, a szövetségesek álláspontja megváltozásának folyamatáról, hiszen korábban azt mondta, Wilson, Lloyd George és kezdetben Clemenceau is lehetséges a néprajzi elvek mentén akarták a határokat meghúzni.

– Térjünk vissza a kiindulópontokhoz. Kétségtelen, hogy a győztes nagyhatalmak az első világháború utáni területi elrendezésnél két alapelvet kívántak érvényre juttatni: az önrendelkezési jogot és a nemzeti összetartozás elvét. A Párizs környéki békerendszer, noha lényegében ezekre az elvekre épült, azért eredményezett igazságtalanságokat, mert a döntési helyzetben lévő hatalmak a két elvet saját érdekeik szerint alkalmazták külön-külön, illetve együttesen. Magyarország viszonylatában az önrendelkezési elv alkalmazását – a nyugat-magyarországi népszavazást leszámítva, melynek következtében bizonyos kis területek visszakérültek Magyarországhoz – a meghatározottabban elvetették. A néprajzi szempontoktól is egyre jobban eltekintettek. Szembefordultak azokkal az elvekkel, amelyekről hangos volt Európa, és amelyek állítólag a háború utáni rendezés alapját jelentették volna. Röviddel a békekonferencia megnyitása után már nyilvánvalóvá vált, hogy Franciaország korábbi elképzelései ellenére hogyan kívánja kezelni ezt a kérdést – a mögötte húzódozó francia hatalmi érdekekről már szóltam. Jól illusztrálja a kialakult helyzetet a csehszlovák ügyekkel (a Csehszlovákia és Magyarország közötti határ kérdésével) foglalkozó bizottság vezetőjének kutatásaink során nyilvánosságra került véleménye. „A bizottság feladata alapvetően abban állt – hangsúlyozta Jules Cambon ismert francia diplomata, hazája békelegációjának tagja –, hogy az új csehszlovák állam, nem pedig Magyarország határait jelölje ki.” Tehát a bizottságok egyik kiindulópontja elvben a térség etnikai helyzete volt, azonban a bizottságok (francia) elnökei egy másik eligazítást is kaptak: bármilyen legyen is az etnikai összetétel, kis szövetségeik gazdasági, közlekedési és stratégiai szempontjait kell figyelembe venni.

ELLENTÉTES ÉRDEKEK

– A kérdés az, hogy USA és Anglia küldöttei, akik határozottan képviselték az etnográfiai elveket, miért változtatták meg álláspontjukat és fogadták el a francia imperialista szempontokat. Ennek sok összetevője van. Néhány okra utalok. Woodrow Wilson amerikai elnök és Lloyd George angol miniszterelnök a békekonferencia folyamán több alkalommal hangsúlyozták az etnográfiai elvek megtartásának szükségességét, tulajdonképpen e célból – az angol miniszterelnök javaslatára – hozták létre a határmegállapító bizottságokat. A szakemberekből létrehozott bizottságok feladata volt megvizsgálni a szomszéd államok területi követeléseit és az etnográfiai elvek figyelembevételével javaslatokat tenni a határokról. A határmegállapító bizottságok elnökei, mint említettem, kivétel nélkül franciák voltak. Ezek a bizottságok nem Wilson és Lloyd George hanem lényegében Clemenceau elképzelé-

seit hajtották végre. Nem néprajzi, hanem stratégiai és közlekedési elveken alapuló határokat javasoltak. Ebben jelentős szerepet játszott az is, hogy a bizottság angol tagjai nem Lloyd George, hanem a miniszterelnökkel szembenálló Foreign Office, a külügyminisztérium álláspontját képviselték, az pedig a franciáknak kedvezett. Az amerikai delegátusok a francia–angol egységfronttal szemben általában alulmaradtak. Az ingadozó olasz támogatás ezt nem tudta ellensúlyozni. Ilyen körülmények között Wilson és Lloyd George elképzelései nem valósultak meg. Az amerikai elnök, aki a Népszövetség megalakítására és a német békeszerződés elkészítésére koncentrált, egyre kevesebb figyelmet fordított a magyar problémákra. A német és az osztrák béke aláírása után elhagyta Európát. Az itt maradt amerikai béke delegáció tagjai nagyfokú passzivitást mutattak. A londoni tanácskozáson, ahol a magyar békefeltételek revideálásának a lehetőségét tárgyalták, az USA már csak megfigyelőként képviseltette magát. Lloyd George azonban változatlanul odafigyelt a magyar határok alakulásával kapcsolatos eseményekre. Értetlenül fogadta a Csehszlovák Bizottság összefoglaló jelentését, amely Csallóközt Csehszlovákiának ítélte. Ennek hatására írta meg híres fontainebleau-i memorandumát, amelyben elemezte a határmegállapító bizottságok hibás eljárását és figyelmeztetett a várható súlyos következményekre. „Soha nem lesz béke Délkelet-Európában, ha a most létrejövő kis államok mindegyikének jelentős magyar lakossága lesz. Ezért én a béke vezérelvének azt teném, hogy, amennyire emberileg lehetséges, a különböző népfajok kapják meg saját hazájukat, és hogy az emberi szempont előzzön meg minden stratégiai, gazdasági vagy közlekedési szempontot, melyek rendszerint más módon is realizálhatók”.

Az angol miniszterelnök a londoni tanácskozáson még erélyesebben fogalmazott, amikor vitába szállt Philippe Berthelot-val, a francia delegáció vezetőjével, aki ellenezte a magyar békefeltételek revideálását. „Vajon lehetséges, hogy Berthelot úr valóban azt hiszi, hogy béke uralkodik majd Közép-Európában, ha idővel kiderül, hogy a magyarok követelései jogosak voltak és, hogy egész magyar közösségeket – barmok módjára – átadták Csehszlovákiának és Romániának egyszerűen azért, mert a konferencia nem volt hajlandó a magyar ügyet megvizsgálni?” E kemény mondatokkal az angol miniszterelnök fel akarta hívni a legfelsőbb tanács figyelmét az igazságtalan magyar határokról, és kieszaközölni revideálásukat. Azonban rá kellett döbennie, hogy az adott erőviszonyok mellett törekvései irreálisak. A konferenciától távolmaradó USA támogatására nem számíthatott. Külügyminisztère – a magyar kérdésben – továbbra is szembenállt vele. Az ingadozó Olaszország most sem jelentett biztos támaszt, Magyarország szomszédai pedig fenyegetőztek. Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia „félreverték a harangokat”, jelezték: mindenre elszántak, hogy akár fegyveresen is megvédjék a már birtokukban lévő területet. Ebben a helyzetben az angol miniszterelnök megváltoztatta álláspontját. A londoni konferencia végén visszakozott, a magyar határok revideálásának kérdését levette a napirendről.

TITKOS TÁRGYALÁSOK

– Érdekes módon Clemenceau bukása után, mutatkozott bizonyos fokú hajlandóság

francia részről a trianoni határok kirívó igazságtalanságainak a revideálására. Ez a tendencia a külügyi főtitkár, Paléoloque nevéhez fűződik. Ő a térség gazdasági integrációját Magyarország köré tervezte építeni (a földrajzi és a gazdasági szempontok e mellett szóltak). Paléoloque tisztában volt azzal, hogy tervének megvalósításához szükség van a békefeltételeket visszautasító Magyarország megbékítésére. A kilátásba helyezett gazdasági és politikai támogatással kívánta rábírní a magyar kormányt a béke aláírására, elsősorban a gazdasági integráció érdekében. Az egész kérdésről Párizsban és Budapesten titkos tárgyalások folytak, amelyek során – mindekeelőtt Csehszlovákia vonatkozásában – bizonyos határrevíziót helyeztek kilátásba. A térség gazdasági egyesítésére vonatkozó tervet Millerand francia miniszterelnök is támogatta. A titkos tárgyalásokról Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia tudomást szereztek. Összefogtak, Anglia támogatásával megbuktatták a francia tervet és magát a külügyi főtitkárt is. Az adott status quo védelmére megalakították a kisantantot.

– *Ez némileg ellentmond annak, ahogy a történelemben tanították: Franciaország hozta létre a kisantantot...*

– Nemcsak némileg, hanem gyökeresen, mert nem Franciaország hozta létre a kisantantot; ellenkezőleg, mindent elkövetett, hogy megakadályozza megalakítását, mert ahogy erre Millerand miniszterelnök egyik körtáviratában rámutatott: „Az ilyen politika (a kisantant alakításának politikájáról van szó), mely elszigeteli a magyar kormányt, elkerülhetetlenné teszi, hogy Németország oldalára álljon, s ott találjon támogatást. Közép-Európát két táborra osztja és így növeli a konfliktusok veszélyét, Franciaországnak tehát nem érdeke az ilyen csoportosulás.” Ezek előrelátó mondatok voltak.

– *Hogyan tarthatta magát ötven évig a történet, ha teljesen távol áll a valóságtól?*

– Több összetevője van. A legfontosabb kettőre utalok. Egyrészt a francia–magyar tárgyalások titkosak, az erről szóló dokumentumok hozzáférhetetlenek voltak; először a 70-es évek elején tanulmányozhattam azokat. Másrészt a kisantantellenes francia politika rövid életű volt, nem egészen egy évig tartott. Paléoloque bukása után Franciaország átalált az akarata ellenére létrehozott kisantant oldalára és ottmaradt mindvégig, vagyis 1938-ig.

– *Mit üzen mindez a mának?*

– A térség egyesítésére irányuló Paléoloque-féle kísérlet kudarcot vallott, akárcsak a későbbi hasonló próbálkozások. Pedig hosszú távon csak az integráció jelentett volna megoldást az itt élő népek számára. Az első világháború után kevés olyan hely volt Európában, ahol annyira egymásra lettek volna utalva a szomszédos államok, mint ebben a térségben, és talán olyan is, ahol ilyen könnyen szalasztották el a mindenki számára létfontosságú együttműködést. Valamennyi utódállam eltérő okból

vetette el a szorosabb együttműködést. Valójában ennek hiánya lett térségünk máig ható tragédiája.

– Köszönjük az interjút.

Marik Sándor

Melléklet

IRODALOM

A KÖTETBEN MEGJELENT TANULMÁNYOK FORRÁSAI

EGY AMERIKAI TERV KÖZÉP-EURÓPÁRÓL, 1918. História 1984/4.

NAGYHATALMI ELKÉPZELÉSEK A TRIANONI HATÁROKRÓL, História 2002/1.

MI TÖRTÉNT TRIANONBAN? História 1995/5–6.

HOGYAN KERÜLT HORVÁTORSZÁG ÉS SZLAVÓNIA SZERBIÁHOZ? História 1993/4.

CSEHSZLOVÁKIA MEGALAKULÁSA, História 1982/4–5.

A GYŐZTES UTÓDÁLLAMOK, História 1990/3.

DUNAI KONFÖDERÁCIÓ VAGY KISANTANT, Történelmi Szemle 1982/4.

A KIRÁLYPUCCSOK ÉS A KISANTANT, I. rész, História 1984/1., II. rész, História – 1984/2.

A KÖR BEZÁRUL. A KISANTANT MEGALAKULÁSA, História 1980/3.

KÍSÉRLETEK A VERSAILLES-I EURÓPA REKONSTRUKCIÓJÁRA ÉLETÜNK KELET-EURÓPA, Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára, 2003.

„IGAZSÁGOT MAGYARORSZÁGNAK” A NAGYHATALMAK JÁTÉKA, 1927. História 1985/3.

A KISANTANT ÉS A MAGYAR KISEBBSÉGI KÉRDÉS, História 1991/2–3.

MÜNCHEN ÉS FRANCIAORSZÁG. LÉTEZETT-E CSEHSZLOVÁK-FRANCIA KATONAI EGYEZMÉNY? História 1999/2.

A VERSAILLES-I EURÓPA ÖSSZEOMLÁSA. (A MÜNCHENI VÁLSÁG ÉS MAGYARORSZÁG) Századok 1999/4.

ROMÁN KÜLÜGYMINISZTER A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT, N. TITULESCU, 1882–1941, História 1991/ 9–10.

EDVARD BENEŠ, ARCKÉPEK KETTŐS TÜKÖRBEN, Napkiadó Dunaszerdahely 1996. és 2008.

ESTERHÁZY JÁNOS KONCEPCIÓS PERE, 1947. História 2008/8.

KÖNYVEK (MONOGRÁFIÁK, FORRÁSKIADVÁNYOK)

DOCUMENTS DIPLOMATIQUES FRANÇAIS SUR L'HISTOIRE DU BASSIN DES CARPATES 1918–1932, RÉDACTEUR EN CHEF DE LA SÉRIE: Magda Ádám, vol. V., Gondolat Kiadó 2010. pp. 445

FRANCIA DIPLOMÁCIAI IRATOK A KÁRPÁT-MEDENCE TÖRTÉNETÉRŐL IV. 1922–1927, Összeállította és sajtó alá rendezte: Ádám Magda, Ormos Mária, Fordította: Barabás József, Gondolat Kiadó 2010. 370 old.

KI VOLT VALÓJÁBAN EDVARD BENEŠ? Gondolat Kiadó 2009. 220 old.

FRANCIA DIPLOMÁCIAI IRATOK A KÁRPÁT-MEDENCE TÖRTÉNETÉRŐL III. 1920–1921. Összeállította és sajtó alá rendezte: Ádám Magda, Ormos Mária. Fordította Barabás József, Akadémiai Kiadó 2005. 420 old.

FRANCIA DIPLOMÁCIAI IRATOK A KÁRPÁT-MEDENCE TÖRTÉNETÉRŐL. „TRIANON”, 1920–1921, Összeállította és sajtó alá rendezte: Ádám Magda, Ormos Mária, Fordította: Barabás József, Akadémiai Kiadó 2004. 348 old.

THE VERSAILLES SYSTEM AND CENTRAL EUROPE VARIORUM COLLECTED STUDIES: ASHGATE Pub. Company, London 2003. pp. 392

DOCUMENTS DIPLOMATIQUES FRANÇAIS SUR L'HISTOIRE DU BASSIN DES CARPATES 1918–1932, Rédacteur en chef de la série: Magda Ádám, vol. IV. Documents réunis par Magda Ádám, György Litván, Mária Ormos, Akadémiai Kiadó 2002. pp. 631

TRIANON. A MAGYAR BÉKEÜLDÖTTSÉG TEVÉKENYSÉGE 1920-BAN, Szerkesztette és sajtó alá rendezte: Ádám Magda és Cholnoky Győző, Lucidus Kiadó 2000. 543 old.

DOCUMENTS DIPLOMATIQUES FRANÇAIS SUR L'HISTOIRE DU BASSIN DES CARPATES 1918–1932, Rédacteur en chef de la série: Magda Ádám, vol. III. Documents réunis par Magda Ádám, György Litván, Mária Ormos, Akadémiai Kiadó 1999. pp. 804.

FRANCIA DIPLOMÁCIAI IRATOK A KÁRPÁT-MEDENCE TÖRTÉNETÉRŐL 1918–1919, Összeállította és sajtó alá rendezte: Ádám Magda, Ormos Mária. Fordította Barabás József, Akadémiai Kiadó 1999. 395 old.

EDVARD BENEŠ. ARCKÉPEK KETTŐS TÜKÖRBEN, Nap Kiadó, 1996 és 2010. 167 old.

DOCUMENTS DIPLOMATIQUES FRANÇAIS SUR L'HISTOIRE DU BASSIN DES CARPATES 1918–1932, Rédacteur en chef de la série: Magda Ádám, vol. II. Documents réunis par Magda Ádám, György Litván, Mária Ormos, Akadémiai Kiadó 1995. pp. 676.

THE LITTLE ENTENTE AND EUROPE (1920–1929), Akadémiai Kiadó 1993. 330 pp.

DOCUMENTS DIPLOMATIQUES FRANÇAIS SUR L'HISTOIRE DU BASSIN DES CARPATES 1918–1932, Rédacteur en chef de la série: Magda Ádám, vol. I. Documents réunis par Magda Ádám, György Litván, Mária Ormos, Akadémiai Kiadó 1993. pp. 864.

A KISANTANT ÉS EURÓPA 1920–1929, Akadémiai Kiadó 1989. 279 old.

RICHTUNG SELBSTVERNICHUNG, DIE KLEINE ENTENTE 1920–1938, Corvina-Bundesverlag, 1988. pp. 220.

AZ ELSZALASZTOTT LEHETŐSÉG. (RAJNA VIDÉK MEGSZÁLLÁSA), Kossuth Kiadó 1981, 147 old.

A KISANTANT 1920–1938, Kossuth Kiadó 1981. 265 old.

DIPLOMÁCIAI IRATOK MAGYARORSZÁG KÜLPOLITIKÁJÁHOZ 1936–1945, (Sorozatszerkesztő: Zsigmond László.) III. köt. Magyarország külpolitikája 1936–1938. Összeállította és sajtó alá rendezte: Ádám Magda, Akadémiai Kiadó 1970. 809 old.

MAGYARORSZÁG ÉS A KISANTANT A HARMINCAS ÉVEKBEN, Akadémiai Kiadó 1968. 359 old.

ALLIANZ HITLER-HORTY-MUSSOLINI. DOKUMENTE ZUR UNGARISCHEN AUSSENPOLITIK (1933–1944), Einleitende Studie und Vorbereitung der Akten zum, Druck von Magda Ádám, Gyula Juhász, Lajos Kerekes. Redigiert von Lajos Kerekes, Akadémiai Kiadó 1966. pp. 385.

DIPLOMÁCIAI IRATOK MAGYARORSZÁG KÜLPOLITIKÁJÁHOZ 1936–1945, (Sorozatszerkesztő: Zsigmond László.) II. köt. A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936–1938. Összeállította és sajtó alá rendezte: Ádám Magda, Akadémiai Kiadó 1965. 1029 old.

MAGYARORSZÁG ÉS A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ. (TITKOS DIPLOMÁCIAI OKMÁNYOK A HÁBORÚ ELŐZMÉNYEIHEZ ÉS TÖRTÉNETÉHEZ), Az iratokat összegyűjtötte, és sajtó alá rendezte: Ádám Magda, Juhász Gyula, Kerekes Lajos, Kossuth Kiadó első kiadás 1959., második kiadás 1960., harmadik kiadás 1965. 380 old.

VÁLOGATÁS A SZERZŐ TANULMÁNYAIBÓL

KÍSÉRLETEK A VERSAILLES KÖZÉP-EURÓPA GAZDASÁGI INTEGRÁLÁSÁRA, Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70.születésnapjára. ELTE, Eötvös Kiadó VESZTES A BONCASZTALON, Háttérunka Trianonban. HVG 22. 2000.

UNIO, KISÁLLAM, KISANTANT. E. BENEŠ NÉZETEI 1917–1942, História, 1992/7.

EDUARD BENEŠ. Rubicon 37. [1994.]

NOUVELLE RECHERCHES ET PERSPECTIVES DE L'HISTORIOGRAPHIE DU TRAITE DE TRIANON, In: Les traités de Paix de Versailles, de Saint-Germain-en-Laye, Neuilly-sur-Seine, Trianon, Sévres 1919–1920, Bulletin des Amis du Vieux Saint-Germain, No. 37, Numero special colloque international. 2000.

ALLIANCE FRANCO-CHECOSLOVAQUE, In: Československo 1918–1938 (Csehszlovákia 1918–1938). Praha, 1999

LES PROJETS D'INTEGRATION FRANCAISES ET LES ETATS DANUBIENS DANS LES ANNEES TRENTÉ, In: Le plan Briand d'Union federale Europeene, Ed, by Fleury, Peter Lang. Bern, 1998.

THE ESTABLISHMENT OF CZECHOSLOVAKIA, Reprinted from: Hungarians and Their Neighbors in the Modern Times, 1867–1950. Columbia University Press, New York, 1995.

DELUSION ABOUT TRIANON, In. Trianon and East Central Europe. Ed. by Király and Veszprémy Columbia University Press, New York, 1995.

MAGYARORSZÁG SZIGET VOLT VAGY HÍD? In: Szomszédaink között Kelet-Európában (Emlékkönyv Niederhauser Emil 70-ik születésnapjára), Szerkesztette Glatz Ferenc, 1993.

LA PAIX ET LA GUERRE DANS LE BASSIN DANUBIENNE DANS LES ANNEES TRENTÉ, Revue d'Histoire diplomatique No. 4. Paris, 1993.

ETHNICITY AND NATONALISM IN THE SUCCESSOR STATES, Case Studies in their intrensic tention and political dynamics Ed. by Kruger and Hitzeroth, Marburg, 1993.

MODERN TIMES, Ed. by Ferenc Glatz, Columbia University Press, New York, 1995.

THE GENOA CONFERENCE AND THE LITTLE ENTENTE, In.: Genoa, Rapallo, and European Reconstruction in 1922. Cambridge University Press, 1991.

A MAGYAR–CSEHSZLOVÁK ÁLLAMKÖZI KAPCSOLATOK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT,
In: Szomszédok hármass tükörben, Szerk. Szarka László, Budapest, 1987.

THE LITTLE ENTENTE AND THE ISSUE OF THE HUNGARIAN MINORITIES, In: Ethnicity
and Society in Hungary Etudes historiques hongroises. Ed. by Ferencz Glatz
Budapest, 1990/2.

LES PROJETS D'UNION ET LES ETATS SUCCESEURS, In.: Les con secances des traites
de paix de 1919–1920 Strasburg, 1987.

WOODROW WILSON AND THE SUCCESSOR STATES, Danubian Histirical Stadies Vol,
1. No. 4. Budapest, 1987.

IV. KÁROLY EX-KIRÁLY KÉT PUCSKÍSÉRLETE, Történelmi Szemle 1982/4. (francia
nyelven: Acta Historica 1985/33.)

A MÜNCHENI EGYEZMÉNY A II. VILÁGHÁBORÚ NYITÁNYA. HOZZÁSZÓLÁS PRITZ PÁL:
VÁLASZ ÁDÁM MAGDÁNAK CÍMŰ CIKKÉHEZ, Századok 1980/5.

FRANCE AND HUNGARY AT THE BEGINNING OF THE 1920's, In: War and Society in East
Central Europe Vol. VI. Essays on War I. A case Study on Trianon, Ed. By Király,
Pasztor, Sanders. Columbia University Press New York 1982.

NEW SOURCES ON TRIANON, The New Hungarian quarterly. No. 122. 1991.

LA HONGRIE ET MUNICH, Revue d'histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale Press
Universitaires de France, No. 132. 1983.

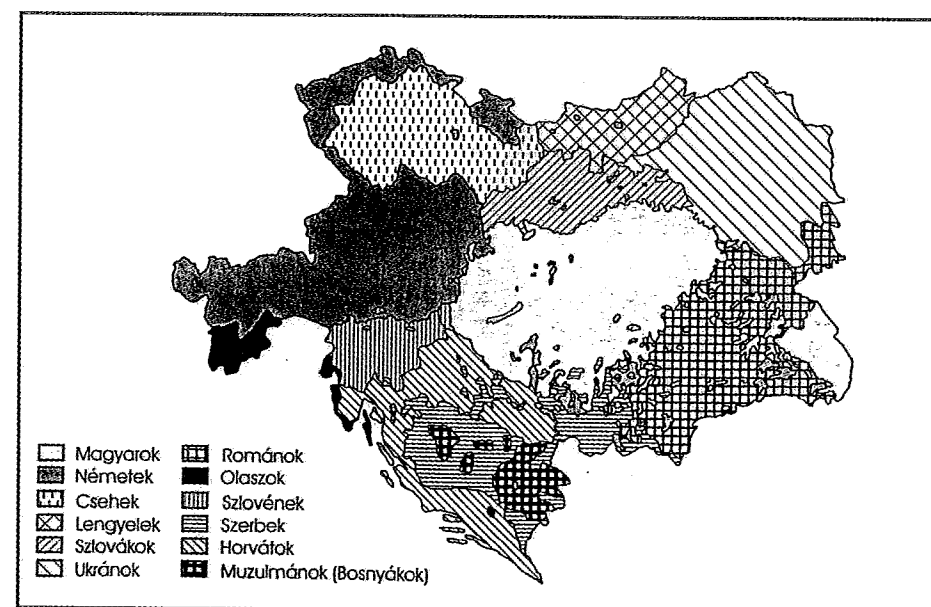
LA HONGRIE ET LA TCHECOSLOVAQUIE, Revue des etudes slaves Paris, 1979/52.

LES PAYS DANUBIENS ET HITLER (1933–1936), Revue d'histoire de la Deuxieme
Guerre Mondiale No. 98 Paris, 1975.

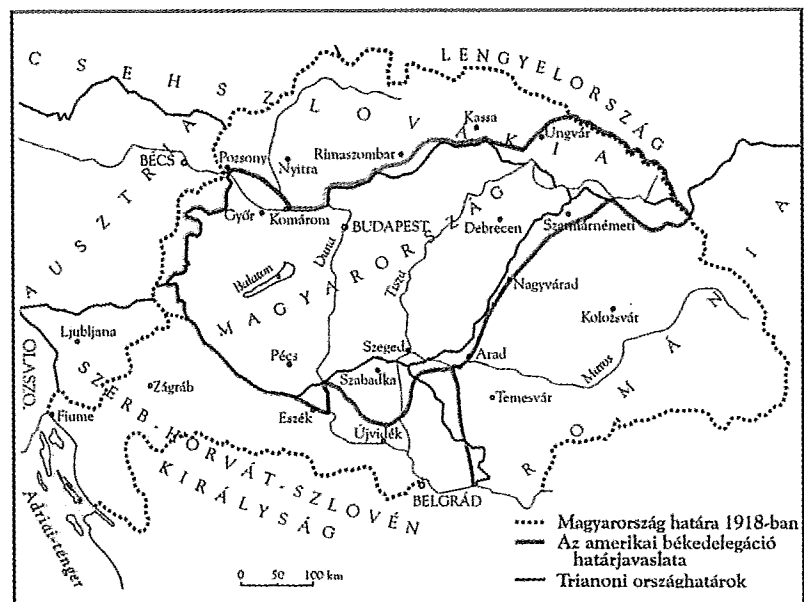
TÉRKÉPEK

Az Osztrák–Magyar Monarchia
országai és tartományai 1913-ban

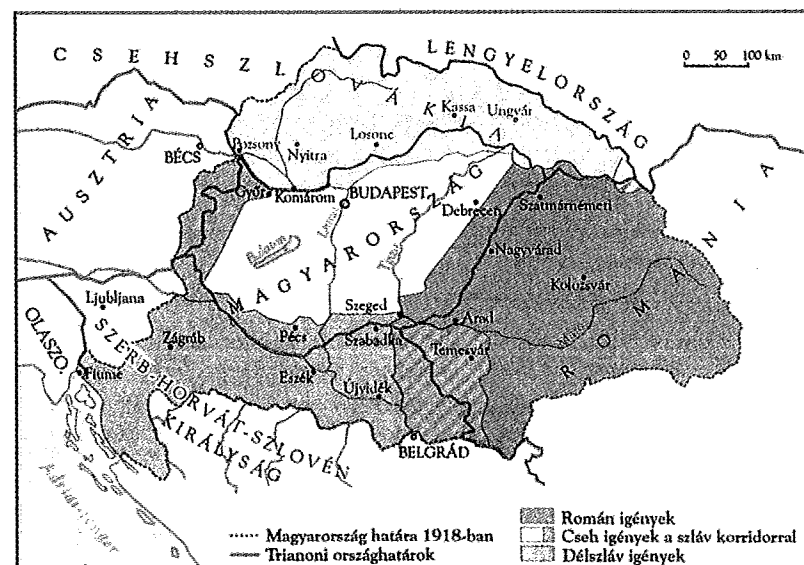
Az Osztrák–Magyar
Monarchia
nemzetiségei
a XX. század elején

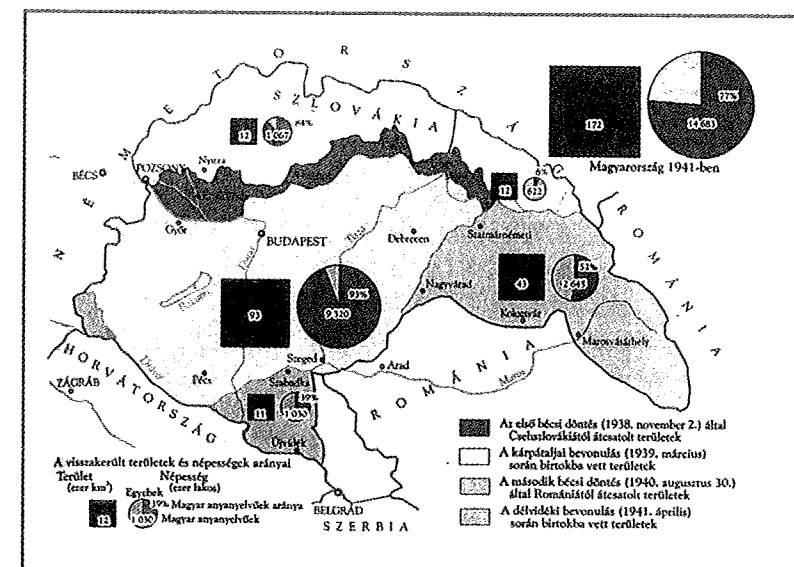
Az amerikai béke delegáció javaslata Magyarország határaitól 1918. október

A trianoni béke által létrejött határok

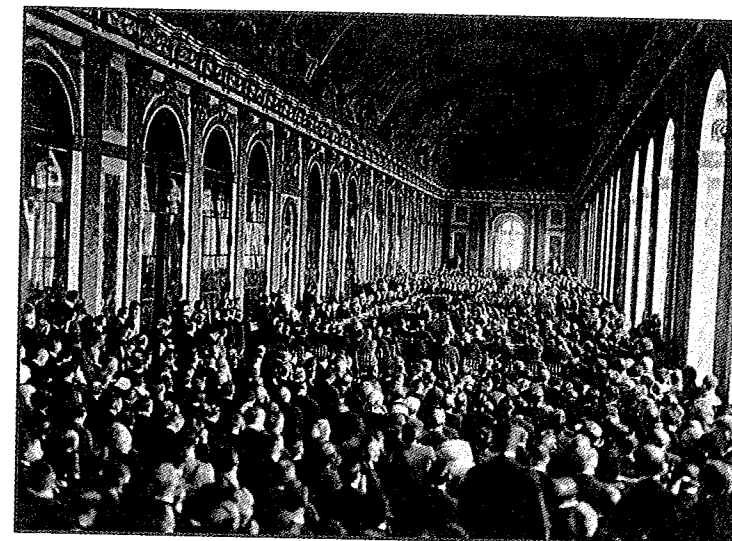

Magyarország szomszédainak területi követelése a párizsi békekonferencián 1919. február 5-8.

Magyarország területi nyereségei 1938 és 1941 között

KÉPEK

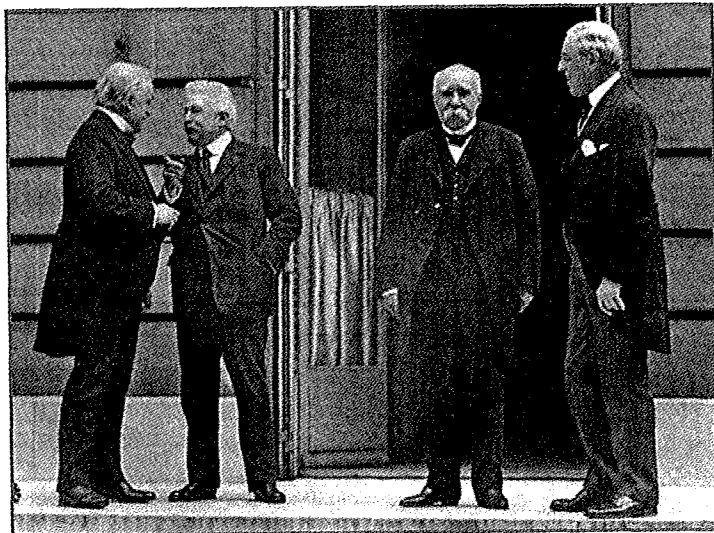

Az első világháború végét jelentő békeszerződés aláírása.

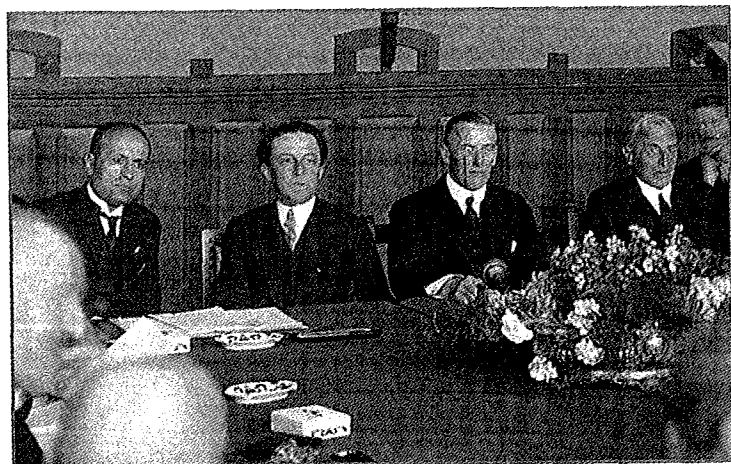
A világ politikai vezetői a versailles-i szerződés aláírása után,
1919. június 1.

Balról jobbra: Clemenceau francia elnök,
Wilson az Egyesült Államok elnöke
és Lloyd George Nagy-Britannia miniszterelnöke

Szövetséges vezetők.

Balról jobbra: Lloyd George Nagy-Britannia miniszterelnöke, Orlando olasz miniszterelnök, Clemenceau francia elnök és Wilson az Egyesült Államok elnöke találkoznak a Hotel Crillonban Párizsban, 1919. május 27-én

A locarnói konferencia.

Balról jobbra: Benito Mussolini, Rusca, Locarno főpolgármestere, Chamberlain és Sir Cecil Hurst, 1925. december 1.

A kisantant szervezeti szabályzatának aláírása 1933. február 16-án, Genfben.

Balról jobbra: Titulescu román külügyminiszter, Radulescu román külügyi másodtitkár, Beneš csehszlovák külügyminiszter, Jević jugoszláv külügyminiszter

Neville Chamberlain és Joachim von Ribbentrop, 1938. szeptember 1.

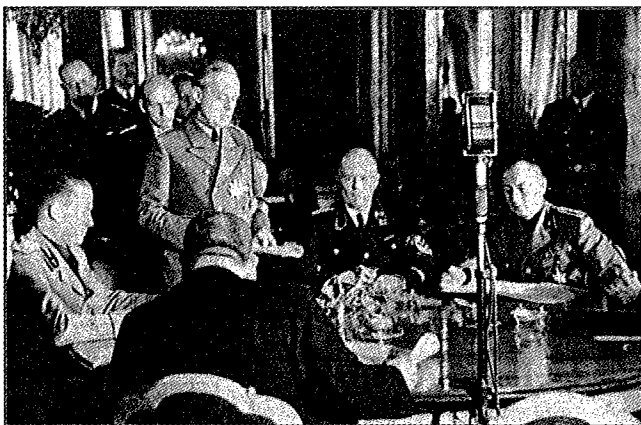

Chamberlain a hestoni repülőtéren az aláírt müncheni egyezményt lobogtatja. 1938. szeptember 1.

A bécsi döntés aláírása.
Balról jobbra:
G. Ciano olasz
külgügyminiszter és
Joachim von Ribbentrop
német külgügyminiszter,
1938. november 2.

Ribbentrop kihirdeti
az első bécsi döntést.
Balról Ciano olasz,
jobbboldalt Kánya magyar
és háttal Chvalkovsky
csehszlovák külgügyminiszter,
1938. november 2.

Beneš emigrációban.
London, 1939

A király és a királynő vendégül látja a Buckingham-palotában
az emigráns kormányfőket és a királyi családok tagjait.
Balról jobbra: György király, Mária jugoszláv királyné, Wilhelmina norvég királyné,
Hana Beneš, Elizabeth angol trónörökös, Beneš, Haakon norvég király,
és Rackiewicz Lengyelország köztársasági elnöke

Horthy Miklós, Magyarország kormányzója meglátogatja
Hamburgban Hitlert az 50. születésnapja alkalmából

X 237378

TARTALOM

ELŐSZÓ 7

I. RÉSZ 35

Egy amerikai terv Közép-Európáról, 1918

Woodrow Wilson és az utódállamok 37

Különböző nagyhatalmi elképzelések a trianoni határokról 51

Mi történt Trianonban?

A békeszerződés történetéhez 59

Hogyan került Horvátország és Szlavónia Szerbiához? 65

Csehszlovákia megalakulása 71

A „győztes” utódállamok 77

II. RÉSZ 83

Dunai konföderáció vagy kisantant 85

A „királypuccsok” és a kisantant 129

A kör bezárul

A kisantant megalakulása 139

Briand tervének hatása a kisantra 145

III. RÉSZ 151

A genovai konferencia és a kelet-közép-európai államok

Kísérletek a versailles-i Európa rekonstrukciójára 153

„Igazságot Magyarországnak!”

A nagyhatalmak játéka, 1927 163

A kisantant és a magyar kisebbségi kérdés 169

A müncheni egyezmény 173

Csehszlovákia és Franciaország

Létezett-e csehszlovák-francia katonai egyezmény? 181

A müncheni válság és Magyarország 187

IV. RÉSZ – POLITIKUSPORTRÉK 229

Román külügyminiszter a két háború között – Nicolae Titulescu 231

A nagy taktikus – Eduard Beneš 235

A koncepciók ítélet mai továbbélése – Esterházy János 245

Új megvilágításban a Kárpát-medence első világháború utáni története

Interjú Ádám Magda történésszel 251

MELLÉKLET 263

Irodalom 265

Térképek 269

Képek 273

E kötet tanulmányai és tudományos ismeretterjesztő cikkei arról a Közép-Európáról szólnak, amely az első világháborút lezáró béketárgyalások során jött létre, s amely a második világháború kitörésével megszűnt létezni.

A téma iránt érdeklődő olvasó most egy kötetben kaphatja kézhez a szerző, Ádám Magda öt évtizedes forrásfeltáró, forráskiadó, szaktanulmányi és népszerűsítő tevékenysége során, különböző időben és különböző kiadványokban megjelent tanulmányainak válogatását. A szerző munkái a magyar történettudomány jelentős eredményei közé tartoznak, amelyek az egyetemes történetírás részévé váltak. Fő kutatási témái között kiemelhető a kisantant létrejötte, körülményeinek és történetének vizsgálata; a két világháború közötti magyar külpolitika elemzése; a trianoni békeszerződés nemzetközi meghatározó tényezőinek tárgyalása; a dunai államok és a nagyhatalmak kölcsönös viszonyának kutatása.

Nevéhez fűződik a Kárpát-medencére vonatkozó francia külügyi dokumentumok publikálása, amelynek már öt vaskos kötete jelent meg francia és magyar nyelven. A magyar, a francia, a cseh és az angol források felkutatásával, feldolgozásával és értelmezésével, Ádám Magda új területeket hódított meg a magyar történetírásnak, és közreműködött egy új szakágazat megteremtésében. Tanulmányainak áttekintése megkerülhetetlen a korszak kutatói számára, de a térségünk jelenkori történései iránt érdeklődők számára is alapvető olvasmány.

A kötet megjelenése talán ma a legaktuálisabb, hiszen egy újabb gazdasági és politikai válság ismét Európa dezintegrálásával fenyeget. Tekintve, hogy az itt közölt cikkek mélységében elemzik a válságra adott akkori politikai, gazdaságpolitikai és pénzügyi válaszokat, a kötet akár a ma döntéshozói számára is tartogathat fontos tanulságokat.

Ár: 2990 Ft

ÁDÁM MAGDA NAGYHATALMAK SZORÍTÁSÁBAN

ÁDÁM MAGDA

NAGYHATALMAK SZORÍTÁSÁBAN

AZ OSZTRÁK-MAGYAR
MONARCHIA UTÓDÁLLAMAI
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

